

P. 3971 (S)

1

Buletinul

Comisiei istorice a României

publicat de

Ioan Bogdan
Președintele Comisiei.

Vol. 1.

Cu 6 planșe în fototipie.

București
Atelierele grafice Socec & Co., Societate anonimă
1945

Buletinul

Comisiei istorice a României

publicat de

Ioan Bogdan

Președintele Comisiei

Vol. 1.

Cu 6 planșe în fototipie.

București

Atelierele grafice Socec & Co., Societate anonimă

1915

P R E F A Ț A

Studiile și documentele ce se publică în acest prim volum al Buletinului Comisiei istorice a României s'au tipărit, precum se vede din edițiile separate, în cursul anilor 1912—1914. Apariția lor într'un volum a întârziat așa de mult, fiindcă am tot nădăjduit să pot pune în acest volum și alte articole interesante din punct de vedere metodologic și bibliografic. Persoanele cărora m'am adresat nu mi-au acordat însă concursul dorit, iar unii membri ai Comisiei, ocupați cu alte lucrări, n'au putut să-mi dea o colaborare mai activă la această publicație. Nădăjduesc că în viitor colaborarea celor ce sunt chemați și au datoria să contribuie la progresul științelor istorice în țara noastră are să fie mai asiduă decât în acești ani începători ai Comisiei noastre istorice.

Aș mai fi dorit ca în primul volum al Buletinului nostru să pot pune ca parte oficială o dare de seamă generală asupra activității de până acum a Comisiei. Dar unele ediții ale ei din cele mai importante, cum este cronica lui Simion Dascălul, Psaltirea Scheiană, cronica lui Neculce și a Ghiculeștilor, sunt încă în curs de publicație și vor fi terminate unele la sfârșitul anului acestuia altele în anul viitor. Astfel, despre toate normele ce ne-au condus în edițiile noastre nu puteam vorbi înainte de a fi apărut și aceste lucrări.

Lipsa de mai mulți colaboratori bine pregătiți ne-a împiedecat să realizăm tot ce am fi dorit a realiză în cei cinci ani de existență a Comisiei istorice a României. Nu vom pierde însă curajul, ci vom merge mai departe pe calea apucată, având ferma credință că lucrările noastre deschid o eră nouă atât în ce privește publicațiunile de izvoare istorice române și meto-

dica lor specială, cât și în ce privește publicarea monumentelor noastre literare vechi.

Indicele acestui volum va părea poate prea mare. Este indicele întocmit de d-l D. Russo pentru ediția separată a monografiei sale «Critica textelor și tehnica edițiilor», continuat, cam după aceleași norme, pentru celelalte studii și documente cuprinse în Buletin. Cititorii vor găsi aici și indicele textului „Sămile mănăstirilor de țară din Moldova pe anul 1742”, pe care mi s'a părut superfluu să-l dau și în ediția separată.

I. Bogdan.

București, Iunie 1915.

CUPRINSUL

STUDII

	<u>Pag.</u>
D. Russo, <i>Critica textelor și tehnica edițiilor</i>	5-100
Prefață	5
Bibliografie	9
Critica textelor	11
Manuscrite și copii în Principate	14
Nașterea și înmulțirea greșelilor	18
Critica autenticității și a provenienței	31
Importanța edițiilor critice	38
Recenziunea textului și tehnica ediției	43
Aparatul critic	60
Aparat pozitiv și negativ	69
Textul	72
Signa	74
Edițiuni de texte române	75
Titlul	80
Marginea de sus a paginilor	82
Indicele	83
Introducerea	86
Observațiuni mărunte	88
Epilog	96
I. Bogdan, <i>Documente false atribuite lui Ștefan cel Mare</i>	. 103-161
Introducere	103
Correspondența lui Ștefan cel Mare cu arhiepiscopul din Ohrida, an. 1456—1457	106
Scrisoarea unui boier către Petru, fiul lui Ștefan cel Mare, an. 1495—1497	122
Documente din Moldova sau falsificate vechi	128
Documente din Basarabia sau falsificate nouă	131
Texte :	
Aprilie 1456	136
Octombrie 1456 s. 1457	137

	Pag.
Suceava, 28 Mai 1470	139
Suceava, 26 Octomvrie 1470	141
Suceava, 7 Iulie 1471	145
Piatra, 17 Martie 1496	149
12 Martie 1497	152
<12 Martie> 1497	154
Iași, 15 Martie 1497	157
Adaos	160
C. Giurescu, <i>Izvoadele lui Tudosie Dubău, Miron logofătul și Vasile</i>	
<i>Demian</i> 165-214
Izvodul lui Tudosie Dubău logofătul	166
Autorul și scrierea	178
Biografia lui Tudosie Dubău	181
Dubău și izvodul	189
Izvodul lui Miron logofătul	191
Folosirea izvodului în compilație	196
Izvodul nu poate fi opera lui Miron Costin	199
Un letopiseț dela Dragoș atribuit lui Miron Costin	205
Izvodul lui Pseudo-Miron	209
Izvodul lui Vasile Demian	210

DOCUMENTE

I. Bogdan, <i>Sămile mănăstirilor de țară din Moldova pe anul 1742</i>	. 217-279
Putna	222
Moldovița	229
Vronețul	232
Sucevița	235
Slatina	237
Homorul	240
Neamțul	242
Râșca	246
Bogdana	249
Pângărații	251
Agapia	253
Bisericanii	256
Solca	259
Secul	263
Berzunțul	267
Vizantia	270
Floreștii	271
Sf. Ilie	274
Coșula	276
Ilișeștii	277

	<u>Pag.</u>
C. Giurescu, Documente r�zlefe din Arhivele Vienei (1535-1720) . . .	280-305
1535, Iulie 20. Radu vodă Paisie către Ștefan Mailat	280
1540, Septembrie 23. Ștefan vodă Lăcustă către regele Ferdinand	282
1540, Octombrie 14. Regele Ferdinand către Ștefan vodă Lăcustă	283
1540, Noiembrie 12. Regele Ferdinand către Ștefan vodă Lăcustă	283
1542, August 27. Petru vodă Rareș către regele Ferdinand .	284
1542, Octombrie 3. Regele Ferdinand către Petru vodă Rareș	284
1542, Decembrie 6. Petru vodă Rareș către regele Ferdinand	285
1543, Ianuarie 10. Radu vodă Paisie către regele Ferdinand	286
1543. Antoniu de Thorozko către regele Ferdinand . .	286
1598, Iunie 12. Adeverința dată de Mihai Viteazul pentru primirea subsidiului și a darurilor trimise de împăratul Rudolf II	288
1600, Septembrie 12-21. Răspunsurile date de împăratul Rudolf II solilor lui Mihai Viteazul	289
<1683>. Șerban vodă Cantacuzino către marele vizir . .	297
1688, Martie 9. Jurământul de supunere către împăratul Leopold și arhiducele Iosif, regele Ungariei, depus de Constantin Cantacuzino stolnicul, Mihai Cantacuzino spătarul și Constantin Brâncoveanu .	298
1719-1720. Socoteala depozitelor incredințate de doamna Păuna, văduva lui Ștefan vodă Cantacuzino, lui Constantin Diihiti v�taful	299
I. Blanu, Comunicări mărunte	306-319
Un document dela Dimitrie Cantemir (18 Decembrie 1710) .	306
C�ntecul lui Brâncoveanu la 1809	309
O publicație de documente istorice plănuită la 1856	315
Adaos de I. Bogdan	318
Indice de nume proprii	321-335
Indice de lucruri și cuvinte	336-343

Studii.

D. Russo

Critica textelor și tehnica edițiilor.

Prefață.

În articolul de față am încercat să urmăresc soarta textelor vechi: cum se reproduc cu greșeli mss de copişti, cum se pot înlătura greşelile strecurate în ele, și cum ar trebui să se tipărească textele ca să corespundă cerințelor științei și să fie cât mai lesne de utilizat.

Scopul
articolului

Lipsa unei asemenea scrieri în limba română cred că justifică apariția articolului de față, care rezumă rezultatele unei experiențe de multe secole, la cari au ajuns savanții din Occident cu privire la recensiunea unui text. Lucru curios, pecând pentru filologia clasică s'ar putea zice că s'au epuizat subiectele, pecând pentru critica de texte posedăm scrieri speciale, un tratat dezvoltat în privința tehnicii edițiilor nu s'a scris până astăzi nici în docta Germanie, afară de un articol al lui O. Stählin, Editionstechnik, și de observațiunile răslețe cuprinse în manualele de critică și de paleografie.

Și tocmai în timpul nostru de congrese internaționale și de conlucrare cosmopolită avem nevoie să uniformizăm procedurile tehnice întrebuintate în publicarea textelor. Astăzi când la congresele științifice se întâlnesc savanți din toate naționalitățile, și revistele se scriu în mai multe limbi (Byzantinische Zeitschrift se scrie în l. germană, franceză, engleză, italiană și greacă), când la scrieri mai mari ca la Grundrisse ale lui Gröber și Paul sau la Kultur der Gegenwart colaborează savanții diferitelor națiuni, când întreaga

Nevoia unei
înțelegeri in-
ternaționale

Europa cultă colaborează la opere mărețe (cum e d. e. Corpus der griechischen Urkunden, la publicarea căruia s'a angajat l'Association internationale des Académies, înființată la 1899) parcă hotarele strâmte ale diferitelor state trebuiesc privite ca niște linii de unire și nu de despărțire, cel puțin pentru știință.

Și dacă diferitele popoare n'au ajuns a se înțelege printr'o limbă comună, sânt mai multe puncte în privința cărora s'ar putea ajunge lesne la o înțelegere și la o întrebuintare internațională. Semnele cari se întrebuintează pentru plus (+) și minus (—) d. e., sânt comune la toate popoarele culte, de ce nu s'ar putea ajunge la o înțelegere și adoptare comună și a altor semne convenționale, cari astăzi din nenorocire diferă dela popor la popor, dela individ la individ, ba chiar vedem des că unul și acelaș scriitor într'o carte întrebuintează cutare semn cu un înțeles, pecând în alta acelaș semn apare cu alt înțeles, sau chiar cu mai multe înțelesuri. Ce confuzie s'ar naște dacă într'o aritmetică s'ar întrebuinta semnul + cu înțelesul de plus și în alta cu înțelesul de minus, sau odată cu înțelesul de plus și altădată cu înțelesul de minus! Despre acest lucru toți sântem convinși, fiindcă cultura noastră ne-a deprins cu o întrebuintare statornică și consecventă, și cu toate acestea aceeaș confuzie care ne întâmpină în diferite alte cărți științifice nu ne pare așa de bătătoare la ochi. Această lipsă de înțelegere comună produce o mulțime de confuziuni și face ca, înainte de a întrebuinta orce ediție de texte, să fim nevoiți a studia lista semnelor sau a prescurtărilor întrebuintate de autor în carte, ceea ce nu facem cu algebra nici cu chimia, fie scrisă în englezește sau rusește. Pentru o asemenea uniformizare s'au ridicat oameni cu vederi largi: A. Giry, K. Krumbacher, O. Stählin etc., și e de așteptat ca un congres științific internațional să reguleze această chestie într'un viitor nu prea depărtat¹.

¹ Avec les progrès de la critique, zice Giry, les devoirs des éditeurs augmentent; les éditions anciennes ne peuvent plus servir sans révision aux études de diplomatique, les nouvelles, même les plus soignées, manquent d'une méthode commune. Chaque école ou même chaque érudit publie à sa guise, se crée sa doctrine, fait porter son attention

În privința tehnicii edițiilor și a semnelor convenționale am căutat în articolul de față să dau pildele cari mi s'au părut cele mai bune și cele adoptate de cei mai autorizați reprezentanți ai științei în Occident. O uniformizare oarecare, tacită nu e vorba, s'a făcut deja în câteva chestiuni de tehnică, dar nu lipsesc și savanți de valoare cari dintr'un fel de îndărătnicie nu sacrifică obiceiurile lor favorite, slăbiciunile sau chiar ciudățeniile lor egoiste pentru a adopta ceea ce experiența ne-a dat ca mai bun și mai practic, sau ceea ce e mai indeobște admis.

Dacă observațiile cari urmează ar părea multora că se înțeleg dela sine, că un om cu bun simț le știe și le pune în aplicare fără o pregătire prealabilă, rog să se aibă în vedere că mulți editori din străinătate și din țară au păcătuțit în așa mod în această privință, încât numai cine este străin de asemenea lucrări le-ar crede de prisos. Cea mai bună școală pentru a-și însuși cineva orice metodă de investigație este studiul și imitarea modelelor lăsate de maieștri, dar numai aceasta nu este de ajuns, mai trebuie și o pregătire teoretică; acela care în mod empiric pune în aplicare procedurile de investigație văzute în operele altora, de multe ori adoptă sistemele nu tocmai cele mai bune, sau nu se ferește de contrazicerile cuprinse în ele, pecând cercetătorul pregătit și în mod teoretic își dă seamă de metoda adoptată, preferă în mod conștient unele proceduri ca superioare și se ferește de altele ca producătoare de confuzie, sau nepractice.

Nevoia
pregătirei

Dar aceasta nu vrea să zică că cine stăpânește — fie chiar în toate secretele ei — metoda unei științe, a istoriei d. p., dar în schimb n'are inteligență nici chemare pentru istorie, ar fi istoric sau ar fi în stare să producă vreodată ceva de valoare! Metoda bună nu face pe istoric, precum

et ses soins sur les seuls points qui l'intéressent et néglige presque toujours beaucoup de précautions. Il serait bien à désirer que les savants pussent s'entendre dans toute l'Europe pour adopter des règles à peu près uniformes à appliquer aux publications des documents (Bibliothèque de l'école des chartes 41 (1880) p. 404—405). Cf. K. Krumbacher, Miscellen zu Romanos p. 122—124 și O. Stählin, Neue Jahrbücher für das Klas. Altertum 12 (1909) p. 400.

nici posesiunea uneltelor celor mai perfecționate nu face pe meșterul tâmplar. E de netăgăduit însă că dintre doi cercetători cu acelaș talent, aceeaș cultură și aceeaș experiență cine e stăpân pe o bună metodă va întrece pe acela care se servește de o metodă defectuoasă sau se încrede numai în bunul său simț¹.

Ca în orice domeniu al științei, și în ceea ce privește chestiunile de critică și de ediție de texte, bunul simț nu e de ajuns, nici chiar geniul, trebuie pregătire, trebuie metodă. Adevăratul geniu recunoaște repede acest adevăr, se supune și caută să-și asimileze experiența secolilor trecuți, numai închipuitele genii își dau aere de originalitate și disprețuesc ceea ce omenirea prin laborioase încercări și dibuiri seculare a căpătat ca rezultat sigur².

În atelierul editorului textelor trebuie să între ca să învețe meseria nu numai acela care are de gând să editeze texte; orice cercetător care vrea să producă lucrări originale, orice învățat care dorește să adâncească opera unui autor vechi are nevoie să știe cum se face recenziunea unui text; savantul care nu cunoaște procedura complicată a recenziunii nu poate să aibă părerea lui proprie în alegerea lecturilor cu privire la pasagiile greșit transmise, nu poate să studieze textele în mod critic și e nevoit să se bazeze pe spusele altora, să urmeze cu ochii închiși textul restituit — poate greșit — de editor.

Lucrarea de
față e o
încercare

Lucrarea de față e prima în felul ei în limba română și trebuie privită ca o încercare cu scăderi și lacune pe cari eu cel dintâi le recunosc. Greutățile cu cari am avut de luptat au fost numeroase; e de ajuns să relev că nici măcar termenii tehnici, referitori la recenziunea textelor, n'au fost romanizați până astăzi, și că predomină în întrebuintărea lor o confuzie neexplicabilă, care ar fi de dorit să se înlăture cât mai repede.

¹ G. C. Lewis, A treatise on the methods of observation and reasoning in politics, Londra 1852 1 p. 5, citat de E. Bernheim în Lehrbuch der Hist. Methode⁶ p. 182 n. 2.

² Cf. observațiunile judicioase ale lui E. Bernheim, l. c. p. 179—184, și H. Paul, Grundriss der germ. Philologie² 1 p. 159.

Sânt lucruri pe cari parcă toată lumea le știe, profesorii le tratează cu suveran dispreț ca cunoscute sau fără importanță, studenții le consideră ca elementare și trec peste, și cu toate acestea puțini, foarte puțini au o idee precisă despre ele. Am avut curajul să vorbesc și despre asemenea lucruri elementare și presupuse cunoscute de toți, și nu cred că trebuie să cer scuze, sau să mă dezvinovățesc pentru faptul că am insistat asupra unor lucruri și am relevat niște greșeli cari par a fi de mică însemnătate; în chestiuni de metodică arătarea unui drum mai scurt ne cruță o pierdere de energie colosală, și îndreptarea celei mai mici greșeli, care însă se repetă în nenumărate scrieri de mii de ori, aduce foloase nu așa de mici cum s'ar părea.

În privința citațiilor mărturisesc că am păcătuit citând autorități și nume proprii, chiar unde nu era poate neapărată nevoie, dar ce vrei! Sânt mulți cari nu se conving pe deplin și nu primesc adevărul cel mai evident, dacă nu e spus de un om renumit, pecând primesc și înghit nemestecată o părere, fie chiar greșită, destul numai să știe că ea vine din țări îndepărtate sau se sprijină pe autoritatea unui nume celebru; întocmai așa și în evul mediu învățații nu primiau adevărurile cele mai patente, dacă nu găseau în Aristotel vreun pasagiu referitor la ele, nu se uitau la cer ca să studieze stelele, ci deschideau foliantele *Despre cer* și se încredeau orbește în vorbele magistrului. Aceasta e cauza pentru care am invocat de câteva ori mărturia unor nume străine, nu ca să uimesc cu erudiție ieftină sau să fac paradă cu citații poliglote. Există și astăzi învățați cari cugetă cu capul vecinului și cari, neavând încredere în propria lor judecată, se conving numai cu nume proprii și cu autorități exotice, nu cu fapte și argumente.

Am consultat următoarele scrieri, cărora articolul de față le datorește multe prețioase observațiuni:

Böckh August, *Theorie der Kritik (Encyklopädie und Methodologie der philologischen Wissenschaften, 2 Auflage besorgt von R. Klussmann, Leipzig 1886, p. 168—254).*

- Blass Friedrich**, Kritik und Palaeographie (in Iwan von Müller, Handbuch der klassischen Altertumswissenschaft, 1 Band², München 1892 p. 249—355).
- Krumbacher Karl**, Miscellen zu Romanos (Abhandl. bayer. Akad. Wiss. 1 Klasse vol. 24 (1906) 3 Abt.) München 1907.
- Paris Gaston**, Vie de saint Alexis, Paris 1872, Prefață.
- Paul Hermann**, Textkritik (in H. Paul, Grundriss der germ. Philologie, 1 Band², Strassburg 1897 p. 184—200).
- Tobler Adolf**, Textkritik (in Gustav Gröber, Grundriss der roman. Philologie, 1 Band², Strassburg 1904, p. 320—333).
- Bernheim Ernst**, Lehrbuch der Historischen Methode und der Geschichtsphilosophie⁴, Leipzig 1908.
- Langlois Ch. V. — Seignobos Ch.**, Introduction aux études historiques, Paris 1897.
- Waitz G.**, Wie soll man Urkunden edieren? (in H. von Sybel Hist. Zeitschr. 4 (1860) p. 438—448).
- Roth von Schreckenstein**, Wie soll man Urkunden edieren? Freiburg i. B. 1886.
- Fonck Leopold**, Wissenschaftliches Arbeiten, Innsbruck 1908.
- Stählin Otto**, Editionstechnik; Ratschläge für die Anlage textkritischer Ausgaben (Neue Jahrbücher für das klassische Altertum, Geschichte und deutsche Litteratur 12 (1909) Leipzig p. 393—433. Citez: Stählin, Editionstechnik). Criticat de A. B. Drachmann in Nordisk Tidsskrift for Filologi 19(1910) p. 109—117, de P. M<aa>s in Byz. Zeitschr. 19 (1910) p. 578 și de Eb. Nestle in Theologisches Literaturblatt 31 (1910) c. 313—314.

Critica textelor.

Se crede îndeobște că o carte tipărită reprezintă întocmai Greșeli în mes
și tipărituri ideile autorului ei, ceea ce în multe cazuri nu corespunde adevărului; de multe ori se introduc în text îndreptări ce și le permite corectorul, sau chiar culegătorul, sau greșeli de tipar cari, potrivit-se întrucâtva cu contextul, rămân neobservate la corectură. Chiar când posedăm autograful și textul tipărit, nu sântem siguri de textul asupra căruia s'a fixat autorul, nu știm exact dacă deosebirile, ce s'ar constata între text și autograf, se datoresc autorului sau nu; pentru a ne pronunța în acest caz trebuie să mai avem, afară de textul tipărit și de autograf și corectura autorului! Dar chiar în acest caz siguranța nu e deplină; revizuirea autorului nu e de multe ori o cheazășie că textul întrunește toate însușirile de exactitate. Tocmai autorul, care știe textul poate pe din-afară, trece pe lângă felurite greșeli fără să le descopere, fiindcă citește ce are în minte și nu ce are scris înaintea ochilor.

Dar ce e mai straniu, nu rareori autorul din nebăgare de seamă una a gândit și alta a scris, și în acest caz toate laolaltă: autograful, corectura și textul revizuit de autor nu ne dau ceea ce a vrut să exprime autorul, ci ceea ce a tipărit¹.

Dacă însă astăzi când s'a organizat meșteșugul tipografiei și fiecare fel de muncă s'a încredințat unei anume categorii de lucrători, când primele corecturi se fac de oameni specialiști — cei puțin în străinătate — iar ultima de autorul

¹ E. Nestle, Einführung in das griechische Neue Testament² p. 28.

însuș, dacă astăzi se întâmplă asemenea lucruri, și e foarte greu să avem tipărit întocmai ce a cugetat, sau ce a pus pe hârtie autorul, lesne înțelege orcine ce a fost în vechime, când reproducerea scrierilor se făcea prin copiiști, de multe ori fără supravegherea autorului sau a unui corector priceput.

Reproducerea
mss în vechime

La Greci și la Romani mss fiind copiate, sau chiar scrise după dictat de copiiști incuți, conțineau multe greșeli cari se îmulțiau prin dese copieri; pentru înlăturarea acestor greșeli intervenia — rareori până la al 5 secol, din ce în ce mai des mai târziu — un corector priceput care colaționa (ἀντιβολή, collatio) copia cu autograful. Câte schimbări au suferit mss vechi prin dese copieri ne arată următoarea împrejurare. În anul 1877 Societatea arheologică din Atena, făcând săpături a descoperit un fragment din stela de marmoră pe care era săpat *tratatul* încheiat la 421 între Atena pe de o parte și Argos, Elida și Mantinea pe de altă parte¹. Textul complet al acestui tratat se află reprodus de Tucidide 5, 47. Comparația arată că există între aceste două texte vreo 30 de deosebiri: intervertiri de cuvinte, omiteri, interpolațiuni și schimbări de tot felul. Nu-i vorba, posedăm alte mss cari ni s'au păstrat mult mai bine decât textul lui Tucidide (Urbinas al lui Isocrate, Σ al lui Demostene), dar nu e mai puțin adevărat că avem și altele în cari, dacă am posedat un mijloc de control asemănător cu stela tratatului, am putea constata într'un pasagiu de aceeași lungime mai multe schimbări decât la Tucidide. Că lucrurile nu stau mai bine cu textele medievale sau cu edițiile vechi ale operelor Sf. François de Sales, sau chiar ale unui Pascal, ale unei Mme de Sévigné, e îndeobște cunoscut². De obicei autorul scria unul sau mai multe exemplare pentru prietini săi, și nu rareori după aceste exemplare dedicate se copiau altele, chiar fără voia autorului. Autorul nu scria pentru

¹ Textul stelei, restituit aproape în întregime de A. Kirchhoff, se află în Corp. Inscr. Att. IV, 1 p. 14 No. 466. V. Thucydide publ. par A. Croiset 1 p. V-X.

² V. mai jos p. 76 n. 2, și Croiset l. c. p. VII.

bani ci pentru adevăr și glorie, și fiindcă ideea de câștig nu-l preocupa, nu se împotrivia dacă librarii-editori puneau în circulație operele lui; prețul pe care îl cereau librarii reprezintă cheltuielile de copiat și câștigul lor, plus modesta remunerație care se dădea mai târziu autorilor. Prin urmare autorii neavând nimic sau aproape nimic de pierdut, nu se opuneau, dacă pe cale particulară sau prin diferiți librari se puneau în circulație scrierile lor; numai când nu se editau operele lor cu îngrijire, sau numai când aveau alte motive de a nu le pune în circulație se plângeau.

Galen se plânge că s'au pus în circulație scrierile sale fără voia lui (*διαδοθέντων εις πολλοὺς ἄκοντος ἑμοῦ, Περὶ τῆς τάξεως τῶν ἰδίων βιβλίων*, 19 p. 51 K), iar Strabon că librarii atât în Roma cât și în Alexandria întrebunțau copiiști incuți și puneau în circulație cărțile fără o prealabilă colajune (*βιβλιοπῶλαι τινες γραφεῦσι φαύλοις χρώμενοι καὶ οὐκ ἀντιβάλλοντες, ὅπερ καὶ ἐπὶ τῶν ἄλλων συμβαίνει τῶν εις πράσιν γραφομένων βιβλίων καὶ ἐνθάδε καὶ ἐν Ἀλεξανδρείᾳ* 13, p. 609). Cicero era exasperat de copiiștii și librarii contemporani: de Latinis vero (libris) quo me vertam nescio, ita mendose et scribuntur et veneunt (ad Quintum fratrem 3, 5, 6). Cu privire la Metamorfoze știm că Ovid a ars mss care le conțineau, când a fost nevoit să părăsească Roma; cu siguranță Metamorfozele cari s'au păstrat până la noi, provin din exemplarele, pe cari le aveau prietini săi (pluribus exemplis scripta fuisse reor, *Tristia* 1, 7, 24). Fie că scrierile se reproduceau de librari, fie că se copiau pe cale particulară, sigur e că în ele se strecurau multe greșeli¹, așa încât deja în al 3 secol înainte de Hristos s'a simțit nevoia de intervenția gramaticilor.

Înainte de a se pune în circulație o scriere, înainte de a se edita, librarii conștiincioși puneau un corector (*διορθωτής*)

Indreptarea
mss de
gramatici

¹ Cu scrierile părinților bisericești și literatura medievală lucrurile stau și mai rău. Cât ținea Ireneu (2 sec. după Hristos) ca cărțile lui să se reproducă fără greșeli ne arată o notiță (dintr'o carte a lui pierdută) pe care ne-a păstrat-o Eusebiu: Te conjur în numele lui Iisus Hristos, care va veni să judece pe cei vii și pe cei morți, te conjur pe tine care vei copia cartea de față, ca să colajonezi copia ta și s'o îndreptezi exact după originalul de pe care ai copiat, și să copiezi și rugămintea de față și s'o treci în copia ta (*Istoria bisericească* 5, 20).

care îndrepta greşelile copistului. Mâna corectorului se vede atât în mss păstrate, cât şi în papirosuri, ba chiar ştersăturile, adăogirile şi îndreptările întâlnite în mss de multe ori sânt un semn că avem înaintea noastră o scriere colaţionată conştiincios. Dar se înţelege că şi corectorului îi scăpau multe greşeli, cu atât mai mult cu cât editorul ca să aibă munca mai ieftină întrebuiinţa corectori nu din cei mai culţi. Dacă nu interveniau însă *gramaticii* ca să îndrepteze cărţile întrebuiinţate în şcoală, colaţionându-le cu copiile cele mai vechi şi bune, cine ştie în ce stare s'ar fi păstrat scrierile celor vechi după atâtea copieri şi recopieri. Dar cum e firesc şi autorul de multe ori îndreptează greşeli de fond pe cari le-a făcut el din nebăgare de seamă, în exemplarele deja gata, ba chiar vândute. Cicero, care ţinea foarte mult să se pue în circulaţie scrierile sale bine corectate, cere dela librarul Atticus să înlocuească în scrierea sa *Orator* cuvântul Eupolis cu Aristofan în exemplarele nevândute, şi îl roagă să trimeată chiar acasă la acei cari au cumpărat scrierea pe câte un copist ca să îndrepteze greşala şi în exemplarele deja vândute; Cicero confundase pe Aristofan cu Eupolis, ceea ce a observat după ce ediţia se pusese în circulaţie şi cerea îndreptarea greşelii (Ad Atticum 12, 6, 3).

F. Blass, *Buchwesen und Handschriftenkunde* p. 345-349 (I. Müller, *Handbuch der Klas. Altertumswis. 1 Band*²); W. Schubart, *Das Buch bei den Griechen und Römern*, Berlin 1907 p. 132-154.

Mss şi copişti în Principate.

Păstrarea şi
reproducerea
mss româneşti

Ce s'a spus mai sus relativ la păstrarea şi reproducerea mss în antichitate, se potriveşte şi pentru scrierile mai recente, cari ni s'au transmis în ms, cu toate că s'au scris mult după invenţia tipografiei; în acest caz se află *toate mss de cronici româneşti* şi o mare parte din literatura română.

Mănăstirile posedau în ms scrierile liturgice, sau de conţinut ascetic, cari se copiau şi se recopiau de călugări, dar letopiseţele erau foarte rare. Dacă un Constantin Cantacuzino Stolnicul nu curioştea nici măcar cea mai însemnată cronică a Moldovei, *Cronica lui Ureche*, se înţelege lesne cum

stătea cu răspândirea celorlalte letopisețe. De existența lui Ureche, Cantacuzino a aflat întâi dela Ioniță Racoviță cu prilejul unei călătorii făcute în Moldova la 1670 și, fiindcă în Țara românească nu se aflau copii, a pus de i-au făcut una, precum el însuș ne spune: am pus de l-au și prescris și l-am adus aici ca să se afle și în țară¹.

Miron Costin ne spune că letopisețul lui Istratie Logofătul nu-i căzuse în mână și că știa numai din spusele lui Nicolae Buhuș că basmele lui Simion Dascălul provin din letopisețul lui Istratie². Dionisie Eclisiarhul se plânge că n'a putut găsi *cronografuri* dela 1769 încoace, cel puțin, zice, n'au ieșit la vileag să fie știute de obște, dar presupune că ar fi existând câte vreunul ținut pe la cei mai mari (Tezaur de monumente 2, 161). Și într'adevăr pe la cei mai mari, în casa mai fiecărui boier se găsea câte-un letopiseț, precum mărturisește Del Chiaro³. Domnii cari s'au interesat mai mult de cultura în genere și au scris ei, au cheltuit pentru darea la lumină sau au pus la cale scrieri, compilații, sau copii depe diferite opere sânt: Cantacuzineștii, Dimitrie Cantemir, Nicolae Mavrocordat și Brâncoveanu. Cantemir și Cantacuzino Stolnicul au utilizat cronicile țării pentru lucrările lor istorice, iar despre Mavrocordat știm că poseda copii după letopisețele țării pe cari le citia cu folos, precum spune într'o scrisoare din 1712, adresată lui Gherasim, fost al Alexandriei: Ἐνίοτε δὲ καὶ τὴν μολδαβικὴν ἱστορίαν οὐκ ἀγῶως ἐπεξερχόμεθα (συνετὴ γὰρ ἡμῖν ἦδη καὶ ἡ ἐπιχώριος γλῶσσα) ἦτις τῶν πρὸ ἡμῶν ἡγεμόνων τοὺς βίους καὶ τὰς τύχας ζωγραφίζουσα καὶ τῶν ἐν βίῳ πραγμάτων τὸ ἄστατον ὅπ' ὄψιν τιθεῖσα παρέχεται ἡμῖν οὐ τὴν τυχοῦσαν ὠφέλειαν⁴ (Câteodată citim cu plăcere istoria moldovenească (căci pricepem deja și limba țării), care zugrăvind viețile și soarta Domnilor de dinaintea noastră, și punându-ne în vedere nestatornicia lucrurilor din viața omului, ne aduce un deosebit folos). Se știe că cea mai însemnată bibliotecă depe vremuri,

¹ Opere, ed. Iorga 130; cf. C. Giurescu, Noi contribuții la studiul cronicilor moldovene p. 50.

² «N'am văzut letopisețul lui Eustratie Logofătul», Letopisețe² ed. Kogălniceanu 1, 4.

³ Istoria delle moderne rivoluzioni della Valachia p. 45-46.

⁴ Epistolaire grec ed. Legrand p. 84.

așezată în Văcărești, a fost a lui Nicolae Mavrocordat, bibliotecă în care pe lângă operele cele mai de seamă, adunate prin Bergler din Occident, cu siguranță existau și scrierile referitoare la istoria țării.

Inadvertența
copiștilor

Reproducerea mss românești se făcea prin copiști cari, ca și colegii lor din alte timpuri și alte țări, au introdus în ele multe greșeli. De lipsa de cultură sau de nebăgarea de seamă a copiștilor au avut a se plânga și scriitorii români și lucrul nu se va schimba nici de acum înainte. Cantemir se plânga că copistul lăsase multe greșeli în Hronicul său ca nedeplin știutor ortografii românești:

Omenite cititoriule, de al patrulea rând este acum cu acest de pe urmă, de am cercat greșele aceștii trude a noastre, unele ale noastre iară altele și mai multe ale diacului, carile au scris-o de pe izvodu nostru; diacu dară fiind nedeplin știutoriu ortografii românești, multă trudă ni-au dat cum să cade a o îndrepta, și poate încă în multe locuri să o fim trecut cu vedere (Hronicul ed. Tocilescu XIX).

Despre Dionisie Eclisiarhul știm exact că în copiile de acte, făcute de el, a schimbat pretutindeni ortografia, a modernizat pronunțarea, a adăogat sau a eliminat din original cuvinte, și Dionisie, pentru timpul și mediul în care trăiește, se poate considera ca un om foarte învățat: el era scriitor, dascăl de slovenie și eclisiarh al bisericii Râmnicului¹. Și e de observat că Dionisie își revede copiile și își dă toată silința ca să-și îndrepteze greșelile: am îndreptat iarăș cu a mea slovă, ne spune el cerând scuze pentru greșelile comise (Biserica ortodoxă 12(1889) p. 615). Dar dacă un Dionisie comite greșeli mari și multiple, la ce trebuie să ne așteptăm dela copiștii ordinari, dela bieții diaci, ca acela de care s'a servit Cantemir?².

¹ V. Hasdeu, Cuvinte din bătrâni 1, 22.

² Daponte și Daniel Filipide se plâng că copiștii și editorii mss lor au fost fără scrupul, au strecurat nenumărate greșeli în ele și au schimbat limba apla într'o limbă pretinsă mai înaltă, mai atică; pentru a preîntâmpina asemenea încălcări în viitor Daponte în multe din cărțile lui, în loc de epilog, pune o *afurisanie* în care amenință cu caznele iadului pe acei copiști și editori cari n'ar colaționa mss și n'ar face corectura tipăriturilor cu băgare de seamă. În al său *Catalog istoric*, vorbind despre discuția care a avut loc între Panaghiotachi Nicusios și

Se știe că cel mai numeros contingent de copişti se găsea printre călugări, cari copiau mss, fie în lipsă de altă ocupație, fie din cauză că copierea li-era impusă, ca pedeapsă disciplinară (canon). Nu se dădeau la tipar, decât cărți religioase — în special cărți liturgice — singurele cari se citiau mai mult în țară; cele liturgice erau căutate pentru nevoile bisericii, cele de cuprins edificativ sau polemic (contra calvinilor sau catolicilor) se dădeau la lumină cu cheltuiala vreunui pios domn sau boier *spre a se împărți în dar*, după fraza consacrată. Cărți literare nu se dau la lumină până la sec. al 18, iar istorice apar abia în al 19 sec. Dacă adăugăm că cu privire la cronicile românești pe lângă că nu s'a tipărit niciuna de autorul ei, dar nici nu s'a păstrat vreuna în *autograf* (afară poate de Neculcea?), că copiile cari s'au păstrat sânt foarte târzii, că cronici scrise în Moldova s'au păstrat în copii făcute de Munteni și prin urmare schimbate (cazul lui Ureche), înțelegem cât de greu e să restituim textul primitiv, cum autorii au vrut să-l pue supt ochii cititorilor. Faptul că cronicarul posterior — adept al vorbei *quod verum est, meum est* — de multe ori intercala în cronica sa opera predecesorului său prelucrând-o, a avut drept urmare ca unele din cronicile mai vechi să se piarză: cititorii le găseau prelucrate în cronici mai recente, nu mai simțiau nevoia de a le copia aparte. Acestei împrejurări se datorește pierderea scrierilor multor cronicari bizantini ale căror opere fuseseră intercalate în alte cronici sau excerptate în cunoscuta Enciclopedie a lui Constantin

Vani Efendi, spune: această discuție este scrisă și cunoscută multora, dar schimonosită de greșelile și schimbările copiştilor. Copiștii copiază cărți, și bine fac, nu le citesc însă mai pe urmă ca să îndrepteze greșelile—căci e firesc să greșască—și rău fac. Așa s'au stricat foarte multe cărți și se strică zilnic din cauza copiştilor nebăgători de seamă sau ignoranți; Dumnezeu să-i judece că mult rău pricinuesc, v. Erbiceanu, Cronicarii greci p. 184; Ephémérides daces ed. Legrand 3, p. LXXIII și Χρηστοθήσια παρά Δαπόντι, Veneția 1770 p. 439. Filipide se mulțumește a denunța procedarea incorectă a editorului său Antim Gazî, v. Ἐπιτομή τῶν Φιλίππειων Πομπηίου Τρόγου, Epilog p. 8.

Porfirogenit, și acelaș lucru s'a întâmplat cu siguranță și cu multe cronici românești.

Se înțelege că în textele în cari s'au intercalat și alte lucrări anterioare, astăzi pierdute, greșelile sânt și mai multe: alături de erorile de tot felul, introduse în ele de copişti, se mai adaogă și amputările, sau amplificările, sau chiar neînțelegerile introduse de prelucrător!

În cele de mai sus am văzut că mss sânt pline de greșeli, și fiindcă, numai dacă cunoaștem cum s'au născut ele, putem să le îndreptăm cu succes, e nevoie să vorbim de felurile de greșeli, cari se întâlnesc în mss, înainte de a indica mijloacele de îndreptare.

Nășterea și înmulțirea greșelilor.

Cauzele
greșelilor

În orice ms se întâlnesc felurite greșeli din cari unele se datoresc autorului însuș, altele copiştilor. Autorul, scriind repede sau dictând, într'un moment de distracție poate să scrie sau să dicteze un cuvânt fals care, dacă nu se face mai pe urmă revizuirea textului sau nu se face cu băgarea de seamă cuvenită, rămâne în text; copistul, tot din nebagare de seamă, sau scrie un alt cuvânt decât acel aflat în text, sau întregește greșit din neștiință abreviațiunile și contracțiunile și alte semne tahigrafice aflate în izvodul său, sau confundă literile, cari nu se prea deosebesc într'o scriere nu tocmai citeață, sau omite o silabă, un cuvânt, ori o frază întreagă (mai cu seamă dacă în două rânduri apropiate se află două cuvinte la fel, când dela cel dintâi sare la cel de al doilea, Interpolațiuni franț. *bourdon*); câteodată scrie unul sau mai multe cuvinte de două ori, alte ori introduce în text cuvintele marginale sau interliniare, scrise posterior de cineva pentru împlinirea unei lacune sau pentru explicarea sau îndreptarea textului (interpolațiuni)¹.

¹ Că și editorii, copilnd și colaționând textele pentru tipărire, din aceleaș motive comit aceleaș greșeli ca și copişti, se înțelege dela sine. Iată un exemplu mai recent: V. A. Urechia, fost profesor universitar și membru al Academiei Române, reproducând testamentul mitropolitului Varlaam (Analele Acad. Rom. seria 2 vol. 10 secț. istor. p. 346-7) reu-

Uneori cuvântul sau fraza interpolată se datorește autorului însuși; mulți autori scriind, pun la margine sau pe deasupra unei expresiuni sau unui vers o altă expresiune sau vers cu acelaș sens, ca mai pe urmă într'un moment de autocritică să aleagă din cele două pe cel mai reușit¹. Dacă autorul uită să înlăture una din aceste expresiuni și copistul le scrie în text una după alta, se naște o interpolare care, cu toate că nu cuprinde o intențiune de falsificare, sau nu provine dela o persoană străină ci dela autorul însuși, nu încetează de a fi o interpolare. Cele mai multe interolațiuni se datoresc cuvintelor interliniare sau marginale, puse spre lămurirea textului (glose), dar nu sânt rare și cazurile unde interpolatorii sânt niște falsificatori, cari introduc deadreptul în textele vechi diferite lucruri, ca să susție anumite păreri și credințe, favorite lor². Cine n'a văzut în muzee autografele multor scriitori moderni, cari abia se pot citi din cauza

șește a strecura în el 12 greșeli, cu toate că documentul e numai de jumătate pagină, cu toate că facsimilul acestui testament, admirabil executat și cât se poate de citet, stă publicat alături de textul tipărit spre a . învedera greșelile comise. Cu privire la textele cari se reti-păresc speranța e că editorii posteriori vor îndrepta greșelile predecesorilor, în ceea ce privește însă textele mai puțin citite, multe generații vor continua a se adăpa la acelaș izvor turbure.

¹ Poeții au lăsat nu numai variante după versuri, ci chiar după întregi poezii; Eminescu a lăsat 3 variante după aceeaș poezie: *Mai am un singur dor*.

² În fiecare ms, în orice aparat poate cineva să găsească exemple de greșelile pomenite mai sus. Aci dau numai câteva caracteristice: *să care egumeni nu vor căuta* stă în original, copistul care n'a înțeles sensul lui *să* (=dacă) scrie: *și care egumeni nu vor căuta* (Hasdeu, Cuvinte din bătrâni 1, 22-23). În loc de: *Trăgoviște* copistul scrie: *Zăgăești* (ibid. 107). În loc de: *mătoșa Berciui* copistul scrie: *mătușa Berciul* (dintr'o femeie *mătușa Bercii* a făcut un bărbat ibid. 1, 149-152). În original stă: leat $\pi\mu$ (7108=1599), copistul scrie: $\pi\mu$ = 7150 = 1641 (ibid. 1, 82). În loc de: *se vână el în lanțul* (Magazin istoric 4, 251) originalul a avut: *lațul* (Viața Sf. Nifon ed. Naniescu p. 80); e vorba de *cursă*, or vânatul se prinde în laț nu lanț. În Magazinul istoric 4, 257 stă: *și au pus pre făcătoarea de minuni icoană a precistei umer de aur cu mărgăritar și cu pietre scumpe*; dacă în loc de *umer* punem *un măr* precum în realitate stă într'un ms (Viața Sf. Nifon ed. Naniescu p. 99) se face complectă lumină; că nu *umer*, ci *un măr* e singura lectură autentică, ne arată un alt pasagiu din aceeaș Viață ed. Naniescu p. 105: *și pre făcătoarea de*

Exemple de greșeli

ștersăturilor, adăugirilor și îndreptărilor, sau cari nu rare-ori au două redacțiuni paralele ale unui și aceluiaș pasagiu? Cât de ușor doi copişti ar putea să dea după un asemenea autograf două copii prezentând între ele multe deosebiri, se înțelege dela sine. Că acesta a fost cazul cu multe mss vechi e afară de orice îndoială.

Ortografia

În privința ortografiei nu trebuie să credem că vreun copist — fie el cel mai atent — ne-ar fi păstrat ortografia ori-

minuni icoană a Sfântului mucenic bătut-au însuș Neagoe Vodă cu cuișoare un măr de aur curat, împodobit cu mărgăritar și cu pietri scumpe. Copistul găsește în original: *s'a sculat cu donaimaioa* (=flota); neînțelegând sau nedescifrând bine, transcrie: *s'au sculat cu domnul Mafra* (Cantemir, Hronicul, ed. Tocilescu p. XLII). În Invățăturile lui Pseudo-Neagoe (p. 208,31 ed. 1843) stă: *era un om din seminția lui Dan, pre care-l chema Noe*; originalul a avut: *pre care-l chema Manoe*, lectură care se află în celelalte mss. Copistul scriind odată silaba *ma* (aplografie), a făcut din *Manoe* Noe. Tot acolo p. 199,1 stă: *și cum mă umbria și mă răcoria florile lor, și lua ochii miei rouă și veselie din florile lor, așa și pre voi vă vor umbri, etc.*; în ediția îngrijită de Hasdeu (Arhivă istorică vol. 1, 2 p. 121^a) lipsește fraza *și lua ochii miei rouă și veselie din florile lor*, pe care a omis-o copistul, sărind dela primul *florile lor* la cel de al doilea. Numeroase greșeli de felul acesta a făcut copistul, care a scris Psaltirea Scheiană, v. Aureliu Candrea, Monumentele cele mai vechi de limbă românească în Noua revistă română 3 (1901) p. 536-7. Iată una. Copistul având de copiat *că toate cărăirile mele între tine Doamne, se apropie rugăciure me între tine Doamne după cuvintul tău* a sărit dela primul grup *între tine Doamne* la cel de al doilea și așa a lăsat nescrisă fraza *se apropie rugăciure me între tine Doamne*; observând pe urmă omisiunea, a scris la marginea din dreapta a paginei cele 7 cuvinte omise (ms Acad. Rom. No. 449 p. 419, 10-13, Candrea l. c. p. 537).

O greșală demnă de relevat s'a strecurat într'un pasagiu al lui Halcocondila (ed. Bonn p. 34, 9), pasagiu referitor la chestiunea împrăștierei Românilor în Peninsula balcanică. I. Bekker, cu toate că lectura ms T (Tübingen) e βράχοι δ'ἀμφοτέρωθεν ὀνομάζονται, a editat greșit pasagiul în chestiune: βράχοι: δ'ἀμφοτέρωθεν ὀνομάζονται=amândouă popoarele se cheamă Vrahi. Traducerea latină schimonosește și mai rău numele în *Bacchi*. Nu încapă îndoială că supt βράχοι sau Bacchi se ascund Βλάχοι (Vlahi) precum a observat S. Lambros Νέος Ἑλληνομνημίων 2 (1905) p. 502.

Un exemplude
interpolatiune

Cum o simplă interpolare poate da naștere la o întreagă literatură și la concluziuni fantastice, ne arată cunoscutul pasagiu din Iordan cu *Scavinum rumunnense*. Acel pasagiu, pe baza a două mss interpolate cari au lectura: *a civitate novi et sclavinorum unnense (sem B) OB*, a fost editat în primele edițiuni, începând dela a lui Bonaventura Vul-

ginalului său, mai cu seamă când e vorba de o limbă, care n'are o ortografie bine stabilită printr'o tradiție literară lungă, cum a fost limba română. Copistul, când se uită în original, nu citește numai un cuvânt păstrând în minte ortografia lui exactă, ci câmpul lui vizual cuprinde o frază întreagă pe care o copiază din memorie, fără să se mai uite în original pentru a controla ortografia fiecărei silabe; ortografia primelor sau a unor anumite cuvinte se întipărește în mintea lui, dar icoana multora se șterge, așa încât unele sânt redată cu ortografia originalului, multe însă cu ortografia curentă a copistului. Pentru acelaș motiv copistul uită de multe ori să scrie sau înlocuește un cuvânt cu altul, de obicei sinonim.

Alte ori copistul găsește în originalul său un cuvânt sau o frază pe care nu o înțelege, din copist se transformă

Prelucrări

canus: *a civitate novi et Slavino rumunnense*. Pecând mulți slavisti printre cari și Schaffarik (Abkunft der Slaven p. 115) au spus că pasagiul n'are niciun înțeles, Zeuss (Die Deutschen und ihre Nachbarstämme, München 1837 p. 593-4) presupune că *Slavinum rumunnense* ar putea fi actualul sat Slăveni din județul Romanți; luându-se și Hasdeu după Zeuss a crezut că face o *descoperire* de cea mai mare însemnătate identificând acel *Slavinum* cu Slăvenii de lângă Olt (Revista nouă 5 (1892) p. 9-10 și Magnum etymologicum 3, p. XII-XV). Zeuss și Hasdeu însă n'au știut că cu mult mai înainte decât ei, Daniil Filipide, bazându-se pe pasagiul din Iordan, identificase acel *Slavinum* cu Slăvenii din Romanți (Ἱστορία τῆς Ρουμανίας p. 245, cf. Arhiva din Iași 3 (1892) p. 625 și 4 (1893) p. 165-7). Dar toate aceste aserțiuni cad înaintea faptului că pasagiul *a civitate novi et sclavinorum unnense* s'a corupt prin interpolațiunea lui *Sclavinorum*, pus de cineva la margine și introdus de copist în text, așa încât textul autentic al lui Iordan, fără interpolare (*a civitate novi et [sclavinorum] unense*) este: *a civitate Novietunense* după cum îl păstrează 8 mss (civitas Novietunensis este Noviodunum=Νοβιοδοῦνος al lui Ieroclis, Σονέκδημος p. 391 ed. Bonn, și se identifică cu Isaccea de astăzi, v. K. Peters, Grundlinien zur Geographie u. Geologie der Dobrudscha, publicat în Denkschriften Wien. Akad. mathem.—naturw. Klasse 27 (1867) partea 2-a p. 140). Lectura adevărată a restituit-o Theodor Mommsen la 1882 când a editat pe Iordan (p. 63,1) și cu toate acestea Hasdeu mai susținea în anul dela Hristos 1893 părerea lui favorită și iată în ce termeni: pecând Gr. Tocilescu scormolește cu sapa în mână și descopere în Dobrogea orașul roman Tropaeum... îmi pare bine de a descoperi și eu, la un alt capăt al lumii românești, orașul oltenesc *Slavinum rumunnense*, Magnum etymologicum, 3 p. XV.

în corector și schimbă cuvântul, sau dă o altă turnură frazei, o face mai clară din punctul său de vedere. De multe ori numai faptul că un ms vechi nu conține cuvinte rare sau de origine străină, expresiuni învechite sau greu de înțeles, ci în locul lor are cuvinte și fraze clare și pe înțelesul tuturilor, e o dovadă că copistul a fost îndrăzneț, și a avut obicei de a preschimba textul, de a îndrepta orunde găsia greșeli sau închipuite greșeli, și a potrivi textul cu gustul său sau al contemporanilor săi¹. Dintre mss cari conțin Letopisețul lui *Ureche*, prelucrat de *Simeon Dascălul*, unul se deosebește prin tendința copistului de a îndrepta ce nu e clar și a da un text inteligibil². Avem exemple unde copistului nu-i plac părți întregi din izvodul lui, în asemenea cazuri dacă el este, sau se crede cel puțin, egal cu autorul ms pe care îl copiază, lasă la o parte pagini întregi, schimbă cuvinte, fraze și capitole, înlocuște părți importante cu altele fabricate de el și, într'un cuvânt, prelucrează textul procedând ca și cum ar fi vorba de o lucrare a sa proprie.

Un exemplu
de prelucrare

Un specimen extrem de interesant de *prelucrător*, care fără niciun scrupul, calcă în proprietatea altuia și amplifică textul ici, îl prescurtează dincolo, și îl preschimbă în așa mod încât îl face de nerecunoscut, ne dă ms No. 3488 rom. din Bibliot. Acad. Rom., care cuprinde *Invățăturile* lui Pseudo-Neagoe.

Ms în chestiune e plin de ștersături, adăogiri, note marginale, hârtioare volante etc. și tocmai aceste lucruri ne ridică perdeaua și ne lasă să aruncăm o ochire în atelierul prelucrătorului și să-i urmărim procedurile. Prelucrătorul în chestiune (un anonim din sec. al 18) întrebuințează marginile ms *Invățăturilor* ca să scrie pe ele schimbările pe cari le aduce textului, și să însemneze instrucțiuni pentru copistul pe care avea de gând să-l însărcineze cu transcrie-

¹ Când găsim într'un ms lecturile *îmă* și *să-i tocmească*, iar în altul *mumă* și *să-i împace* nu trebuie să ezităm a adopta primele forme ca cele mai vechi; e evident că copiiștii au înlocuit cuvintele mai vechi cu altele, cari în timpul lor erau pe înțelesul tuturilor.

² În ediția sa (aflată supt presă) Giurescu însemnează ms respectiv cu sigla M³.

rea. Punând la index multe pasagii (câteodată scurte, foarte des de pagini întregi) cu un semn de proscricțiune, pus în text și repetat la margine, dă copistului la margine rețete cari sună :

sau
 dela acest semn să nu să scrie pân la sfârșitul tratatului (p. 83),
 dela acest semn pân la sfârșitul capătului să nu să scrie și în locul celor ce rămân nescrise să să scrie cele din hârtioară (p. 291).

Prescurtările anonimului sânt interesante, dar amplificările lui pe lângă interes au și o oarecare doză de glumă pentru noi cari parcă vedem pe anonimul în chilia lui luându-și aere de Vodă Neagoe (vreo 2 secolii după ce acesta murise) și declamând povețe către fiul său (el probabil călugăr, către coconul său domnesc!) care nu putea nici să le asculte nici să le urmeze, căci... nu era între vii de câțiva secolii! E cam humoristic să te adresezi către fătul Teodosie și să-l povățuești să mănânce cu cumpătare și să arate față veselă la ospete (p. 236), când știi că acest făt de 2 secolii zace în mormânt!

Prelucrătorul nostru anonim se vede de altfel că era un om cult și o persoană simandicoasă; instrucțiunile lui depuse pe marginea ms s'au executat, și întâmplarea a vrut ca să ni se păstreze și un ms care e copiat exact după indicațiunile sale; ms supt No. 2714 rom. aflat în Bibliot. Acad. Rom. conține într'adevăr o prelucrare a Invățăturilor așa cum a dat ordin anonimul să se schimbe, să se prescurteze, sau să se amplifice textul, precum am constatat comparând aceste mss.

Multe monumente, mai cu seamă acelea cari au fost citite mult și copiate foarte des, au fost întinerite de copistii cari le-au potrivit cu gustul și cu rostirea contemporanilor lor. Cuvintele sau frazele, ideile sau credințele, cari pentru timpul lor erau învechite, au fost înlocuite cu altele cari corespundeau cerințelor și gustului publicului contemporan. Acest procedeu se observă mai cu seamă în cărțile populare, unde afară de întinerirea textului se introduc anacronizme de tot felul.

Intinerirea
 textelor vechi

Transpunerea
dintr'un dia-
lect într'altul

Multe greșeli și schimbări de tot felul se nasc când un copist în loc să copieze textul întocmai, îl transpune în dialectul său, fie cu intenție, fie inconștient, fiindcă cuvintele și formele dialectului său matern îi revin sub condei fără voia lui. Letopisețul lui Ureche prelucrat de Simeon Dascălușul scris în dialectul moldovenesc s'a păstrat în 12 copii dintre cari 10 făcute de Munteni, cari au șters aproape toate idiotizmele din original.

În asemenea cazuri editorul se află într'o situație foarte grea. Dacă e greu să restabilim textul unui autor, când ne lipsește autograful, dacă nu putem ști exact ce cuvânt sau ce formă a întrebuițat autorul într'un anumit timp — căci alături de un cuvânt, o formă, o pronunțare, există adesea multe altele, pe cari le întrebuițează indiferent acelaș individ, până când în această luptă pentru viață, diferite împrejurări fac ca un cuvânt sau o formă să învingă și să alunge pe rivalii săi din uz, — cum putem să restabilim dialectul în care s'a scris originalul, dacă ni s'au păstrat numai copii în alt dialect? Dar această amestecare de dialecte li s'ar putea întâmpla nu numai copiștilor, ci chiar unui scriitor emigrat, unui Ardelean d. e., care stabilindu-se în Muntenia se influențează de rostirea pe care o aude zilnic în jurul său și amestecă dialectele, conștient sau inconștient. Greutatea aceasta se complică pentru textele românești, fiindcă întâi dialectele nu sânt aproape deloc studiate, — ba nu există nici dicționar complet al limbii literare — și al doilea fiindcă grafia cirilică e puțin studiată, iar redarea grafică a sunetelor e așa de încurcată, așa de arbitrară, încât de multe ori pentru un sunet există mai multe semne grafice, și din contra un semn grafic reprezintă mai multe sunete.

Serierea și
pronunțarea

Dacă astăzi, când toți trecând prin școală învață o limbă literară, când există Academii cari contribuiesc la regularea limbii, când mijloacele de comunicație, ieftinătatea cărților, publicistica, etc., înlesnesc contactul centrelor cu cele mai depărtate sate și uniformizează limba, și tot se observă deosebiri mari în ortografie, nu trebuie să ne așteptăm ca în operele scriitorilor români din secolii trecuți să găsim fixată grafic în mod uniform pronunțarea lor respectivă. E firesc ca să găsim aceleaș cuvinte scrise într'un fel de unul și într'alt fel de altul, ba chiar să găsim la acelaș scriitor un

cuvânt într'un rând scris într'un fel și două rânduri mai jos într'alt fel. În asemenea cazuri editorul trebuie întâi să studieze cu băgare de seamă ortografia scriitorului și pe urmă să recurgă la monumentele contemporane, mss sau tipărite, unde va găsi elemente sigure cari îl vor călăuzi în multe privințe. Unii scriitori sau copişti sânt mai exacti în redarea sunetelor, alții sânt cu totul neexacti și inconsecvenți, iar alții fiind prea ocupați de a-și sistematiza ortografia siluesc litera de hatârul tendinței lor. Scriitorii trebuiesc studiați din acest punct de vedere, și aceia cari se vor găsi ca mai exacti ne vor servi întrucâtva ca bază pentru rostirea din timpul lor, și ne vor călăuzi pentru editarea monumentelor scrise în acelaș timp și dialect¹. Și după cum, procedând la reeditarea operilor lui Eliade Rădulescu sau Cipariu, nu le reproducem cu ortografia lor (căci sântem siguri că Eliade n'a pronunțat *quare* sau *quelle* ci *care* și *cele*, nici *lângö* sau *aqui*, ci *lângă* și *aci*, că Cipariu scriind *cuvenientia*, *scaimbu* și *revediuta* pronunța *cuiință*, *schimb* și *revăzută*), așa și când edităm texte vechi, orunde sântem siguri de pronunțarea scriitorului, trebuie s'o reproducem întocmai, fără să luăm în considerație caracterele pe cari el le-a întrebuintat în mod greșit ca să o redea. Șovăelile și grafurile copistului cari ar prezinta vreun interes pentru filolog, trebuiesc trecute în aparat, n'au ce căuta în text (cf. mai jos p. 62).

Dar până astăzi mulți editori de texte și documente românești cred că o literă chirilică corespunde cu una latină, și de aceea vedem zilnic publicațiuni în cari se transcrie consecvent **ѣ** cu *ea* sau **ѧ** cu *ă*, indiferent dacă textele provin din al 15 sau din al 18 și 19 secol! Mulți editori nu sânt pătrunși de adevărul că sunetele noi în lupta lor cu cele vechi trec prin diferite stadii: după ce o rostire nouă se aude câtva timp alături de cea veche, puțin câte puțin o alungă și îi ia locul. După ce **ѣ** din *ѣге* a avut la început sunetul *ea* (sau un sunet asemănător), a venit un moment când se pronunța atât ca *ea* cât și ca *e* (cum ne arată textele în cari găsim cuvântul scris în aceeaș pagină când *ѣге* când *lege*); mai târziu când rostirea nouă a învins, alungând pe cea

¹ H. Paul, Grundriss der germ. Phil.² 1 p. 209.

veche, se mai scria când *lege* când *l~~ke~~*, dar ultima grafie nu reprezintă decât tradiția, nu corespunde rostirii contimporane. Câtă vreme editorii vor transcrie literă cu literă și nu vor căuta să reproducă rostirea scriitorului¹, edițiile de texte vor lăsa mult de dorit în privința ortografiei, și mult timp, poate totdeauna, în edițiile de texte românești vor figura alături de unele cuvinte reproduse exact după cum s'au pronunțat, altele cu o ortografie tradițională, adică nu cum erau pronunțate de autor, ci cum erau pronunțate câțiva secolii mai înainte, poate chiar cum n'au fost pronunțate niciodată².

In contra
chiriliceii

Cu privire la monumentele românești, ele fiind scrise cu chirilică, modul cel mai comod de a proceda este a reproduce monumentul cu chirilică. Editorul însă care se mărginește a reproduce în mod fotografic un text, fără transcriere, nu face operă de editor ci de fotograf, nu caută a dezlega greutățile ci le ocolește. Și nu trebuie să se uite că dacă literile chirilice sânt astăzi puțin cunoscute (abia câțiva filologi le citesc) peste câțiva ani vor fi tot atât de exotice ca și literele ebraice sau chineze; dar chiar pentru cunoscători, chirilica e una din cele mai urâte scrieri în care (singura dintre scrierile europene) s'au păstrat literele *majuscule*, schimonosite după caracterele grecești³.

¹ Filologul român care va îndrăzni să editeze un text din secol. al 16 sau al 17, redând cu litere latine sunetele, cum crede că le-ar fi pronunțat scriitorul, nu substituind buchilor chirilice caracterele latine, va aduce un serviciu imens filologiei; e de netăgăduit că va face greșeli, dar chiar greșelile lui, provocând discuțiuni și polemici, vor aduce mai mare folos, decât transcrierea aproape fotografică a edito-rilor de până astăzi. Pentru edițiunile de texte românești vechi, ortografia indicată este cea fonetică, singura care corespunde tradiției (scrierea chirilică fiind pur fonetică) și singura care nu ne dă o iconă falsă a textelor vechi.

² Vezi Schuchardt și Bariț în Hasdeu, Cuvinte din bătrâni, suplement la tomul 1, p. IX—XIV și L—LIII; H. Tiktin, Studien zur rumän. Philologie, Leipzig 1884 și Der Vokalismus des Rumän. in Gröbers Zeitschrift 1886; A. Philippide Introducerea în Istoria limbei și literaturii române p. 47-49 și 97-116, și Istoria limbei române p. 237-272 și în special I. Bărbulescu, care a tratat pentru prima dată pe larg și în comparație cu limbile slavice fonetismul limbei române în *Fonetica alfabetului cirilic în textele române*; cf. și Arhiva din Iași 17 (1906) p. 68-80.

³ Ochiul nostru fiind deprins cu citirea milioanei de litere minuscule, simte mare greutate și oboseală când citește texte scrise cu

Chestia de a restitui forma veche și a introduce o grafie uniformă într'un text, care s'a păstrat într'o formă întinerită sau s'a transpus într'un alt dialect, e legată cu probleme, cari diferă dela text la text, dela limbă la limbă; în cea mai complicată formă chestia se prezintă în limba greacă. Și în alte limbi trecutul a apăsă și a influențat prezentul, și în alte texte, forme și cuvinte cari și-au trăit traiul, reminiscențe de tot felul din autorii mai vechi revin supt pana scriitorilor, dar nu în așa număr ca în literatura greacă. Aci capodoperile literaturii clasice, Evanghelia și slujba bisericească, cari se învățau paralel în școală, obsedează pe scriitori și copiiști la fiecare pas.

Restituirea și
uniformizarea

Acest fapt a produs în literatura greacă o anomalie care nu se întâlnește nicăieri; limba scriitorilor nu e un produs firesc al mediului, adică mai modernă la scriitorii mai moderni, ci e modernă sau arhaică, mai apropiată de limba vorbită sau de cea clasică, după cum autorul care o scrie are o educație clasică îngrijită, căpătată în școlile sofistilor sau nu. Așa se explică cum Plutarh scrie o limbă mai arhaică decât Polibiu și limba lui Fotie e mai apropiată de limba clasică decât limba lui Teofan, cu toate că Polibiu și Teofan sânt mai vechi; aceasta e cauza pentru care scriitorii din al 10 sau chiar din al 15 secol după Hristos întrebunțează alături de formele și cuvintele limbii *vorbite* atunci, altele care erau arhaizme chiar în secolul 1 înainte de Hristos. În asemenea stare de lucruri, pentru restituirea formelor unui text întinerit pot fi de vreun folos textele contemporane lui? De sigur că da, dar întrebunțarea lor trebuie să se facă cu mare băgare de seamă. Dar ceea ce s'a întâmplat în limba greacă, se întâmplă întrucâtva în toate limbile; se înțelege că cu cât tradiția e mai scurtă sau mai neînsemnată, cu atât influența trecutului e mai slabă. Cu cât scriitorul e mai lipsit de talent și individualitate, cu atât textul lui e mai

majuscule; chirilica, fiind scrisă cu majuscule și majuscule din cari multe se confundă între ele, obosește foarte mult pe cititor. Din cauza aceasta dacă o pagină scrisă cu litere latine se citește în 3—4 minute, o pagină cu chirilică cere de două ori atâta timp. Cu drept cuvânt chirilica s'a numit das Ideal einer unpraktischen Druckschrift, Krumbacher, Miscellen zu Romanos, p. 127.

împestriat cu forme arhaice și moderne, literare și populare sau dialectale; și fiindcă ne e imposibil a ști, când e vorba să-i restituim textul, ce formă a întrebuițat la un anume pasagiu, de aceea sântem datori să nu părăsim tradiția mss, când ea ne dă *una din formele paralele întrebuițate de contemporanii autorului*. Un scriitor din sec. al 17 poate să fi întrebuițat indiferent *lucruri* alături de *lucrure*, *cuvinte* alături de *cuvente*, *așjdere* alături de *așjderea* sau *așjderile*, *din* alături de *den*, *căci că* alături de *căce că* etc.; editorul în asemenea cazuri e dator să urmeze lectura mss, când găsește în ele una din aceste forme, dacă vrea să *editeze* și nu să *îndrepteze* pe autor.

Din ce în ce mai mult editorii se feresc de restituiri imaginare, și preferă baza mai solidă a tradiției virtuozităților divinatorii. Krumbacher în edițiile sale de texte grecești vulgare s'a ținut de tradiția mss și fiindcă argumentele sale temeinice cu cari recomandă conservatism se aplică *mutatis mutandis* și la textele românești le reproduc aci:

Erstens bedenke man folgendes: in den letzten Jahrzehnten ist auch bei der kritischen Behandlung altgriechischer Texte die Anpassung an eine imaginäre Einheitsgrammatik in Misskredit geraten, und immer mehr verbreitet sich die Erkenntnis von der Mannigfaltigkeit der Sprachformen nach Zeit, Ort und Individuum. Noch mehr gilt aber der Satz von der Mannigfaltigkeit des Wirklichen bei unseren Texten; denn ihre Autoren besaßen für ihre Formgebung weder eine allgemein anerkannte zeitgenössische Literatursprache, noch kanonische alte Muster, noch eine feste grammatische und lexikalische Theorie; dazu waren sie oft infolge subjektiver Ignoranz oder Sorglosigkeit in der sprachlichen Form inkonsequent und willkürlich. Zweitens gibt es hier immer wieder unvorhergesehene sprachliche Probleme und neue, der träumenden Schulweisheit noch unbekanntes Tatsachen, für deren Untersuchung oder Feststellung irgendwelche durchgreifende Korrekturen der Herausgeber höchst hinderlich werden können! (Ein vulgärgriechischer Weiberspiegel ed. K. Krumbacher p. 366).

Sigur, restituirea formelor vechi pe baza criticei filologice, cu ajutorul unei erudițiuni vaste și unei intuiții limbice, este ultima țință și are ceva ispititor pentru editor, dar din nenorocire cele mai multe încercări de felul acesta după scurt timp se dovedesc ca greșite, ba chiar pot deveni

ridicule dacă întâmplarea scoate la iveală originalul autorului¹.

Și în ceea ce privește *uniformizarea grafiei* părerile sânt împărțite; dacă însă luăm în considerație că important e nu cum a scris, ci cum a pronunțat scriitorul, vom reda în

¹ Acum în urmă s'a făcut o încercare de o asemenea restituire a formelor Letopisețului lui Ureche de I. N. Popovici. Înainte de Popovici Kogălniceanu, cu toate că în majoritatea cazurilor a modernizat textele vechi, totuși în câteva privințe și mai cu seamă în adoptarea infinitivului lung a nesocotit tradiția mss și a introdus în text forme vechi imaginare; această procedură a indus în eroare pe Meyer-Lübke, care crezând că textul restituit de Kogălniceanu e întemeiat pe tradiție, l-a luat ca bază pentru cercetările sale (Zur Geschichte des Infinitivs im Rumänischen, publ. in Abhandlungen Herrn Prof. Dr. Adolf Tobler . . . dargebracht, Halle 1895 p. 81). Popovici se ridică — și cu drept cuvânt — contra acestei fantezii de arhaizare a lui Kogălniceanu, Chronique de Ureache p. XIII, fără să bage de seamă că condamnă procedura sa însăși. Mă explic. P. zice în prefață că în ediția sa restitue formele vechi ale textului, modernizat de copiiști, pe baza mss păstrate și a scrierilor lui Varlaam și Istratie Logofătul, contemporanii lui Ureche p. IX-XI). Și într'adevăr introduce în text *de srăg*, cu toate că în toate mss există *de sârg* (citește *de sîrg*), 3,49; *scrăbă* și *vrătos* cu toate că toate mss au *scărbă* și *vărtos* (citește *scîrbă* și *vîrtos*) 57,54^{bis}; 133,99; restitue formele *amente* și *cuvente* cu toate că toate mss au *aminte* și *cuvinte* 66,2^{bis}, 3,99; tradiția ne dă *lucruri* și *deci*, editorul corectează *lucrure* și *dece* 85,96^{bis}, 9,31, etc. etc. Formele introduse în text ne asigură P. sânt ale lui Ureche fiindcă se găsesc . . . în textele lui Varlaam, contemporan și coleg cu Ureche în divanul lui Vasile Lupu (p. X-XI). Adică cum, doi contemporani și colegi nu pot să întrebuițeze deosebite forme? Câți nu scriu chiar astăzi: *cetitor* și *prieten*, *întunerec* și *limbei*, *operele* și *literale*, *complet* și *manuscript*, *științific* și *reprezentă*, pecând alții scriu: *cititor* și *prietin*, *întuneric* și *limbii*, *operile* și *literile*, *complect* și *manuscris*, *științific* și *reprezintă*? P. găsește de cuviință să introducă în textul lui Ureche formele mai vechi *cuvente* și *lucrure* și *amente* și celelalte, când este știut că aceste forme se întâlnesc chiar în textele coresiane ca *arhaizme*, alături de formele mai noi *lucruri* și *cuvinte*, etc. Dar ce e mai curios: P. ne spune că în restabilirea formelor vechi a recurs la Varlaam, și cu toate acestea și Varlaam întrebuițează *de sîrg*, *scîrbă*, *vîrtos*, *aminte*, *cuvinte*, *lucruri* și *deci*, adică formele pe cari P., cu toate că le găsește în Varlaam, totuși le proscribe în multe părți contra tradiției, v. Varlaam, Cartea românească de învățătură p 280^v, 4. 144,17. 32^v,13. 5^v,18. 6,1. 59,1. 4,19. Dar ce e neexplicabil: P. găsește în mss *așijdere*, *așijderea* și *așijdirea* și totuși în text introduce forma *așijdere* (v. p. 7, 18, 11, 16, 26), cu toate că în *autograful lui Ureche* (reprodus de P. în facsimil la sfârșitul ediției) revine de două ori *numai* forma

grafie cuvintele cum au fost pronunțate, bineînțeles când sântem *siguri* despre pronunțarea scriitorului. Dacă pentru *sunetul e*, d. e., scriitorul întrebuintează când litera *e* când *** când *Ⓜ*, scrierea uniformă cu *e* se impune (cf. însă și cele spuse mai sus p. 25). Editorul induce în eroare nu când scrie uniform cu *e* trei diferite litere, ci când scrie când cu *e* când cu *ea* când cu *ia* unul și acelaș sunet, numai și numai fiindcă scriitorul n'a știut să redea prin grafie *uniformă* un sunet pe care-l pronunța *uniform*. Asemenea grafii nu numai în text nu trebuiesc introduse, ci nici măcar în aparat nu e nevoie să fie înregistrate; ele trebuiesc uniformizate în mod tacit, adică tratate cum se tratează *iotacismul* sau celelalte greșeli de ortografie ce se întâlnesc în textele grecești (v. mai jos p. 62 și 87).

Greșelile din
cauze meca-
nice

Un alt fel de greșeli sânt acelea cari provin din cauze exterioare. De multe ori la unele mss lipsesc foi, sau caiete, sau foile sânt amestecate. În cazul din urmă un studiu cu băgare de seamă poate să fixeze ordinea primitivă a originalului. Ms slav conținând *Invățăturile* lui Pseudo-Neagoe are foile lui dela început până la sfârșit amestecate, dar restabilirea ordinii se poate face ușor, fiindcă avem redacțiunea greacă și română care ne ajută (cu toate acestea editorul Lavrov nici n'a încercat-o). Dacă însă nu există un asemenea ajutor și ms cu foile amestecate se pierde, ajunge însă până la noi o copie depe el în care s'a copiat textul incoherent, așa cum s'a găsit, fără să se indice începutul fiecărei pagini, sau ajunge o copie, în care copistul a adăogat sau a înlă-

așijderile, iar în testamentul lui Varlaam revine de 4 ori consecvent numai forma *așijderea* (v. *Analele Acad.* ser. 2, 10 (1889) secț. istor. p. 6-7). Ce e drept dela p. 117 încoace P. introduce în text forma *așijderile* (fără să mai dea tradiția în aparat), dar dece la început proscie formele *așijderea* și *așijderile* nu-mi pot da seamă. Toate mss au lectura *sint*, zisul autograf al lui Ureche are forma *sintu* (3 pers. plur.) și cu toate acestea P. introduce în text forma *simtū!* p. 43,61. P., nesocotind tradiția, introduce în text forma *den*, pecând în testamentul lui Varlaam alături de *den* (de 3 ori) revine și forma *din* (de 2 ori).

Înțeleg să introduc în text o formă arhaică orunde tradiția mss îți dă un sprijin, dar când toate mss îți dau *lucruri* și *cuvinte*, și găsești și în Varlaam confirmarea tradiției, căci e confirmare dacă găsești aceleaș forme alături de arhaizmele *cuvinte* și *lucrure*, cu ce drept poți să respingi lectura mss?

turat la trecerea dela o pagină la alta câte un cuvânt sau o frază pentru a leui incoherența, atunci restabilirea ordinii devine extrem de grea. In fine, de multe ori textul unui ms este deteriorat fie prin viermi, fie prin foc, fie prin umezeală; dar tocmai acele lacune cari există în text au și o parte bună, sânt un indiciu pentru a fixa filiațiunea (v. mai jos p. 48-49).

Critica autenticității și a provenienței.

Nu numai o lectură poate să fie greșit transmisă sau un pasagiu interpolat, cu sau fără intențiune de fraudă, ci chiar un întreg text poate să fie pseudoepigraf sau falsificat pe deaîntregul. Dacă astăzi monumentele poartă indicațiuni despre proveniența lor (numele autorului, locul și data), în vechime nu se întâmpla la fel. Multe texte s'au păstrat fără nume de autor, fie că autorul nu și-a pus numele, fie că din diferite cauze opera a ajuns până la noi fără nume. Când un boier A însemna într'o condică evenimentele contimporane pentru sine și pentru ai săi, fără să aibă de gând să dea la lumină însemnările sale, n'avea niciun motiv să-și pue numele pe titlul cronice; dacă mai târziu un X devine posesorul cronice și, necunoscându-i autorul, o atribue unui B pe care îl presupune ca autor, se dă naștere la un text pseudoepigraf care ajunge până la noi cu un nume de autor fals. In acest caz cronica e autentică — poate servi ca bază pentru cercetări după ce i se fixează locul și data provenienței — numai titlul e falsificat. Se poate însă ca atât textul cât și titlul să fie plămuite pe deaîntregul.

Dacă un autor, fie pentru un câștig material sau moral, fie pentru a aduce mărire neamului, religiei, protectorului sau familiei sale, fie pentru răz bunare, fie pentru susținerea părerilor sale, făurește un text și-l atribue unui scriitor cunoscut sau închipuit, textul e fals și nu poate fi utilizat de cercetători; interesant numai e a se ști cum s'a descoperit plămuitorul, motivele falsificării și modul lui de a proceda. Ridicând vălul și privind în oficina unui plămuitor aflăm cum trebuie să procedăm în asemenea împrejurări pentru

Motivele
falsurilor

descoperirea unor cazuri identice. **Falșificatorul** dă de obicei știri asupra unor perioade obscure, despre cari documentele tac, alege capitolele la cari discuția n'a putut ajunge la niciun rezultat și completează, corectează, înfrumusețează istoria sau lacunele din perioade obscure, după tendințele și după puterea mai mare sau mai mică a imaginației sale. Dar știind că dacă scoate numai din capul lui lucruri închipuite, va fi prins imediat, amestecă adevărul cu invențiunea; după ce compilează din câțiva autori, apoi brodează pe știrile împrumutate fantasmagoriile sale. **Falșificatorul**, cu toate silințele pe cari și le dă, nu poate imita pe deplin formele exterioare (scrierea, stilul, limba) ale monumentelor epocii în care vrea să-și așeze produsul, nu știe istoria timpului în toate amănunțele ei ca să evite contraziceri cu alte monumente autentice contemporane, relatează fapte cari s'au întâmplat mult mai târziu decât timpul în care își localizează fabricatul, nu-și închipue că anumite fapte, pe cari le relatează el singur, nu puteau să fie trecute cu tăcerea de toți contemporanii; trăind într'un alt mediu nu poate să se debaraseze de anumite expresiuni, idei sau credințe ale timpului său, nu poate să se transfere în timpul închipuit al monumentului pe care îl fabrică, să trăiască — ca să zic așa — în acel timp și să imprime monumentului gândurile și credințele contemporane; în mod inconștient îi revin supt până idei și credințe, obiceiuri și instituțiuni cari sânt posterioare timpului închipuit, anacronizme de tot felul cari descopere falșul. **Falșificatorul** își dă silință a prezenta fabricatul său ca întrunind toate condițiunile de autenticitate; ba chiar ne dă în zelul său prea multe chezașii și amănunte, cari lipsesc la monumentele autentice, după cum un răufăcător se înarmează cu mai multe pașapoarte. Dar tocmai chezașiile îngrămădite dau de bănuț, dovezile prea multe ale autenticității sânt un început de dovadă a neautenticității.

Falșificatorul care își compilează plăzmuirea după dife-riți autori n'are la dispoziție un ms vechi ca să arate de unde și-a scos plăzmuirea, și ori pretinde că s'ar fi pierdut originalul de pe care a copiat și inventează fel de fel de împrejurări (incendiu, furt, naufragiu), ori prezintă un ms pe

Știrile sensa-
ționale

Falșificatorul
se trădează
singur

care un paleograf deprins îl demaschează ca o imitație mai mult sau mai puțin reușită a unei scrieri mai vechi.

Când regii Alexandriei și Pergamului, pentru îmbogățirea bibliotecilor lor, au început a da prețuri mari pentru mss vechi, *câștigul* a îndemnat pe falșificatori de a atribui texte obscure unor autori celebri, sau a plăzmuia asemenea texte, întocmai cum în timpurile noastre prețurile fabuloase, pe cari le oferă arheomanii de tot felul, ispitesc pe falșificatori ca să-și exercite meseria lor lucrativă.

Câștigul

Unul din cele mai celebre și scump plătite falșuri a fost acel comis de Constantin *Simonidis* cu palimpsestul lui *Uranios*, cu care au fost înșelați renumiți învățați din Germania (Lykurgos, *Enthüllungen über den Simonides-Dindorfschen Uranios*², Leipzig 1856).

Cele mai multe falșuri s'au făcut pentru câștig, dar nu sânt puține și buruienile cari au crescut pe terenul mlăștinos al unui *șovinism* nesănătos. O falșificare celebră comisă din motive patriotice sânt mss și documentele cunoscute supt numele de *Pergamene di Arborea*; prin aceste documente se dovedea că Sardinia, obscura patrie a falșificatorului, a fost în evul mediu un focar de cultură înaltă, care chiar astăzi s'ar considera ca un ideal greu de ajuns. Academia de științe din Berlin fiind rugată să-și dea părerea asupra acestor mss, a însărcinat pe unii din membrii ei ca să examineze cazul; cercetarea paleografică, filologică și istorică au dovedit că era vorba de o plăzmuire îndrăzneată.

Patriotismul
rău înțeles

Falșuri *in majorem Dei gloriam* s'au comis și în vechime și n'au încetat nici până astăzi; Ovreii în timpul Alexandrinilor, ca să arate că înțelepciunea grecească provine din Sf. Scriptură, au schimbat și interpolat scrierile clasicilor Greci, căutând astfel să dea mai mare importanță vorbelor lor prin faptul că le puneau în gura unui autor celebru; pentru un motiv analog creștinii au interpolat scrierile păgânilor, iar păgânii pe ale creștinilor.

Fanatismul

Câte *genealogii* s'au falșificat ca să se lege șirul întrerupt, sau să se ducă obârșia unei familii obscure la un prinț, domn, rege, erou, zeu, e cunoscut, căci ceea ce se practica în timpul lui Esiod și Pindar se practică și astăzi pe o scară mare supt ochii noștri.

Pseudonobleța

Răzbuarea O plăzmuire curioasă a comis Anaximen din Lampsacos pentru a se răzbuca contra dușmanului său Teopomp: alcătuiind scrierea *Τροχάρανος*, plină de insulte contra Atenei, Spartei și Tebei a atribuit-o lui Teopomp, ca să-l compromită în Grecia. În zadar Teopomp a protestat că la mijloc e o mișelie și că el nu e autorul scrierei, nimeni n'a vrut să-l creadă, fiindcă Anaximen îi imitase stilul cu o măiestrie demnă de o cauză mai bună¹.

Vanitatea Pentru a-și susține părerile, mulți învățați împinși de *vanitate*, falsifică inscripțiuni sau texte și trimet la opere cari n'au existat decât în închipuirea lor. O scriere (*Περὶ ποταμῶν*) plină de citații mincinoase s'a atribuit lui Plutarh; în zilele noastre Rodocanaki are în scrierile sale trimiteri la opere, cari n'au existat niciodată, cum a dovedit până la evidență E. Legrand în Dossier Rhodocanakis, Paris 1895.

Și literatura română e bogată în falșuri, din cari menționez câteva caracteristice. Falșul comis de Costache și Antohi Sion cu Pseudo-Clănău e foarte instructiv din punctul de vedere metodologic.

Pseudo-Clănău În anul 1856 se publică în Iași supt titlul de: *Fragment istoric scris în vechea limbă română din 1495* un ms descoperit de Gh. Boldur-Costache, tratând istoria Românilor dela 274--1290. La începutul și sfârșitul acestui Fragment se arată că este o traducere făcută de Clănău depe un text latinesc pe care Huru, cancelarul lui Dragoș Vodă, îl copiase depe originalul scris de Arbure Campodux. Cercetarea paleografică a Fragmentului însă arată că avem a face nu cu scrierea din sec. al 15, ci cu scrierea cursivă cum se obișnuia în sec. al 18. Limba monumentului în loc să fie limba sec. al 15 este o limbă așa de încâlcită, încât e de neînțeles; autorul recurge la flexiuni imposibile, la inversiuni ciudate ca să dea stilului un arhaizm afectat, și nici măcar nu ia de model limba documentelor sau a cronicarilor mai vechi, ci își modelează stilul după Cantemir. Dar contrazicerile și anacronizmele aflate în acest Fragment sânt grosolane de tot. Această povestire ne arată că România în mijlocul barbariei cumplite a veacului de mijloc a fost dela al 3 până la al 6

¹ Christ-Schmid, *Gesch. der griech. Litteratur*⁵ 1, 502.

secol o republică cu o civilizație care chiar astăzi ar fi de invidiat, și cu toate acestea niciun istoric nu pomeneste de așa ceva. Și în această închîpuită republică se aflau instituții romane, feudale, bizantine, moldovenesti străvechi, vechi, moderne, toate la un loc. Pe lângă alte greșeli istorice, falsificatorul pune cunoscuta expediție din 1497 a Regelui polon Albert înainte de 1495, indus în eroare de cărți moderne.

Tratatele de alianță, actele de notariat, actele cari se vor prezenta înaintea instanțelor, sînt prevăzute cu semnătura și sigiliul părții interesate ca să nu fie contestate de partea adversă, dar unde s'a mai auzit ca un text istoric să poarte semnătura și sigiliul autorului sau a traducătorului! Și cu toate acestea Pseudo-Clănău în naivitatea sa, crezând că prin aceste mijloace va preîntîmpina orice contestație a produsului său, l-a prevăzut cu pecete și cu acel naiv: *eu Petru Clănău am iscălit!*¹

Că falșul s'a comis de Costache și Antohi Sion în complicitate cu Costache Boldur pentru mărirea patriei și a familiilor lor, este astăzi un lucru dovedit pînă la evidență: Sioneștii după acest fabricat s'ar trage după tată din Hanii tătărăști, după mamă dela Clănău, iar familia Boldur-Costache se prezintă aliată cu Dragoș Vodă, întemeietorul Principatului Moldovei.

Puțin timp după descoperirea sa, prețiosul monument, cum se întîmplă cu fabricatele similare, s'a făcut nevăzut.

A. Philippide, *Cronica lui Huru în Convorbiri literare* 16 (1882) p. 245-258; Gr. Tocilescu, *Izvodul Spătarului Clănău în Revista pentru istorie, arheologie și filologie* 3 (1884) p. 464-500; Gh. Ghibănescu, *Epilogul Izvodului lui Clănău în Uricarul* 17 (1891) p. 353-391; I. Tanoviceanu, *Probe noue de falșitatea Izvodului lui Clănău în Arhiva din Iași* 3 (1892) p. 470-494.

¹ Un caz analog ne întîmpină într'o altă carte: autorul, tot un falsificator, temându-se ca nu cumva să se conteste autenticitatea operei, dacă nu e prevăzută cu pecetea pretinsului autor, se scuză într'un mod naiv de tot: n'am legat pecete de carte, zice, fiindcă pecetea e trecătoare și se poate strica, dar adevărata pecete a dreptilor e... răsplata rajului, iar a păcătoșilor muncile iadului! (Pseudo-Neagoe, *Invățături* ed. 1843 p. 306-307).

Corresponden-
ța lui Ștefan
cel Mare

Correspondența dintre Ștefan cel Mare și Patriarhul Ohridei e o plăzmuire târzie, precum dovedește I. Bogdan, (Documentele false atribuite lui Ștefan cel Mare, supt presă). Cred că motive patriotice au dat naștere la această falsificare, al cărei scop nu e altul decât a aduce dovadă cum că Biserica Moldovei atârna de Arhiepiscopul Ohridei. Că Grecii au tăgăduit această atârnare dovedește cartea Patriarhului Hrisant Περὶ τῶν ὀρφικίων (Târgoviște 1715). În această carte există un capitol prin care Hrisant încearcă a dovedi că Valahia și Moldova n'au fost supuse Arhiepiscopului Ohridei (ἔτι οὐχ ὑπέκειντο τῷ Ἀρχιεπίσκοπῳ Βλαχίας καὶ Μπορδανίας p. 82).

Capitulațiunile
Principatelor

Un alt fals sânt *Capitulațiunile Țării românești și ale Moldovei cu Poarta*, cari s'au plăzmuț în secolul al 18 din motive patriotice: boierii munteni și moldoveni căutau prin aceste tratate făurite să arate reprezentanților Puterilor, întruniți la un congres lângă Focșani, că învoelile cu cari strămoșii lor s'au închinat odinioară Porții au fost nesocotite de Turci¹. Originalele acestor capitulațiuni, ca de obicei ale actelor plăzmuțe, nu mai există: Capitulațiunile Țării românești s'ar fi copiat la Constantinopol din condicile împărătești de Ienăchiță Văcărescu (Fotino Ἱστορία τῆς πάλαι Δακίας 3 p. 372 n.), cele ale Moldovei s'ar fi păstrat până la 1686, când craiul leșesc Sobieschi, trecând prin Iași le-ar fi ars din ura ce avea asupra Turcilor (C. Giurescu, Capitulațiunile Moldovei p. 8 și 17).

Textele anoni-
me

Când editorul are a face cu *texte anonime*, prima chestie pe care trebuie să și-o pue este: care e autorul monumentului. Deosebirile fine ale stilului individual caracterizează în literaturile clasice, sau în alte literaturi culte, pe diferiți autori, astfel încât dacă o scriere a unui autor cunoscut s'a păstrat anonimă sau pseudoepigrafă, stilul poate fi un pre-

¹ N. Iorga a dovedit cu argumente temeinice plăzmuirea Capitulațiunilor Țării românești în Genealogia Cantacuzinilor ed. Iorga 1, p. 68 n. 3 și 495 și Geschichte des rumänischen Volkes 2 p. 76-77; C. Giurescu a dovedit în Capitulațiile Moldovei cu Poarta Otomană că și acestea sânt plăzmuțe, arătând că izvorul pe care s'a întemeiat falsificatorul este Cantemir, și expunând pe larg motivele cari au îndemnat la făurirea lor.— Art. 16 din Tratatul dela Kuciuc Kainargi (1774) conține o dispozițiune care nu poate fi înțeleasă, decât presupunând existența acestor Capitulațiuni; prin această constatare câștigăm un terminus ante quem: Capitulațiunile s'au plăzmuț înainte de 1774, Giurescu p. 27-33.

pios ajutor ca să se descopere autorul ei; pentru literatura română veche, o asemenea încercare e foarte problematică. O scriere a unui autor fără stil individual, cum s'o deosebești și s'o atribui autorului ei! Pe lângă criteriile paleografice mijlocul care ne poate da o lumină sigură e analiza internă a operei: tendințele politice cari se vădesc, expunerea într'o lumină favorabilă sau dușmănoasă a faptelor cutărui domn sau cutărui partid politic, amănuntele precise ce se dau despre anumite persoane cari aparțin cercului rudelor sau intimilor autorului, amănuntele despre o mânăstire sau un oraș, sau chiar despre însuș autorul, pot să ne călăuzească ca să ghicim pe autorul monumentului.

Tot prin analiza internă vom încerca a fixa *data* monumentului: ultimul fapt pomenit și faptul cel mai apropiat nepomenit, care n'ar fi putut să rămâe necunoscut autorului, vor fi cele două puncte între cari trebuie să așezăm monumentul. Ultimul fapt pomenit în viața Sf. Nifon, scrisă de Gavriil Protul, e sfințirea bisericii Curtea de Argeș care a avut loc la 1517¹; observând că în Viața nu e pomenită moartea lui Neagoe întâmplată la 1521, un eveniment important care nu putea să rămâe necunoscut biografului lui Nifon și al lui Neagoe (căci și biografia lui Neagoe se cuprinde pe larg în această Viață), conchidem că Viața s'a scris înainte de 1521 și după 1517.

Textele
nedatate

Altădată editorul are a face cu *compilații*, în cari au intrat părți mici, capitole sau chiar scrieri întregi anterioare, sau cu texte *continuate* de unul sau mai mulți autori, etc. În literatura bizantină a fost continuat Teofan și Gheorghe Amartolos, în literatura română Ureche, Miron și Nicolae Costin, etc. Cu privire la asemenea texte editorul trebuie să-și dea silința ca să descopere izvoarele și să atribue fiecare parte autorului ei adevărat; dacă reușește, aduce un mare serviciu științei. Prin modul acesta s'ar putea reduce mărturiile mai multor autori despre un fapt la una singură, dacă s'ar dovedi că unul a servit de izvor celorlalți, sau că toți au copiat unul și acelaș izvor pierdut.

Compilațiile

¹ Viața Sf. Nifon de Gavriil, Protul Sfetagorei, ed. I. Naniescu p. 121.

Importanța edițiilor critice.

Dacă posedăm un text în mai multe copii, repede ne convingem prin comparație că aproape toate se deosebesc între ele în mai multe privințe, și imediat se naște întrebarea: care din ele se apropie mai mult de original, și cum era arhetipul pierdut? Ca să putem răspunde la această întrebare, ca să putem restitui textul aproape așa cum l-a scris autorul, trebuie să luăm toate mss existente, să fixăm filiațiunea lor, să îndepărtăm tot ce s'a introdus în text de copisti sau corectori și să restabilim un text, care dacă nu va fi întocmai arhetipul pierdut, dar să se apropie de el cu cât permit mss și cu cât ajută perspicacitatea editorului, adică trebuie să facem o *ediție critică*. Importanța edițiilor critice e îndeobște recunoscută și n'ar trebui să mai vorbesc aci despre aceasta, dar fiindcă totdeauna s'au găsit oameni cari să disprețuească munca migăloasă a editorului, cred necesar a atinge acest punct.

Diletanții

Sânt mulți cari nu-și dau seamă de legătura strânsă ce există între diferitele verige ale științei, nici nu pot pricepe că fără munca editorului nu se poate scrie istoria spiritului omenesc, în înțelesul larg al cuvântului; savanții geniali, pătrunși de acest adevăr, se coboară în carieră și scot singuri marmora pe care o transformă în opere nemuritoare. Un Böckh, care ne-a dat Die Staatshaushaltung der Athener, n'a disprețuit munca editorului inscripțiunilor și textelor grecești, un Mommsen, care a evocat viața poporului roman, a uimit lumea cu lucrări de amănunt și edițiuni de texte (Solinus, Iordanes, Casiodor, Eugippius, Rufinus etc.), un Renan, care a scris Histoire du peuple d'Israël, n'a găsit că e pierdere de timp să colaboreze la Corpus inscriptionum semiticarum. Numai diletanții superficiali vorbesc cu dispreț contra unor îndeletniciri științifice, cari cer erudiție, perspicacitate, probitate științifică, abnegație și pe deasupra aduc foloase imense culturei, numai nepricepuții susțin că geniile nu se ocupă cu nimicuri (adică ei, căci când vorbesc de genii fac o confuzie regretabilă cu propria lor persoană), că geniile n'ar lucra cu metodă și alte legende de felul acesta.

Pseudoesteții

Erezii de aceeaș speță susțin și pseudoesteții, sau oamenii

cu vederi strâmte, cari cred că știința trebuie să se ocupe numai de formele desăvârșite ale culturii omenești: de veacul lui Pericle și nu de epoca bizantină, de poemele omerice și nu de poezia populară a mojișilor, de arta lui Praxitele și nu de formele rudimentare ale artei asiatică, de Sofocle și de Göthe dar nu de literatura scârboasă mongolă. N'ar râde lumea de un naturalist care ar vrea să se ocupe numai cu leul și vulturul, cu stejarul și trandafirul, disprețuind păianjenul și scaiul? Și totuș sânt mulți cari disprețuesc o scriere populară, sau viața unui sfânt și își îndreaptă epigramele contra editorului unor asemenea texte, fiindcă nu-și dau seamă că precum toate animalele sau plantele sânt deopotrivă interesante și vrednice de studiat, tot așa și produsele minții omenești, fie ele artistic desăvârșite sau primitiv stângace și naive, fie de fineță antică sau de grosolanție mongolică, ne dezvăluiesc sufletul omenirii, și trebuiesc studiate, fiindcă ele pot fi de mare însemnătate pentru cunoașterea omului, ultima țintă a științei celei mai interesante. De altfel importanța unui text nu se măsoară în mod absolut cu valoarea lui intrinsecă; în vechime proprietatea literară fiind necunoscută, multe produse mai vechi ni s'au păstrat în prelucrări posterioare, și asemenea prelucrări, chiar dacă n'ar prezinta interes ca să fie cunoscute pentru ele înseși, capătă de multe ori o importanță deosebită prin faptul că contribuiesc la restituirea originalului dela care derivă.

E. Renan, *L'avenir de la science* p. 133; K. Krumbacher, *Gesch. der byz. Litteratur*, München 1891 în prefață; I. Bédier în *Revue des deux mondes* 121 (1894) p. 908 și 910.

Când putem să restituim textele după cum au ieșit din mâinile autorilor, sau să dăm un text cât mai apropiat de arhetip, fie chiar după o muncă lungă și migăloasă, utilizând toate mss existente, să dăm adică o ediție critică, nu trebuie să ne codim și să ne mulțumim cu edițiuni bazate pe bunul nostru simț, lăsând în ele greșelile unor copiiști ignoraanți sau introducând tacit coniecturile noastre arbitrare. Cât de șubredă e o asemenea ediție se vede imediat, dacă se colaționează sistematic câteva pagini din ea cu toate mss existente; ea nu inspiră încredere istoricului sau filologului, fie chiar genial editorul ei, căci cum ar putea un cercetător serios să

Valoarea
edițiilor
critice

întrebuințeze o asemenea ediție, când știe că s'ar face de râs, dacă ar întemeia o teorie pe o greșală de copist, sau pe conjectura introdusă în text de un editor arbitrar?¹ (Cazul cu Slăveni și cu formele infinitivului lung v. mai sus p. 20 n. și 29 n.). Numai o ediție critică, bazată pe compararea și clasairea mss, în care lectura autentică (sau presupusă ca atare) se introduce în text, iar toate variantele se dau în aparat, numai o ediție, în care se dă socoteală la fiecare pas de procedurile editorului, poate rezista timpului și poate servi ca bază pentru investigațiuni științifice. Editorul dând la fiecare pas socoteală de modul său de a proceda fără să introducă ceva în text în mod tacit, sau să înlăture vreo lectură, care presupusă de el a fi o variantă fără sens ar putea să fie lectura arhetipului (ceea ce se poate întâmpla lesne, și s'a întâmplat chiar multor editori renumiți), pune pe cititorul critic în stare de a urmări singur tradiția și a alege boabele de grâu, aruncate de multe ori de editor în aparat ca pleavă. Invățatului celui mai înzestrat îi pot scăpa o mulțime de cunoștințe trebuitoare pentru restabilirea unui text: câteodată ne scapă un amănunt din domeniul arheologiei, altădată nu pricepem o expresiune simbolică, dogmatică sau juridică, sau ne pare nonsens un cuvânt străin, nu cunoaștem o instituție veche sau o superstiție, nu înțelegem rostul unei aluziuni etc., și ceea ce ni se întâmplă nouă s'a întâmplat și copiștilor, ale căror copii le utilizăm pentru restituirea textelor. Dacă admitem că din trei copiști, doi, orunde au întâlnit pretinse nonsensuri, și-au luat libertatea de a schimba textul și de a-l face inteligibil, editorul, care se bazează pe cele trei mss ale lor, în două va găsi un text inteligibil, în al 3-lea va crede că are înaintea ochilor un nonsens. Dacă se ia după cei doi în restituirea textului și dă în aparat acel pretins nonsens, ce se poate întâmpla? Un specialist arheolog, teolog sau jurist, după împrejurări, înarmat cu cunoștințe speciale, ar putea să arate cheea înțelesului acelui nonsens, pecând dacă nu dăm în aparat «asemenea nonsensuri» și restituim textele încrezându-ne simțului nostru, cititorul n'are mijlocul de a restabili singur textul în cazuri de multiplicitate a tra-

¹ Bédier l. c. p. 911.

diției și astfel nu se poate ajunge niciodată la edițiuni bune, la a căror îndreptare să fi contribuit luminile oricărui cititor critic. După o lungă experiență de câteva secole învățații s'au convins că nici chiar o *selecta lectionum varietas*, cât de bine să fie alcătuită ea, nu ajunge; astăzi numai acea ediție inspiră încredere pentru care s'au despuiat toate mss¹ și în al cărei aparat s'a înregistrat întreaga tradiție.²

Insușirile cari se cer ca să compună cineva un aparat

¹ Nu vorbesc de texte păstrate în sute de mss; asemenea texte nu există, sau aproape nu există în literatura română.

² Că și pentru cei mai erudiți, cei mai geniali editori un text poate să aibă multe secrete, se știe îndeobște; iată un exemplu caracteristic. Romanos într'un condac ne spune cum Petru, când Hristos a fost prins și dus la Caiafa, s'a luat după el și cu noroadele a intrat în curtea arhierului, unde a văzut: τὸ πῦρ δεδεμένον | καὶ τὸν χόρτον καθήμενον | Χριστὸν παρεστῶτα τῷ ἱερῶϊ (că focul era legat și iarba ședea jos, pe Hristos înaintea preotului). Pitra și Krumbacher, cei mai buni cunoscători ai poeziei bizantine, cari au consacrat decenii întregi pentru studiul poeziilor lui Romanos, editând condacul de mai sus și crezând că au a face cu o coruptelă au corectat: τὸ πῦρ δεδαιμένον | τὸν χόρτον προκαθήμενον (προκαθήμενον Krumbacher) adică: că focul era aprins și corul ședea înaintea. (Sitzungsber. bayer. Akad. philos. Klasse 1898 p. 123; Krumbacher numește tradiția mss o sinnlose și zweifellos verdorbene Lesung, ibid. p. 211). Amândouă conjecturile, fără să se depărteze mult de tradiție dau un înțeles pasagiului, care altfel pare a fi un nonsens. Zic pare a fi un nonsens, fiindcă în realitate nu e; dacă editorii ar fi știut că în mod simbolic Hristos se numește πῦρ (foc), sau ἄνθραξ (cărbune aprins), iar omul se chiamă când χόρτος (iarbă), când πηλός (lut), n'ar fi emendat textul, ci ar fi înțeles imediat că pretinsul nonsens e un paradox exprimat de Romanos printr'o antiteză: focul, care arde și e intangibil (adică Hristos) era legat, și iarba, un lucru trecător și de nimic (adică omul care judeca pe Hristos) ședea pe jilțul de onoare, v. Byz. Zeitschr. 16 (1907) p. 257. Această explicație se confirmă prin ceea ce urmează: «pe Hristos înaintea preotului», și: δεδέσμευσαι Χριστέ (ești legat Hristoase).—Dumnezeu e foc mistuitor, Deuteron. 4, 24 și Către Evrei 12, 29; ἄνθραξ (cărbune aprins) din Isaia 6, 6 e interpretat ca făcând aluziune la Hristos, v. Xantopoulos, Ἑρμηνεία εἰς τοὺς ἀναβαθμοὺς τῆς Ὀκτωήχου ed. C. Atanasiadi, Ierusalim 1862 p. 138, cf. ibid. p. 52: καὶ γὰρ αὐτὸς ὡς θεὸς πῦρ καταναλισκὸν ἐστὶ . . . ὁμοίως δὲ χόρτος ἐδτελέστατος (căci el ca Dumnezeu e foc mistuitor. iar voi iarba de niciun preț). Aceeaș antiteză în Penticostar, Veneția 1769 p. 32: τοῦ πυρὸς ὁ χόρτος ἀψάμενος σέσωσται (iarba atingând de foc se mântuește; e vorba de Toma care punând mâna pe urmele piroanelor se mântuește de necredință). Intr'un alt condac Ro-

critic, ca să alcătuească o ediție bună, nu sânt tocmai comune; erudiția și perspicacitatea, precizia și abnegația nu sânt buruieni cari cresc pe câmp și le întâlnești la fiecare pas; dacă ele nu sânt însușiri geniale, sânt însă din acele calități frumoase și admirabile pe cari le posedă numai o minte aleasă. Despre aceste însușiri Krumbacher scrie următoarele cuvinte bine simțite:

Die wissenschaftliche Bedeutung und die persönlichen Voraussetzungen der in dem Editionsbeiwerk zusammengefassten Kleinarbeit dürfen nicht unterschätzt werden. Es gibt wenige gelehrte Aufgaben, die ein solches Mass von Kenntnissen, von Objektivität, innerer Konzentrierung und Pflichttreue erfordern, wie die bis zur korrekten Druckvollendung durchgeführte Herstellung eines vollständigen, zuverlässigen, übersichtlichen kritischen Apparats bei einer komplizierten und noch wenig durch Vorarbeiten geklärten Überlieferung. Es gilt hier mit grossem Aufwand von Mühe und Zeit ohne Abwägung des direkten Nutzens für die Forschung, ohne Rücksicht auf äussere Anerkennung um Gottes Lohn zu arbeiten. Es gilt ein Werk zu schaffen, das in der Regel wenig benützt wird und doch unentbehrlich ist, das selten kontrolliert wird und doch peinlich korrekt sein soll, das fast nie mit gebührendem Dank belohnt wird. . . . Hier bleibt also das meiste der persönlichen Gewissenhaftigkeit überlassen, jenem undefinierbarem Charakterbedürfnis, bei jeder ernsten geistigen Betätigung nach Menschenmöglichkeit dem Ideal nahekommen und ganze Arbeit zu machen. Wer diesen Drang nicht gewaltig, unabweisbar, immer wiederkehrend in seinem Busen spürt, möge von schwierigen Editionsproblemen seine Hand lassen! (Miscellen zu Romanos p. 133—4).

Iată și ce spune o altă autoritate despre acei diletanți, cari nu pot înțelege importanța edițiunii unui text, sau a unei chestiuni filologice:

Bien des gens sont tentés de rire en voyant des esprits sérieux dépenser une prodigieuse activité pour expliquer des particularités grammaticales, recueillir des gloses, comparer les variantes de quelque ancien auteur, qui n'est souvent remar-

manos întrebuințează antiteza între foc și lut: ἰ οὐ καχάμενοντα γηίνων πόδες ἐν τῇ παλάμῃ τοῦ πυρός (și nu s'au topit picioarele ființelor de lut în palma focului; e vorba de Hristos care spală picioarele ucenicilor), Romanos und Kyriakos ed. Krumbacher p. 742 (Sitzungsber. bayer. Akad. philos. Klasse 1901).

quable que par sa bizarrerie ou sa médiocrité. Tout cela faute d'avoir compris dans un sens assez large l'histoire de l'esprit humain et l'étude du passé (E. Renan, L'avenir de la science p. 130).

Recensiunea textului și tehnica ediției.

Când e vorba să dăm la lumină un document păstrat în original, o inscripție, o scrisoare autografă, sau o cronică păstrată într'un singur ms, sau în chiar autograful autorului, munca noastră de editori e foarte lesne de îndeplinit; în majoritatea cazurilor însă, pentru lucrări mai întinse, nu posedăm autograful autorului, nu posedăm foarte des nici copii direct făcute depe autograf, ci copiile cari s'au păstrat provin din altele intermediare, cari nu se potrivesc între ele nici în redactare, nici în ortografie, nici în întindere. În asemenea cazuri ca să restabilim un text, cât mai apropiat de arhetipul pierdut, trebuie să întreprindem o serie de proceduri migăloase, și numai după multă muncă și chibzuință ajungem la rezultatul dorit.

Dacă autorul nostru e deja publicat, trebuie să ne convingem întâi de toate, cum s'a făcut ediția existentă, care sau cari mss au servit ca bază, lucru care astăzi se află în prefata oricărei ediții, era însă trecut supt tăcere mai înainte. În secolii trecuți editorii nu se preocupau a da edițiuni critice; luau un ms, îl încredințau zețarului — fără măcar să-l copieze — făceau poate o corectură și așa dădeau la lumină opera unui autor fără multă trudă. O asemenea ediție pentru editorul posterior n'are altă valoare decât, cel mult, ca reprezentând ms după care s'a făcut, și aceasta numai în cazul când acest ms s'a pierdut.

Căutarea edițiilor și mss

Una din primele noastre griji e să căutăm toate mss cari cuprind opera pe care avem de gând s'o edităm. Acest lucru e astăzi foarte mult înlesnit prin adunarea la un loc, în Bibliot. Acad., a celor mai prețioase mss referitoare la trecutul României. O mare piedică însă e lipsa unui catalog complet

al avutului Academiei; până acum (1897—1912) catalogul merge până la No. 728, sânt adică necatalogate încă peste 3000 de mss. Dar afară de cele aflate în Biblioteca Academiei și a Universității din Iași (tot fără catalog), există mss în multe case vechi boierești; mulți amatori au înjghebat câte un mic sâmbure de bibliotecă de mss, M. Gaster (Londra) posedă un însemnat număr de mss românești, bibliotecile din străinătate posedă multe referitoare la trecutul românesc, cum sânt cele din Petersburg și Moscva, cele din Viena, Paris și mai ales Constantinopol, Atena, Sf. Munte și Ierusalim. Multe din aceste mss sânt cunoscute, dar și mai multe au rămas necunoscute, n'au fost căutate, sau n'au fost accesibile cercetătorilor până astăzi. Lucrarea lui Weinberger, *Catalogus Catalogorum* (Viena 1902), sau a lui Gardthausen, *Sammlungen und Kataloge griechischer Handschriften* (Leipzig 1903), înlesnesc cercetările în străinătate și ar fi de dorit ca Academia să întreprinză, sau să încurajeze întocmirea unui repertoriu de asemenea natură cu informațiuni despre bibliotecile publice sau private cari posedă mss referitoare la cultura română.

După ce prin cataloage sau prin inventare de mss, prin întrebări, prin călătorii am descoperit toate mss (sau câte am putut descoperi) cari ne interesează, e de datoria noastră să căutăm să utilizăm toate lucrările publicate sau nepublicate ale predecesorilor noștri. Edițiile existente și emendațiunile propuse prin broșuri sau reviste se vor studia cu atenție, dar nu trebuie neglijate nici lucrările unor editori cari încetând din viață n'au putut să isprăvească lucrarea lor. În străinătate de obicei asemenea lucrări neisprăvite se depun la o bibliotecă publică, unde oricine poate să se folosească de ele, ceea ce ar trebui imitat cu orice preț¹. Odobescu a pregătit o ediție a lui Varlaam și Ioasaf din care s'a și tipărit (dar nu s'a publicat) o parte; ce a devenit ms²?

¹ Mss conținând lucrările neisprăvite ale lui Melchisedec, Papadopol-Calimah, Hasdeu, G. Popovici, Gr. G. Tocilescu, etc. se află depuse în Bibliot. Acad. Rom. și sânt accesibile tutulor.

² «Această tipărire începută se continuă cu toată îngrijirea și precauțiunea necesară». Anal. Acad. Rom. ser. 1 vol. 1 p. 5. Se vede că s'au tipărit numai 40 de pagini (explicit: și fără de socotință, vru să ispitească = p. 31,4 din ediț. Generalului P. V. Năsturel, București 1904), cel puțin atâta se află în Bibliot. Acad. Rom., și nu știu pentru ce motive s'a întrerupt tipărirea.

Pentru lucrările cari se bazează pe mai multe mss aflate în diferite țări, colațiunea e foarte grea și costisitoare, cu toate că astăzi prin împrumutarea reciprocă de mss, prin fotografii sau colațiuni făcute prin alți savanți s'au înlesnit întrucâtva lucrurile. Dar cu privire la edițiunile de texte românești, aproape toate mss existând în țară, colațiunea nu prezintă dificultățile cari se întâmpină în străinătate pentru textele clasice sau altele. Presupunem că avem toate mss necesare înaintea noastră, cum începem colațiunea?

Luăm un exemplar cu cel mai complet aparat critic, Colațiunea dacă textul e publicat, și îl dăm legătorului ca să-l lege punând între fiecare pagină câte o foaie de hârtie albă, hârtie care va servi ca să scriem pe ea variantele. Acest lucru se recomandă când avem mai multe mss de colaționat. Când însă mss sânt puține (3—4), de obicei ajung marginile ediției vechi pentru variante. Multe cărți au hârtie sugătoare, pe care nu poți scrie cu cerneală, și fiindcă colaționarea trebuie făcută cu cerneală, transformăm hârtia sugătoare în hârtie pe care nu se întinde cerneala¹.

Dacă textul nu e editat cercetăm mss în mod sumar, și prin compararea unor locuri unde tradiția prezintă diferențe serioase, prin lacune sau prin alte particularități se găsește de obicei lesne cel mai bun ms, care se copiază pe o hârtie cu margini atât de late cât se crede că va ajunge pentru a încăpea variantele. Variantele fiecărui ms se vor scrie cu *cerneală de altă culoare*; mulți le scriu între liniile textului, ceea ce de multe ori produce confuzie. Cel mai practic mijloc e a pune un semn distinctiv la cuvântul respectiv din text și a repeta acelaș semn la margine cu varianta. Variantele de mică importanță, sau cele cari revin în mod constant în ms, e bine să se menționeze în acest sens la început, ca să nu se mai ia în considerație. Părțile greu de citit sau citirile dubioase e bine să se desemneze pe hârtie de calc, iar părțile unde literile sânt șterse sau sânt lacune trebuie să se menționeze

¹ Ein derartiges Papier (adică Löschpapier) kann der Buchbinder durch ein einfaches Verfahren zum Schreiben brauchbar machen; er taucht es in Leimwasser und glättet es nachher, dann wird es ganz dichtenfest, A. B. Drachmann, Nordisk Tidsskrift for Filologi 19 (1910) p. 111.

arătându-se și cam câte litere, după mărimea celorlalte ale ms, ar intra acolo.

Unde sânt cuvinte șterse și pe deasupra corectate, trebuie să se noteze cu mare atențiune ce a fost și în ce s'a corectat și dacă corectura se datorește unei alte mâini și din ce secol.

Înainte de a începe colațiunea unui ms e bine să se facă o descriere sumară a lui, care să se completeze cu amănunțele și particularitățile pe cari le observăm în cursul colațiunii.

Colațiunea e folositoare pentru acela care a făcut-o; colațiunile făcute prin intermediul altora sânt de obicei de mică valoare. Dacă ni se pun la dispoziție trei colațiuni după trei diferite mss făcute de 3 diferiți învățați, folosul pe care îl vom trage din aceste colațiuni poate fi foarte mic. Numai acela știe în anumite cazuri asupra căror puncte trebuie să fie atent, care a citit și colaționat aceeaș scriere în două sau mai multe mss.

E bine să se noteze și lucruri cari în aparat pot să fie eliminate, despre cari însă în timpul colațiunii nu putem hotărî dacă trebuiesc sau nu menționate, prin urinare: notează mai mult decât ai de gând să dai în aparat.

E bine să se sublinieze cuvintele sau formele stranii, a căror citire e sigură, căci după ce nu mai ai înaintea ochilor originalul, de multe ori crezi că în ms nu poate să fie scris așa cum ai copiat și că tu ai greșit copiind, sau că n'ai fost destul de atent colaționând. Ca să nu pierdem timp cu căutarea, e practic să notăm în exemplarul de colațiune începutul și sfârșitul fiecărei pagini a ms.

Chiar lucrurile de mică importanță, ortografia unor cuvinte, sau accentele, pot să ne dea o indicație interesantă cu privire la filiațiunea mss, dar mai cu seamă lacunele, ștersăturile, corecturile trebuiesc observate cu băgare de seamă. În loc de o colațiune e preferabil să copiezi textul întreg, dacă e vorba de un ms care prezintă mari diferențe.

Toate diferențele nu prezintă interes ca să fie notate la colațiune, dar se recomandă ca câteva părți, caracteristice pentru a arăta relațiunea mss, să se colaționeze cu cea mai mare scrupulozitate, înregistrându-se toate particularitățile, chiar cele de cea mai mică importanță, căci nu se știe ce anume deosebire va fi hotărîtoare pentru a

stabilă înrudirea mss. Se înțelege că după ce am copiat, trebuie să colaționăm copia noastră, că acea colațiune e relativ bună care a fost revizuită, că încredere poate să inspire numai colațiunea care a fost controlată prin colaborarea a două persoane alternativ una citind și alta urmărind textul. Dar chiar după ce cineva și-a colaționat copia, și și-a verificat colațiunea, se vor prezenta cazuri unde iar va simți nevoia să recurgă la mss. Idealul ar fi, bine înțeles, să avem reproduceri fotografice după toate sau după cele mai importante mss, pentru a recurge la ele în orice moment, lucru care astăzi cu ieftinătatea și simplificarea procedurilor nu e așa de greu de realizat. Că reproducerea fotografică (alb pe negru) costă mai ieftin decât copierea cu mână și colațiunea, astăzi e îndeobște recunoscut¹.

Obiectul de căpetenie al criticii textelor e a restitui forma autentică a operei, a ne da adică originalul în forma în care a fost întocmit de autorul lui. Pentru textele a căror tipărire a fost supravegheată de autorul însuși, supraveghere care a avut loc câteodată în mod consecutiv la diferitele edițiuni, critica n'are de loc sau foarte puțin de lucru (v. mai sus p. 11), dar pentru textele, păstrate în copii după copii, cu multe intermediare până la copiile noastre, în cari s'au strecurat multe greșeli, sau cari au fost prelucrate sau schimbate în mod arbitrar, critica are de învins dificultăți foarte mari și nu-și poate atinge pe deplin scopul niciodată; ea ne poate da un text cât mai apropiat de arhetip, dar nu arhetipul pierdut.

Până când să ajungă la perfecțiunea în care se află astăzi, critica textelor a trecut prin multe stadii, și abia în secolul trecut a pășit pe o cale adevărat științifică, după lucrările lui Im. Bekker și W. Dindorf. În secolii trecuți învățații se mărginiau a lua ca bază un ms — care li se părea mai bun sau pe care îl aveau la îndemână — și după el editau scrierile clasicilor din antichitate. Rareori recurgeau și la vreun alt ms pentru a-l consulta cu privire la câteva lo-

Stema mss

¹ Pentru tehnica și prețurile copiilor manuale și ale reproducărilor fotografice v. Krumbacher, *Die Photographie im Dienste der Geisteswissenschaften*, Leipzig 1906 și *Miscellen zu Romanos de acelaș p. 76.*

curi mai grele, și atâta tot. La consultarea tutulor mss păstrate ale unei scrieri și la clasificarea lor în familii, nu s'a recurs decât după multe secole de dibuire empirică, și acest procedeu după ce s'a aplicat textelor clasice grecești și latinești, a început să se adopte și pentru orice text din evul mediu și din timpurile mai recente.

Inlesnirea călătoriilor, progresele fotografiei, împrumuturile internaționale de cărți și mss între diferitele biblioteci, misiunile științifice, albumurile fotografice, cataloagele de mss au adus binefaceri cari se resimt și în edițiile de texte, și prin ele s'a produs o adevărată revoluție pe tărâmul tehnice și acurateței edițiilor.

Faptul că diferiți copiiști copiind unul și același text nu fac de obicei aceleași greșeli, că prelucrătorii aceluiaș original nu prelucrează în același mod și în același grad, sau nu preschimbă aceleaș părți, că fiecare preschimbă după tendințe deosebite, sau întinerește în mod individual, aceste constatări ne dau puțință a restabili arhetipul pierdut prin comparația mss păstrate, ne pun în măsură a restitui textul primitiv, păstrând părțile comune și îndepărtând greșelile sau preschimbările introduse în mod arbitrar. Comparând mss mai recente cu cele mai vechi — în caz de mss nedatate fixând vârsta lor după indicii paleografice — ne dăm seamă imediat dacă unele sânt sau nu copii după celelalte: dacă într'un ms mai recent găsim aceleaș greșeli, interpolațiuni și lacune pe cari le întâlnim într'unul mai vechi, e evident că ms recent derivă dela cel mai vechi;¹ dacă din contra

Filiațiunea
dovedită prin
lacune

¹ Un exemplu, foarte caracteristic pentru arătarea filiațiunei prin lacunele observate, ne dau mss lui Lisia. Din Codex Heidelbergensis 88, care conține discursurile lui Lisia, lipsește caietul 16, care cuprindea sfârșitul discursului 25, un discurs întreg *Κατὰ Νικίδου* și începutul discursului 26. Dar în mss lui Lisia pe cari le posedăm lipsesc tocmai aceleaș părți, cari lipsesc și în mss din Heidelberg. Ceva mai mult: în mss lui Lisia lipsesc cuvinte ici colo, pe cari dacă le căutăm în Codex Heidelbergensis găsim că nu se pot citi (vărsându-se un lichid și înegrindu-se paginile). De unde reiese că arhetipul mss noastre este acel codex și că ele s'au copiat după ce se pierduseră acele părți, cari lipsesc în toate mss lui Lisia, precum a arătat Sauppe în *Epistola critica* ad. God. Hermannum, Leipzig 1841 = *Ausgewählte Schriften* p. 80. Dint'r-o lacună care există în mss păstrate, conținând Letopisetul lui Ureche

ms recent nu cuprinde lacunele și greșelile aflate în cel vechi, conchidem cu siguranță că el reprezintă o altă familie¹. Copiile al căror original e păstrat, se înțelege că nu prezintă nicio valoare și trebuiesc eliminate, rămânând ca bază a ediției originalele dela cari pornesc diferitele copii. Mss No. 2714 și 3580 rom., cuprinzând Învățăturile lui Pseudo-Neagoe, fiind primul o simplă copie după ms No. 3488, al doilea după No. 3572² (precum voi arăta cu altă ocazie), n'au nicio valoare și prin urmare la ediția textului nu trebuiesc luate în seamă. Asemenea copii, ar putea cel mult, să fie consultate întrucât îndreptează mici scăpări din vedere, cari e cu putință să fi rămas în original și pe cari de altfel trebuia să le îndrepte critica. Când nu mai posedăm ms după care s'a făcut o ediție, textul publicat se înțelege că se va considera ca ms pierdut.

Dacă găsim în 2 mss particularități comune, nu sântem îndrituiți să tragem imediat concluzia că acele 2 mss au un original comun. Acele particularități pot să fie întâmplătoare, pot să aibă obârșia lor în tendința comună a celor 2 copiiști

prelucrat de Simeon Dascălul, C. Giurescu a constatat că toate pornesc dela un arhetip în care exista aceeaș lacună, p. 35 ed. C. Giurescu (supt presă).

¹ În Laurentianus 32, 9 (sec. 11), cel mai bun și cel mai vechi codex sofooclean, lipsește un vers (Edip Rege, 800) care există în Parisinus 2712, de unde rezultă că acesta din urmă nu e o copie după Laurentianus, ci provine dela un arhetip comun. În Psaltirea lui Coresi există lacune cari nu există în Psaltirea Scheiană. Fraza ciuntită din Psaltirea lui Coresi: *între și Veniamin și Manasia* se află întreagă în Psaltirea Scheiană: *între Efrem și Veniamin și Manasia*, Psalm. 79, 3; ceea ce e de neînțeles în Coresi: *ce nu fără leage în căile lui* e clar în Psalt. Scheiană: *ce nu făcea fărălege în carairile lui*, Psalm. 118, 3. Dar cazul de multe ori e și invers: versetele 5 și 6 Psalm. 23, ciuntite în Psaltirea Scheiană, sânt întregi în Psalt. lui Coresi; versetul 5 Psalm. 84, care lipsește cu totul în Psalt. Scheiană, există la Coresi, etc. Prin lacunele, aflate când într'una, când în cealaltă din aceste psaltiri, A. Candrea a dovedit că Coresi n'a avut dinainte-i ms Psaltirii Scheiane, căci în acest caz lipsurile din ms ar trebui să existe și la Coresi; pentru aceleaș motive ms scheian nu poate fi o copie depe Psaltirea lui Coresi, ci amândouă sânt copii făcute depe un arhetip comun, A. Candrea, Monumentele cele mai vechi în limba românească (Noua revistă română 4 (1901) p. 17—18).

² Toate patru păstrate în Bibliot. Acad. Rom.

de a întineri textul, de a pune un cuvânt sau o formă mai modernă în locul alteia eşită din uz, şi așa mai departe. Sânt cazuri unde obârşia comună e exclusă din cauza altor deosebiri existente, şi atunci acele particularităţi comune se pot dovedi lesne ca întâmplătoare; cari anume particularităţi însă trebuiesc luate în seamă şi cari trebuiesc considerate ca întâmplătoare, aceasta e o chestie complicată pentru care cu greu s'ar putea da regule; pentru rezolvirea ei se cer anumite însușiri.

Un criteriu pentru valoarea unui ms e *vechimea* lui, dar nu trebuie pierdut din vedere că adeseori un ms mai recent poate să fie o copie după original, şi ms cel vechi să fie modificat în mod arbitrar. Un ms mai corect ca gramatică şi sintaxă poate să fie mai depărtat de original decât unul nu atât de corect, căci aceste însușiri pot fi introduse în mod arbitrar de un copist mai cult şi inteligent, care în multe părţi n'a copiat ci a îndreptat originalul, precum e cazul cu ms M³ care cuprinde Letopiseţul lui Ureche prelucrat de Simeon Dascălul.

Clasificarea
mss, alegerea
lecturii

În cazul când două sau mai multe mss nu sânt copiate unele după altele, sau când două sau mai multe mss sânt înrudite, dar între ele şi originalul comun intervin intermediare pierdute, trebuie să procedăm la clasificarea lor după familii, muncă foarte complicată, fără de care însă nu se poate face o ediție științifică.

Când e vorba de trei sau mai multe mss și avem 2 sau mai multe mărturii contra 1, nu e greu de a decide cari reproduc arhetipul; când însă avem înaintea noastră două lecturi, potrivite amândouă, sau când avem 3 mss și câteștrele dau trei lecturi deosebite, alegerea e de multe ori foarte grea; în asemenea cazuri mâna de maestru prin intuiție recunoaște originalul și alege lectura autentică. Sânt cazuri unde nimerirea lecturii autentice nu e atât treabă de conștiinciozitate, de erudiție sau de perspicacitate, cât toate acestea la un loc și pe deasupra o oarecare doză de genialitate, care nu se întâlnește decât la cei mai mari filologi, cf. mai jos p. 59.

Dar s'ar putea ca din 4 mss *abcd* cele două din urmă *cd* să aibă un original comun *y*; concordanța lui *a* cu *c* sau *d* ne dă textul arhetipului *x* și al originalului celor doi des-

cendenți *cd*, adică al lui *y*. Mai complicat e când *a* singur s'a copiat după *x*, pecând *bcd* sânt copii după *y*, care s'a copiat la rândul său după *x*. Intâi trebuie restituit textul lui *y*, vrea să zică în acest caz *bcd* se vor considera ca un singur ms și în caz de coincidență între *a* și *y* ($=bcd$) nu încapă nicio ezitare, în caz de divergență însă între *a* și *y* numai spiritul critic al editorului va hotări.

Și mai complicată se prezintă chestia când arhetipul e pierdut, ni s'au păstrat însă mai multe familii principale de mss, din cari unele derivă printr'unul, altele prin mai multe intermediare dela alte mss intermediare, de asemenea pierdute, și cari toate se despart prin mai multe secole de arhetip.

În restabilirea originalului pe baza mss, cari după clasificare s'au dovedit cele mai apropiate de acest original, părțile comune aflate în ele vor forma baza noastră, iar în privința pasagiilor pentru cari tradiția prezintă deosebiri, baza trebuie să fie, în ceea ce privește limba și conținutul, pe lângă mss cari și în alte părți păstrează cea mai bună tradiție, monumentele contimporane. O regulă care de multe ori dă roade în alegerea lecturii este următoarea: din două lecturi trebuie să preferim pe cea care ar putea da naștere celeilalte. O lectură mai obscură, mai încălțită poate da naștere alteia mai clare, mai pe înțelesul tuturor, dar nu și contrariul (*lectio difficilior praeferenda faciliori*). Copistul care găsește în original o expresiune clară nu e probabil că o va înlocui cu una obscură, din contra, găsind una greu de înțeles, va căuta să pue în locul ei una clară.

Când avem a face cu intervertiri de cuvinte, poziția cea mai naturală se datorește de multe ori unui prelucrător, căci nu este probabil că copistul aflând în text cuvintele puse la locul lor potrivit le-ar fi intervertit. De multe ori e greu a decide dacă o lectură greșită provine dela autor sau dela copist, și editorul e nevoit să se lase intuiției sale. Sânt însă cazuri în cari după ce se va fi cules tot materialul, s'ar putea decide cu siguranță, dacă o lectură greșită sau curioasă trebuie pusă în sarcina copistului sau a autorului. În orice caz numai atunci ne aflăm pe o bază solidă, când avem o idee clară despre cultura, inteligența, ideile favorite etc. ale autorului și știm ce era capabil să scrie și ce nu.

Unui copist inteligent și îndrăzneț e de multe ori de preferit unul care nu prea înțelege ce scrie și de aceea introduce în ms său o mulțime de greșeli. Asemenea copişti nu introduc schimbări intenționate ca să facă textul mai clar (ei prin greșelile comise arată că nu prea pricep ceea ce copiază), de aceea greșelile sau cuvintele fără sens introduse de ei, fiind schimbări ale originalului, ar putea să ne dea o indicație prețioasă ca să găsim lectura arhetipului.

S'a spus, și cu drept cuvânt, că mărturiile nu trebuiesc numărate ci cântărite; un ms mai bun și mai vechi are adesea o lectură care trebuie preferită unei alteia reprezentată prin mai multe mss, sânt însă și cazuri unde mărturiile trebuiesc numărate și cântărite în același timp. De multe ori trebuie să preferim lectura a 2 mss mai bune, decât cea a 3 mai rele, și o lectură reprezentată prin mai multe mss mai rele (luat fiecare ms aparte) trebuie adesea să aibă precădere față de o altă reprezentată printr'un singur ms mai bun.¹ Și aci momentul subiectiv, intuiția și perspicacitatea trebuie să hotărască după împrejurări ce anume trebuie introdus în text.

Când numărăm mărturiile se înțelege că ele trebuie să fie independente, așa încât dacă se va constata că 2 sau mai multe mss au o obârșie comună și se va restitui originalul lor, ele se vor considera ca un singur mss, reprezentând pe acel dela care derivă. Dar se poate întâmpla ca un ms *a* să fie o copie după unul păstrat *b*, să fie însă îndreptat după unul pierdut *x*, în acest caz *a* se va considera și ca reprezentantul lui *x*.

Cu privire la textele cari au fost mult citite, precum e Demostene sau Noul Testament în limba greacă, la textele populare cari se adaptau și readaptau consecutiv de diferiți prelucrători după gustul contimporanilor lor, o viață de om nu e de ajuns ca să descurce ițele încurcate ale filiațiunei. Orcine înțelege lesne că nu e cu puțință ca un om să-și dea seamă de filiațiunea mss Noului Testament, cari (numai cele grecești) sânt aproape 4.000 cu 200.000 de variante! In asemenea cazuri doar organizarea muncii prin colaborare și

¹ H. Paul, Grundriss² 1, p. 193.

compararea numai a unui mare număr de pasagii ar putea da rezultate, și aceasta tot în câteva decenii.

Foarte des, cu toată perspicacitatea și munca titanică a mai multor generațiuni, nu se poate ajunge la un arhetip, nu se poate stabili o filiațiune (cazul cu Septuaginta) și atunci trebuie să ne mulțumim cu alcătuirea de mici grupe, cari prin lacune sau amplificări arată o obârșie comună. Sânt cazuri unde cu privire la o familie de mică importanță poate să se neglijeze celelalte mss și să se colaționeze exact numai un reprezentant al ei, chiar dacă acest reprezentant nu e originalul familiei.

După ce s'au clasat mss după filiațiunea lor, sau, în lipsa unei steme, după valoarea lor intrinsecă, procedăm la colaționarea lor, începând cu cele mai bune; după ce verificăm colațiunea fiecărui mss aparte (v. mai sus p. 47), e bine ca ms care ne servește ca bază, să se colaționeze înc'odată. După atâta trudă, după cea mai mare băgare de seamă și conștiinciozitate editorul nu trebuie să uite că n'a făcut decât o operă omenească, că i-au scăpat multe greșeli, și aceasta mai cu seamă dacă el întreprinde prima ediție critică a unui text. Dacă unui Ritschl i-au scăpat o mulțime de lucruri în ediția lui Plaut, dacă edițiunile scrierilor de curând descoperite ale lui Aristotel și Herondas se succed și în fiecare nouă ediție editorii îndepărtează greșelile sau scăpările din vedere ale predecesorilor lor, la ce trebuie să se aștepte un editor care face o primă ediție?

Pentru restituirea textului bune servicii pot aduce și Traducerile
traducerile, cari de multe ori traduc cuvânt cu cuvânt sau sânt mai vechi decât mss păstrate. Mss textului ebraic al Bibliei nu sânt mai vechi decât sec. al 10 după Hristos, pecând Septuaginta, traducerea greacă a vechiului Testament, provine din al 2 sec. înainte de Hristos. Traduceri vechi, cari ar trebui consultate de un viitor editor, avem și în literatura română depe scrierile lui Cantemir, Nicolae și Miron Costin, Amiras etc. În Istoriile lui Fotino și Filipide sânt o mulțime de pasagii traduse depe letopisețele țării, în Istoria editată de frații Tunusli avem întreaga operă a lui Mihai Cantacu-

zino tradusă în l. greacă; acestea consultându-se ar putea aduce foloase edițiilor critice respective.

Tot așa când e vorba de a edita un text, care în întregime sau în parte e tradus dintr'o altă limbă, sau în care s'au utilizat izvoare scrise în altă limbă, e de datoria editorului să consulte și originalul sau izvoarele, cari l-ar putea pune pe cale de a restabili textul, greșit transmis. În această categorie intră cărțile populare (Alexandria, Rojdanicul etc.), aproape toată literatura religioasă română, tradusă în mare parte din limba slavonă sau greacă, și multe letopisețe în cari s'au utilizat cronici polone sau latine: Ureche și Simeon Dascălul utilizează letopisețe latinești și leșești, pe Paszkowski și pe Bielski, Istoria Țării românești utilizează cuvânt cu cuvânt Viața lui Nifon scrisă de Gavriil, în Istoriile Domnilor Țării românești atribuite lui Constantin Căpitanul Filipescu e utilizat Stavrinus și Matei al Mirelor (p. 96-97 ed. Iorga etc.), iar pagini întregi sânt traduse cuvânt cu cuvânt după Cronica bizantină a lui Franțis (cf. de pildă p. 7 ed. Iorga cu p. 42 ed. Bonn). Cine vrea să editeze versiunea română sau greacă a Invățăturilor lui Pseudo-Neagoe trebuie să utilizeze originalul slavon; Lavrov, editorul originalului slavon (care original la rândul său în mare parte e o traducere din limba greacă) ne-ar fi dat un text mult mai bun, dacă ar fi cunoscut și utilizat prototipul grecesc *Umilință* (Κατάνοησις) a lui Simeon Monahul, v. D. Russo, Studii bizantino-române p. 5 n.

Din cauza însemnătății ce prezintă traducerea pentru literatura veche românească cată să ne oprim puțin și să vorbim despre raporturile dintre original și traducere. Înainte de a utiliza o traducere se înțelege că trebuie să constatăm din ce limbă s'a făcut ea. În traducerea românești vechi, în cari traducătorii sânt foarte servili, se află așa de multe cuvinte și construcțiuni străine, încât lesne poate un cunoscător să constate limba originalului. Dar cu o rezervă: când constatăm că într'un text românesc se află multe cuvinte sau chiar construcții străine, grecești d. p., nu trebuie să conchidem numaidecât — fără să avem și alte criterii — că traducerea s'a făcut negreșit din grecește; poate să fie din slavonește, dar dat fiind servilizmul traducătorului, gre-

cizmele au trecut cu duiumul în traducerea slavonă și de acolo în cea română. Acesta e cazul cu *Viața Sf. Nifon* scrisă de Gavriil, Protul Sfetagorei: grecizmele cari se cuprind în traducerea română (ochianul, Alvania, țara Pannoniei=țara Românească, eghemonul, ighimonul p. 19. 43. 57. 115. 117 ed. Naniescu) au făcut pe unii să creadă că versiunea română s'a făcut după un prototip grecesc, pecând alții constatând multe slavizme au susținut că originalul *Vieții* a fost scris în limba slavonă. Adevărul e că Gavriil a scris *Viața* în limba greacă, din care s'a tradus în limba slavonă și din limba slavonă în cea română. Dacă construcțiunile sau cuvintele străine, trecând din traducere în traducere, ar putea să ne înșele, greșelile de traducere ne dau un mijloc mai sigur de a constata originalul. Când găsim în *Invățăturile lui Pseudo-Neagoe întunerec (de talanți)* p. 290 edit. 1843, conchidem cu siguranță că traducătorul român a tradus dintr'un text slavon în care aflându-se cuvântul **ТѢМА** (=întunerec și 10.000) l-a redat cu înțelesul lui nepotrivit; dacă avea textul grecesc înaintea ochilor (*Συμπεῶν Κατάνοησις* p. 306) nu i-ar fi venit niciodată în gând să traducă *μύρια* (=10.000) cu întunerec. Greșala de traducere cuprinsă în fraza: *reacele feței meale* (Psalmul 43, 16) ne arată că traducerea Psaltirei lui Coresi s'a făcut dintr'un text slavon în care **ПРОУДЪ** (două cuvinte omonime=frig și rușinc) s'a tradus greșit cu *reacele* în loc să se traducă cu *rușine*. Un original grecesc cu: *ἡ αἰσχρόνη τοῦ προσώπου μου* n'ar fi putut da naștere la o asemenea greșală (v. Psaltire de Coresi ed. Hasdeu p. 116 și Cuvinte din bătrâni 1, p. 2). După cum însă construcțiunile sau cuvintele străine așa și greșelile de traducere se pot transmite din traducere în traducere și în asemenea cazuri greșala comună la două versiuni în două diferite limbi e un indiciu sigur că o versiune s'a făcut după cealaltă. Sânt și cazuri în cari doi traducători independenți, traducând în două deosebite limbi ar putea face aceeași greșală, dar aceste cazuri sânt extrem de rare; de altfel în asemenea cazuri vor fi și alte mijloace de control, cari să ne arate dacă greșala comună se datorește unei întâmplări sau dovedește o atârznare. Un exemplu de greșală care a trecut dintr'o traducere într'alta avem în *Invățăturile lui Pseudo-*

Neagoe, greșală care ne arată că traducerea română e făcută din slavonește și nu din grecește. Pasagiul respectiv din traducerea românească sună: deci, și pre o cetățuie mică, care o chema Viza, fiind spre răsărit, care o zidise Manasia, împăratul Iudei, în zilele lui și-i pusese numele Vizantia, într'acea locuiau câțiva păgâni, foarte răi și iuți și pe aceia nimeni niciodată nu-i supusese supt dâșșii (p. 79 ed. din 1843). Nonsensul care există în traducere: cetățuia era chemată Viza și avea și numele de Vizantia, neadevărul istoric că Manase Impăratul ar fi întemeietorul Bizanțului și incoherența frazei se află și în textul slav: градъцьк оубо бѣше малъ Бѣзь именовъ, егоже създа въ дъни свое Манасѣа, царь Іудейскѣй, нареченѣй Вѣзантіа etc. (deci era o cetățuie mică numită Viza, pe care o zidise în zilele sale Manase, Impăratul Iudeei, numită Vizantia etc.) Comparând textul slav și român cu cel grecesc care sună: ἐπει δὲ Βύζας μικρὰν πόλιν ἐπ' ὀνόματι αὐτοῦ τὸ Βυζάντιον ἔκτισεν ἐν ταῖς ἡμέραις Μανασῆ βασιλέως τῆς Ἰουδαίας etc. (Biza zidind o cetate mică în zilele lui Manase, Impăratul Iudeei, și numind-o după numele său Bizanț etc.) ne dăm seamă cum s'a comis greșala și ne convingem că versiunea românească e făcută după un text asemănător textului slav și nu după cel grecesc. Traducătorul slav neînțelegând textul grecesc a luat cuvântul Βύζας (Biza, întemeietorul orașului) drept nume de oraș, iar pe Manase, care domnia în Iudea când se întemeia Bizanțul, drept întemeietorul acestui oraș! Traducătorul român care s'a luat după un text foarte asemănător cu textul slav, citat mai sus, neapărat trebuia să facă aceleas greșeli ¹.

Comentarele

Asemenea și *comentarele* vechi pot fi de mare folos, căci cuvintele sau frazele, citate textual pentru a fi explicate

¹ Pasagiul respectiv din Invățături nu s'a păstrat în redacțiunea slavă; textul slav citat mai sus e luat după Panegiricul lui Constantin (scris de Eftimie Patriarhul și publicat de E. Kałużniacki în Werke des Patriarchen von Bulgarien Euthymius p. 116) care reprezintă o redacțiune apropiată de textul slav al Invățăturilor. Textul grecesc care reprezintă o redacțiune apropiată de prototipul versiunilor slave e luat din Βίος Κωνσταντίνου ed. M. Guidi în Rendiconti della Accademia dei Lincei, scienze morali, storiche, Roma 1907 p. 334-5.

(lemmata), sânt mărturii vechi ale originalului, întrebuițat de comentator; dar chiar parafrizarea ne poate da des indicațiuni prețioase. Cu ajutorul comentarelor vechi, Scaliger a îndreptat versul 302 și Markland versul 1012 din Ipolit al. lui Euripid și Nauck a propus o emendație la versul 375, bazându-se pe explicația dată de scoliastul vechi și pe parodia lui Aristofan, Broaște 931, emendație pe care H. Weil a și introdus-o în text. Scoliile la Tucidide, publicate de Sakkellion după un ms din Patmos, cuprind leme cari provin dintr'un ms mai vechi decât *Laurentianus*, și editorii au găsit în ele câteva lecturi bune.

Dar cele mai importante și cele mai vechi mărturii sânt *citatele* scriitorilor vechi. In ele avem o mărturie sigură despre redacția ce aveau d. e. pasagiile din poemele omerice, citate de Platon sau Aristotel, în mss pe cari le aveau acești autori înaintea ochilor; lectura versului 727 din Ifigenia în Taurida a lui Euripid δέλτου μὲν αἴδε πολύθρηνοι διαπτυχαί vădit greșită, s'a îndreptat după un citat al lui Aristotel (Retorica 3, 6) în care în loc de πολύθρηνοι se dă lectura autentică. πολύθυροι. Din citatele Evangheliei constatăm cum glăsuaia textul Septuagintei întrebuițat de evangheliști și apostoli¹ în sec. 1. Dar cu privire la citate nu trebuie să uităm că de multe ori ele se fac din memorie sau că nu se fac textual, ci se potrivesc contextului, așa încât înainte de a ne folosi de ele cată să le supunem unei critice prealabile. Citate d'ale lui Ureche, Simeon Dascălul, Cantemir, Miron Costin, Cantacuzino Stolnicul etc. se află în cronicarii posteriori, pe cari editorul respectiv nu trebuie să le lase la o parte.

Citatele

¹ Identificarea aluziunilor și citatelor din Sf. Scriptură de multe ori poate fi de mare folos, căci pune pe editor în măsură de a restitui textul unde s'a strecurat vreo coruptelă. In Catalogul istoric al lui Daponte există un pasagiu care după ediția lui Satas (Bibliotheca graeca medii aevi 3 p. 164) sună: ἀλλὰ τῷ σοφῷ πειθόμενος Βασιλείῳ μὴ ἔλεγχε λέγοντι τοὺς κακοὺς, φανερώς καὶ ἀνέδη, ἵνα μὴ σε μισήσωσιν, la fel editat și de Erbiceanu, Cronicarii greci p. 183 (urmând povăța înțeleptului Vasilie care zice: nu mustra pe cei răi, pe față și nesfiit, ca să nu te urască). Dacă editorii identificau pasagiul și vedeau că e din Proverbele lui Solomon 9, 8, cu siguranță îndreptau greșala și scriau τῷ σοφῷ πειθόμενος Βασιλεῖ (urmând povăța înțeleptului Impărat) și nu transformau pe Impăratul Solomon în înțeleptul Vasile.

O altă mină de citate sânt *gramaticii* și *lexicografi* pentru literaturile clasice, și, cu bucăți mai lungi, *florilegiile* și *albinele*, foarte răspândite în literatura bizantină, slavă și română. Acele zbornice, numite *albine* sau *livezi înflorite* (după grec. *λεπιμωνάριον*) sau cu un nume slav *pcela* (*μέλισσα*), cuprind pe lângă citate mici și întregi capitole sau bucăți alese din autori mai vechi: ms Acad. Rom. No. 3572 rom., intitulat *Albina*, cuprinde Invățăturile lui Pseudo-Neagoe și ale altor părinți (Efrem Sirul, Atanasie al Alexandriei etc.), Descoperirea Sf. liturghii, Viața Sf. Plachida etc., iar *Livada înflorită* a lui Vartolomei Măzăreanu cuprinde pe lângă mai multe capitole de conținut religios alese din diferiți autori și un *Letopiseț pentru domnii* (v. Alex. Lăpădatu, Manuscrisele dela Bisericiani și Râșca p. III și 25 și I. Bogdan, Letopisețul lui Azarie, p. 53—54).

Zbornicele și
albinele

Critica con-
jecturală

De multe ori mss ne dau o lectură comună, care e evident greșită, sau toate variantele și celelalte mărturii nu sânt mulțumitoare. În asemenea cazuri datoria editorului este a interveni și a căuta să *emendeze* textul prin *conjectură*. Regule pentru conjecturi se înțelege că nu se pot da; acela însă va face cele mai bune emendațiuni prin conjectură, care cunoaște bine paleografia și cauzele din cari provin greșelile și confuziunile de litere (v. mai sus p. 18), care a pătruns și și-a asimilat pe deplin textul, care își dă seamă de individualitatea autorului și de cultura și tendințele sale, care posedă bine gramatica și este familiar și cu celelalte monumente contimporane cu textul de emendat. Pe lângă aceste însușiri editorul trebuie să mai aibă și acel simț bănuitor (*animus suspicax*) care îl pune în măsură de a ghici părțile greșit transmise; cine admite orbește tradiția, exactă sau greșită, arată că nu are spirit critic, dar nu trebuie imitat nici acela care îndreptează orce i se pare în tradiție fără sens. De multe ori ignoranța noastră e de vină, nu o lectură care pare fără sens, fiindcă noi nu cunoaștem o accepțiune a unui cuvânt, o instituție, un obicei vechi etc. Emendatorul trebuie să fie cât se poate de conservator și să nu imiteze exemplul unor filologi din secolii trecuți, cari au introdus în textele clasicilor greci și latini tot ce le-a trecut prin gând. Cu drept cuvânt spune Böckh despre asemenea

critică: eine solche Bearbeitung der alten klassischen Schriften ist eine Art Verbrechen, eine Nichtachtung fremden Eigentums, ein frevelhafter Eingriff in fremde Individualität, Encyclopädie², p. 187.

Emendația trebuie să se potrivească cu contextul din toate punctele de vedere, să aducă deplină lumină și să nu difere mult de tradiție, ba chiar să fie în stare să o explice. Dacă pentru o lectură greșită se prezintă 2 sau 3 conjecturi deopotrivă probabile, dar niciuna nu e o emendație evidentă, se înțelege că niciuna nu trebuie introdusă în text. Și dacă diagnoza boalei e lesne de făcut, dar n'avem la îndemână leacul sigur, e mai bine să ne mulțumim cu tradiția, decât să chinuim textul și să substituim unei lecturi obscure o conjectură discutabilă.

Aceia cari în cazuri grele risipesc întunericul tradiției, aducând o emendație evidentă, prin care deodată se luminează întregul context, sau pe care mss descoperite posterior o confirmă, nu se întâlnesc în fiecare zi. Acest dar printre filologii secolilor trecuți îl avea în cel mai înalt grad Bentley, despre care Böckh zice că posedă die geniale Kritik die aus eigener Kraft quillt, nicht aus dem Pergament, Encyclopädie² p. 174. 187.¹

¹ Emendațiuni reușite prin cari pasagii neinteligibile au devenit clare, sau cari prin descoperirea mss noi s'au confirmat în mod strălucit, au propus pentru îndreptarea autorilor greci și latini Bentley, Valckenaer, Dobree, Cobet, Madvig etc. Iată câteva exemple de emendațiuni ingenioase: în textul scrisorilor lui Seneca (89, 4) se citia: philosophia unde dicta sit, apparet; ipso enim nomine fatetur. Quidam et sapientiam ita quidam finierunt, ut dicerent divinorum et humanorum sapientiam, etc. Madvig, închipuindu-și textul scris, precum se scria în vechime, cu majuscule fără despărțire de litere și fără punctuație, a ghicit că cauza coruptelei e despărțirea și împreunarea cuvintelor fără rost și a restituit textul arhetipului: ipso enim nomine fatetur quid amet. Sapientiam ita quidam finierunt etc. În scrisoarea 14, 14 unde Seneca spune că un înțelept poate să se ocupe de afacerile publice, găsind Madvig: sed postea videbimus an sapientiora perdenda sit, ceea ce n'are niciun sens, a îndreptat: an sapienti opera r. p. danda sit (r. p. = rei publicae, obișnuita prescurtare).

Aparatul critic.

Rostul aparatului critic este a da istoria textului după cum se păstrează în toate mss și a scuti pe cercetător de a recurge la mss; în aparat cititorul trebuie să găsească întreaga tradiție, așa încât să fie în stare la orice pasagiu discutabil să controleze tradiția și procedarea editorului; prin urmare aparatul trebuie pus supt text într'o rubrică aparte și nu ascuns într'o prefață sau apendice ca une parte honteuse, cum se obișnuia în edițiile vechi. Cine citește textul vrea să aibă și tradiția înaintea ochilor, ca să nu fie nevoit să întoarcă sute de pagini pentru a găsi ce-i trebuie.

Modul cel mai practic pentru a trimite dela text la aparat este a numerota rândurile textului (5. 10. 15 sau 3. 6. 9) și a pune înaintea variantelor numărul rândului, în care se află lectura adoptată în text. Dacă d. p. în al 4 rând al textului nostru există cuvântul *trezvie* și în ms B există varianta *trezie*, ca să arătăm acest lucru scriem în aparat: 4 trezie B (v. p. 70-71 aparat). Prin acest schematism, adoptat îndeobște de cei mai autorizați editori, textul rămâne curat și urmărirea aparatului se face cu înlesnire fără cea mai mică confuzie¹.

¹ I. N. Popovici în ediția lui Ureche a dat supt text aparatul critic și supt aparat un comentariu cu note explicative și gramaticale. Trimiterile dela text la aparat și la comentariu se fac prin exponenți, adică se pune în susul cuvintelor respective din text o cifră și o literă, d. e. *depre*¹⁰¹ și se trimete cu cifra 10 la aparat iar cu litera *l* la notele explicative. Schematismul învechit adoptat de P. e de mult părăsit ca nepractic și nu trebuie să găsească imitatori pentru următoarele motive. Textul fiind încărcat cu exponenți, cu agregate de *cifre*, *litere*, *bis* și *ter*, e neestetic și mai de grabă are un aspect de ecuațiuni algebrice sau de formule chimice. Variantele și notele nu sânt despărțite cu spațiu alb sau cu linii verticale (v. mai jos p. 67). Literile întrebuințate ca exponenți nu sânt puse în ordinea alfabetică, ceea ce obosește foarte mult pe cititor; în prima pagină alfabetul merge dela *h* în sus în următoarea ordine: *h, j, i, m, n, l, p, r, s, t, u, n, o, p, r, t, u, v, y, x, z* la pag. 12 ordinea e: *h, i, a, b, x, l* și așa mai departe. Cititorul care știe că *l* vine între *k* și *m*, caută în zadar nota *l* la locul ei; în prima pagină *l* vine după *n*, în pagina a treia vine după *h*, în a patra după *x* și așa mai departe. Chiar ordinea cifrelor întrebuințate ca exponenți e turburată prin dese *bis* sau *ter*. Nu înțeleg de ce 35bis și nu 36! La

Supt aparat, într'o rubrică separată, trebuiesc puse izvoarele: citatele și imitațiunile autorului, și într'o a treia rubrică mărturiile despre textul autorului: împrumuturile, citatele, imitațiunile etc. ale altor autori posteriori, cari au utilizat textul ce se editează. Aceste două rubrici împreună cu aparatul critic întregesc și reprezintă istoria textului până la noi. Inșuirea principală a aparatului este claritatea împerechiată cu o concizie lapidară; trimeterile la reviste sau cărți pot să se facă cu prescurtări, dar astfel încât să poată oricine să le identifice fără greutate. De aceea titlurile revistelor sau cărților în limbi străine nu e bine să se traducă, cum s'a procedat de multe ori; căci trebuie să avem în vedere că revistele și cărțile cu acelaș titlu: *Ateneu* și *Athenaeum*, *Texte und Untersuchungen* și *Testi e studi*, sau prescurtări ca *B. Z.* (*Byzantinische Zeitschrift* sau *Biblische Zeitschrift*) ar da loc la confuzii¹.

Prescurtările de tot felul, fie ele abreviațiuni: log. (logo-făt) sau contracțiuni: Vd (voevod), blsvenie (blagoslovenie), fie ele indicate prin litere aruncate deasupra rândurilor: to^t (toți), trebuiesc întregite în text în mod *tacit*, bine înțeles afară de cazurile dubioase;² de asemenea nu trebuiesc men-

p. 232 ordinea cifrelor merge: 23, 26, 27! De ce după 23 nu vine 24 și 25? Asemenea tipărituri cu 2 sau 3 exponenți (p. 17 are 8 rânduri de text și 6 din exponenți sânt însoțiți cu câte un *bis* sau *ter*) prezintă mari greutateți tipografice și fatalmente lasă să se strecoare o mulțime de greșeli de tipar cari în ediții de texte sânt foarte urâte.

Edițiuni critice în cari aparatul și comentarul sânt puse supt text, dar nu cu exponenți ci cu cifrele rândurilor respective puse înaintea variantelor, sânt multe, d. e. așa zisele *éditions savantes*, publicate de Hachette. E destul să compare cineva o pagină din ediția lui P. cu o pagină dintr'o asemenea ediție (*Démosthène de Weil* de pildă, sau *Thucydide de Croiset*) și imediat va vedea cât de estetic e textul fără exponenți și cât de clar și lesne de urmărit e aparatul și comentarul. Critica de mai sus privește tehnica, nu valoarea ediției sau meritele comentarului.

¹ Krumbacher, *Miscellen zu Romanos* p. 134 n. 2.

² Se știe că de multe ori în mss lipsesc inițialele capitolelor sau ale paragrafelor, pe cari copistul a uitat să le scrie cu chinovar; și aceste inițiale trebuiesc completate de editor în mod tacit, fără mențiune în aparat sau într'o notiță aparte, afară de cazurile dubioase. Lucrul e evident, așa încât e muncă zadarnică să mai scriem 3 sau 4 rânduri

ționate în aparat deosebiri care nu prezintă importanță, sau care revin foarte des, introducerea unei punctuațiuni raționale în lipsa totală de punctuațiune sau în locul celei greșite din mss, și îndepărtarea inconsecvențelor în întrebuițarea majusculilor; din câteva exemple caracteristice, date în introducere și dintr'un facsimil, pus la sfârșit, cititorul și-ar putea face o idee mai clară despre particularitățile ms și cultura sau dialectul copistului, decât din mii de nimicuri împrăștiate în subsol. Editorul în mod tacit trebuie să îndrepteze și greșelile de ortografie, fie ale copistului, fie chiar ale autorului, fără să încarce aparatul cu un balast de nimicuri ortografice; o mențiune în introducere la descrierea ms e de ajuns. Căci nu trebuie să pierdem din vedere că în noianul nimicurilor, cari se resfață pretențios în multe aparate, se pierd variantele într'adevăr importante. Editorul va reduce aparatul foarte mult și cred că va da tot ce prezintă interes, dacă se călăuzește de regula, formulată de John Schmitt:

The editor may neglect all that appeals to the eye, both in the text and in the critical apparatus; but everything that appeals to the ear and implies sound must be considered important (Editorul poate să lase la o parte, atât în restituirea textului cât și în alcătuirea aparatului critic, tot ceea ce prezintă o deosebire numai grafică; cuvintele însă altfel pronunțate, adică acelea cari prezintă o deosebire nu numai pentru ochi ci și pentru ureche, trebuiesc considerate ca importante ¹).

După ce s'a stabilit în mod evident filiațiunea mss și s'a arătat în introducere prin câteva exemple caracteristice că

pentru a-l menționa, precum fac mulți, d. e. Odobescu, care în *Viața Sf. Varlaam și Ioasaf* p. 19 cu privire la cuvântul *echibzuiții*, aflat în ms, scrie în notă: «la acest cuvânt lipsește, atât în textul românesc, cât și la echivalentul său slavon (Nesămislenímŭ)-litera inițială N. Se vede că copistul avea de gând să le scrie cu chinovar, dar că în urmă a trecut cu vederea pe amândouă» și repetă același lucru, la p. 23 și 28. Pentru această ediție v. mai sus p. 44 n. 2.

¹ The Chronicle of Morea edited by John Schmitt, London 1904 p. XXIV; cf. Über phonetische und graphische Erscheinungen im Vulgärgriechischen, de același p. 12. Cu desăvârșire greșită e părerea lui I. Psichari care cere ca aparatul să menționeze orice particularitate ortografică: on peut dire pour l'histoire de la formation de la langue, *toute forme* est intéressante. Que coûtera-t-il de la donner en note au bas de la page? Les fautes

bcd, d. p., au o obârșie comună, nu mai e nevoie să se înregistreze în aparat toate greșelile individuale ale fiecărui din aceste trei mss. Astfel nu numai se ușurează sarcina editorului, dar, și ce e mai important, prin simplificarea aparatului se pun în evidență variantele într'adevăr importante.

mêmes, les orthographes les plus capricieuses et les plus divergentes du copiste ont leur poids; elles nous donnent la mesure du degré d'instruction ou d'ignorance du scribe, et par là nous permettent de juger de l'importance qu'il convient d'attribuer même aux bonnes orthographes du manuscrit (Essai de grammaire Néo-grecque, Paris 1888 v. 1 p. 52). Și are deplină dreptate M. Haupt când spune: Vieles was in endloser Wiederholung bei jeder einzelnen Stelle aufgeführt nur Papier und kostbare Zeit raubt, muss als zu den orthographischen Eigentümlichkeiten gehörig gleich bei der Beschreibung der Codices erwähnt werden. Desgleichen lässt sich dann bei jeder einzelnen Stelle von selbst annehmen, es aber im einzelnen jedesmal aufzuzählen, ist wahre Micrologie (citată de Stählin, Editionstechnik p. 423).

Reproducerea întocmai fără niciun fel de îndreptări a scrisorilor oamenilor mari, a actelor cancelariilor imperiale sau domnești, papale sau patriarhicești, a operilor autografe, a notițelor copiștilor de pe mss, a titlurilor cărților și a extraselor reproduse în cataloage de mss, are avantajul că ne dă măsura culturii acelorora dela cari emană aceste documente, și ne dă puțința a judeca ce încredere putem să avem în ms cutărui copist. Pentru notițele mici și titlurile de scrieri reproducerea întocmai fără îndreptări nu prezintă niciun inconvenient; când însă e vorba de câteva sute de scrisori, sau mii de documente, nu împărtășesc modul de a proceda al editorilor, și nu înțeleg de ce nu trebuie să îndreptăm greșelile evidente, să punem o punctuație rezonabilă și să publicăm documentele fără prescurtările și fără greșelile evidente ale originalului. Oamenii mari și cancelariile domnești sau patriarhicești pot să se aplece într'o lipsă crasă de cultură (cum au și fost domni și patriarhi analfabeți sau cari abia iscăliau) și actele lor pot să fie și sânt pline de greșeli de tot felul, pentru înțelegerea și publicarea cărora e nevoie să studiezi un mare număr de documente ca să ajungi la un rezultat satisfăcător; editorul, care le-a citit pe toate și a căpătat lumini dela unul pentru cellalt, e bine să restabilească textul așa încât să fie inteligibil pentru cititori. Dacă scriitorul incult împreună două cuvinte într'unul sau desparte un cuvânt în două, schimonosind puțin pe cel dintâi sau pe cel de al doilea, datorita editorului e să restabilească textul, fiindcă nu oricine poate să facă această operație. Ceea ce ne interesează în primul rând într'un document nu e modul de a scrie, nici cunoștințele gramaticale ale scriitorului, fie că el poartă o coroană sau o mitră pe cap, fie că e un simplu muritor, *ci ce spune*, nu cuvintele și ortografia ci sensul cuprins în ele, prin urmare sensul trebuie să ni se facă cât mai accesibil, înlăturându-se toate piedicile dela mijloc și dându-se în apa-

Siglele

Siglele se iau îndeobște din literile alfabetului latin. Cu exponenți (M^1M^2) se arată de obicei deosebitele mâini cari au introdus în ms modificări. Soden în scrierea sa *Die Schriften des Neuen Testamentes*, Berlin 1902, întrebuințează pentru denumirea mss în loc de litere cifre arabe cari arată în acelaș timp și secolul din care datează ms. Pentru mss din aceeaș familie s'ar putea întrebuința ca exponenți litere minuscule (M^a). Pentru a nu repeta o familie întregă se întrebuințează o singură literă dintr'un alt alfabet d. p. **A** pentru a indica familia reprezentată prin mss ABCD, sau **T** (consensus) pentru toate mss.

Semnele din aparat

Se întrebuințează în aparate *semnele*: + = addit, addunt; > sau < sau — = omittit, omittunt; > sau ~ = transponit sau transponunt și semnul //// pentru a arăta cuvintele sau literele șterse în ms. Krumbacher adoptă în lucrările sale prescurtările add., om., (*Miscellen zu Romanos* p. 123), pecând Stählin, *Editionstechnik* p. 425 preferă semnele: + pentru adaose, — pentru omiteri și ~ pentru intervertiri.

Adaosele

Dacă în locul lecturei adoptată în text, d. p. în loc de «neamul moldovenesc» un alt ms are «neamul nostru moldovenesc», sau dacă înainte de «spuse» adaogă «îmi», sau după «Domnul» adaogă «Hristos», sau înainte de «porunci» adaogă «el», putem indica în aparat aceste adaose precum urmează:

Text	1) neamul moldovenesc	2) spuse	3) Domnul
Aparat	neamul nostru moldovenesc A	îmi spuse A	Domnul Hristos A
Text	4) Domnul	5) Domnul	6) porunci
Aparat	Domnul] Domnul Hristos A	După Domnul ad. Hristos A	el ad. înainte de porunci A

Toate aceste moduri revin în aparatele critice și sânt clare, cele 3 dintâi însă sânt de preferit, fiindcă sânt mai

rat formele cari prezintă un interes oarecare pentru filolog; argumentul că prin reproducerea întocmai a documentelor se vede gradul de cultură a scriitorului, cred că n'are mare valoare, aceasta se poate face și altfel, dându-se d. p. în introducere câteva exemple caracteristice sau reproducându-se în facsimil câteva specimene (cf. p. 62 și 87). Ce greutate însă e a se pricepe un text scris de un om incult cu greșeli de ortografie și cu cuvinte împreunate sau despărțite fără rost (mai ales într'o limbă cu ortografia etimologică cu care s'a deprins ochiul), numai acela care s'a ocupat cu asemenea produse, de multe ori monștruoase, își dă pe deplin seamă.

concize și lasă să vorbească mss. La exemplul 1 am produs și «moldovenesc» în aparat, pentru a preîntâmpina confuzia că în A ar fi «nostru» în loc de «moldovenesc»; reproducerea lemei la al 4 exemplu ar putea să lipsească, alții însă (d. e. A. Heisenberg în *Acropolitae opera*, vol. 1, Leipzig 1903) o repetă totdeauna în aparat. Siglele mss e bine să se pue în aparat consecvent după variante (așa au procedat aproape toți editorii de seamă) și nu înainte; asemenea și când e vorba de adaose sigla se pune după variantă: *După* Domnul *ad.* Hristos A (și nu: *După* Domnul A *ad.* Hristos, sau A *ad.* Hristos *după* Domnul).

Dacă textul și aparatul sânt publicate cu litere *cursive*, cuvintele prin cari editorul face diferite observațiuni în aparat trebuie spre deosebire să se pună cu litere obișnuite și vice-versa, altfel s'ar naște confuziune, d. p.: treaba *om.* M.

Dacă un cuvânt revine de două ori în acelaș rând al textului, cuvântul căruia corespunde o variantă trebuie indicat cu un *exponent*¹ sau ² (treaba¹ A trebur² B treaba² A de treabă B). *Prescurtările* cuvintelor textului citate în aparat dau loc la confuziuni, așa încât ar fi bine să fie evitate; d. e. Ung. cei de moșie] cei de loc și de moș. Ung. A; mai clar însă este: Ungurii cei de moșie] cei de loc și de moșie Ungurii A.

Când editorul Hasdeu introduce în text prin conjectură cuvântul *mulțime* în loc de *mulțumim* aflat în ms A, varianta se poate pune în aparat în următoarele chipuri: mulțumim A, *corr.* Ha — mulțumim A: mulțime Ha—mulțime *scripsi*: mulțumim A—mulțime Ha mulțumim A. Cel din urmă mod e clar și în acelaș timp și cel mai simplu; punctuația pusă mai sus (, sau:) nu e necesară, și fără dânsa nu se produce confuzie, dar și cuvintele *scripsi* (sau *correxi* etc.) sânt de prisos (Stählin, *Editionstechnik* p. 427).

Când în text e un cuvânt care nu se deosebește mult de variantele din aparat, cuvântul textului nu e nevoie să se repete în aparat, în caz contrar trebuie repetat (lemă) însoțit de semnul] după care se înșiră variantele; d. e. dacă în al 3 rând al textului se află cuvântul *beții*, varianta *beție*, aflată în h, se poate pune: 3 beție h, când însă la cuvântul

din text *trupul* corespunde varianta *pofta* trebuie să se scrie: 2 trupul] pofta B^c (v. aparat p. 71, 2).

Aparatul pozitiv și negativ

Aparatul e de două feluri *pozitiv* și *negativ*. Pozitiv se chiamă acela în care se dă și lectura mss, adoptată în text, negativ acela în care se dau numai lecturile deosebite de cea adoptată în text, v. mai jos p. 70-71.

Aparatul pozitiv e întrebuințat în Istoria bisericească a lui Eusebiu, publicată de E. Schwartz, pecând în traducerea aceleiaș scrieri de Rufin, pe care a publicat-o Mommsen, s'a aplicat, când aparatul negativ, când cel pozitiv; d. e. p. 263, 9 negativ: *viris*] *virgines* F. Textul bazându-se aci pe mss POF, se deduce că *viris* se află în PO. Aparatul pozitiv se află la p. 69, 16: *tum* NF *tantum* P; *alexam* N *alexam* P *alexandro* F (textul e bazat pe mss NPF). Ambele sisteme au și avantaje și părți slabe. De obicei se întrebuințează aparatul negativ, și rareori s'a aplicat până acum cel pozitiv. Cu procedarea pozitivă se dă cititorului în aparat fără părtinire întreaga tradiție, pecând cu cea negativă, parcă editorul părtinește lectura admisă în text, și condamnă ca o simplă «variantă» orice diferență dela lectura adoptată. Aparatul negativ prezintă avantajul că e mai scurt; mai cu seamă când textul se bazează pe multe mss se economisește mult loc, căci siglele mss cari conțin lectura admisă nu se pun în aparat. Dar tocmai din cauza aceasta e și greu de urmărit, cititorul fiind nevoit să recurgă mereu la lista mss; aparatul pozitiv înlesnește controlarea, căci pentru orice variantă se găsește în aparat sigla fiecărui ms.

Iată cum judecă Krumbacher aceste două sisteme (Miscellen zu Romanos p. 132):

Bei Schriftwerken, deren Text im grossen und ganzen gesichert ist, und bei Werken, die nur in wenigen oder nur in wenig abweichenden Hss vorliegen, genügt gewiss das negative System. Bei Werken aber, bei denen die Überlieferungsverhältnisse stark kompliziert sind, bei denen nur spätere Umarbeitungen vorliegen, bei denen oft gleichwertige oder wenigstens subjectiv gleichberechtigte Varianten nebeneinander stehen, empfiehlt sich das positive System, das uns unter dem rezipierten Texte, der hier vielfach nur eine relative Sicherheit hat, in völlig klarer, unparteiischer Weise das Was und Wie der Überlieferung vor Augen führt.

Când în text s'a admis o lectură prin conjectură, e mai practic a pune în aparat întâi cuvântul aflat în text (emendația) și pe urmă lectura ms; dacă avem multe variante cari corespund unui cuvânt din text, variantele trebuiesc înșirate după valoarea lor și nu după ordinea alfabetică a siglelor. Dacă avem grupe de mss ar fi bine ca grupele să fie citate în aceeași ordine, și asemenea în aceeași ordine să se înșire mss în grupă. Aparatul e bun dacă ne pune în stare să restituim fără multă greutate textul flecărui ms; dacă îmbucătățim variantele, în cazuri când ele s'ar putea da împreună, cititorul e nevoit să urmărească bucățică cu bucățică și lipind variantă de variantă să restituiească textul. De aceea editorul trebuie să aibă în vedere că e preferabil a da chiar un cuvânt sau două mai mult în variantă, dacă ele ar servi să întregească fraza, decât să sacrifice conciziei claritatea.

Cum trebuiesc despărțite variantele? Unii editori întrebuintează o linie verticală | ca să despartă variantele cari corespund unuia și aceluiaș rând al textului și două linii verticale || ca să despartă variantele din alt rând, alții despart cu o liniuță toate variantele fără deosebire, iar alții despart cu un spațiu alb de 7—8 milimetri (4—6 litere). Krumbacher preferă liniile verticale, dar majoritatea editorilor inclină spre ultimul sistem cu spațiu alb între diferitele variante.

De multe ori mss sânt fragmentare, nu conțin decât numai părți dintr'un text, sau prezintă lacune în ele, fie că s'au pierdut foi, fie că copiiștii sau prelucrătorii intenționat au omis părți; în asemenea cazuri e bine să se pue la marginea dreaptă și stângă a aparatului (la dreapta pe recto al paginilor, la stânga pe verso) siglele mss, cari servesc ca bază pentru restabilirea textului. În aparatul negativ repețirea siglelor pe fiecare pagină ne scutește de întoarcerea foilor și căutarea listei siglelor¹.

¹ Mai multe amănunte cu privire la edițiuni de texte aghiografice la Krumbacher, *Miscellen zu Romanos* p. 71—78 și 128—135; cf. *Blass*, *Hermeneutik und Kritik* p. 286 și mai cu seamă *Stählin*, *Editionstechnik* 419—429, care a tratat pentru prima dată în mod amănunțit chestiunile, referitoare la aparat, și care mi-a servit ca bază în expunerea de mai sus.

Ca să se vadă părțile bune și slabe ale aparatului pozitiv și negativ, dau aceeaș bucată din *Invățăturile* lui Pseudo-Neagoe în două pagini. În pagina 70 se dă textul cu aparat pozitiv, despărțindu-se variantele cari corespund aceluiaș cuvânt cu o virgulă, variantele cari corespund diferitelor cuvinte din acelaș rând cu o linie verticală, iar cele cari corespund deosebitelor rânduri cu două linii verticale; în a doua parte a aceluiaș aparat în loc de două linii verticale am lăsat un spațiu alb de 3 milimetri. În p. 71 am dat acelaș text cu aparat negativ, în care am despărțit cu un spațiu alb de 3 milimetri variantele cari corespund aceluiaș cuvânt, cu un spațiu de 5 milimetri variantele cari corespund cuvintelor deosebite din acelaș rând, și cu un spațiu de 7 milimetri variantele din deosebite rânduri. În p. 71 am pus pasagiile împrumutate în semne de citație, repetând semnele și la margine. În rubrica aflată supt aparat s'a însemnat cu cifre mai grase rândul în care se află pasagiul textului și s'a pus alături trimiterea la izvor; pasagiile schimbate, sau la cari se face aluziune, au fost precedate de un *cf.* Aparatul, care n'are altă pretențiune¹ decât a ilustra cele spuse mai sus, se bazează pe:

B = ms Acad. Rom. No. 3488 sec. 18.

B^c = a doua mână care a corectat² ms B.

C = ms Acad. Rom. No. 3572 sec. 19.

e = *Invățăturile* lui Pseudo-Neagoe ed. Ioan Eclisiarhul, București 1843.

h = *Invățăturile* lui Pseudo-Neagoe ed. Hasdeu (*Arhiva istorică* 1, 2 p. 111).

T = lectura comună tutulor mss (consensus).

Linile verticale din p. 70 cari se află în dreptul cifrelor marginale 194^r și 194^v arată că fila 194 a ms B începe cu cuvintele: *beșii* (recto) și *vinul* (verso); linia verticală din p. 71 care se află în dreptul cifrei 243, arată că p. 243 a ms C începe cu cuvântul *nici*.

¹ Copistul ms B avea obiceiul a scrie *iar*, *făr*, *di* (de) etc.; am dat în aparat câteva asemenea exemple, dar se înțelege că astfel de variante și particularități ortografice (*cherna*, *chierna*, *meu*, *mieu*), cari revin foarte des și nu prezintă importanță, nu trebuiesc înregistrate în aparat, despre ele se va vorbi în mod sumar în introducere (v. mai sus p. 61-63).

² Din îndreptările aflate în B^c am dat numai câteva exemple.

Aparat pozitiv și negativ.

Așa și tu, fătul meu, de-ți vei înfolosi slugile pururea cu cuvinte dulci, tu încă vei dobîndi folos, iar de-ți vei slobozi trupul spre | beții făr' de lucru, foarte rău te vei zminti, că băutura cea multă mari răutăți face. Pentru aceia trebuie multă trezvie, că auzi 194^r
 5 că zice Dumnezeu: păziți-vă să nu cumva să se îngreueze inima cu mîncări multe și cu băuturi, și iar grăiește cu Prorocul său de zice: trezviți-vă ceia ce beți vin de vă îmbătați și plîngeți, că s'au luat din mijlocul vostru veseliea și bucuriea. Și bun lucru este a să feri omul de băutura cea multă, că iar zice Scriptura: în lemnele
 10 cele multe să face foc mare, și în bucatele cele multe se ațîță curviea; și cum ațîță și face untul vâpae, așa și vinul rîdică pofte de curvie; și cum nu se va îmbogăți lucrătorul bețiv, așa și sufletele care iubesc beția nu vor îmulți bunătățile ci și cele ce vor avea le vor pierde. Fătul meu, dacă bei vin, nu te lăuda nici te
 15 face bărbat, că pre mulți au pierdut | vinul și multe răutăți au 194^v făcut; vinul au golit trupul cel de rușine al lui Noe; vinul făcu pre Lot de să împreună cu amîndouă fetele sale trupește; vinul prăvăli pre bărbatul și viteazul Sampson pîn' în sfîrșit, care să născuse din făgăduință și din muiere stearpă, și n'au mai fost alt
 20 om nici odată vîrtos ca dînsul nici va mai fi, că zice Scriptura: era un om din seminția lui Dan, pre carele-l chema Manoe și muierea lui era stearpă și feciori nu făcea, iar îngerul lui Dumnezeu

•BCh 1 Așa T, ci B^c | infolosi eBC, infolosi h, folosi B^c | slugile eBC, slugile h | *ad. dea înainte de pururea* B^c || 2 folos T, folos de la ei B^c | iar eh, iar B, iară C | trupul T, pofta B^c || 3 beții eBC, beție h | făr' eh, făr' B, fără C | rău eCh, *om. B* || 4 trezvie eCh, trezie B | că auzi eBC, *om. h* || 5 că zice BCh, ce zice e | să se îngreueze eh, să să îngreueze C, să κκ se îngreueze B || 6 băuturi eB, beuturi C, băuture h || 6-7 de zice eBh, și zice C || 7 s'au eCh, seau B || 8 din eCh, den B || 9 să eBC, se h | zice Scriptura eh, ieste scris de zice BC || 10 să BC, se eh | se (să C) ațîță eCh, să ațîță B || 11 ațîță BCh, ațîță e | pofte eC, pohte B, pofta h 12 se eBh, să C 13 beția eBh, bogăția C | ci eBh, ce C 17 de eCh, di B | să eBC, se h | amîndouă e, amîndouă B, amîndoo C, amenduo h 18 Sampson BCh, Samson e | pîn' eh, pînă BC 18-19 să (se h) născuse eh, să născusă BC 19 din (AZN B) făgăduință și eBC, *om. h* 20 nici eBh, nice C | vîrtos Bh, vîrtos e, vîrtos și tare C 21 din seminția e, de sementia h, din sămînța BC | pre carele îl chiea C, pre carele (carile B) chema Bh, pre care-l chiea e | Manoe BCh, Noe e 22 stearpă eBh, starpă C | făcea eBh, naștea C, *la margine* făcea

3-17 Tradus aproape cuvînt cu cuvînt depe Κατάνοξις a lui Simeon Monahul p. 105,16-106,25 || 17-22 tradus depe Κατάνοξις p. 81, 16-21

5-6 Luca 21,34 || 7-8 Ioil 1,5 || 9-10 Proverbe 26,20 || 11-12 cf. Proverbe 20,1 și Efes. 5,18 || 12 Sirah 19,1 || 14-15 Sirah 34(31),25 || 16 cf. Geneza 9,20-21 || 17 cf. Geneza 19,32-36 || 21 Judecători 13,2

Așa și tu, fătul meu, de-ți vei înfolosi slugile pururea cu cuvinte dulci, tu încă vei dobîndi folos, iar de-ți vei slobozi trupul spre beții făr' de lucru, foarte rău te vei zminti, că «băutura cea 3
«multă mari răutăți face. Pentru aceia trebuie multă trezvie, că auzi
«că zice Dumnezeu: păziți-vă să nu cumva să se îngreueze inima
«cu mîncări multe și cu băuturi, și iar grăiește cu Prorocul său de 6
«zice: trezviți-vă ceia ce beți vin de vă îmbătați și plîngeți, că s'au
«luat din mijlocul vostru veseliea și bucuriea. Și bun lucru este a 9
«să feri omul de băutura cea multă, că iar zice Scriptura: în lemnele
«cele multe să face foc mare, și în bucatele cele multe se ațiță
«curviea; și cum ațiță și face untul văpae, așa și vinul rîdică pofte 12
«de curvie; și cum nu se va îmbogăți lucrătorul bețiv, așa și sufle-
«tele care iubesc beția nu vor îmulți bunătățile ci și cele ce vor
243 «avea le vor pierde. Fătul meu, dacă bei vin, nu te lăuda | nici te
«face bărbat, că pre mulți au pierdut vinul și multe răutăți au 15
«făcut; vinul au golit trupul cel de rușine al lui Noe; vinul făcu
«pre Lot de să împreună cu amîndouă fetele sale trupește; vinul
«prăvăli pre bărbatul și viteazul Sampson pîn' în sfîrșit, care să 18
«născuse din făgăduință și din muiere stearpă, și n'au mai fost alt
«om nici odată virtos ca dînsul nici va mai fi, că zice Scriptura:
«era un om din seminția lui Dan, pre carele-l chema Manoe și mu- 21
«cierea lui era stearpă și feciori nu făcea, iar îngerul lui Dumnezeu

1 Așa | ci B^c infolosi h folosi B^c slugile h deapurezza B^c e B C h
2 folos de la ei B^c iar B iară C trupul] pofta B^c 3 beție h
făr B fără C rău om. B 4 trezie B că auzi om. h 5 ce zice e
să să îngreioize C să ez se îngreioize B 6 beuturi C băutură h
6-7 de zice] și zice C 7 s'au] seau B 8 den B 9 să] se h
zice Scriptura] ieste scris de zice B C 10 să] se e h se] să B C
ațiță B 11 ațiță e pohte B pofta h 12 se] să C 13 beția] bo-
găția C ci] ce C 17 de] di B să] se h amîndoa e amîndoa B
amîndoo C amenduo h 18 Samson e pînă B C 18-19 se năs-
cuse h să născusă B C 19 din¹] A² B din făgăduință și om. h 20 ni-
ce C virtos e virtos și tare C 21 de semenția h din sămința B C
pre carele (carile B) chema B h pre care-l chiema e Manoe] Noe e
22 starpă C făcea] năștea C, la margine făcea

3-17 Tradus aproape cuvînt cu cuvînt depe Κατάνοησις a lui Simeon
Monahul p. 105,16-106,25 17-22 tradus depe Κατάνοησις p. 81,16-21

5-6 Luca 21,34 7-8 Ioil 1,5 9-10 Proverbe 26,20 11-12 cf.
Proverbe 20,1 și Efes. 5,18 12 Sirah 19,1 14-15 Sirah 34 (31),25
16 cf. Geneza 9,20-21 17 cf. Geneza 19,32-36 21 Judecători 13,2

Textul.

Intrucât e îngăduit editorului a idealiza textul, îndreptând greșelile copiștilor, sau chiar ale autorului, întregind prescurtările, introducând o punctuațiune care să ușureze înțelegerea textului, îndepărtând inconsecvențele în întrebuintărea majusculilor, uniformizând ortografia etc. s'a spus mai sus p. 61-63. Pe lângă aceasta, editorul scrupulos va căuta să arate prin ajutorul mijloacelor tipografice și izvoarele textului, dacă autorul său a utilizat sau compilat alte lucrări anterioare.

Dacă astăzi cerem dela autori ca să-și asimileze pe deplin *împrumuturile* și pe urmă să le aștearnă pe hârtie într'un stil individual, și nu în acela al vecinului, dacă cerem ca *citatele textuale* să fie arătate ca atari, împreună cu indicația exactă a izvorului, nu se întâmplă și în vechime acelaș lucru. Fiecare epocă a avut altă măsură pentru a măsura originalitatea, altă morală pentru a cenzura împrumuturile literare: la Grecii vechi, cari aveau simțul originalității foarte dezvoltat, împrumuturile literale sânt aproape necunoscute, Romanii intercalează fără jenă în operele lor întregi capitole sau scrieri grecești fără arătarea izvorului, iar în literatura bizantină întâmpinăm un *comunism literar* fără scrupule. Acelaș lucru se întâmplă și în evul mediu pe o scară și mai mare; abia în zilele noastre noțiunea proprietății literare se dezvoltă și se ocrotește prin legi speciale, iar critica se simte datoare a veghea, gata să pue în evidență originalitatea sau să demascheze împrumuturile nepermise.

Se știe de ce mare importanță e constatarea că într'o scriere un pasagiu e luat dintr'un alt autor și dela cine anume: pasagiul capătă sau pierde din importanța lui ca mărturie istorică, după cum provine dela un autor, iubitor de adevăr și înzestrat cu spirit critic, sau nu. Pentru aceste motive se impune editorului să arate în text citatele sau părțile împrumutate textual sau cu modificări, și aceasta într'un mod cât se poate de evident, prin ajutorul mijloacelor tipografice. Mulți editori publică pasagiile împrumutate cuvânt cu cuvânt cu *petit*, iar pasagiile împrumutate dar schimbate intrucâtva cu *petit raris*, o inovație pe care a intro-

dus-o G. Waitz în *Monumenta Germaniae* (v. Bernheim, Lehrbuch der Historischen Methode⁶ p. 457). În *Corpus scriptorum ecclesiasticorum latinorum* din Viena s'a adoptat pentru citatele literale tipărirea cu litere rărinite, alții repetă ghilemelele la începutul fiecărei linii până la sfârșitul citatului. Precum se vede nevoia de a arăta împrumuturile e recunoscută de toți, modul însă de a pune acest lucru în evidență diferă dela editor la editor.

Dacă în frazele lungi și întortochiate verbul propoziției principale se scoate în evidență prin litere rărinite sau cursive, se înlesnește foarte mult înțelegerea perioadei.

Editorul are nevoie de a arăta întrucât se deosebește textul său de tradiția mss și spre acest sfârșit întrebuințează câteva semne. În întrebuințarea acestor semne nu s'a putut ajunge la o înțelegere internațională, cum e de dorit, așa încât, când ia cineva o ediție franceză, engleză sau germană, e nevoit să studieze întâi semnele convenționale întrebuințate de editor. Iată înțelesul semnelor principale așa cum e admis de cei mai mulți editori:

- < > pentru a închide cuvintele sau literele pe cari le introduce editorul în text, cu toate că ele lipsesc în mss;
- [] pentru a scoate din text cuvintele cari există în mss nu provin însă dela autor, după convingerea editorului (semnul atetezei);
- () pentru a cuprinde ceea ce autorul însuș pune în parenteză;
- ** pentru a arăta lacunele în text;
- † pentru a arăta pasagiile greșit transmise.

Semnele date mai sus sânt întrebuințate de cei mai mulți editori și sânt recomandate și de Stählin, Editionstechnik p. 414; că nu lipsesc abateri, se înțelege dela sine. Stieve pentru arătarea lacunelor în text recomandă liniuțele - - -, iar pentru omiterile editorului (în prescurtări de documente etc.), punctele¹ G. Kaibel și Wilamowitz Moellendorff în ediția Politiei lui Aristotel întrebuințează următoarele

¹ Bericht über die dritte Versammlung deutscher Historiker, Leipzig 1895 p. 20.

Signa

[quæ in codice fuerunt, nunc evanida] suppleta.
 <quæ Aristoteles dedit, in codice omissa> addita.
 [quæ sunt in codice, ab Aristotele aliena] deleta.

Friedrich Blass întrebuințează în ed. lui Iperide () în loc de < >: uncis rotundis circumscripta sunt quæ librariorum errore omisse putandum sit. Contra semnului < > recomandat de Stählin, atât pentru emendațiuni prin conjectură cât și pentru întregirea lacunelor mecanice, observă P. M<aa>s în Byz. Zeitschr. 19 (1910) p. 578:

Zwei grundverschiedene Operationen, die konjekturale Einfügung im Gegensatz zur Überlieferung, mit demselben Zeichen anzudeuten, ist ein irreführendes Verfahren das dadurch nicht gerechtfertigt wird dass der Thesaurus linguae latinae es sich angeeignet hat. Zu einer Zeit wo Papyri, Inschriften und beschädigte Codices unici eine so grosse Rolle spielen, sind für den, der auf Schäden der Überlieferung im Text hinweisen will, drei Zeichen unentbehrlich: < > für konjekturale Einfügung, [] für Ausfüllung, [] für Athetese.

Intr'adevăr se produce o oarecare confuzie, dar în interesul uniformizării — susținută și de autoritatea celor 5 academii cari editează Tezaurul limbii latine — ce s'a făcut cu întrebuințarea acestor semne, ar fi bine ca orce fel de întregire, fie prin conjectură, fie pentru lacune mecanice, să se arate cu semnul < >, rămânând semnul [] pentru ateteză; numai în texte unde întregirile lacunelor mecanice sânt numeroase (inscripțiuni, papirosuri, etc.) s'ar putea întrebuința [] pentru întregiri de lacune, rămânând [] pentru ateteză¹.

Emendațiunile evidente, cari se explică printr'o mică schimbare a unui cuvânt greșit transmis, nu e nevoie să se însemneze printr'un semn sau prin deosebite caractere; conjecturile însă pe cari editorul le introduce în text fără ca tradiția să dea un sprijin, un îndemn, trebuie arătate prin semnul < >. A arăta toate conjecturile prin semne grafice deosebite, întrebuințând d. e. în text pentru toate emendațiunile litere

¹ Prefer forma [] decât [] care e mai anevoe de făcut.

cursive sau rărite, e și neestetic și fără folos. Dar e o muncă zădarnică să arăți în text prin litere deosebite acele cuvinte cărora corespund în aparat variante, sau acele litere cari există în ms dar sânt aruncate pe deasupra sau sânt puțin mai mici¹, sau nu există, dar sânt subînțelese, cum a făcut Hasdeu (v. mai jos p. 78-80).

Se recomandă a se pune în text o linie verticală înaintea cuvântului cu care începe o nouă pagină a mss, și în dreptul rândului cifra arătând pagina respectivă². Cine recurge la ms pentru a colaționa sau a controla textul, se călăuzește prin cifra marginală și găsește imediat ce caută.

Edițiuni de texte române.

Se poate spune că mai până în zilele noastre nu s'a făcut o ediție critică³, vrednică de acest nume, a unui text românesc; cum s'a procedat până acum e știut⁴.

S'a luat un ms ca bază, în cele mai multe ori nu cel

¹ Un editor, care face o ediție și are de rezolvit o mulțime de probleme importante, se presupune că știe că $\bar{\alpha}\nu\sigma$ = $\bar{\alpha}\nu\theta\rho\omega\pi\sigma$, că $X\varsigma$ = $X\rho\iota\sigma\text{-}\acute{o}\varsigma$, că gr = $gratia$, că dns = $dominus$, că Is = $Iesus$, că Vd = $Voevod$, și nu trebuie să schimonosească textele relevând aceste întregiri prin anumite semne; în cazuri importante sau dubioase, editorul priceput va releva asemenea lucruri, fie în prefață, fie în aparat; dacă $\bar{\alpha}\varsigma$ trebuie redat cu $\kappa\rho\iota\varsigma$ sau $\kappa\rho\rho\iota\sigma$, gr cu $gratia$ sau $gracia$, dns cu $dominus$ sau $domnus$, acestea sânt cazuri aparte, cari se vor rezolvi în legătură cu felul de a scrie al epistului, constatat în urma studiului grafiei întregului ms, și despre cari editorul va da seamă în prefața ediției.

² V. mai sus p. 70-71. Când avem mai multe mss, se înțelege că se va arăta la marginea textului paginația numai a ms care ne servește ca bază.

³ Prima ediție *critică*, făcută în Țara românească supt îngrijirea lui Bergler, s'a pus la cale de Nicolae Mavrocordat în anul 1723; Mavrocordat care avea la dispoziție un ms pe pergament și unul pe hârtie, conținând Dicționarul lui Chiril, cere dela Hrisant, Patriarhul Ierusalimului, și primește încă un ms și pe baza acestor 3 mss se prepară zisa ediție, care nu știu dacă a văzut lumina în întregime; o coală s'a tipărit în București și s'a trimes lui Hrisant, v. Legrand, *Epistolaire* p. 172-174.

⁴ V. Iorga, *Despre adunarea și tipărirea izvoarelor relative la istoria Românilor* (în *Prinos* lui D. A. Sturdza) p. 1-127.

mai bun, nici cel mai vechi, ci care a ieșit înainte, și s'a dat la tipar, fără măcar să fie copiat, așa încât adevăratul editor a fost, putem spune, zejarul care slomnina ceva buchi slavone, dar în schimb știa bine să strecoare în carte greșeli și să lase lacune orunde găsia o abreviațiune, sau o greutate oarecare. Editorul se mărginia poate la o corectură făcută repede ca la gazete și așa numai se explică cum în cronicile, publicate în Magazinul istoric sau în ediții speciale, s'au strecurat greșeli de neiertat.

Seulescu

Dar acest fel de ediție e preferabil, dacă îl comparăm cu edițiunile, cari, cu toate că în prefețe trâmbează respectarea originalului până la cele mai mici particularități, schimbă cu nemiluita forme, înlocuesc cuvinte, omit sau adaugă fraze și așa mai departe. O asemenea ediție a Hronicului lui Cantemir a făcut G. Seulescu, profesor de filologie și de istorie în școlile publice; cu toate că editorul declară că tipărește ms întocmai după stilul autorului, fără cea mai mică schimbare, cu toate că previne pe cititor să nu creadă că latinizmele sau neologizmele aflătoare în carte provin dela editor, și îl asigură că «sânt curate ale autoriului și ale graiului românesc vorbite de Moldoveni în acea epohă¹», cu toate acestea profesorul Seulescu modernizează, muntenizează și pre-schimbă în tot felul limba și conținutul Hronicului; Seulescu preface cuvintele: *pridoslovia* în *prefațiă*, *slujitorești* în *ostășești*, *vremi* în *timpuri*, *leat* în *an*, *odihna* în *răpaos*, *năroade* în *popoară*, *dumnăzăul* în *zinul* etc. (v. Tocilescu în prefața ed. Hronicului p. XLVII—LVI)².

¹ Cantemir, Hronicul ed. Tocilescu p. LIII.

² Editori fără scrupule, cari în loc să editeze textul original în mod critic, sau după autografele existente, își luau libertatea de a-l pre-schimba în mod scandalos, n'au fost rari nici în Occident; un exemplu caracteristic ne dă edițiunea scrisorilor Sfântului François de Sales, dată la lumină de Louis de Sales. În această ediție amănuntele prea personale, prea caracteristice, au fost suprimate, iar mai multe scrisori al căror conținut prezintă o analogie oarecare, au fost reduse la una singură, fără să se ție seamă de deosebirea destinatarilor sau de diferența datelor. Mozaicurile astfel alcătuite au primit o singură dată, cu o adresă vagă și înșelătoare: *à une dame mariée*; *à une veuve*; *à un gentilhomme*; *à une religieuse* etc., v. René Doumic, *Études sur la littérature française*, 6-me série p. 4.

Despre valoarea ediției Letopisetelor de Kogălniceanu s'a scris mult¹, așa încât nu mai e nevoie să vorbesc pe larg, iar despre V. A. Urechia, «care a cetit un car de *codices* și o haraba de documente pentru a face o ediție» s'ar putea spune că cu Miron Costin ne-a dat un exemplu negativ, dar foarte instructiv, ne-a arătat: cum nu trebuie să se facă o ediție critică. Dacă valoarea ediției lui U. din punctul de vedere al restituirii textului, al stabilirii stemei etc. e nulă, prolixitatea și confuzia aparatului critic n'are pereche².

Kogălniceanu
Urechia

¹ A. D. Xenopol în Convorbiri literare 6 (1872) p. 279—283; Hasdeu în Columna lui Traian 3 (1872) p. 273-275 și în ziarul Românul din 18 Septembrie 1872; Gr. G. Tocilescu în Columna lui Traian 7 (1876) p. 385—419 și în Revista Tocilescu 3 (1884) p. 251-270; Iorga în Prinos lui D. A. Sturdza p. 17—20.

² Ca să se vadă că nu exagerez, dau primele două rânduri dela început (vol. 1 p. 373), cu variantele respective, păstrând ortografia lui U.:

Text: Inceputul țăreilor acestora și nêmului moldovenesc și muntenesc și cași sint în țările unguresci cu acest nume *rumâni*, și până astăzi 5

Aparat: R. 5. Codex F. adauge a înaintea genitivului neamului.

Cod. FF. id. dar scrie în loc de vorba *români*, (r. 6) verbul *rêmân*: „rêmân până astăzi” .“ Cod. Țicău, id.

Cod. F. vorba Roumâni o serie Români. Omite: și cași sint. Codex FF. și Căti-s. Cod. Țicău: și a țerei Unguresci și acest nume Român.

Câte greșeli în două rânduri! În text *cași*, în loc de *căși*, în aparat *rêmân*, în loc de *rêmân*, *Roumâni* în loc de *Români*; în text se scrie *nêmului*, în aparat (referindu-se la cuvântul din text) se scrie *neamului*, în aparat editorul vorbește de *vorba români*, pecând în text scrie *rumâni*. Comparând cineva textul cu aparatul rămâne în nedumerire: există sau nu există și după *rêmân* în FF; aparatul în care se reproduce fraza respectivă: *rêmân până astăzi* ne face să credem că nu există, și totuși contrarul e adevărat, precum am constatat colaționând ms. Literile cursive și grase, întrebuițate inconsecvent în text și aparat, precum și virgula după *rumâni* sânt ale editorului U., care a găsit cu cale — spre mai mare precizie se vede — să ne spue în aparat că *neamului* e genitiv, că *români* e vorbă, iar *rêmân* verb! Dar în loc să spunem așa de puțin cu atâta prolixitate, am putea mai conciz și mai clar să scriem în aparat:

5 a neamului FfȚ 6 căti-s f om. F și în țările (țării f) Ff Români F
râmân f și² om. F și a țerei Unguresci și acest nume Român Ț

simplificând siglele: f în loc de FF și Ț în loc de Cod. Țicău. Nu e așa că se ușurează colațiunea, copierea, zețuirea, corectura, se economi-

Grecianu

Numai cu titlu de curiozitate trebuie să pomenesc că Ștefan D. Grecianu a editat pe Radu Grecianu (*Viața lui Brâncoveanu*) într'o ediție care n'are nici nu poate avea seamăn în analele edițiilor.

Editorul Grecianu, care crede că posedă *originalul* autorului, nu-și face ediția după acest original, ci *tipărește* un text greșit și dă în *note* lectura corectă a *originalului*. Nu cred să mai existe un caz la fel!

Hasdeu

Acela însă care în România a editat texte cu o pricepere necunoscută până la el și cu o îngrijire împinsă la extrem, este Hasdeu; o ediție critică n'a făcut, dar documentele și textele cum au fost editate în Arhiva istorică și mai cu seamă în Cuvinte din bătrâni au croit o nouă cale și servesc până astăzi de model, și trebuie să accentuez, model care n'a fost atins de nimeni până astăzi. Recunoscându-i meritele extraordinare pentru lumina ce a adus în haosul neîngrijirii și nepriceperii contimporanilor săi, nu trebuie să trecem cu tăcerea și câteva părți greșite pe cari autoritatea sa a făcut să se introducă în transcrierea și publicarea textelor și de cari se țin morțiș admiratorii lui până astăzi.

Unele din normele sale de transcriere trebuiesc combătute cu cea mai mare tărie ca să se dezrădăcineze cu desăvârșire. Iată aceste norme precum le-a formulat în prefața Cuvintelor din bătrâni 1 p. 3—4:

Fiecare act este reprodus întocmai după original, conservându-se intactă ortografia lui cirilică, ba până și literele cele aruncate d'asupra rândurilor, *litterae columnatae*, în privința cărora însă lipsa tipografică ne-a silit pe slova cea scrisă în catul al doilea a o pune ceva mai spre stânga de slova cea dedesupt, bună oară ^{4^m} în loc de ⁴.

Fiecare linie din original își păstrează individualitatea, fiind preceasă de o cifră, care indică numărul rândului.

Literele puse în original d'asupra rândului sânt transcrise

șește hârtie și se reduce enorm volumul aparatului? Dar trebuie să observ că am colaționat numai mss F și FF, și am reprodus variantele ms Țicău (care nu mi-a fost accesibil) după aparatul lui U. Acum dacă se ia în considerație că am colaționat numai două rânduri din două mss, și totuș am găsit atâtea perle, lesne înțelege oricine ce încredere merită întreaga ediție a lui Miron Costin.

cu *cicero cursiv*, iar cele asvârlite și mai sus, d'asupra catului al doilea, se pun cu *petit cursiv*; de exemplu: $\text{e}^{\text{r}}\text{e}^{\text{y}}\text{m}^{\text{e}} = \text{egument}$.

D'asupra rândului însemnându-se generalmente numai consoana, iar vocala ce o însoțește fiind subînțeleasă d. e. $\text{e}^{\text{a}}\text{c}^{\text{h}}\text{r}^{\text{a}}\text{c}$ pentru $\text{e}^{\text{a}}\text{c}^{\text{h}}\text{r}^{\text{a}}\text{c}^{\text{e}}$, pe această vocală, nescrisă în original, noi o transcriem cu *petit drept*: *va^ei grase*.

Câte amănunte de nicio importanță, căroră se dă o importanță capitală, câtă risipă de muncă și de ingeniozitate cu *cicero cursiv* și cu *petit drept*! Zic risipă, fiindcă știința nu trage niciun folos dacă *fiecare linie din original își păstrează individualitatea*, nici chiar când e precedată *de o cifră, care indică numărul rândului*, ba din contra pierde foarte mult. Banii risipiți pentru a tipări un document pe 22 pagini, care putea perfect de bine să încapă comod numai pe 4 pagini, precum într'adevăr a încăput transcrierea lui¹ (v. Cuvinte din bătrâni 1, p. 191—216), banii, zic, risipiți pentru a salva *individualitatea liniei* ar fi putut să fie întrebuințați cu mai mare folos. Am făcut socoteala și am găsit că o carte de 500 de pagini, tipărită fără linii individuale, încapă în 90 de pagini! Istoria și filologia nu câștigă nimic dacă în cutare document se știe exact până unde ajunge linia și câte litere sânt aruncate deasupra; pierde însă foarte mult dacă forțele savanților se sleiesc cu astfel de îndeletniciri, căci asemenea sporturi tipografice: *lo[go]r^ătul*, *noe^orie*, *argintu*, etc., (Cuvinte din bătrâni 1 p. 146,6. 212,20. 213,19) în treacăt fie zis, cer 7—8 corecturi și tot rămân cu greșeli. Dar nici literile aruncate deasupra sau subînțelese, reproducându-se *toate fără excepțiune cu cicero cursiv, sau cu petit drept*, nu aduc vreun folos științei, afară de cazuri *excepționale*, ba din contra îngreuiază citirea, sânt neestetice și cer o muncă foarte mare atât cu copierea ms cât și cu corectura tiparului². Și din celelalte amănunte, cu cari Hasdeu a încărcat descrierea tuturilor documentelor pu-

¹ Acelaș document se răsfrățase mai nainte și în Columna lui Traian (1877 p. 523—544) tot cu linii individuale pe 22 de pagini!

² A reproduce cu cursive literile scrise cu roșu în mss, precum face I. Bianu, Catalogul mss românești 1, 397, No. 174, sau a le reproduce chiar cu roșu, cum a procedat Odobescu în ediția Vieții Sf. Varlaam și Ioasaf (v. mai sus p. 44) e de asemenea o muncă zadarnică și o cheltuială de prisos.

blicate în Cuvinte din bătrâni, multe puteau să lipsească fără vreo pagubă pentru știință. De foarte mică importanță e asemenea dacă ni se spune că *pergamena e gălbuiă*, dar nici înălțimea literilor nici distanța între rânduri nu prezintă o importanță mai mare. Nici culoarea cernelei care în timpul descrierii era *rădăciniă închisă*, iar astăzi poate s'a făcut rădăciniă deschisă supt influența luminei, nici lungimea sau lățimea pergamentului, dată exact în centimetri (care poate în acest interval să fi fost amputat de legător) nu contribuie a dezlega chestiuni importante de istorie sau filologie.

Toate aceste amănunte au rostul lor în cazuri extrem de importante sau când aduc științei foloase reale, altfel a le repeta cu cea mai mare îngrijire și prolixitate, și a da seamă de întregirea prescurtărilor celor mai obișnuite cu privire la orce filadă sau petec de hârtie scrisă, e o muncă zadarnică¹.

Iorga

N. Iorga a editat câteva texte (pe Cantacuzino Stolnicul, pe baza a 3 mss, pe Căpitanul Filipescu, pe baza a 6 mss, etc.) fără însă să dea aparat critic. Cum a procedat la restituirea textului lui Cantacuzino ne spune în prefața ediției (p. XLII): variante erau la tot pasul, dar de acele variante, care nu arată altceva decât libertățile ce-și luau obișnuit la noi copiiștii, schimbând după plac ordinea cuvintelor în frază. Inlăturând și aci orce pedanterie nefolositoare, am căutat numai să dau textul așa cum aveam simțul că a trebuit să-l scrie Stolnicul și cu o ortografie care să reproducă pe acea curentă în epoca lui. Tot așa a procedat și cu privire la textul lui Filipescu (v. p. II-III ediț. Iorga). Neajunsurile acestui procedeu, subiectiv de tot, s'au arătat mai sus p. 39-41.

Titlul.

Dacă publicăm o scriere care are titlu, se înțelege că vom primi titlul dat de autor scrierei sale. De multe ori însă

¹ Cf. A. Philippide, *Istoria limbii române* p. 240. 245 și N. Iorga, *Note critice asupra culegerilor de documente interne românești 1903* p. 13 și 22, cari au combătut cu multă dreptate părțile rele ale procedurilor lui Hasdeu.

scrierea n'are titlu, sau are unul dat nu de autor ci de un copist posterior; în acest caz sântem nevoiți să fabricăm noi un titlu. Titlul oricărei scrieri în primul rând trebuie să nu fie nici prea larg nici prea strâmt, ci să acopere conținutul. Autorii trebuie să aibă în vedere că titlul, ca să fie lesne citat, trebuie să fie cât mai scurt. Titlurile lungi — de multe ori de o pagină în folio — sânt o pacoste, atât pentru bibliografi cât și pentru cine vrea să le citeze. Cum să citezi exact într'un articol de revistă două sau trei titluri ca de ale lui Dositei, Istoria Patriarhilor Ierusalimului (Bibliografia veche românească de Bianu-Hodoș 1, p. 501) când numai titlurile vor ocupa 5-6 pagini, pecând articolul va fi poate mai scurt? Dar prolixitatea multora se vădește și în alcătuirea titlurilor; în loc de: *Collection de monuments pour servir à l'étude de la langue néo-hellénique*, nu putea spune Legrand mai scurt: *Textes néo-helléniques*? Dacă titlul, după care se va cita opera, nu acoperă conținutul scrierii, s'ar putea recurge la un subtitlu. Titlurile pretențioase, de cărți sau de capitole în cari excela Hasdeu¹, sânt asemenea de evitat!

De obicei titlul se scrie cu majuscule și fără punctuație; Eb. Nestle cu drept cuvânt susține că pentru claritate punctuația e necesară și la titlu și că, afară de inițialele numelor proprii, titlul trebuie scris cu minuscule (Centralblatt f. Biblioth. 14 (1897) p. 241-242). Acum a devenit modă să se scrie titlurile cu majuscule, imitând forma literelor chirilice, pe cari și un ochi deprins cu mare greutate poate să le descifreze². Asemenea inovații numai de imitat nu sânt³.

¹ Iată un exemplu: Bourel, melc și culbec. Dacii și Latinii într'o scoică, de B. P. Hasdeu (Columna lui Traian 1883 p. 193). Ceea ce toți numesc tabla de materii sau cuprinsul, la Hasdeu ia numele pompos de: Indice metodic, analiză și concordanță (Cuvinte din bătrâni 2, p. 747).

² Hasdeu a mers și mai departe, a scris titlul unei din cărțile sale cu chirilică nu de tipar ci de manuscris; e vorba de *Cuvinte din bătrâni*, titlu pe care unii îl citesc Cuvente den bătrâni (Cihac în Convorbiri literare 13 (1879) p. 81, S. Pușcariu, Dicționarul limbii române I p. XLV), alții Cuvente din bătrâni (Iorga, Prinos lui D. A. Sturdza p. 74) și lucru curios, chiar însuș Hasdeu, autorul cărții, nu-l citește totdeauna la fel: când îl citește Cuvente den bătrâni (Etymologicum magnum p. LX) când Cuvinte din bătrâni (Revista nouă 11 (1889) p. 125).

³ Un alt obicei și mai rău e întrebuițarea cifrelor romane; dacă

Marginea de sus a paginilor.

În susul paginei spre partea exterioară vine cifra paginei. Dacă lucrarea s'a publicat întâi într'o revistă, de obicei se pune și paginația revistei. Dacă 2 sau mai multe volume au un indice comun, paginația ar fi bine să continue și să nu înceapă fiecare volum cu altă paginație; și mai rău e când într'un volum sau an al unei reviste începe altă paginație la mijloc, căci atunci la *cuprins* va fi nevoie să se pue înaintea numărului paginei un 1 sau 2 (cazul Convorbirilor literare). Când pagina e despărțită în două coloane se impune numerotarea coloanelor și nu a paginilor, căci în acest caz sântem nevoiți când cităm să mai adăogăm spre precizie ^a sau ^b: 20^a sau 20^b (prima sau a doua coloană). Bine a procedat Hasdeu — nu în Arhiva istorică, tipărită în două coloane, numerotând paginile, ci — în *Magnum etymologicum*, numerotând coloanele și pe nedrept e dojenit de Xenopol: Hasdeu în loc de a numerota paginile¹ dicționarului său tipărit în două coloane, numerotează coloanele, ca să apară mai mare (Lupta între Drăculești și Dănești p. 56 n. 2). În susul fiecărei pagini sau a paginei din dreapta a cărții deschise e bine să se pue titlul scrierii, cartea, capitolul sau paragraful, conținute în pagina respectivă: d. p. Εὐσεβίου Εἰς τὸν ἕτον Κωνσταντίνου 1, 47—51 (în pagină, în susul căreia se află acest titlu se cuprinde cartea întâia, capitolul 47—51). Aceste titluri cari costă o muncă foarte mică pe editor, economisesc timpul cititorului care caută să controleze un citat. Precum în dicționare s'a generalizat obiceiul de a pune sus cuvintele cu

cifra e mare, trebuie să stai să faci scăderi și adăiuni ca să afli ce reprezintă CCCXCVIII sau CCIOCCIOCCIO pecând la prima vedere toți citesc 398 sau 21,000. Vezi B. Waitz în v. Sybels Hist. Zeitschr. 4 (1860) p. 442, care recomandă introducerea cifrelor arabe chiar în edițiuni de texte *statt der viel Raum erfordernden und oft schwer zu übersehenden, oder gar undeutlichen römischen Zahlen*. În Hurmuzaki documentele sânt numerotate cu cifre romane. Cifrele grecești sau chirilice sânt și mai mult de evitat.

¹ Așa a procedat S. Pușcariu în Dicționarul Academiei, dar din această cauză se vede nevoit a pune sus la dreapta numărului care arată pagina, la care trimite, literele *a* și *b* pentru a preciza dacă e vorba de coloana întâia sau a doua (35^a, 35^b).

cari se începe și se isprăvește pagina, așa și cu privire la orice scriere ar trebui să se înrădăcineze obiceiul de a indica conținutul paginei în scurt sau a da titlul capitolului respectiv în susul fiecărei pagini spre o repede orientare¹.

La marginea dinspre stânga (sau dinspre dreapta) se pun cifrele 5, 10, 15 etc., arătând rândurile textului, numerotația începând din nou la fiecare pagină. Cifrele servesc ca să înlesnească citarea variantelor, cari se află în aparat precedate de cifra rândului la care se referă, prin urmare când se editează opere poetice, aceste cifre sânt de prisos, fiind înlocuite cu numerotarea versurilor.

Cifrele cari arată pagina ms sau paginile unei ediții anterioare se pun la marginea dinspre dreapta, dacă la cea stângă s'au pus cifrele indicând rândurile, sau vice-versa. În cazul când nu sânt numerotate paginile ci filele, ca să precizăm dacă e vorba de prima sau a doua față, punem în susul cifrei spre dreapta un *r* sau *v*. Așadar 55^r sau 56^v pus la margine în dreptul unui rând, în care se află o linie verticală | însemnează că cu cuvântul care vine după linia verticală începe fila 55^{v<erso>} sau 56^{r<ecto>} a ms care servește ca bază ediției.

Asemenea la una din margini trebuiesc puși anii dela Hristos, corespunzători anilor dela zidirea lumii din text.

Indicele.

Cine vrea ca opera lui să fie utilizată cât mai mult, trebuie să-și dea toată silința s'o înzestreze cu indice bune. Dela edițiuni de texte mai cu seamă nu trebuie să lipsească niciodată un indice de citate și unul de mărturii (v. mai sus p. 61), un indice de cuvinte necunoscute, rare sau interesante dintr'un punct de vedere oarecare și unul gramatical, și în fine un indice de nume proprii și de lucruri. Indicele de citate și de mărturii vor fi lesne alcătuite, căci n'avem decât să

¹ Așa s'a procedat în Grundrisse der romanischen und germanischen Philologie de Gröber și Paul, așa în Kultur der Gegenwart de Hinneberg, scrieri cari în privința executării tehnice pot servi în multe privințe de model.

așezăm citatele deja puse în josul paginilor (v. mai sus p. 61) după numele autorilor cari sânt utilizați în text sau cari utilizează textul. Trimiterile indicelui trebuie să se facă nu numai la pagini, ci și la rândurile respective, căci cititorul pierde mult timp ca să caute un nume într'o pagină, mai cu seamă când acest nume nu se deosebește prin litere cursive sau rărite. Cum s'a făcut ultima corectură a primei coale, trebuie imediat să începem alcătuirea indicelor ¹. Cel mai practic mijloc e întrebuițarea fișelor pentru fiecare cuvânt excerptat, fie nume propriu fie comun; e mai lesne să faci o nouă fișă pentru un cuvânt deja excerptat decât să cauți dacă există o fișă și găsiind una să scrii iarăș pe ea o nouă trimitere. Pe fișe, alături de numele propriu, pagina și rândul, trebuie pusă și identificarea numelui localității sau a persoanei, ce se spune despre localitate sau persoană, dacă e vorba de un cuvânt, înțelesul lui, explicarea formei etc. Fișe trebuiesc făcute nu numai pentru numele proprii sau lucrurile cari revin în text; chiar dacă e vorba de o aluzie la un nume sau lucru, fără ca numele sau lucrul să fie pomenit expres în text, chiar atunci e de neapărată nevoie ca în indice să se pue o trimitere. În acest caz cifra spre deosebire se pune în < > dacă despre numele sau lucrul în chestiune sânt și alte trimiteri, iar dacă nu, se pune în < > chiar numele sau lucrul ².

După ce s'a excerptat întreaga lucrare, se procedează la așezarea *alfabetică* a fișelor, și la redactarea lor. Când avem trei Ghiculești unul Grigore altul Scarlat și al treilea Marcu, se înțelege că întâi trebuie pus în indice Ghica Grigore, pe urmă Marcu și pe urmă Scarlat (după ordinea *alfabetică* a numelui de botez, nu după ordinea *cronologică*!).

¹ Pentru restabilirea textului un indice verbal provizoriu trebuie neapărat făcut după ms editorului, care poate servi pe urmă ca *bază* întrucâtva și la alcătuirea definitivă a indicelui verbal.

² Cuvintele sau formele, cari nu există în tradiție sânt însă introduse în text prin conjectură, s'ar putea pune în indicele verbal spre deosebire în < >, însoțite de un «conj.», acele cari s'au păstrat în text cu toate că se cred a fi glose, interpolațiuni sau greșeli în [], iar acele cari există în tradiție, nu însă în textul restituit în [] însoțite de «apar.». Dintre cele dir urmă vor fi primite în indice ca articole separate numai cele mai importante, pentru celelalte, cari prezintă un interes oarecare, o trimitere «cf. apar.», pusă după cuvântul adoptat în texte de ajuns.

Dacă e vorba de 3 persoane cu acelaș nume, tustrei dintre ele se cheamă Iordachi Ghica, dintre cari însă unul e dragoman, altul vistier și al treilea mitropolit, în indice trebuie pus întâi dragomanul, pe urmă mitropolitul și pe urmă vistierul (ordinea alfabetică după numele funcției). Mulți după ce au făcut fișele, înșiră după numele propriu cifrele paginilor în cari revine acest nume, ceea ce nu prea poate servi cercetătorului. Cu privire la fiecare nume propriu trebuie alături de pagină să se arate și despre ce e vorba în acea pagină, și numai așa indicele poate aduce servicii reale. Așa dar nu: Mavrocordat 3.5.6.10, ci Mavrocordat Nicolae, viața lui 3, căsătoria sa cu Pulheria 5; raporturile sale cu Bergler 6, intrigi contra lui <9>, discurs funebru la moartea sa 10; <Bogomili>, persecuțiuni contra lor 35.

Trebuie separat indicele numelor de persoane de cel de nume geografice și de lucruri, sau e mai bine să alcătuească împreună un indice general? Argumente se pot aduce și pentru separațiune și contra ei, și de aceea nu vedem o regulă stabilită¹; unii procedează într'un mod, alții într'altul. I. Bogdan s'a decis a separa indicele de nume de persoane de acel de nume geografice în ediția Documentelor lui Ștefan cel Mare, din cauza numărului enorm de nume de persoane și de nume de localități. Mie mi se pare că e mult mai practic a trece într'un singur indice atât lucrurile cât și numele de persoane și cele geografice. Indicele verbal de obicei se desparte de cel de nume proprii. În indice trebuie să evităm trimiteri dela un articol la altul când articolul la care trimitem nu e lung și cifra paginei ia mai puțin loc decât trimiterea². În indicele de lucruri trebuie să avem în vedere că nu supt acelaș cuvânt îi vine în gând fiecărui cititor să caute aceeaș noțiune, de aceea ar fi bine să se pue cât mai multe articole sinonime ca să se înlesnească căutarea: ală-

¹ John Schmitt în ediția sa *The Chronicle of Morea* are 7 indice: unul verbal, trei de nume de persoane și trei de nume geografice.

² L. Șăineanu (*Influența orientală, în indicele real*) în loc să scrie: greutăți v. măsurii, era mult mai lesne să scrie: greutăți 221, căci la măsurii unde trimite e numai cifra 221; sau în loc de: stofe 210 v. postavuri, putea să nu facă trimiterea și să înlocuească acest «v. postavuri» cu «232», căci la cuvântul postavuri nu e altceva decât cifra «232».

turi de *datini* s'ar putea pune un articol *obiceiuri*, sau pe lângă *dări* s'ar putea pune și *impozite* etc. În limba română influența apuseană astăzi se luptă și izgonește încetul cu încetul multe cuvinte și forme cari predominau în secolii trecuți, când influența slavonă (mai târziu cea greacă) era atotputernică. Și fiindcă din această cauză la scriitorii vechi multe cuvinte au altă formă sau rostire decât cea obișnuită astăzi, e bine ca în indice să se ia în considerație acest lucru și să se dea ambele forme sau rostiri cu o trimitere dela forma obișnuită astăzi la forma care revine în text: Adrianopol v. Udriu, Babilon v. Vavilon, Constantinopol v. Vizantia (sau Țarigrad), Grecia v. Elada, Eustratie v. Efstratie și Istratie, Roma v. Râm. De asemenea pe lângă numele de familie ar fi bine să se dea într'un articol separat și numele de botez, pe care singur îl întrebunțau cei vechi cu o trimitere la numele de familie: Neagoe v. Basarab, Nicolae v. Mavrocordat etc. Bune servicii aduc și articole ca: mânăstiri, biserici, domni, mitropoliți etc. cu trimiteri la numele proprii respective: v. Hurez, Curtea de Argeș, Ștefan cel Mare etc.

În susul fiecărei pagini trebuie să se repete numele indicelui (indicele numelor proprii, indicele gramatical etc.) și în susul paginei spre stânga trebuie pus cuvântul cu care începe iar spre dreapta cuvântul cu care se isprăvește pagina (v. indicele dela sfârșit). E bine să se însemneze cu o steluță cuvintele indicelui verbal, cari nu sânt înregistrate în niciun dicționar. În fine nu trebuie să se uite că cea mai bună însușire a indicelui este concizia; un indice în care se răsfăță prolix întreaga operă e tot așa de rău ca și unul necomplet; un asemenea indice umplut cu alotria și neînchipuit de prolix, care se prăbușește supt propria sa povară, e acel pus la sfârșitul Hronicului lui Cantemir ed. de Tocilescu; la un text de 500 pagini cu garmond, urmează un indice de 300 pagini cu petit, adică mai întins decât textul! Poarta e mai mare decât casa!¹

Introducerea.

După ce întreaga lucrare e tipărită, se revizuieste încă odată introducerea și se dă la tipar. Introducerea vine ultima,

¹ Cf. D. Russo, Studii și critice p. 86-90.

cu toate că editorul a făcut lucrări pregătitoare pentru ea înainte de a începe colacionarea mss, a lucrat la ea în tot timpul pregătirii ediției și a adus îmbunătățiri sau adaose poate cu tipărirea ultimei coale, sigur cu alcătuirea indicelui.

În introducere editorul dă socoteală de toate chestiunile referitoare la textul lui: descrie mss întrebuințate¹, arată filiațiunea lor, critică edițiunile anterioare scoțând la iveală meritele și neajunsurile fiecăreia, argumentează pentru sau contra autenticității operei, arată influența lucrării asupra scriitorilor posteriori, vorbește de izvoarele ei și de limba în care s'a scris etc. Fiecare operă fiind legată cu alte probleme se înțelege că numai acela care a adâncit obiectul său e în stare să vadă cari anume chestiuni trebuiesc discutate și limpezite în introducere.

La descrierea fiecărui ms e bine să se dea particularitățile lui interesante, să se vorbească de cultura și tendințele copistului de a întineri sau a arhaiza textul, după cum e cazul, să se arate în câteva cuvinte acele lucruri mici, cu cari nu trebuie încărcat aparatul critic, cari nu sânt destul de importante ca să fie relevate la fiecare pas în aparat, prezintă însă un oarecare interes pentru paleografie, istoria limbii etc. Chestiunile de ortografie (iotacismul în limba greacă), prescurtările, accentele și alte lucruri mărunte trebuiesc tratate în introducere.

¹ E bine a se pune la marginea paginei sigla fiecărui ms care se descrie; când cititorul recurge la introducere pentru a se informa repede asupra unui ms, prin sigla marginală e călăuzit numaidecât.

În ce mod haotic s'au așezat și descris mss lui Miron Costin în introducerea ediției de V. A. Urechia, numai cine a utilizat această *ediție critică* poate să-și dea seamă; am pierdut zile întregi, căutând în introducere descrierea ms F, și cu toate acestea până astăzi cercetările mele au rămas fără rezultat. Cititorul așteaptă să găsească ms F descris după E și înainte de G. Ei bine! După E se descrie ms G, urmează toate literile alfabetului până la Z, începe iarăș alfabetul, de data aceasta literile apar redublate: Codex AA, Codex CC, Codex FF, dar ms²F₁ înu iese la iveală; totuș acest ms în aparat e citat în fiecare pagină! Și e de observat că editorul Urechia alege ca sigle aceleaș litere, parcă din adins ca să producă confuzie: Codex A, Codex A (Tocilescu), Codex AA (Văcăresceanu), Codex AA (Ion Gramaticul)!

De obicei după introducere și imediat înaintea textului se dau lista siglelor și prescurtările scrierilor întrebunțate în aparat.

Observațiuni mărunte ¹.

Stilul

A vorbi de stil în lucrări științifice parcă e deplasat. Știința nu urmărește decât adevărul și cea mai bună însușire a stilului e expunerea adevărului în modul cel mai clar ² și cel mai simplu, fără podoabe retorice, fără picanterii epigramatice. Ceea ce nu însemnează că trebuie să neglijăm stilul; cine nu-și îngrijește stilul parcă nu dă importanță ideilor sale și atunci de ce le mai tipărește! Dacă căutăm ca toaleta noastră să fie îngrijită când ne fotografiăm chipul, cu atât mai mult trebuie să căutăm ca toaleta ideilor noastre să fie ireproșabilă, când ne fotografiăm mintea, adică dăm la tipar ce avem de încredințat veciniciei. Căci tiparul este un act solemn prin care comunicăm nu numai contemporanilor, ci și veacurilor viitoare tot ce avem mai bun și mai vrednic de împărtășit, de care lucru foarte puțini, din nenorocire, își dau pe deplin seamă; numai așa se explică cum

¹ Câteva din observațiunile cuprinse în articolul de față, se referă la orice scriere științifică, nu numai la edițiuni de texte.

² Dar aceasta nu vrea să zică că în lucrări științifice trebuie să căutăm cu orice preț să ne facem inteligibili absolut tutulor cititorilor! Năzuința spre claritate a lui A., care scrie pentru marele public, nu poate să fie aceeași cu năzuința lui B. care adresându-se specialiștilor presupune cunoscut tot ce s'a spus până la el și scrie nu pentru a populariza, ci pentru a face să progreseze știința. Chiar dacă un autor e clar ca lumina zilei pentru specialiști, tot obscur și neinteligibil rămâne pentru cei nepregătiți. Sânt discuțiuni pe cari nu le pot urmări decât foarte puțini, dar aceasta nu însemnează că ele sânt scrise neclar, ci că puțini au pregătirea necesară ca să le urmărească. Pe E. Burnouf, spune Renan, abia 4 sau 5 persoane în Europa erau în stare să-l urmărească (*Questions contemporaines* p. 159) și cu toate acestea Burnouf era un meșter al condeiului. Așadar, când se spune despre un scriitor că e obscur, trebuie să ne întrebăm: a cui e vina, a scriitorului care nu-și exprimă clar ideile, sau a cititorului și criticului, cari n'au pregătirea necesară ca să-l înțeleagă? Sânt chiar adevăruri cari sânt accesibile numai unor cugetători privilegiați, cum sânt culmi până la cari se pot sui numai puțini alpiști.

mulți nerăbdători, împinși de dorul de a atrage privirile lumii, înfruntă publicitatea și-și tipăresc ideile lor necoapte într'o formă neingrijită. Timpul însă de reculegere și de autocritică, neturburată de ambițiuni rău înțelese, vine fără întârziere și odată cu el căința pentru că am dat la lumină înainte de vreme o operă care n'a fost plivită de buruieni, n'a fost condensată îndeajuns, n'a fost cizelată cu răbdarea cuvenită, într'un cuvânt: o operă *neisprăvită*.

În lucrări științifice, cea mai importantă parte a expunerii și din nenorocire cea mai nebăgată în seamă, e *dispoziția ideilor*. După ce am pus pe hârtie orce avem de spus asupra unui subiect, după ce am privit subiectul nostru din toate punctele de vedere, am pătruns în cele mai adânci părți și am constatat cele mai ascunse legături ale lui, trebuie să așezăm ideile noastre în înlănțuirea logică cea mai strânsă, așa încât trecerea dela una la alta să se facă nu printr'o legătură forțată sau meșteșugită, ci în mod firesc și necesar; o idee s'ar putea pune în diferite locuri, dar la unul singur se potrivește mai bine ca orunde; ei bine, acest loc trebuie căutat și ideea trebuie așezată acolo, altfel ea va pierde mult din efectul ei. Dacă în lucrări mai lungi se vorbește despre un lucru în diferite locuri, fiindcă contextul impune unele repețiri sau deosebite dezvoltări, trebuie negreșit să se lege aceste locuri între ele prin trimiteri, așa încât cititorul să aibă posibilitatea de a urmări diferitele părți care se întregesc unele prin altele. Lucrurile cari nu sânt în strânsă legătură cu subiectul nostru, citatele cari nu sânt necesare pentru documentare, ci sânt puse numai pentru a scoate în evidență erudiția autorului, trebuiesc înlăturate fără cruțare. Se înțelege că pentru ca stilul să fie clar trebuie să fie și ideile noastre clare, căci cine cugetă gângav, gângav se și exprimă, cine după o cugetare matură ajunge la idei clare și precize, va avea și expresiuni deopotrivă. Editorul nu trebuie să uite că întrebuițarea unei terminologii precize e de o deosebită importanță. Întrebuițarea corectă și consecventă a termenilor tehnici dă stilului concizie și înlătură perifraze prolixе și confuziuni de tot felul¹.

¹ Fiindcă termenii tehnici s'au întrebuițat și se întrebuițează greșit, dau aci pe cei mai obișnuți cu înțelesul lor pe scurt: **Auto-** Termenii tehnici

Editorul în primul rând trebuie să inspire încredere că ceea ce dă poate servi ca bază pentru investigațiuni științifice; dar această încredere o capătă numai dacă se constată

graf, orce document sau text scris de mâna proprie a autorului. **Original** sau **prototip** sinonim cu autograf, fără însă să cuprinză neapărat și noțiunea de a fi scris cu mâna autorului; orce e scris sau dictat de autor, sau provine dela o autoritate; contrar copie și traducere sau versiune: *o scrisoare autografă, originalul unui hrisov, sau al unei convențiuni*; o copie sau o traducere față de alte copii sau traduceri cari derivă dela ea: **b este originalul mss cd** (chiar în cazul când **b** este o copie după **a**!); *Septuaginta s'a tradus depe originalul (prototipul) evreesc; Psaltirea scheiană s'a tradus în l. română depe un original slavon* (care la rândul său e o traducere!). **Arhetip**, ms original dela care pornesc una sau mai multe copii. **Colațiune**, compararea mss unui text cu scopul de a constata asemănările și deosebiriile lor; însemnarea în scris a acestor asemănări și deosebiri. **Siglă**, litera prin care cităm un ms; pentru a nu repeta numărul supt care sânt colate și depozitul în care se află mss, întrebuițăm spre denumirea lor litere, de obicei prima literă a numelui orașului, posesorului sau al bibliotecii în care se păstrează ms respectiv: *M<onacensis>, P<arisinus>, S<turdzanus>, V<aticanus>*. **Stemă**, fixarea și reprezentarea grafică a înrudirii și descendenței mss unui text. **Lectură** (lat. lectio, adică cum se citește un text, grec. γραφή, adică cum e scris un text, două chipuri de a vedea acelaș lucru) forma unui cuvânt sau pasagiu dintr'un text, aflată într'unul sau mai multe mss; sinonim cu variantă. **Variantă** (adjectiv substantivat, franț. *une leçon variante* și *une variante*), forma deosebită a unui cuvânt sau pasagiu dintr'un text, aflată într'unul sau mai multe mss; o variantă e o lectură deosebită și presupune două sau mai multe mss cu un text diferit transmis, pecând lectura nu implică și noțiunea de deosebire. **Tradiție**, forma în care s'a păstrat textul în mss, adică lectura adoptată în text (dacă nu e emendație) și variantele din aparat, luate laolaltă. **Lemă** (gr. λήμμα din λαμβάνειν εἰλημμαι = a lua), cuvântul sau cuvintele textului citate în aparat și urmate de **semnul**] după care se dau variantele aflate în diferitele mss. **Aparat**, toate variantele la un loc, adică tradiția după cum s'a păstrat în mss colaționate pentru restituirea critică a unui text. Aparatul împreună cu lectura introdusă în text ne dau istoria întregului text ca și istoria fiecărui pasagiu aparte. **Interpolațiune**, cuvinte sau părți întregi, introduse posterior într'un text fie pe cale mecanică, fie cu intenție de a înșela. **Glosă**, cuvântul scris între linii sau la margine pentru explicația unui cuvânt obscur aflat în text; cuvântul introdus posterior în text (sinonim cu *interpolațiune*). **Coruptelă**, cuvânt sau cuvinte transmise greșit în mss. **Conjectură**, propunerea unei îndreptări cu privire la un cuvânt sau pasagiu greșit transmis; îndreptarea propusă, bazată pe prezumțiuni. **Emendație**, îndreptarea temeinică a textului care s'a păstrat greșit în tradiție. **Pre-lucrare**, forma modificată a unui text. **Redacțiune**, forma în care e în-

că nu azardează nimic nesigur, atrage atenția asupra chestiunilor nedezlegate și nu le trece cu tăcerea, și dă un text curat fără greșeli de tipar. Într'o lucrare unde greșelile de tipar se pot lua drept variante și servi ca bază pentru cercetări, înțelege oricine ce importanță trebuie să se dea corecturii. După ultima corectură se recomandă încă o verificare a cifrelor, a citatelor din aparat și a cifrelor indicelui.

În orice lucrare dar mai cu seamă în edițiunile de documente și texte trebuie să se dea *proveniența*; documentele sau textele cari se publică fără a se arăta în ce depozit public sau privat există originalele, nu există pentru știință. Mulți cercetători până în ziua de astăzi nu sânt pătrunși de acest adevăr așa de elementar.

Arătarea provenienței

Citate ca: Krumbacher *passim*, sau Convorbiri pe anul 1900, sau ce e și mai rău, păreri fără nicio documentare trebuiesc evitate. Citatele trebuie să se facă cât mai scurte — dar așa încât să se poată înțelege prescurtările titlurilor cărților — cu trimiterea exactă la pagini nu la pagină: e o mare înlesnire pentru cititor dacă se dă de unde începe și unde

Citatele

tocmit un text; sinonim cu *prelucrare*. **Restituire** sau **restabilire**, aducerea textului — pe cât e cu putință — la starea în care a ieșit din mâinile autorului. **Recensiune**, restituirea critică a unui text pe baza mss colaționate, a mărturiilor consultate și a emendațiunilor propuse, ediție critică; sinonim cu *prelucrare*.

Un text e **autentic** dacă e incontestabil al autorului al cărui nume poartă, sau (în caz de texte anonime) dacă provine într'adevăr dela epoca în care se pretinde că a fost întocmit, **pseudoepigraf** sau **pseudonim**, când se atribue pe nedrept unui autor; prin extensiune **pseudoepigraf** se ia ca sinonim cu **apocrif** = plâzmit, fals, cu singura deosebire că **apocriful** cuprinde și noțiunea accesorie de eretic, cp. mai sus p. 31.

Colaționând mss reușim a le clasifica după familii, a stabili mai multe redacțiuni sau prelucrări și a fixa stema; prin colațiune culegem lecturile mss dintre cari alegând pe cele autentice, le introducem în text, pecând cu totalitatea variantelor alcătuim aparatul critic și îl așezăm supt text. Alegând lecturile autentice, eliminând prin semnul atetezei [] interpolațiunile, recurgând la conjecturi și servindu-ne de emendațiuni, restituim textul arhetipului. Variantele din aparat — precedate de obicei de o lemă — reprezintă întreaga tradiție și dau puțința fiecărui cititor de a controla dacă editorul a ales din întreaga tradiție lectura autentică, sau din contra, a pus în text o variantă și a aruncat în aparat lectura arhetipului. După recensiune, textul se pune supt tipar și se face accesibil cercetătorilor într'o ediție critică.

se isprăvește citatul. Acel: *și urm.* pe care cu toții îl întrebuințăm, nu prea are înțeles, *următoarele* însemnează una sau mai multe pagini și aceasta trebuie precizat; cititorul vrea să știe dacă îl trimiți la o notiță de 1 pagină sau la un tratat de 50 sau 100 de pagini; de altfel o cifră ocupă mai puțin loc decât acel comod *și urm.* Asemenea e comod pentru scriitorul unei cărți acel: *vezi mai jos* sau *mai sus* dar nu e deloc pentru cititor. Pentru acel *mai sus* nu există nicio scuză, trebuie să se dea pagina care e deja tipărită și poate fi căutată mai lesne odată de autor, decât de multe ori de fiecare cititor aparte. În ceea ce privește acel *mai jos*, chestia se complică; idealul ar fi să se dea și aci exact pagina, dar pentru aceasta ar trebui ca toată lucrarea să fie culeasă, ceea ce nu prea pot face tipografiile din țară, când e vorba de lucrări întinse. Prin urmare nu rămâne decât să împărțim lucrarea în paragrafe și să trimitem la paragrafe. Trimiterea la pagină, fiind cea mai comodă, se poate menține pentru trimiterea la coalele tipărite, rămânând pentru cele netipărite trimiterea la paragrafe; e o inconsecvență, dar ne aduce o înlesnire oarecare. Dacă la pagină se adaugă și rândul, cititorul e servit pe deplin. Cât timp pierde cercetătorul când caută într'o pagină scrisă cu *petit* un nume, care nu se deosebește nici măcar prin litere cursive de restul textului! Cu privire la edițiunile de texte, la marginea cărora se află cifre pentru numărătoarea rândurilor, trimiterea la pagină și rând se impune. Se înțelege că ori de câte ori trimitem preciz la pagină nu mai e nevoie să menționăm capitolul și paragraful¹.

Trimite la izvoare sau la o autoritate dar nu la Enciclopedia lui Diaconovici sau la Meyers Konversationslexikon, cum făcea răposatul Marian și continuă a face mulți; nu pune citate cari nu sânt în legătură cu textul, sau nu sânt necesare (nu dovedi adevăruri comune, nu cita pentru a uimi,

¹ Bernheim, Lehrbuch der Hist. Methode⁶ p. 464 trimite: über das Editions-wesen s. die oben Kap. 3 § 3 unter Paläographie S. 297 angeführte Litteratur. La ce mai servește mențiunea capitolului și a paragrafului, când ni se dă exact pagina?

sau a părea mai erudit decât ești)¹. Dacă iei un citat nu dela izvor, ci dela un alt autor, menționează *citat de* sau *apud* și nu lua răspunderea lui, dacă nu poți să-l controlezi. Trimiteri ca *vezi p. 100* unde în loc de informație se află iarăș un *vezi p. 30* trebuiesc evitate².

Trimiterile trebuiesc puse în josul paginei, nu la sfârșitul cărții, ca să nu fie nevoit cititorul în fiecare moment să întoarcă fețele pentru a găsi o notă; dacă nu e niciun inconvenient ele s'ar putea pune chiar în text.

Citează revistele cu anul, volumul și pagina și nu uita a pune și unde se isprăvește articolul ca să se vadă dacă e vorba de o notiță, sau de o lucrare mai întinsă; așadar citează: *Convorbiri literare* 45, 1 (1911) p. 62-70, și nu: *Convorbiri literare* vol. 45 p. 62 și urm. sau *Convorbiri literare* dela 1 Ianuarie 1874; citează cu numele de familie și de botez când autorul poartă un nume prea răspândit: funcționarul bibliotecii, care caută o scriere a lui Ionescu, dacă știe că nu-l chiamă Basile ci Mihai sau Ștefan, trece repede peste sute de fișe și nu pierde timp cu căutarea. Intrebuințează acel *l. c.* numai pentru o scriere care s'a pomenit cel mult în cele din urmă două pagini, pe care cititorul o găsește

¹ Hasdeu în *Istoria critică a Românilor* (București 1875 p. 171), vorbind despre deosebirea de temperament, ce există între popoarele nordice și sudice, citează pe Confuciu, Ipocrat și Flaviu Vegetiu; dar peste 25 de ani, uitând citația din 1875, tot Hasdeu ridiculizează erudiția falsă a istoricului român care ar cita pe Confuciu, *Anal. Acad. Rom. ser. 2, vol. 23* (1900) *Dezbateri* p. 156; cf. *Convorbiri literare* 35 (1901) p. 947 n. 1. Acelaș Hasdeu vorbind de *friguri* (*Columna lui Traian* 8 (1877) p. 171-174) citează pe Ipocrat, pe Vico, cartea lui Iov și *Mahābhārata* (Ap. Muir, *Original sanscrit texts*), iar V. A. Urechia în *Schițe de istoria literaturii române* p. 3 citează pe Gill de Zarate ca să probeze că fiecare națiune are literatura sa, v. A. Philippide, *Specialistul român* p. 73 și 71.

² Până și Bernheim, care de altfel în chestiuni de metodologie servește ca model, păcătuiește în această privință. În *Lehrbuch der Hist. Methode*⁶ p. 446 ne trimite la p. 409: vgl. H. Bloch in der oben S. 409 angeführten Rezension. Era mai practic să repete titlul, decât să forțeze pe cititor să întoarcă foile, să citească o pagină ca să găsească titlul căutat. La p. 463 citează pe Ulmann, și ne trimite la p. 461 n. 1 ca să-i găsim titlul cărții, dar la p. 461 ne trimite iarăș la p. 457 n. 1 unde în sfârșit... nu se dă o trimitere preciză la pagina respectivă, nici nu se pomeniște numele lui Ulmann!

lesne întorcând foaia. Aranjarea trimiterilor trebuie să se facă în mod cronologic, punându-se la locul respectiv prima ediție a unei scrieri, ceea ce are importanță pentru prioritate, cu privire la rezolvirea unei chestiuni; numai când se dă o listă bibliografică întinsă s'ar putea recurge la așezarea alfabetică.

fa
ma
minusculele și
minusculele

În privința întrebuințării literilor majuscule e bine ca editorul să caute să fie consecvent. Uzul însă, în multe privințe irațional, e așa de puternic, încât cu greu editorul va reuși pe deplin să se lepede de inconsecvențe. Când ochiul nostru în presa zilnică și în nenumărate tipărituri vede în fiecare zi diferite cuvinte scrise fără niciun rost cu majusculă, se obișnuște așa de mult încât, cu mari eforturi am putea să ne dezrobim de modul obișnuit de a scrie. Regula după care cu majusculă se scriu numele proprii e bună, dar noțiunea de nume propriu e cam elastică, uzul tratând ca atare orice nume care prezintă o însemnătate oarecare. Dacă pentru numele de persoane și de localități nu există nicio discuție sau confuzie, nu e tot așa și cu numele ca: Duminică, Ianuarie, Academia, Ministru, Vodă, Rege, Domn etc. Dacă odată scrii Dumnezeu și Hristos, trebuie să scrii și Duh și după acestea vin Apostol și Sfânt și Înger și Mucenic și așa mai departe.

Dar această inconsecvență este internațională. Pecând Germanii întrebuințează fără niciun temei majuscula pentru orice substantiv, Englezii destul de inconsecvenți și ei scriu cu majusculă: Christmas (Crăciun), North (Nord), Monday (Luni), September, King (și king, Rege), Divine Providence (Pronia Dumnezeiască), Heaven, Hell, Paradise (Cer, Iad, Rai) etc.; Francezii scriu Dieu, Saint-Esprit, cu majusculă, dar: czar, sultan, schah, janvier, lundi, le nord, le midi cu minusculă.

Ca să se evite prea mari inconsecvențe în întrebuințarea majusculei e de recomandat să se facă dela începutul lucrării o listă în care să se treacă modul adoptat, căci altfel supt impresia momentului odată scriem Arhiva istorică, și altă dată Arhiva Istorică, odată Negru Vodă și altă dată Mihai vodă, odată Cantacuzino Stolnicul, Sf. Vasile și altă dată stolnicul și sf. Vasile etc.

În vechime când se prescurta un cuvânt se punea pe deasupra o linie ca să se arate acest lucru $\overline{\text{K}}$, $\overline{\text{I}}$ ($\overline{\text{K}}\acute{\omicron}\rho\iota\omicron\varsigma$, $\overline{\text{I}}\eta\sigma\theta\acute{\omicron}\varsigma$), mai obișnuit în timpul nostru e a arăta prescurtarea printr'un punct: Acad. (= Academie), ms. = manuscris, Hs. = Handschrift; acum s'a făcut modă să se suprimă și acel punct.

Așadar Germanii prescurtează Hs = Handschrift, Hss = Handschriften (duplicarea consonantei dela sfârșit însemnează plural), CIL = Corpus Inscriptionum Latinarum, MG sau M. G. = Monumenta Germaniæ, DD = Diplomata, LL = Leges, SS = Scriptorum, B. Z. sau BZ = Byzantinische Zeitschrift (mai clar prescurtat Byz. Zeitschr.), aaO = am angeführten Orte (la locul citat). Prescurtările trebuiesc făcute așa încât să fie reținute lesne în memorie, sau să aibă destule elemente ca să fie identificate¹ v. mai sus p. 61.

Prescurtările obișnuite pe cari mulți le scriu inconsecvent, când într'un fel când într'altul, cred că e bine să se întrebuițeze:

cf. (confer=compare; scrie cf. cum scrie tot Occidentul, nu cfr.); cp. (compare); d. e. (de exemplu); d. p. (de pildă); d. H. (după Hristos); i. d. H. (înainte de Hristos); l. c. (locul citat); ms (manuscris); mss (manuscrite); și urm. (și următoarele); s. v. (sub voce, supt vorba); v. (vezi); vol. (volum); p. (pagină); c. (coloană).

Bernheim, Lehrbuch der Historischen Methode⁶, sau prescurtat Bernheim, Lehrbuch⁶, cu 6 ca exponent, însemnează a șasea ediție. Francezii au început a nu mai întrebuița, Germanii nu întrebuițează de mult acel politicos: M<onsieur>² sau H<err>, care se pune înaintea unui nume

¹ Prescurtările titlurilor cărților Noului Testament (M_{pl}: π 1. 2. π 1—3 etc.) așa cum le întrebuițează Eb. Nestle, Einführung in das griech. neue Testament² p. 3 nu se pot ține minte, iar prescurtări ca: SBPhHKlAWWien = Sitzungsberichte der philosophisch-historischen Klasse der k. Akademie der Wissenschaften, Wien) cum ne întâmpină în Romanisches etymolog. Wörterbuch de Meyer-Lübke, sânt și urâte și neclare; modul obișnuit de a prescurta: Sitzungsber. Wien. (bayer. sau Berlin.) Akad., cu o lămurire în lista prescurtărilor, că e vorba de philosophisch-historische Klasse, e mai clar fără să aibă o înfățișare cabalistică.

² Un asemenea «M» a compromis pe un teolog român care într'o broșură a combătut pe M. Darwin, M. Huxley, M. Haeckel, M. Quatrefages! Văzând în cartea vreunui Francez: M. Darwin, M. Huxley, M.

propriu, când într-o discuție se menționează acel nume. Ceea ce nu împiedică pe I. Sbiera să pue înaintea numelor proprii și câte un adjectiv elogios, ba de multe ori și câte două: eruditul Hasdeu, distinsul și meritosul profesor Constantin Erbiceanu, învățatul Melchisedec, neobositul și meritosul Bianu, valorosul Densușianu etc. etc. (Mișcări culturale p. 7. 8. 16. 68. 170). Cred că cu asemenea epitete de ierarhie intelectuală s'ar putea băga lesne zizanie între erudiți și valoroși! Politeța împinsă la culme a făcut pe V. A. Urechia să trateze și titlul cărților cu aceeași urbanitate: v. Cuvinte din bătrâni de D. Hasdeu (Philippide, Specialistul Român p. 71). Cred că e de preferit urbanitatea în discuțiuni fără D., decât lipsa de urbanitate cu acel D. sau D-sa, sau alte fraze convenționale și goale. O revistă științifică unde se discută ideile multora și se fac polemici, prin urmare se citează des nume proprii, fără acele D. sau D-sa, ar putea economisi câteva zecimi de pagini. În recenzii sau în alte discuțiuni științifice, dacă nu se naște confuzie, e de recomandat ca după ce odată se dă titlul și numele exact al autorului pe urmă să fie menționat numele lui numai cu inițiala: H. susține.... (adică: Hasdeu).

Epilog

Editorul în tot timpul pregătirii ediției sale nu trebuie să piarză din vedere că idealul la care cată să năzuiască este:

Haeckel, M. Quatrefages și neștiind ce însemnează acest politicos M. crezuse că pe toți naturaliștii îi chiamă Mihail (Viața românească 5 (1910) p. 495). Cititorii cari cer dela bibliotecă pe buletinul lor: «*Iorga l. c. vol. 1*», sau «Th. Mommsen aaO» cred că nu sânt rari. Dacă e nevoie de exemple iată unul nu depe un buletin, ci aflat într-o carte: I. C. Șoimescu citează în cartea sa *România, Rusia și întreita alianță*, București 1889 p. 22 «Zinkeisen L. C. VII p. 712», cu toate că mai înainte n'a citat nicăieri pe Zinkeisen! Se vede că a găsit undeva acel citat, a crezut că L. C. e titlul unei cărți și l-a reprodus, v. Arhiva din Iași 1 (1889—90) p. 482. În *Etica evoluționistă* de A. Mironescu p. 71 se citează în nota 1: «Weissmann a. a. O. s. 5 ff». Trimiterea aflată în originalul german, după care s'a tradus cartea, are rostul ei (am angeführten Orte, Seite 5 und folgende = la locul citat p. 5 și următoarele), dar cititorul român găsind în traducerea românească «a. a. O. s. 5 ff» n'ar crede că sânt semne cabalistice?

înlocuirea pe deplin a edițiilor precedente și scutirea cititorilor de a recurge la mss. Spre acest scop trebuie să se folosească de toate edițiile și lucrările respective, răspândite prin cărți și reviste, să dea întreaga tradiție cuprinsă în mss, să aibă în vedere nevoile istoricilor satisfăcând și cerințele filologilor, și toate acestea cu o conștiinciozitate, acurateță și siguranță care să inspire încredere cercetătorilor. Pentru a atinge însă acest țel trebuie să depue o muncă grea și stăruitoare, să-și pue la contribuție toate însușirile sufletești, chiar dacă e convins că munca lui nu va fi recunoscută de nimeni; întocmai ca la Partenon, unde chiar părțile cari nu se văd sânt lucrute cu aceeaș grijă ca și cele expuse ochilor, așa și la edițiile de texte, aparatul—care poate nu va fi citit niciodată — trebuie alcătuit cu aceeaș acurateță cu care se va întocmi introducerea sau textul. Aparatul nu va fi citit decât de un număr foarte restrâns de cititori, dar la orice moment și la întrebarea oricărui cercetător critic trebuie să fie în stare să spue: iată-mă, iată întreaga tradiție. Dar numai atunci munca are rezultate satisfăcătoare, când se face cu concentrare și conștiinciozitate, numai atunci o operă e durabilă, când se consacră mult timp pentru alcătuirea ei, altfel timpul nu cruță ceea ce s'a făcut fără el. Știința e surdă la scuzele acelora cari lucrând repede pun în circulație o mulțime de cunoștințe greșite; puțin importă cât timp ai lucrat, important e ce ai dat. Cu privire la lucrările științifice și în special la ediții de texte, orice dorință de a face senzație prin descoperiri de inedite, sau de a uimi prin citații deplasate și erudiție falsă, dar mai cu seamă orice *grabă* trebuie exclusă. A quoi bon se hâter? L'important est que ce que l'on fait soit solide, définitif, incorruptible. Mieux vaut limer pendant des semaines au petit chef-d'œuvre de vingt pages, pour convaincre deux ou trois savants en Europe de l'inauthenticité d'une charte, ou passer dix ans à établir le meilleur texte possible d'un document corrompu, que d'imprimer dans le même temps des volumes d'inedita, médiocrement corrects, et que les érudits futurs auraient un jour à recommencer sur nouveaux frais (Langlois — Seignobos, Introduction aux études historiques p. 103). Cu drept cuvânt s'a spus că munca pe jumătate sau incomplet făcută

Graba strică
treaba

e mai rea decât lenea, vorbă care se aplică mai mult la edițiuni de texte ca la orce; o ediție rea nu numai că răs-pândește erori de tot felul, dar stă și în cale aceluia care vrea să facă munca întreagă (Krumbacher, Miscellen zu Romanos p. 75). Muncă întreagă, făcută cu răbdare și fără grabă trebuie să fie lozinca editorilor.

Până nu vom fi isprăvit colațiunea, alcătuit aparatul și restabilit textul, până nu vom fi făcut un *indice* provizoriu prin ajutorul căruia să ne îndreptăm inconsecvențele și să aducem îmbunătățiri de tot felul textului, și nu vom fi redactat introducerea, până atunci nu trebuie să dăm la tipar cu niciun preț ce e *gata*; acela care prepară una sau două coale și se repede la tipografie, repede constată, și constatările lui se înmulțesc cu fiecare nouă coală, că opera lui era mai bine să fi fost altfel făcută, se convinge că dacă pentru moment ar fi prea bătător la ochi ca să-și schimbe planul dela a doua coală, dar — la o a doua ediție ar trebui să procedeze altfel, fie în adoptarea unei forme, fie în privința ortografiei sau a alcătuirii aparatului etc. Și e cam dureros dacă dela a doua coală ne gândim la schimbările de introdus la o a doua ediție¹. Și vor fi multe de schimbat, căci fiecare pagină ne învață ceva nou și nu sântem pe deplin (sau cât e posibil) lămuriți, decât numai după ce vom fi făcut toate operațiile arătate mai sus. Dar numai la ediții de texte se aplică cele spuse aci? Parcă cu orce carte nu se întâmplă acelaș lucru? Acela care, fără să se fixeze definitiv asupra unei probleme, fără să-și scrie opera în întregime, începe a tipări primele coale cari sânt *gata*, va constata cu durere după tipărire că în cartea sa ideile se bat cap în cap, precum ne spune Biblia că se băteau Isaf și Iacov în pânțele maicei lor, că păreriile altora combătute de autor în pagina cutare sânt susținute peste câteva pagini, că repetirile sânt numeroase etc. Sânt scrieri cari, dacă autorii lor, înainte de a le pune supt

¹ In vederea unei *edițiuni revăzute*, editorul nu trebuie să uite să tipărească și câteva exemplare pe hârtie de scris cu margini foarte late; pe marginile unui asemenea exemplar va scrie comod editorul însuș, sau viitorul editor, orce îndreptări și adnotări cari trebuiesc introduse în noua ediție, precum și colațiunea unor nouă mss, cari ar ieși la iveală după apariția ediției.

tipar abia începute, le-ar fi scris până la sfârșit și ar fi alcătuit un indice provizoriu sau o tablă de materii analitică, ar fi pierdut mult în volum și ar fi câștigat mult în perfecțiune¹. Multe documente se publică de două sau de trei ori supt diferite ipostasuri în una și aceeaș colecție, multe chestiuni se discută de două sau mai multe ori în aceeaș carte, și la fiecare nouă discuție se ajunge la alte concluzii, numai din lipsa unui indice provizoriu sau a unei table de materii analitică, alcătuită înainte de punerea supt tipar. Cu drept cuvânt s'a zis: *addo dum minuo*; prescurtând și simplificând o chestiune, înlăturând balastul, repetirile și contrazicerile dintr'o carte, o facem mai complectă.

După ce editorul a lucrat cu stăruință și abnegație, nu trebuie să aștepte nici glorie nici câștig material. Dacă printr'o întâmplare oarbă, sau printr'o combinație care nu presupune totdeauna inteligență, inventezi un ser sau descoperi un microb, a doua zi te trezești celebru, numele tău e cunoscut de toată lumea; cu o ediție sau cu un *petit chef-d'oeuvre de vingt pages* făcut cu multă muncă dar fără reclamă, trebuie să te mulțumești, dacă te vei face cunoscut la 4 sau la 5 colegi. (Sânt chestiuni pentru cari dacă tipărești 6 exemplare e prea mult, 5 sânt destule, fiindcă nu există mai mult de 5 cari te vor citi). Dar dacă gloria merge la microbi sau la seruri, iar câștigul la profesioni lucrative sau la romane populare, și edițiunile de texte atrag ceva după ele; după munca spinoasă a pregătirii lucrării, vine martiriul recenziunilor: pentru mana ce a dat editorul e adăpat cu oțet și cu fiere, fiecare specialist cu condeiu în mână relevă greșelile, inadvertențele, omisiunile etc. ale ediției, unii cu pasiune, alții cu nepărtinire dar toți fără cru-

Munca și
răsplata

¹ După ce s'au tipărit mai multe coale, constatând greșelile și inconsecvențele noastre, ne vedem siliți să facem una din două: or să distrugem coalele tipărite și să începem tipărirea după planul și învățămintele dobândite cu lucrarea acestor coale, ceea ce e dureros la pungă, or să continuăm cum am început, în deplină conștiință că perseverăm în erori, ceea ce e dureros la inimă. Și când te gândești că e așa de simplu să eviți aceste stânci, dacă nu te apropii de tipografie până ce lucrarea nu e *definitiv isprăvită*, adică copiată, citită, îndreptată, cizelată, recopiată și recită! Acel re . . . nu însemnează numai de două ori.

țare. Fiecare coleg aduce contribuția lui, care e prețioasă pentru știință, fiecare ca o albină aduce mierea sa, dar nu omite a înțepa cu acul pe bietul editor¹.

Labor ipse
voluptas

Dacă însă editorul n'are câștig material și nu capătă glorie, nu trebuie să se creadă că n'are nicio răsplată, ba are una și chiar foarte mare: răsplata lui e plăcerea inerentă muncii. Ca orice cercetător care are un cult pentru adevăr, editorul împins de un dor irezistibil și nestins de a căuta adevărul, simte o plăcere — nebănuită de profani — în învingerea greutăților, o fericire nespūsă în căutarea și descoperirea adevărului. Numai acei cari au zmulș pergamentului adevăruri, peste cari trecând alții le-au văzut fără să le vadă, numai aceia cari din fapte cunoscute de toți au dedus adevăruri nebănuite de nimeni, numai aceia știu ce momente fericite petrece cercetătorul muncind zi și noapte, cu cartea în mână.

Pentru cei chemați această răsplată e așa de mare încât numai astfel se explică cum un editor lucrează la un text ani de zile, primind o remunerație care nu acoperă nici cheltuelile făcute de el pentru copiat. Și e mică răsplată pentru editor convingerea că nopțile lui veghiate vor lumina zilele și vor călăuzi pașii altora, cari vor porni spre descoperirea adevărului servindu-se de opera lui?

¹ Vezi A. Boucherie în *Revue des langues romanes* 3 (1880) p. 12.

I. Bogdan

Documente false
atribuite lui Ștefan cel Mare.

53381

7*

Documente false atribuite lui Ștefan cel Mare.

Introducere.

Diplomatica noastră veche, în comparație cu cea apuseană, are de înregistrat foarte puține documente false, atât în domeniul dreptului privat, cât și în domeniul dreptului public. Cauza este că falsificarea de documente n'a fost practică la noi, nici de particulari nici în mănăstiri, într'o măsură așa de întinsă ca în apus, unde motivul de căpetenie care a dat naștere doctrinei diplomatice a fost tocmai trebuința de a putea distinge, între numeroasele documente ale unor mari ordine religioase, pe cele false de cele autentice.

Din această trebuință au ieșit în sec. XVII polemicele cunoscute sub numele de «bella diplomatica», cari au precedat cele două opere fundamentale ale iezuitului Papebroch și benedictinului Mabillon: «Propylaeum antiquarium circa veri ac falsi discrimen in vetustis membranis» și «De re diplomatica». Aceasta din urmă se ocupă, între altele, chiar în cartea întâia cu autenticitatea documentelor și cu falsurile (cap. VI, p. 22-26 din ed. 2-a, Paris 1709).

Și la noi, diplomatica trebuie să se ocupe cu astfel de probleme, căci deși falsurile au fost rare și de puțină importanță, ele au existat totuși. Neținându-se samă de ele, în anumite părți din istoria noastră politică sau din istoria dreptului nostru vechiu s'ar putea strecură expuneri greșite.

Am avut ocazia să atrag până acum atențiunea, prin publicitate și la cursurile mele de diplomatică slavo-română, asupra a trei documente cari privesc istoria noastră mai veche

și pe cari le socot false: a) asupra unui document al țarului bulgăresc Ioan Caliman Asen dela 1192¹, b) asupra așa zisei diplome bârlădene a lui Ivanco Rostilavici dela 1131² și c) asupra diplomei dela 1374 a lui Iurg Coriatovici, cu care s'au ocupat foarte de aproape răposatul G. Popovici și d. N. Iorga, și pe care acum cinci ani o socoteam încă autentică³. Cunosc câteva documente false și dela 1374 încoace. Mă voiu ocupa cu ele și cu cel dela 1374 când voiu publică documentele moldovenești anterioare lui Ștefan cel Mare. Deocamdată mă ocup numai de documentele atribuite acestui domn, prezentând studiul acesta ca un adaos la cele două volume de documente, publicate de comisia noastră istorică.

În aceste volume au intrat numai trei documente ce în parte mi s'au părut suspecte: a) documentul dela 30 Oct. 1458 (No. XII din vol. I) asupra hotarelor mânăstirei Bistriței, cunoscut numai în traducere românească; b) documentul dela 26 Oct. 1491 (No. CCXLIII din vol. I) asupra hotarelor mânăstirei Homorului⁴; c) documentul dela 23 Ianuarie 1502 (No. XCIV din vol. II) asupra unei donațiuni din hotarul târgului Hușilor, cunoscut iarăși numai în traducere. La tustrele documentele listele de martori nu sunt autentice; la toate trei însă numai forma, nu și cuprinsul lor, mi s'a părut supusă îndoelii. Cu alte cuvinte, o falsificare cu anumit scop nu am putut constată în ele cu siguranță⁵. Documentele, despre a căror deplină neautenticitate eram convins, le-am rezervat pentru acest studiu.

¹ Vezi Convorbiri Literare, an. XXIII, p. 449-458, și an. XXIV, p. 147-149. D-l Stoica Nicolaescu a căutat să reabiliteze acest document, declarându-l pe jumătate autentic, pe jumătate fals, și dându-i anul 1243 (Febr. 2). Nu se poate menține însă nimic din ce afirmă d-sa în broșura: Hrisovul țarului bulgar Ioan Caliman Asen, București 1910, 7 pp. în 8°.

² Analele Academiei Române, tom. XI, Memoriile Secțiunii Istorice, «Diploma Bârlădeană din 1131 și Principatul Bârladului».

³ Prinsoa lui D. A. Sturdza, București 1903, art. Ordinea de succesiune în moșiile donative moldovene în sec. XIV, p. 361 și urm. — Studii și documente cu privire la istoria Românilor, V, p. 597 și urm. Cf. I. Bogdan, Documentul Râzenilor din 1484 și organizarea armatei moldovene în sec. XV, Analele Acad. Rom., seria II, tom. XXX (1908), Memoriile Sect. Ist., p. 390, n. 22.

⁴ Cf. Adaosul de mai jos p. 160-161 și planșa No. 6.

⁵ Vezi și cele spuse asupra lor în Indreptări și adaose la Documentele lui Ștefan cel Mare, vol. II, p. 499-500.

Ele se pot clasifica în două categorii. Intâia categorie cuprinde corespondența lui Ștefan cel Mare cu arhiepiscopul din Ohrida Doroteiu, dela 1456 și 1457, sau cum vor alții, dela 1466 și 1467; la aceasta se poate adăoga o scrisoare pusă la an. 1495-97 și adresată nu se știe de cine unui fiu al lui Ștefan cel Mare. Aceste două corespondențe sunt simple exerciții retorice, luate abiã în secolul trecut drept documente istorice.

A doua categorie cuprinde documentele falsificate cu intenția de a întemeia o proprietate de fapt sau de a justifica anumite pretenții de proprietate prin privilegiile vechi domnești. Și se pare că nu e atât vorba de dreptul de proprietate asupra unor moșii, cât de hotarele acestora, despre cari se știe cât de vag erau determinate prin vechile documente. In categoria aceasta intră documentele privitoare la munții mânăstirei Neamțului (17 Martie 1496), la hotarele moșiilor Hotceni și Șișcani din ținutul Fălciului (12 și 15 Martie 1497) și la moșiile Pecești, Puhoiul și Poiana din Basarabia, ținuturile Orheiului, Lăpușnei și Sorocii (28 Mai 1470, 26 Octombrie 1470 și 7 Iulie 1471). Documentele dela 1496 și 1497 sunt falsificate vechi, cele dela 1470 și 1471 sunt falsificate nouă.

Ceeace ne face să punem la îndoeală autenticitatea unui document oarecare, este înainte de toate nepotrivirea între cuprinsul lui și între cadrul istoric în care este așezat. Dacă acestea se contrazic, documentul e fals. Este apoi nepotrivirea între particularitățile externe și interne ale documentului cu particularitățile corespunzătoare ale documentelor contemporane autentice. Aceste particularități se cunosc în urma studiului comparativ a cât se poate mai multe documente din aceeaș epocă, studiu pe care îl face doctrina «diplomaticei».

In urma unui astfel de studiu vom ști, de pildă, pe ce fel de pergament și cu ce fel de cerneală se scria în cancelaria lui Ștefan cel Mare; vom ști ce fel de scriere se întrebuința acolo: unciala, semiunciala sau cursiva și ce fel de abreviațiuni, accente sau alte semne avea cea scriere; vom ști apoi în ce fel de limbă și în ce fel de formule se redactau documentele, cum se datau, cu ce fel de peceti se autentificau și așa mai departe; vom ști, cu un cuvânt, toate particularitățile lor externe și interne.

Când posedăm toate aceste cunoștințe, observăm ușor părțile suspecte ale unui nou document. La documentele atribuite lui Ștefan, aceste părți sunt foarte ușor de recunoscut, deoarece cei ce le-au falsificat au fost oameni cu puțină cultură și fără erudiție. Cu incomparabil mai multă dibăcie au fost falsificate documentele dela 1131 și 1374. De aceea neautenticitatea lor s'a recunoscut mai greu și nu este nici astăzi îndeobște recunoscută.

I. Corespondența lui Ștefan cel Mare cu arhiepiscopul din Ohrida, an. 1456/57.

Corespondența lui Ștefan cel Mare cu Doroteiu, arhiepiscopul din Ohrida, a fost publicată întâiaș dată în traducere românească la 1845, în vol. I din Magazinul Istoric pentru Dacia, p. 277-278. Intr'o notă, editorii Magazinului spuneau că «această corespondință în slovenește s'a găsit în Macedonia, în mănăstirea sfântului Ioan Rilschi¹, de un învățat rus d. Gligorovici, care ne-a împărtășit-o». De cine a fost făcută traducerea, nu se spune; ea este însă bună². Scrisoarea lui Ștefan are data «Aprilie 6964, indict. 4», iar răspunsul lui Doroteiu «Octomvrie 6965, indict. 5». Ștefan ar fi scris deci arhiepiscopului la Aprilie 1456, iar acesta i-ar fi răspuns la Octomvrie acelaș an sau anul următor.

Zece ani după apariția acestor scrisori, ele au fost traduse în sârbește de Dr. J. Šafarik în Glasnik društva srbske slovesnosti, fasc. VII (u Beogradu 1855), p.177-178. Traducerea e făcută, cum spune însuș editorul, după o traducere bulgărească din românește: «prevod srbskij po bugarskom sa vlaškoga prevedenom». Datele din Glasnik sunt identice cu cele din Magazin, ceea ce arată că traducerea bulgărească pe care a avut-o Šafarik eră făcută după ediția Magazinului. Dela cine și-a procurat-o dânsul, nu ne spune.

¹ Mănăstirea Rila (Ryla) nu mai este astăzi în Macedonia, ci în Bulgaria vestică, în muntele Rila.

² Poate s'o fi făcut translatorul de mai târziu al Arhivelor Statului Peșacof; cf. mai jos p. 108.

Din Magazinul Istorice a reprodus această corespondență episcopul Melchisedec în *Chronica Romanului*, vol. I (București 1874), p. 115-116, spunând greșit că «textul slavon s'a găsit de d. Nadejdin, un literat rus¹, și s'a publicat în *Glasnik*».

Textul slav a fost publicat întâiașdată de slavistul rus V. Grigorovič în fasc. V al revistei *Временникъ императорскаго московскаго общества исторіи и древностей російскихъ* (Moscva 1850), cu o scurtă notiță introductivă, în care se admitea fără discuție că mitropoliile Ungrovlahiei și Moldovlahiei se țineau încă din sec. XIV de arhiepiscopia Ohridei. Grigorovič spunea la sfârșit că scrisorile cele două au fost luate „dintr'un manuscris al mănăstirii sf. Ioan Rylski“, fără să precizeze dacă ele au fost păstrate în copie sau în original și fără să dea o descriere a manuscrisului în care le-a găsit. În răspunsul lui Doroteiu Grigorovič a cetit „indictionul 1 (?)²“.

Mai corect au fost publicate aceste scrisori la 1880 în „*Starine*“ ale Academiei Croate din Agram, vol. XII, p. 253-254, de un alt slavist rus, V. Kačanovskij, după un manuscris ce aparținuse lui Victor Grigorovič și trecuse, împreună cu alte manuscrise și notițe ale lui, în posesiunea Muzeului Rumjancev din Moscva, unde se află și astăzi². Izvorul este prin urmare acelaș. În ediția lui Kačanovskij însă răspunsul lui Doroteiu are greșit indict. 3, în loc de indict. 1 din manuscris. Altfel textul e bine publicat.

De acest text s'au servit de atunci încoace mai toți învățații streini cari s'au ocupat cu această chestiune, între ei și profesorul Constantin Jireček.

La noi, el a fost reprodus, cu o singură modificare de an și de indiction la răspunsul lui Doroteiu — și anume 6965 în loc de 6964 și 15 în loc de 3 — de d. Stoica Nicolaescu în „*Documente slavo-române cu privire la relațiile Țării Românești și Moldovei cu Ardealul în sec. XV-XVI*“, București 1905, p. 126-129. La p. 226-229 din aceeaș carte d. Nicolaescu tipărește din nou corespondența cu Ohrida,

¹ Melchisedec s'a gândit probabil la N. I. Nadejdin (Надеждинъ), fost profesor la universitatea din Moscva, mort la 1856. A scris despre artă, arheologie, filosofie, literatură ș. a.

² Poartă No. 1707.

acum însă „după o copie exactă făcută de răposatul Peşacof“ și păstrată la Arhivele Statului din București ca anexă la un dicționar slavo-greco-latin din 1704. Această copie e făcută, cum zice însuș Peşacof, „mimograficește, după două foi, precum se vede, rupte din vre-o carte veche,.... cari foi mi s'au dat la cancelaria cercetării antichităților țării Valahicești,.... ca să le traduc în limba românească. București 1845, Sept. 26“. După aceste foi s'a făcut probabil și traducerea pentru Magazinul Istoric; ele sunt cele două foi ale manuscrisului lui Grigorovič, despre care voiu vorbi mai jos¹.

În copia lui Peşacof indictionele sunt schimbate: scrisoarea lui Ștefan are indictionul 9 (p. 227; în titlul dela p. 226 greșit indictionul 14), iar răspunsul arhiepiscopului are indictionul 5 (p. 229; în titlul dela p. 227 greșit 15). Anii sunt 6964 și 6965, ceea ce d. Nicolaescu transcrie greșit cu 1466 (p. 226 și 227), căci 6964 Aprilie și 6965 Octomvrie corespund lui 1456 sau lui 1456 și 1457. Deosebirile în text față de ediția lui Kačanovskij sunt neînsemnate. Ele arată inferioritatea copiei lui Peşacof, care va fi fost „un excelent paleograf și un bun tălmăciu“, cum îi zice d. Nicolaescu, nu eră însă istoric.

Acestea sunt edițiile mai cunoscute ale corespondenței lui Ștefan cel Mare cu arhiepiscopul de Ohrida. Mai puțin cunoscute sunt următoarele ediții și rezumate: a) în revista *Български Книжици* (Cărticele bulgărești) pe an. 1858, No. 9, p. 26 și urm.; b) la V. Grigorovič, *О Сербіи въ ея отношеніи къ сосѣднимъ державамъ въ XIV-XV в.* (Despre Serbia și raportul ei cu puterile vecine în sec. XIV-XV), Kazań 1859, Adaos, p. 41; c) în *Чтенія въ императорскомъ обществѣ исторіи и древностей російскихъ при московскомъ университетѣ* (Lecturi la societatea imperială de istorie și antichități rusești dela universitatea din Moscva) pe an. 1866, fasc. IV, p. 56-57;

¹ O dovadă despre aceasta ne dă și mărturisirea arhimandritului Leonid, care scria înainte de 1873, că în biblioteca privată a lui Victor Grigorovič a văzut un act al lui Ștefan, vovodul Moldovei, în care acesta se numia „Іоаннъ Стефанъ воевода, господинъ земан мѣдавакѣйской“. Trebuie să fie scrisoarea către Doroteiu. Vezi *Акты русскаго на святомъ Аѳонѣ монастыря* (Acta praesertim graeca Rossici in monte Athos monasterii), Киевъ 1873, p. 447.

d) la Marin Drinov, *Исторически прегледъ на българската църква* (Privire istorică asupra bisericii bulgărești), Praga 1869, p. 132-133; e) la E. Golubinskij, *Краткій очеркъ истории православныхъ церквей* (Scurt prospect al istoriei bisericelor pravoslavnice), Moscva 1871, p. 385-386.

Traducerea germană a lui H. Gelzer dela 1902¹ este făcută după cea sârbească din *Glasnik* și are greșala că în răspunsul lui Doroteiu citește „Bulgarii cetății noastre²“, în loc de „boierii cetății noastre“. Rectificarea a fost făcută și de C. Jireček în *Byzantinische Zeitschrift*, XIII, p. 200.

Toate edițiile pornesc prin urmare din manuscrisul lui V. Grigorovič, singurul în care s'a păstrat copia slavă a acestei corespondențe, al cărei original nu l-a văzut nimenea și nu se știe să fi existat vre-odată. Acest manuscris trebuie studiat prin urmare mai de aproape.

E un fragment de 8 file de hârtie în 4°, scris cu semiunciala sec. XV, caracteristică și pentru manuscrisele slave din țările române, asemănătoare mai mult cu cele bulgărești decât cu cele sârbești contemporane. Paleografiilor ruși ar numi-o „scrisoare moldovenească“ (молдавское письмо). Primele două file cuprind: a) partea finală a unui nomocanon „конць съ богомъ законника“, b) o listă a episcopilor atârnațoare de patriarhatul din Constantinopol, c) un glossar juridic; celelalte șase cuprind un epilog, în care diacul Dumitru povestește pe larg și într'un stil înflorit împrejurările în care a fost adus să scrie acel nomocanon pentru biserica catedrală din Ohrida, la 1466 (vezi planșa No. 3).

La un loc cu aceste 8 file, scrise incontestabil în sec. XV cu o caligrafie foarte frumoasă, sunt cusute alte două, scrise de altă mână, cu mult mai recentă, probabil din sec. XVII, poate și XVIII, în cursivă, cu altă cerneală și pe altă hârtie. Și cerneala și hârtia se văd îndată a fi cu mult mai nouă decât anul 1466; cerneala ar putea să fie chiar din secolul trecut. Aceste două file cuprind corespondența lui Ștefan cu arhiepiscopul din Ohrida.

¹ Der Patriarchat von Achrida, p. 22-23 (Abhandlungen der phil.-hist. Classe der Königl. Sächsischen Gesellschaft der Wissenschaften, vol. XX, No. V).

² Cf. și Чтения dela 1866, p. 57, nota.

Copia actuală a acestei corespondențe datează prin urmare din sec. XVII sau XVIII, nu din sec. XV, cum par să fi crezut unii cercetători până acum, între dânsii chiar C. Jireček în *Byzantinische Zeitschrift*, XIII, p. 200. Dacă această deosebire între scrisoarea nomocanonului dela 1466 și între scrisoarea corespondenței lui Ștefan cu Doroteiu ar fi fost relevată de editorul Kačanovskij, Jireček s'ar fi oprit de bună samă asupra ei și s'ar fi întrebat: oare corespondența mai poate fi luată drept autentică sau nu? Crezând însă că ea a fost copiată la 1466, odată cu nomocanonul, d-sa a admis în data lui Kačanovskij o greșală de 10 ani și a propus să cetim, în loc de 1456 și 1457, 1466 și 1467, date ce ar concordă mai bine cu cuprinsul corespondenței și al epilogului¹. Deosebirea de scrisoare, relevată mai sus, și unele amănunte neobservate de Kačanovskij mi-au confirmat părerea ce o aveam de mult că această corespondență a lui Ștefan cel Mare cu Doroteiu este neautentică.

Dar ce cuprinde, întâiu, această corespondență?

Ea ne spune că în luna Aprilie 6964=1456 Ștefan, voevodul Moldovlahiei, căruia îi trebuia un mitropolit în locul răposatului Visarion, s'a adresat lui Doroteiu, arhiepiscopul de Ohrida, cu rugămintea ca să-i trimeată binecuvântarea sa și un reprezentant care să-i hirotonisească un nou mitropolit. Aceasta fiindcă, de frica Turcilor și din pricina lungimei drumului, nu va putea să trimeată pe noul ales până la Ohrida, ca să fie hirotonit acolo.

La Octomvrie 6965=1456 sau 1457 Doroteiu răspunde lui Ștefan că, din pricina unei răzmirițe întâmplată la Ohrida între fruntașii orașului și între clerici și din pricină că sultanul Mohamed, întorcându-se dintr'o expediție în Albania, l-a ridicat din scaun și l-a dus cu sine la Constantinopol, el nu poate să vie nici însuș în persoană și nu poate să trimeată nici reprezentanți de-ai săi în Moldova. Sfătuește deci pe Ștefan să-și hirotonisească mitropolit cu episcopii din țara sa și cu Macarie, mitropolitul Țării Românești, care tot de dânsul atârnă.

¹ Această modificare a admis-o și d. Nicolaescu, o. c., p. 130, nu însă după articolul d-lui C. Jireček din *Byzantinische Zeitschrift*, ci după cursul de istoria Românilor al d-lui profesor D. Onciul.

Episcopul Melchisedec, știind că înainte de 1456 n'a fost în Moldova nici un mitropolit cu numele Visarion și că în acel an era mitropolit Teoctist, a admis în *Chronica Romanului*, I, p. 113 și urm., că Visarion din scrisoarea lui Ștefan a fost un episcop de Roman și anume al doilea episcop al acestei eparhii, între Calist, care a fost întâiul, și Tarasie, care a fost al treilea. Numai întâmplarea ar fi făcut că în actele scrise ale episcopiei n'a rămas nici o urmă de dânsul; el nu va fi trăit multă vreme în scaunul dela Roman, căci la 1466 îl găsim aici pe Tarasie. Deplin convins de autenticitatea corespondenții cu Ohrida, Melchisedec admitea chiar pe baza ei (o. c., p. 114, nota) că Ștefan a început să domnească la 1456, nu la 1457, precum știm astăzi cu deplină siguranță și precum putea să știe și dânsul din cronica cea mai veche a Moldovei.

Această nepotrivire evidentă de dată a făcut pe unii (d. p. pe C. Jireček și D. Onciul) să presupună o greșeală în data celor două scrisori și să admită anii 1466 și 1467 în loc de 1456 și 1457, cum reeșă din ediția lui Kačanovskij. Dar admitând chiar această greșeală în dată, corespondența rămâneă totuși suspectă, deoarece nici înainte nici curând după acești ani nu constatăm un mitropolit Visarion în Moldova. La Suceava era mitropolit Teoctist, la Roman era episcop sau mitropolit — i se zicea în amândouă felurile¹ — Tarasie.

Dar nici Macarie, despre care vorbește răspunsul arhiepiscopului din Ohrida, nu există la 1456-57 sau 1466-67. Întâiul mitropolit cu acest nume în Țara Românească — prin urmare Macarie I — trăește ceva mai târziu, pe vremea lui Basaraba cel Tânăr, c. 1480².

¹ Vezi I. Bogdan, *Documentele lui Ștefan cel Mare*, vol. II, Indice, p. 590.

² Vezi documentele interne ale acestui domn și cf. I. Bogdan, *Documente privitoare la relațiile Țării Românești cu Brașovul și cu Țara Ungurească*, I, p. 279-281 (scrisori dela c. 1480). Afirmția d-lui N. Iorga, *Istoria bisericii românești*, I, p. 85, că un mitropolit Macarie se constată în Țara Românească pe timpul lui Radu cel Frumos, se arată a fi greșită. D-l Dobrescu, la care se referă d-sa, nu spune nicăiri acest lucru în broșura dela 1910. În *Istoria bisericii române pentru cl. VII de seminar*, București 1913, d-sa pune în mod cu totul vag pe Macarie I în sec. XV (p. 17).

Este prin urmare evident că corespondența lui Ștefan cel Mare cu Doroteiu, cel puțin în forma sub care ni s'a păstrat în manuscrisul lui Grigorovič, nu este nici dela 1456-57, nici dela 1466-67, deoarece persoanele despre cari e vorba într'însa nu trăiau pe vremea aceea. Deaceea d-nii N. Iorga și N. Dobrescu au avut dreptate să respingă autenticitatea ei, cel dintâiu în *Istoria bisericii românești și a vieții religioase a Românilor*, vol. I, p. 85 și urm. (Vălenii-de-Munte 1908), al doilea în studiul „Din istoria bisericii române, secolul al XV-lea, p. 16 și 29 (București 1910)¹.

În acelaș sens se pronunțase cu mult înainte de dânșii d-l Eusebie Popovici, profesor la facultatea teologică din Cernăuți, într'un curs litografiat de istoria bisericii române, pela 1883², și în istoria generală a bisericii creștine, tipărită în traducere românească după un manuscris german, de episcopii Atanasie și Gherasim, București 1901, vol. II, p. 451³.

Acesta nu este însă singurul motiv ce ne silește să declarăm de falsă corespondența cu Ohrida.

Cine citește fragmentul lui Grigorovič întreg, trebuie să fie frapat de asemănarea cea mare între cuprinsul răspunsului lui Doroteiu și între cuprinsul epilogului dela 1466.

Se înțelege că de un mitropolit Visarion al Moldovei nu poate să fie vorba în epilog; este însă vorba de Doroteiu, arhiepiscopul Ohridei, de o răzmiriță între fruntașii sau boierii orașului și clerici, de trecerea lui Mohamed printr'însul la întoarcerea sa din Albania și de ducerea fără voie a lui Doroteiu la Constantinopol, — tot lucruri despre cari nu se

¹ D-l Dobrescu invoacă aci și părerea ce i-am comunicat personal acum trei ani.

² Comunicat de răposatul profesor dela facultatea de teologie din București I. Cornoiu, fost elev al lui Eusebie Popovici. Aci se admite că Teoctist, care după d-sa eră Bulgar de naștere și fusese diacon al lui Marco din Efes, cunoscutul vrăjmaș al unirei cu biserica romană, a fost hirotonit mitropolit pela 1451-1453 de patriarhul din Ipek Nicodim II, care pe atunci pare să fi fost și arhiepiscop al Ohridei.

³ Neautenticitatea corespondenței se motivează aici prin data 1456, când în Moldova domniă Petru Aron, nu Ștefan cel Mare, se insistă apoi asupra imposibilității ca biserica noastră din Moldova și din Țara Românească să fi atârnat în acelaș timp și de Ohrida și de patriarhia din Constantinopol.

mai vorbește nicăiri, afară de acest epilog, decât în răspunsul lui Doroteiu către Ștefan.

Concluzia ce se impune dela sine este că răspunsul lui Doroteiu a luat aceste știri din epilog. Această concluzie se impune cu atât mai mult, cu cât nici despre Doroteiu nu se vorbește nicăiri în alt loc, decât în epilogul dela 1466. Dacă acest epilog n'ar exista, existența unui arhiepiscop de Ohrida cu numele Doroteiu la 1466 ar fi necunoscută.

Dar studiind de aproape fragmentul lui Grigorovič, am descoperit într'însul câteva particularități, cari au confirmat presupunerea mea și cari mă îndreptătesc să declar că corespondența între Ștefan și Doroteiu este o plăzmuire târzie, probabil din sec. XVII, a unui călugăr care cetind se vede cu multă admirație proza încâlcită a epilogului și știind din cronicile vechi ale Moldovei că mitropolitul Teoctist de pe vremea lui Alexandrel a fost sfințit de către un patriarh sârbesc i. e. de un arhiepiscop al Ohridei Nicodim,— acesta se constată în adevăr la Ohrida pela 1452,— a ticluit corespondența despre Visarion, menită să dovedească printr'un fapt concret vechile legături ale mitropoliilor noastre cu arhiepiscopia de Ohrida.

Această arhiepiscopie aveă în adevăr în sec. XVII pretenția că odinioară a exercitat o supremație asupra țărilor române dela nordul Dunării. Astfel arhiepiscopul Gavriil din Ohrida își dă într'o scrisoare dela c. 1655 către contele Slovata, ministrul lui Ferdinand III, titlul de „arhiepiscop al *Ungrovlahiei*“, — dacă nu cumva și această scrisoare e falsă; v. Marin Drinov, *Istoričeski pregled*, p. 130. În Țara Românească chiar se vorbea despre aceste vechi drepturi ale arhiepiscopiei de Ohrida, căci iată ce zice „Indreptarea Legii“ dela 1652, în cap. 391: „Află-se scris în Pravila lui Matheiu Vlastari cum și *Moldovlahia* au fost supusă Ohrideanilor, iară acum nici Ohrideanilor se pleacă nici Țarigrădeanului, și nu știm de unde au luat această putere“. Se înțelege că noțița aceasta nu se putea afla în textul original al lui Vlastari c. 1335¹, ci trebuie să fie vorba de o glossă într'o traducere bulgărească sau sârbească a lui Vlastari (Blastares),

¹ K. Krumbacher, *Geschichte der byz. Litteratur*, ed. 2, p. 608.

dacă nu cumva această traducere e tocmai nomocanonul dela 1466 cu corespondența lui Ștefan cel Mare.

Se poate însă ca autorul corespondenței să nu fi avut anume acest scop; atunci am avea a face cu o simplă încercare de retorică, cum vom vedea că sunt scrisorile din ms. dela 1515 al Academiei Române.

Admițând această explicare, înțelegem de ce manuscrisul dela 1466, din care s'au rupt cele opt file cu epilogul, are altă hârtie, altă cerneală și altă scrisoare decât cele două file ale corespondenței, care sunt cel puțin cu două secole mai târzii. Înțelegem și o sumă de alte lucruri ce până acum nu-și găsiu explicare. Întâiu de toate datele.

Cele două scrisori au într'adevăr datele „6964 Aprilie indictionul 14” și „6964 Octomvrie indictionul 1”, adecă 1456 Aprilie și 1456/57 Octomvrie; însă datele primitive au fost, cum se vede în original și în fotografiile anexate (planșele No. 1 și 2), „6974 Aprilie indictionul 14” și „6975 Octomvrie indictionul 1”, adecă 1466 Aprilie și 1466/1467 Octomvrie. La data întâia ̂ din ꙗꙈꙈА este îndreptat dintr'un ѿ, iar la data a doua ̂А din ꙗꙈꙈА sunt îndreptate din ѿѿ. În redacțiunea primitivă a acestor scrisori au fost prin urmare datele 1466 (=ꙗꙈꙈА=6974) Aprilie indictionul 14 și 1466/1467 (=ꙗꙈꙈѿ=6975) Octomvrie indictionul 1. În data întâia indictionul este exact acelaș cu cel din epilogul nomocanonului: ꙗꙈꙈА, ІНДИКТІВН ̂І; în data a doua indictionul e greșit, căci el corespunde anului 1468, nu lui 1466 sau 1467. A fost rău calculat de plăzmuitorul corespondenței. O altă mână a scris apoi sub ꙗꙈꙈА și sub ІНДИКТІВН ̂І din răspunsul lui Doroteiu „(ꙗꙈꙈѿ)” și „(ѿ)”, adecă „6965” și „5”=1457, an căruia îi corespunde în adevăr indictionul 5.

Având dar scrisoarea lui Ștefan aceeaș dată cu epilogul, este natural să o explicăm ca împrumutată din acesta; pentru răspunsul lui Doroteiu trebuiă să se pue o dată mai apropiată de noi cu câteva luni sau cu un an și câteva luni. Cine a îndreptat pe ꙗꙈꙈА ІНД. ̂І („6964 indictionul 1”) în ꙗꙈꙈѿ ІНД. ̂І („6965 indictionul 5”), nu știm. O notiță cu creionul a lui V. Grigorovič ne spune că această îndreptare a fost făcută în Țara Românească: „последняя поправка здѣлана въ Валахіи для уравненія индиктіона” (ultima îndreptare a fost făcută în Țara Românească pentru potrivirea indictionului).

Această notiță ne arată că manuscrisul cu No. 1707 din muzeul Rumjancev, înainte de a ajunge în mâinile lui Grigori-ovič, a fost într'o mânăstire oarecare din Țara Românească, poate în aceeaș mânăstire în care el a găsit chronograful lui Moxa, adecă la Bistrița. După obiceiul bine cunoscut al unor învățați ruși cari au călătorit prin peninsula balcanică și prin țările noastre, Grigori-ovič, un pătimaș amator de manuscrise, a rupt probabil cele 10 file dela sfârșit ale manuscrisului și le-a dus cu sine în Rusia. Le-a rupt, cred, pentru importanța istorică a epilogului.

Odată însă ce admitem că nomocanonul din 1466 a fost găsit de Grigori-ovič în Țara Românească, nu în mânăstirea Rila, cum a spus el lui Laurian și Bălcescu, corespondența anexată pe lângă dânsul se explică și mai ușor. De unde eră să știe un diac din Kratova sau din Ohrida pela 1466, sau un călugăr dela Rila, despre mitropolitul nostru Macarie, care a trăit pela c. 1480? Pe când un călugăr dela Bistrița din Țara Românească putea să știe de relațiile bisericei moldovene cu Ohrida din cronicile moldovenesti, cari se scriseseră pe vremea lui Ștefan cel Mare și erau cunoscute în Țara Românească înainte de an. 1620 (cf. Chronograful lui Moxa la B. P. Hasdeu, Cuvinte din bătrâni, I, p. 405).

De unde va fi luat titlul arhiepiscopului de Ohrida, căruia în scrisoarea lui Ștefan îi zice „arhiepiscop al Intâiei Iustinianii și al tuturor Bulgarilor și Sârbilor, și al țărilor dacice stăpânitor“, iar în răspunsul lui Doroteiu „arhiepiscop al Intâiei Iustinianii și al tuturor Bulgarilor și Sârbilor și al părților de miază-noapte și al altor (părți)“?

Titlul obișnuit al arhiepiscopului de Ohrida eră în sec. XIV-XVIII: ἀρχιεπίσκοπος ἁ Ἰουστινιανῆς Ἀχριδῶν καὶ πάσης Βουλγαρίας; vezi H. v. Gelzer, Der Patriarchat von Achrida, p. 15, 45, 83, pentru anii 1364/65—1378, 1677, 1708. Într'o scrisoare a arhiepiscopului Zosimas dela 11 Iunie 1708, privitoare la depunerea unei sume de bani la Zecca din Veneția pentru o școală din Castoria, din partea comisului muntean Gheorghe Castriotul, acela își dă titlul „ἀρχιεπίσκοπος τῆς ἁ Ἰουστινιανῆς Ἀχριδῶν καὶ πάσης Βουλγαρίας, Δακίας, Μεδιτερρανῶν, Ῥιπενσίας, Πραιβαλίας, Δαρδανίας, Μυσίας τε ἀνωτέρω καὶ τῶν λοιπῶν πατριάρχης“, Gelzer, o. c., p. 70; cf. ibid., p. 177, unde

după Βουλγαρίας urmează: „Σερβίας, Ἀλβανίας, δευτέρας Μακεδονίας, Πόντου δυτικῶ καὶ τῶν λοιπῶν“. E destul ca plâzmitorul corespondenții de care ne ocupăm să fi cunoscut aceste titluri, ca să introducă în scrisoarea lui Ștefan pe „ДАКІНСКЫМЪ ЗЕМЛЯМЪ“ — cf. Δακίας — și în răspunsul lui Doroteiu pe „СѢВЕРНЫМЪ СТРАНАМЪ“, care îmi pare a fi o traducere greșită a lui Πόντου δυτικῶ, δυτικός însemnând „de apus“, nu „de miază-noapte“.

Și forma ἸΣΤΗΝΙΑΝΗΣ din cele două scrisori (gen. sing. dela ἸΣΤΗΝΙΑΝΙΑ Justiniana) este împrumutată din epilogul dela 1466, unde găsim ἸΟΥΣΤΙΑΝΙΑ (gen.-dat. sing. ἸΟΥΣΤΙΑΝΗ); ea e îndreptată în două locuri în ἸΟΥΣΤΙΑΝΙΑ (gen.-dat. ἸΟΥΣΤΙΑΝΗ, scris ἸΟΥΣΤΙΑΝΗ). După niște potriviri așa de mărunte, e greu să mai creadă cineva că epilogul dela 1466 nu este izvorul scrisorii lui Doroteiu.

După ce am arătat astfel potrivirile între epilogul nomocanonului dela 1466 și între corespondența lui Ștefan cu Doroteiu, spre a ușura cetitorilor noștri controlul acestor afirmațiuni, reproduc mai jos epilogul întreg, copiat după original și colaționat cu textul lui V. Kačanovskij, dând întâiu un rezumat al cuprinsului lui.

Un diac cu numele Dumitru, de naștere din Kratova, se hotărăște, la îndemnul arhiepiscopului bulgăresc din Ohrida Doroteiu, care într'o vizitație canonică din anul 1466 ajunsese la Kratova (în Macedonia nordică), să copieze pentru biserica catedrală din Ohrida traducerea sârbească a unui nomocanon (zakonnik), pe care biserica îl avea atunci numai în limba grecească. Dumitru și-asigură astfel înscrierea, în pomelnicul catedralei, a lui, a soției sale Liubisava, a copiilor săi Călin, Stoian și Ioan, a tatălui său Gorgo, a mamei sale Dăna și a fostului său dascăl Nifon.

În acelaș an s'a întâmplat o răzmiriță (КРАМОЛА) între frunțașii sau boierii (БОЛГАРЕ, grec. ἄρχοντες) din Ohrida și între clerul local; eră se vede cearta cea veche între elementul bulgăresc și cel grecesc din acel oraș. În această ceartă pare a fi fost amestecat și arhiepiscopul Doroteiu, pe care din pricina aceasta sultanul Mohamed, pe când se întorcea cu oastea din Albania (от страна арванитскихъ), după ce silise pe

Skender (Skander-beg), fiul lui Ivan Kastriot, să meargă în Italia după ajutor și întemeiasc cetatea Coniuh, l-a dus cu sine la Constantinopol, împreună cu mai mulți fruntași și clerici ai orașului (съ мнѡжаншѡмнѡи ѡт болгарь охридскѡихъ и причѣтникъ црьквѡныхъ). În locul lui sultanul a pus arhiepiscop în Ohrida pe Marco, fostul patriarh de Constantinopol (Marco Xylokarabes). Toate acestea s'au întâmplat „în anul dela facerea lumii 6974, crugul soarelui eră atunci 2, al luni 1, iar indictionul 14“, deci în anul 1466, pentru care expediția lui Mohamed II împotriva Croiei este dovedită și din alte izvoare; cf. C. Jireček, Byzantinische Zeitschrift, XIII, p. 200, și N. Iorga, Geschichte des osmanischen Reiches, II, p. 138-140.

„Оу съсмотрѡи оуеѡ осѡати мысль оума и моего ѡкаанства, оуеогоаго по истинѣ къ добродѣтели и богатаго къ грѣсѣхъ, непотрѣбнаго богоу и чловекумъ и послѣднаго къ діацѣхъ, наричаемаго таха діака Дмитра, зарею свѣта божьственые своеє благодати омрачнѡшою се люте мира сего соуетою и семѢ пригвозднѡшою се страстнѣ въздвигнути ми понѣ мало ѡт обдръжѣщаго ме помрачнѡ сръд(ь)чнаго главоу и отрѣшоу оубнъ нечювствѡи ѡт себе воснѡсти се троудѢ дѣланѡ дѡхвѡнаго, по силѣ къ еже съставити ми писанѡемъ сръвскаго языка въсѣхъ винъ и правнѡхъ свѣщенныхъ о въсакон потрѣбѣ црьквѡнаго оустака и вѣнѣшныхъ соуднищъ съчнѡнѡнѡ, рекше кнѡгѢ именовѡмѡ законникъ, велицѡи црьквы и Прькон Іоустѡанѡи, повелѣнѡемъ иже въ тогдашнѡе врьме соущаго въ Охридѣ блаженнаго архѡепскаго болгарскаго кур Дорвдеа, иже и по сихъ невъзможъ до конца некоюшенѡа злѡкы обрѣтателя оубѣжати врага, нъ нѣкаторѣи крѡмолѣ междоусобенѣи подвигши се тоу, прираженѡе къ нѡеому сътворшнѡмъ нѣкынѡмъ, прѣдвѡжет се въ Кѡнстантинѡ градъ царѡмъ Мѡхемедѡмъ, и съ мнѡжаншѡмнѡи ѡт болгарь охридскѡихъ и причѣтникъ црьквѡныхъ, такожде възвращающоу се тогда царю съ вѡнпствомъ ѡт странъ аркантескѡихъ къ царствоущоумоу Кѡнстантинѡвоу градоу, по¹ еже плѣнѡити емоу мнѡгаа мнѡжьства ѡт иже въ странахъ онѣхъ живоущѡихъ доушь, и тѣмъ къ разплѣнѡнѡе и работоу, звы нашнѡхъ зль, разведемѡмъ быти, инѣхъ же ѡт бывшаго на нас поноущѡнѡа божѡа и остроѡемъ ороужѡа поразити, и къ странамъ италинскѡимъ сѡендера прогнати, иже лѣты доволнѡимъ даже и

¹ In Starine no.

до толи дръжавою арванитскою владычествовавшего, сына оубв павѣ
яко Ивана Кастриота, и създати тамо градъ величаншн, рекомыи
Конюхъ, въ петое къ десетымъ своего царства лѣто, шт създаиша
же мироу къ лѣто шцоо, кроугъ оубо сльнцъ бѣше тогда ѿ, лоуны
же ѿ, индиктиви Дї¹. Но прѣселеиин же сего прѣдреченнаго архї-
епископа болгарскаго кур Дорудеа, прѣемники прѣстола охрїдскомоу
страдет се курь Марко, патриархъ бывыи Квистантїна града,
повелѣиель царствующаго.

Тогда же и еще къ мирнѣмъ оустроени прѣдреченномоу
соуцоу архїепископоу охрїдскомоу кур Дорудеоу и обхощоу късы
и села и градовы по власти дръжавы своее, цркъвенаа шпра-
вляющоу и вѣрныи люди господие къ вѣрѣ потверждающъ,
вряклячи се аби принти змоу и къ наше богохранимое мѣсто ре-
комое Кратова, и тоу множишаа о цркъвенныхъ съ священными и
нишвыи и прьвыими шт боларь мѣста Кратовѣ шт священныхъ пра-
вила съборнѣ излагающъ и о тѣхъ наипаче мнужае спражиающъ
се иже къ непорочи кърѣ хрїстианьскѣи повщравати и възста-
вляти къ лѣпоу обьыкоше, — тогда же призванна ме къ себѣ
сътворь иже окаянствѣ въсакомоу двестоннаго соуща, хоудаго по
истинѣ къ чловѣцѣхъ и послѣдняго къ дяцѣхъ, наричаемаго таха
диака Дмитра, и бесѣды доволны прѣдложи мнѣ, шבריםъ разли-
чныи оуѣкцииша имоще, непрѣслоушати ми повелѣиша его, тако и
съ въсѣми съборнѣ коупно священными же и прьвыими мѣста
Кратовѣ, яко да испишоу законие съи великон цркъвы Охрїдскон,
Прьвио Іоустїани, о немъже и покыше прѣдвѣспомѣноуто бысть,
на сръбскыи языкъ прѣвѣденъ выкши, зане не имѣти галголюшоу
тыи книгы оу себѣ съборнѣи цркъвы Охрїдскон но языкоу сръб-
скомоу исписанѣ, развѣ по гръчскомѣ. И ш семь, рекъ, мѣздѣ
тебѣ велицѣ шт бога быти, и егда же се боудет, галголие,
и повелѣише ти шт нас дѣломъ окончаши, родителїи твоухъ аби
и шци рода твоего ближнейши боудѣть, тако и с тобою писа-
вшима и домашнею ти челадию, късѣхъ въкоупѣ къ киѣкъ по-
мѣниѣи съборныи цркъвы именамъ вписати се оустрою, къ еже
въспоминаемымъ вамъ вывати съ православными коупно къ све-
щеныхъ слоужбахъ по въсако вѣрѣ, донелиже и настоющаго сего
житїа овщаа кончнна постигнет.

Тѣмже и азъ, таковомоу повелѣию понорудившомоу ме къ

¹ In Starine grešit ѿ.

се блaгое и богооугодное дѣло, к томоу же и яко шт бога власть
имощъ везати и рѣшати вины чловѣчьскыихъ съгрѣшенїи, повни-
моуѣ се, въкоупѣ же и оубоак се прѣслоушанїа вѣды, любовїю
повелѣише прїемъ, дѣломъ окончати тш потыщахъ се, на бога
оуповапїи и на светые его молитвы възложивъ, съпоспѣшьство-
вати ми къ съвершенїю дѣла. И ово оубв ради сего, яко да
боудет се мое малое потроужденїе, мнѣ писавшомѣ, ище же и роди-
телемъ моимъ, нѣ и наказателю моемоу наоучившомоу ме божь-
ственнымъ словесемъ, къ шмже ище и съжителницн мои, тако и съ
богоданными мнѣ съ нїєю чеды, залогъ и ходатаи спасенїю и
виша вѣчномоу въспоминанїю, шво же и да написана коупно коу-
доут моухъ родителїи имена, тако и съ мною писавшиимъ сїю
божьственою книгоу, нарицаемымъ Дмитромъ диакомъ въ помѣниѣи
вынкыи съборныи цркъве, ижеже и вѣщанно ми бысть къ еже
въспоминаемымъ намъ вывати съ православными въ священныхъ
слоужбахъ въ въсако вѣрѣ, шт ннже, си рѣчь родителїи моухъ,
швомоу шв званїе имощоу Гургш, сен же обнесити именованїе
Дѣна, таже по тшмъ и оучителю моему нарицаемаго кур Нифши,
къ шмже ище и съжителницн мои званиемъ обьычно сице именовѣи
Любисава, въкоупѣ же и чедъ Калинѣ и Стоанѣ и Іваннѣ. Да оубв
иже въдовѣи дѣкъ мѣдници шт оусрѣдїа и вѣры принесенѣ бывшен
въ овщаго народа скривнцовѣлагателницоу прїемыи, паче богатыхъ
и штънцвелемыхъ шт нъобнїа скривнцъ, тѣ да прїиметь и мое малое
се доухвенаго сего дѣланїа потроужденїе¹ и къздасть мѣздоу о
оусрѣдїи, къ настоещемъ оубв житїи грѣхомъ моимъ прощенїе дарь-
ствоуе, къ боудещемъ же съ въсѣми иже шт вѣка томоу блaгыми
дѣлы благооугодившиимъ царствею своемѣ да сподовитъ, аминъ.

Молимъ же оубв въсѣхъ шлицѣхъ благодать прѣсветого доуха
прѣдизкоант дроугаго по друозѣмъ по прѣеманїю крѣмила събор-
ныи цркъвы Охрїдскыи Прьвио Іоустїани шправати, архїерїе же
коупно и причѣтныи, никакоже сен киѣкъ штетѣ выти шт съ-
борныи цркъве и инамо штнесенѣ быти; дръзноукомъ же се съ-
творити кто, да штметъ сїю шт съборныи цркъве и инамо да
штнесет, прокетїю осоужденїе да подиметь шт бога и шт прѣ-
чистые богоматере и шт светыхъ седмъ въселїенскихъ съборъ, къ
шмже и помѣстныхъ, и шт въсего православныхъ състоанїа, и шт
нас грѣшныхъ писавшихъ сїю, и честь его съ онѣми да боудет

¹ In Starine greš. потроужденїе.

рекшїи ми : вѣзми, вѣзми, распни его, и на страшномъ соуднии христовѣ прѣчистаа да мою боуде съпльница, аминь.

И сїа оубо сице ѡт начела даже до зде. Сицеко почело и вина дѣлаюу семуу бѣ еже съписанѣ быти божьственѣи си кнїсѣ и сицевымъ образомъ богоу поспѣшьствовавшюу намъ съврши се та. Тѣмже башь, ѡ священнѣиши слоужителїе божественыхъ тинь [с]уен светѣи велицѣи съборнѣи и апостольсцѣи цркви соущен [Ш]рвїе Іоустїанїи¹ и твою ангелоподобноюу светвсть, ѡ христова словеснаго стада наставниче и божьственыи пастырю, апостольскаго прѣстола прѣвосѣдателю же и сънастолине, прѣемниче бывыи светѣишаго владыкы, квр Дорвдеа повелѣвашаго ми сїю божьственноюу съписати кнїгоу, рекомоуу законнивь, светѣи божїен велицѣи и съборнѣи цркви Првїе Іоустїанїи², моего ради и иже о мнѣ соущїихъ хотещаго вывати въ съборнѣи цркви въ светыхъ слоужахъ кѣчнаго въспоминанїа, изреднѣишаа похвало иерархумъ христовѣмъ и благочестїа непрѣворимыи стлпѣ, неизреченныхъ сказателю писанїа и языче сладвоглаголивкын, вѣсеч(ь)-стѣишии архїерею божїаго словесе съмотренїа и происходниче вѣслаенскын, кврї Маркв, молимъ, аще въ нѣкыхъ и недостатъчьствоующе и погрѣшнїше боудемъ, яко слабоуумны соуще и до конца божьственномоу писанїю невѣжде, прощенїа помилванїю сподобити ме, ничтоже къснѣнїю моемоу понашающе, понеже доухъ вѣдръ къ начелюу, любве ради, бѣ, плать же немощна къ съвршенїю, ради прѣдлежещїихъ ноуждъ, нъ иже начело оусрьдно давыи, и коньць благъ дастъ аще и поздѣ нѣкогда. Молю же прочитающихъ сїю божьственноюу кнїгоу, поласоу единоюу славаити, прочаа же прѣзырати и въ молитвахъ своихъ въспоминати о насъ вѣсїгда и незабытнѣ имѣти къ намъ соущюу любовь, о неїже мнїга написана выше, и неоу (sic) по двестоанїю кто изрещи тою сподоби се мѣроу. Сїю же заповѣдемъ вѣсѣмъ начело и с[ъвр]шенїе соущѣ разумѣхумъ, и сего ради сїе дръжати² дльжны есмы, о твмъ самымъ Христѣ Ісусѣ господи нашемъ, емоу же слава и дръжава, чъсть и поклонанїе, съ везначалнымъ его ѡтцемъ и вѣсскетымъ и благымъ и животворещїимъ его доухумъ, троици прѣсветѣи въ единомъ вож(ь)ствѣ и царствѣ славимои, ннїга и присно и въ вѣкы вѣквм, аминь“.

¹ Corectat in 'Іоустїанїи=Justinianii.

² Corectat in 'Іоустїанїи.

³ Kačanovskij adaogă aici [ce].

Înlăturând astfel definitiv dintre izvoarele istorice corespondența lui Ștefan cel Mare cu arhiepiscopul din Ohrida, nu mai rămâne nici o dovadă directă de atârnarea mitropoliei Moldovei în sec. XV de arhiepiscopia din Ohrida.

Hirotonirea lui Teoctist pe vremea lui Alexandrel (1451-55), de către patriarhul Nicodim din țara sârbească (sc. din Ohrida), despre care vorbesc unele anale vechi moldovenești (v. I. Bogdan, Letopiseșul lui Azarie, București 1909, p. 90), a fost un fapt cu totul izolat. S'a cerut această hirotonire pe la 1452 dela Ohrida, fiindcă Constantinopolul erà asediat atunci de Turci, cari în anul următor l-au și cucerit. În adevăr, la 1452 se constată în Ohrida un arhiepiscop cu numele Nicodim (V. Grigorovič, Očerk putešestvija po evropejskoj Turcii, Kazaň 1848, p. 126)¹. Poate că și unirea ce se făcuse nu de mult între patriarhul din Constantinopol și papa dela Roma să fi îndemnat pe Moldoveni a se adresa la Ohrida.

Arhiepiscopia din Ohrida n'a putut să aibă nici o jurisdicțiune directă asupra Românilor dela nordul Dunării; la început ea a avut sub stăpânirea sa pe Românii din toată Bulgaria (vezi actul de fundație al lui Vasile II și Gelzer, o. c., p. 11), dela 1459 — 1557 și pe cei din Serbia; peste Dunăre ea nu s'a întins efectiv niciodată.

Aceasta este și părerea lui H. Gelzer, care, deși nu s'a îndoit de autenticitatea corespondenței, — aceasta-i slujește drept unică dovadă despre existența lui Doroteiu ca al 38-lea în rândul arhiepiscopilor din Ohrida, — zice totuși următoarele: „Es ist charakteristisch für den Erzbischof von Achrida, dass er schlankweg behauptet, die Donaufürstentümer gehörten zu seiner Diöcese. Fragelos leitet er seine Rechtsansprüche auf diese Gebiete aus dem gefälschten Chrysobull Justinians her. Thatsächlich handelt es sich, wie der Brief des Wojewoden zeigt, nur um eine momentane Aushilfe. Irgendwelche Oberaufsichtsrechte, wie Golubinskij annimmt, haben die Erzbischöfe von Achrida niemals in diesen Gebieten ausgeübt“ (o. c., p. 23). Într'un alt loc zice tot dânsul: „din secolul al XIII-lea încoace arhiepiscopatul din Ohrida rămase redus la părțile sale ilirice și macedonice, până la desființarea lui în anul 1767 (Byzantinische Zeitschrift, II, p. 65).

¹ Cf. L. Stojanović, Stari srpski zapisi i natpisi, I, p. 90-94.

C. Jireček admitea înainte o stăpânire mai mult nominală decât reală a bisericii din Ohrida asupra Țării Românești, pe vremea lui Mircea cel Bătrân și în tot secolul XV, iar asupra Moldovei dela jumătatea secolului XV până la Vasile Lupul. Vezi Istoria Bulgarilor ed. germană, Praga 1876, p. 467, ed. rusească, Odessa 1878, p. 600. Aceasta eră și părerea lui Golubinskij, o. c., p. 386.

II. Scrisoarea unui boier către Petru, fiul lui Ștefan cel Mare, an. 1495/97.

Episcopul Melchisedec a publicat, după o copie, în vol. V (1885) al Revistei pentru istorie, arheologie și filologie, p. 143-144, o scrisoare adresată înainte de an. 1497 de un „jupân“ oarecare unui domn al Moldovei Petru, care după dânsul trebuie să fie fiul lui Ștefan cel Mare. Manuscrisul în care a găsit această copie este o evanghelie scrisă la 1515 pentru un popă din Sărăcinești, acum la Academia Română (în descrierea lui Jacimirskij ms. No. 8). Copia s'a făcut, după părerea lui Melchisedec, „ca model de pe carele să se poată ști cum trebuie a se scrie unui domn“. Cu toate acestea, Melchisedec a căutat să-și explice cuprinsul scrisorii în chipul următor: el a presupus că în viață fiind încă Ștefan, fiii săi Petru și Alexandru erau guvernatori, unul în partea despre Ungaria a țării (ținuturile Bacău, Neamț și altele), altul în partea dela Dunăre. Unii dintre boieri revoltându-se împotriva lui Petru, împreună cu marele portar¹, alții, în frunte cu diacul Caraca, îi luară apărarea. Boierul care scrie lui Petru nu aparține nici uneia nici alteia din aceste două partide; el a fost pârât tutuși lui Petru și caută să se desvinovățească prin scrisoarea sa.

D-l Stoica Nicolaescu, tipărind din nou această scrisoare, în Documente slavo-române, București 1905, p. 150-152, cu intenția de a îndreptă greșelele episcopului Melchisedec, o pune la 1495-96 și o traduce din nou, dar nu încearcă să-i explice cuprinsul. D-sa o dă sub titlul curios de „Petru voevod și Alexandru voevod, fiii lui Ștefan cel Mare“, despre cari admite,

¹ E de notat că demnitatea de „mare portar“ nu există — sau cel puțin nu e dovedită — sub Ștefan cel Mare.

ca și Melchisedec, că erau amândoi guvernatori, o traduce însă așa că nu se poate scoate nici un înțeles din traducerea d-sale.

E în adevăr foarte greu să se scoată un înțeles din această scrisoare, deoarece ea nu este reală, ci plăzduită, ea nu corespunde unor fapte petrecute, ci unor fapte închipuite.

Dacă episcopul Melchisedec și d. St. Nicolaescu ar fi studiat mai de aproape manuscrisul din care au scos această scrisoare, ar fi văzut fiecare că în el se găsesc și alte scrisori de acelaș fel, scrise de mai mulți scriitori; ar fi văzut, prin urmare, că aici nu avem a face cu scrisori originale, copiate spre a fi păstrate posterității, ci cu încercări epistolare, făcute după formule mai mult sau mai puțin cunoscute. Deaceea unele n'au nici o dată, iar altele au date necomplete. Astfel în scrisoarea cu data 4 Noemvrie 1513/1514, dar pusă de Melchisedec și Nicolaescu în timpul lui Ștefan (f. 159 v.), lipsește locul și adresantul: в лѣто 7286, мѣца ноіврѣ. д. жѣпан...; scrisoarea dela f. 92 a unui Gheorghe fost logofăt către vecinul său Petrache sau Petrașco stolnicul e fără loc și fără dată; scrisoarea lui Petru voevodul Moldovei către Petru voevodul Țării Românești (f. 208) tot așa. Dacă punem aceste scrisori în legătură cu celelalte notițe mărunte din manuscris, care sunt mai toate începuturi de documente sau de scrisori, — una e chiar în limba română —, e cu neputință să nu vedem că aceste notițe sunt încercări de retorică ale călugărilor, în mâna cărora s'a aflat manuscrisul în cursul secolelor XVI și XVII. Unele vor fi ale călugărului Daniil din mănăstirea Râșca, altele ale diacului Constantin din aceeaș mănăstire; cf. монахъ Даниилъ въ Ръчка, Константинъ Діакъ въ Ръчка f. 195 v.¹

¹ Spre mănăstirea Râșca ne îndreaptă și notița foarte ștearsă dela f. 208 v., din care am putut ceti următoarele: «†... Ѡ[с]писанъ тетраевъ [попѣ С. трѣшнѣ въ [Сърѣ]чнѣщ... н]ѣщ [въ д]ни [Петр]а воєвода, гнрѣ земан молдавскон, [и въ дни] епѣпа квр Макарін въ Романа яз[м. с. н. деса]тона и 7 лѣта, мѣца ю (=юл. с. юн.) днѣ... am scris acest tetraevanghelium pentru popa Streășină din Sărăcinești... în zilele lui Petru voevod, domnul țării Moldovei, și în zilele episcopului chir Macarie din Roman, în anul 7 mii (40 s. 50) și 3, luna Iulie (s. Iunie)». Macarie a fost episcop la Roman dela 1531-1550 și a murit la Râșca în 1558 (v. I. Bogdan, Vechile cronicе moldovenеști înainte de Ureche și N. Iorga, Istoria bisericii românești, I, p. 155 sq.); data din notiță trebuie cetită prin urmare 7043 (1535) sau 7053 (1545).

Nici una din aceste notițe nu e mai veche decât anul 1515, când s'a scris evanghelia pentru popa din Sărăcinești, și nici una nu se rapoartă la personaje anterioare acestui an. Din punct de vedere istoric ele n'au nici o importanță. Fiindcă s'a încercat însă a li se da o asemenea importanță și s'a comis astfel o greșală de metodă, ce nu trebuie să se repete, voi reproduce în următoarele toate aceste notițe, cu traduceri și explicări necesare, începând cu scrisoarea pusă de Melchisedec și Nicolaescu între anii 1495 — 1497.

(f. 159 v.) † **Свѣтлоу мѣ и великъвозмоужнѣмъ и самѣдръжавнѣмъ** иже съ книше вѣнци венчанѣмъ и прѣвкрашеномъ господиѣ нашѣмъ **Іу Петръ** ковода, божію мнѣстію господаръ земли мѣлѣдѣскои, пишѣмъ поклон, и много здравіе да имашѣи господство ти [wt] господа бога сътворшаго небо и земли; и wt мене рѣе и каа[иѣа]¹ из почестите носѣ господства ти. И w сѣм дакам знаніе господствѣ ти: и аз слышит² wt тебе, господства ти велии зло расирди сѣ еси на мене на рѣба господства ти. Но еице да видиши господства ти, пониж(ѣ) аз не сѣм призова **Тѣрци**, докли не сѣм же със болѣри на господство ти, и със велики портар и на **Карака Дѣак**; како да послалши четирѣ пет стотинѣ **Тѣрци**, але избрани; а **Карака**³ **Дѣак** нѣсет послаа, како сѣм говорѣа сѣс поученіа господства ти и сѣс поученіа сирдичнаго брата господства ти, покойнаго **Илиѣандрѣ** ковода. И w сѣм дакам знаніе господствѣ ти: кон мене съ[прѣа?] приа господство ти, не вѣроа⁴ господство ти. И аз господствѣ ти скоро хоки приде, да видим свѣтла [ли]ца⁵ господства ти и аз; господство ти даст емѣ да станет лице прѣд господство ти. И аз господство ти сѣа книга аз пис[ах] съ пер[о] и мастило⁶. **Б лѣто** язке, мѣца ноівер. **Д.**
† **Рвдѣтелею** моѣмъ довромъ и многонадижномъ.

Жѣпан⁷.

¹ La Nicolaescu рѣе Икаа „robul Icaal“, la Melchisedec рѣе искаа „robul am iscălit“ (în traducere greș. „robul ai căutat“).

² La Nicol. слышим, cum ar trebui să fie.

³ Nume tătăresc; cf. **Каракъ-Мурза** în **Временникъ** имп. моск. общ. исторіи и древностей російскихъ ре а.п. 1850, fasc. VI, p. 51.

⁴ La Nicol. некроат.

⁵ La Nicol. свѣтлица.

⁶ Cf. în epiloguri de manuscrise: писах гсѣимъ s. пакѣимъ пером—am scris cu pană de găscă s. cu pană de păun. E. Θ. Карскіѣ, **Очеркъ славянской кирилловской палеографіи**, Варшава 1901, p. 129-130.

⁷ D-l Nicolaescu tipărește aceste din urmă cuvinte, lăsând afară

„Luminatului și preaputernicului și de sine stăpânitorului, celui de sus cu cunună încununat și preaînfrumșețatului nostru domn Io Petru voevod, cu mila lui Dumnezeu domn al țării Moldovei, scriem plecăciune, și multă sănătate să ai domnia ta dela domnul Dumnezeu, cel ce a făcut cerul și pământul, și dela mine robul și calicul de sub cinstitele picioare ale domniei tale. Și-ți dau de știre domniei tale: am auzit din partea domniei tale că foarte rău te-ai mâniat pe mine, robul domniei tale. Dar așa să știi domnia ta, că eu n'am chemat pe Turci, nici nu sunt cu boierii împotriva domniei tale și cu marele portar împotriva diacului Caraca; și să trimești patru cinci sute de Turci, dar de cei aleși¹; iar Caraca diacul n'a trimes, cum am vorbit, cu învățatura domniei tale² și cu învățatura iubitului frate al domniei tale, a răposatului Alexandru voevod. Și mai dau de știre domniei tale despre aceasta: cine m'a pârât înaintea domniei tale³, pe acela să nu-l crezi domnia ta. Voiu veni și eu în curând, ca să văd și eu luminata față a domniei tale⁴; domnia ta să-i poruncești să vie să stea de față înaintea domniei tale. Și am scris această scrisoare domniei tale cu pană și cu cerneală. In anul 7022, luna Noemvrie în 4.

† Părintelui meu bun și de toată nădejdea.

Jupân.

Având data 1513 sau 1514, Noemvrie 4, această scrisoare, al cărei cuprins este obscur, nu poate fi pusă în sec. XV. Dar nici la 1513/1514 nu eră nici un Petru domn în Moldova. Socotind însă după Alexandru, care în scrisoare e dat ca frate răposat al lui Petru, acest Petru trebuie să fie Petru Șchiopul, care a domnit în Moldova de trei ori: întâia oară dela 1574—1577, a doua oară dela 1578—1579 și a treia oară dela 1582—1591, va se zică și după ce murise fratele

pe жѢнам, la începutul scrisorii. Episcopul Melchisedec le-a tipărit la locul lor.

¹ La Nicol. „când trimeseși patru cinci sute de Turci, ci am oprit“.

² La Nicol. „iar Caraca diacul nu a trimes ca să-mi spuie că aceasta este din porunca domniei tale“.

³ La Nicol. „și despre aceasta voiu da știre domniei tale, când voiu veni la domnia ta“.

⁴ La Nicol. „pe mărit luminăția ta“.

său Alexandru, care a domnit în Țara Românească între anii 1568 și 1577.

Această datare s'ar apropia de cuprinsul celorlalte notițe. Astfel la f. 92 este un titlu al lui Iancu Sasul (1579—1582), la f. 195 v. un titlu al lui Ștefan Tomșa (1621—1623), la f. 92 și f. 208 o scrisoare a lui Petru Șchiopul către Petru Cercel, deci dintre 1583—1585, și o scrisoare boerească dela sfârșitul secolului XVI sau din sec. XVII, fiindcă e vorba într'insa de «vecini» în înțeles de «șerbi». Le reproduc și pe acestea.

(f. 92) † Іу Іѣнкѣа воевод(а), кожно милостію господарь земли мол[да]вскон. И писшем поклон и много [здравіе]. † Рвді-телю... Е лт. зпа, мѣца юн.

„Io Iancul voevod, din mila lui Dumnezeu domn al țării Moldovei. Și scriem închinăciune și multă [sănătate]. † Părintelui... In anul 7089 (= 1581), luna Iunie“.

(ibid.) † Старше Гевргіе, внешн ло[го]фет, поклон и много здравіе прѣкѣзакеленомѣ стародавнѣмѣ братѣ и ближнемѣ мѣжш(ѣ) Петра[ш]ко столникѣ. Къ сим же молѣ сѣ господстеа ти за реда сѣседом ѡт Ивѣнещи¹, да настави те господь богъ и того рожднша, а чїи господстео ти можнши ѡт нїхъ вѣзнимати, але тѣчїю ѡт седем лѣд² и е³; то послахом ради нїхъ по дѣ злат(и) за єдин, а за єдин ѡт нїхъ пет зл(а)т. Исти нан (sic) вѣждѣ по имени ѣ сїю свиточел; а за длагї ещѣ сит (sic) ещѣ.

„Gheorghe Bătrânul⁴, fost logofăt, închinăciune și multă sănătate preaiubitului, vechiului frate și megiaș de aproape Petrașco stolnicului. Pe lângă aceasta te rog pe domnia ta pentru vecinii din Ivănești, domnul Dumnezeu și născătoarea lui să te povățuească să iai dela ei câți vei puteă domnia ta, dar numai cei de 7 și de 5 ani⁵; și am trimes pentru ei câte 4 zloți de unul, iar pentru unul dintr'înșii 5 zloți. Și să scrii pe fiecare cu numele în acest svitocel⁶; cât pentru datorii, să le scrii și pe acelea⁷“

¹ Probabil Ivăneștii din jud. Vaslui.

² Greșit pentru лѣт.

³ Sau н=8 (?).

⁴ Sau „al Bătrânului“.

⁵ Scriitorul a vrut să înțeleagă probabil pe cei fugiți de 5—7 ani.

⁶ Deminutiv din svitoc; cf. rus. свитокъ volumen, rouleau de papier.

⁷ Traduc așa pe исти și сит (= испиши?).

(f. 92 v.) Aci este epilogul dela 1515, reprodus de A. I. Jacimirskij în *Славянскія и русскія рукописи румынскихъ библиотекъ*, St. Petersburg 1905, p. 98-99, și de episcopul Melchisedec în *Revista pentru istorie, arheologie și filologie*, vol. V, p. 142, apoi cu aceeaș mână care a scris epilogul un început de document al lui Bogdan Orbul: † *милостію божію* etc. până la *оуслышитъ чтѣчи*, și alte încercări cu aceeaș formulă, dar mai târzii.

(f. 195 v.) Inceputul unui document în limba română în numele lui Ștefan Tomșa.

(f. 207) *Петри воеводи, божи милостію господарь земли молдавскон. Пише господства ми* etc. (lui Petre voevod, din mila lui Dumnezeu domn al țării Moldovei. Scriu domnia mea etc.).

(f. 208) † *Старше Геррге* etc.; vezi mai sus f. 92.

(ibid.) † *Съ милостію божію господарь Петръ, воевода земли молдавскон, пишем живот довро и здравіе братѣ моемъ, стародавномъ, вѣлкомъ и честитомъ царю Петри, воевода въ земли мѣстенической. Но сице да видиш господства ти за реда сабого господства ми въ земли господства ми: не примѣте господства ти сабого господства ми, аж сѣ срѣди с(а) господства ми на господства ти; азъ спрѣчи землѣ господства ми на землѣ господства ти, вѣлма сѣ вѣлати съ господства ти. Такъ да знаеш. Инакъ не бѣдетъ.*

„Cu mila lui Dumnezeu domnul Petru, voevodul țării Moldovei, scriem viață și sănătate bună fratelui meu, bătrânului, marelui și cinstitului domn (țar) Petre, voevodului din țara Muntenească. Și așa să știi domnia ta despre slugile domniei mele din țara domniei mele: domnia ta n'ai să primești vre-o slugă a domniei mele, căci domnia mea mă voiu mânia pe domnia ta și voiu ridica țara domniei mele asupra țării domniei tale, și mă voiu bate tare cu domnia ta. Așa să știi. Altfel nu va fi“.

Cred că în acest exercițiu epistolar e vorba de Petru Șchiopul și Petru Cercel, deoarece acești doi erau contemporani și deoarece scrierea este o cursivă din sec. XVII. D-l St. Nicolaescu (l. c., p. 160—161) atribuie această scrisoare lui Petru Rareș, crezând că adresatul este Petru Paisie (1535—1537). Se 'nțelege că nu poate justifica cu nimic această datare arbitrară.

III. Documente din Moldova sau falsificate vechi.

Cuprind sub acest titlu a) documentul dela 17 Martie 1496 pentru munții mănăstirii Neamțului (Texte No. VI) și b) cele trei documente privitoare la moșiile Hotceni și Șișcani din județul Fălciu, două cunoscute numai în traducere românească (Texte No. VII și VIII) din 12 Martie 1497 și unul în rusește (Texte No. IX) din 15 Martie 1497. Toate au fost plăzmuite spre a întemeia niște drepturi de proprietate tăgăduite. Cei ce le-au plăzmuț s'au slujit probabil de ele în procese, pe care am avea puțința să le urmărim, căci actele acestor procese se găesc în țară; a urmări însă aceste procese, ar fi a pierde vremea, deoarece falsificatele sunt foarte ușor de recunoscut.

Documentul dela 17 Martie 1496 are întâiu de toate un pergament unsuros și rău tăiat, cum nu e la nici un document autentic din cancelaria lui Ștefan cel Mare. Afară de aceasta liniatul lui e neobișnuit de rar pentru acest secol. În sfârșit scrisoarea nu este din sec. XV, ci din sec. XVI sau XVII, ca și scrisoarea documentelor din 12 Martie 1437 și 3 Fevr. 1455, privitoare la aceiași munți ai mănăstirii Neamțului și falsificate în acelaș scop. Despre acestea¹ voiu vorbi cu altă ocaziune. Deocamdată constat numai pentru documentul dela 17 Martie 1496 că atât pergamentul cât și scrisoarea lui nu sunt din sec. XV (vezi planșa No. 4).

Dovada falsificatului o găsim însă și în unele particularități interne. Astfel din lista martorilor obișnuiți în documentele anului 1496 (vezi d. p. pe cel dela 24 Ianuarie, No. XLVI din vol. II al Documentelor lui Ștefan cel Mare) lipsesc întâi fiii domnului Alexandru și Bogdan-Vlad, apoi boierii Hârman, Mușat, Ciortorovschi, Șandru dela Roman și Isac visternicul; în schimb avem un Bratul și un Mihail Oțel, probabil aceiași cu Bratul și Oțel din documentul lui Bogdan II dela 11 Fevruarie 1450 (v. I. Bogdan, Cinci documente slavo-române din arhivul curții imperiale dela Viena)², apoi pe Luca

¹ Originalele sunt la Arhivele Statului din București.

² Un *Oțel* e citat în documentul lui Ștefan dela 8 Sept. 1457 (No. I din vol. I); cf. un *Dragomir Oțel* la 5 Martie 1446 (Uricariul, XVI, p. 3) și „se-liștea lui *Oțel* (сѣлицѣ Ѡцагого)” la 1434 (Hurmuzaki, Documente, I, 2, p. 852).

Arbure portarul de Suceava, care în documentele autentice începe să apară numai la 1498, iar Duma, pârcalabul de Neamț, e numit Dima și are de tovarăș pe Dragoș, care în documentele autentice nu se constată nici pentru anul 1496, nici pentru 1495 sau 1497. Sunt și alte nepotriviri în lista boierilor martori.

În sfârșit, forme de limbă greșite, cum sunt *нашем* (=нашим), *Немцишора* (=Немцишорѣ), *до ѡстїю* (=до ѡстїа), *простѣ* (=простѣ s. прости), *между* (=междуѣ), *глаго* (=главы s. глави), dovedesc acelaș lucru ca la documentele basarabene din capitolul următor (cf. p. 130 și 135). Formula „*благопроизволихъ нашимъ благымъ произволенїемъ, и ѡтъ всѣмъ нашимъ добрымъ колѣмъ и ѡтъ кога помощїа, яко дадохомъ и поновїхомъ, съматрѣющимъ и послѣдствѣющимъ ѡтъ древнымъ господарѣмъ*“, împrumutată întregă din documentul dela 3 Fevr. 1455¹, arată că toate trei documentele mănăstirei Neamțului (1437, 1455, 1496) sunt fabricate odată. Când anume, nu pot ști. S'ar putea afla acest lucru urmărind procesele mănăstirei pentru munți.

Documentele dela 12 Martie 1497, cunoscute numai în traducere, sunt suspecte întâiu prin lista boierilor martori; dintre aceștia lipsesc șapte din cei cincisprezece ce se citează de obicei în documentele dela Ianuarie—Martie 1497, iar între cei opt citați în documentul cu data zilei (No. VII) Duma pârcalabul e numit Vasile, iar Hârman are atributul neîntrebuințat pe vremea lui Ștefan de „mare hatman“; din fiul lui Ștefan „Bogdan-Vlad“ s'au făcut doi fii, „Bogdan și Vasile“. În cel fără dată de zi (No. VIII) nu avem această confuzie. Amândouă fiind însă în legătură cu documentul dela 15 Martie 1497, iar acesta fiind de bună samă fals, admitem implițit că și celelalte două sunt false.

De ce e fals documentul dela 15 Martie 1497?

Întâiu de toate e fals, fiindcă data nu poate să fie autentică. Ștefan nu putea să dea la 15 Martie 1497 nici un document în Iași, deoarece în ziua aceea el se află la Vaslui, cum ne dovedesc documentele autentice eliberate în acest oraș la 11, 13, 14, 15, 16 și 20 Martie; din 15 Martie avem chiar

¹ „*Благопроизволихъ нашимъ благымъ произволенїемъ, и съъ всѣмъ нашимъ добрымъ колю и помощїа, яко дадохомъ и поновїхомъ, съматрѣющимъ и послѣдствѣющимъ ѡтъ древнымъ господарѣмъ*“.

două, unul scris de Dragotă Tăutulovici și altul de Șandru Cârje; v. No. LX și LXI din Documentele lui Ștefan cel Mare, vol. II. Date fiind împrejurările de atunci, e cu neputință să admitem că acelaș diac a putut să scrie într'aceeaș zi un document la Vaslui și unul la Iași, căci e peste putință ca Ștefan să fi ținut în aceeaș zi două sfaturi boerești, unul la Vaslui și altul la Iași, mai ales că a doua zi, la 16 Martie, îl găsim tot în Vaslui. Acest fapt e suficient spre a stabili în mod definitiv neautenticitatea documentului în chestiune. Neautentică este însă și formula datei, căci în niciun document din cancelaria lui Ștefan nu e pusă luna înaintea numelui diacului, ca aici: † Мѣца мартъ ѿ днь. Писал Шан[др]ъ Кръжович ѿ Иѣсѣ, в лѣтѣ 736 (vezi planșa No. 5).

Lista boierilor martori este aproape completă; lipsește numai Șteful după Hârman și Călnău spătarul după Șandru dela Roman, ceeace s'ar fi putut întâmpla și într'un document autentic, din nebăgarea de seamă a diacului.

Ceeace însă nu se poate explica cu nebăgarea de samă a diacului sunt greșele de limbă ale textului. Ele nu sunt greșeli întâmplătoare, ci greșeli intenționate, ca cele din documentele basarabene. Citez o parte din ele: и к сим=ис сим, нашѣм=нашим, чточи=чтѣчи, тот истинни нашѣмъ савгы Михъиль Къпичча=— нашъ савга— Къпичъ, скоиѣ правою штинноу=скою правою штинноу, братичини=братаничи, нашѣмоу кѣрномъ волѣринъ пана ѿцѣл=нашъ вѣрныи—пань—, покода=покоуда, родѣмъ=родѣ, непорошено=непорошено, николижи=николиже, село=селоу, шт Ларск=шт Ларгы s. Ларги, ș. a. (cf. p. 129 și 135). Astfel de greșeli elementare, sau lucruri ca кедръ=кодръ (codru) ori ѿ една лака (într'un lac) în loc de ѿ единъ лакъ, sunt imposibile în sec. XV. Nici cuvântul въраздѣленіе sau въраздѣленіе, în înțeles de „împărțitură“, adică moșie căpătată prin împărțeală, prin ieșire din indivizie, nu vine în sec. XV.

Nu poate încăpea deci nici o îndoială că textul acestui document e fals. Pecetea este însă autentică, căci are emblema obișnuită și legenda: † печать Іу Стефанъ воєвода, гвеподар земли мвлдавскон. Pergamentul pare a fi și el din sec. XV. Explic aceste nepotriviri astfel: textul actual a fost scris pe un pergament dela Ștefan cel Mare, al cărui text primitiv a fost spălat întreg, afară de crucea dela

început și de inițiala М din мноство. Din pricina acestei spălături, în textul actual cerneala s'a prelins în mai multe părți, cum se poate distinge și din fotografie (vezi planșa No. 5). Textul actual poate să fie din sec. XVI.

IV. Documente din Basarabia sau falsificate nouă.

Cuprind sub acest titlu pe cele trei documente dela 28 Mai 1470, 26 Octomvrie 1470 și 7 Iulie 1471 (Texte No. III, IV, V); toate se referă la proprietăți din Basarabia și au fost falsificate, fără cea mai mică îndoială, spre a justifica stăpânirea unor moșii în anumite hotare. N'am nici o informație dacă aceste documente au fost sau nu întrebuințate în procese de hotărnicie sau de proprietate. Dacă vor fi fost, neautenticitatea lor a fost ușor de recunoscut dintr'o simplă comparație a calităților lor externe cu documentele autentice contimporane. Falsurile acestea sunt așa de ordinare, ele sunt făcute cu așa de puțină inteligență și dibăcie, încât e de mirat cum slaviști ca A. A. Kočubinskij și A. I. Jacimirskij, unul fost profesor la universitatea din Odessa, altul actual profesor la universitatea din Varșovia, au putut să creadă în autenticitatea documentului dela 1471. Jacimirskij a fost indus de sigur în eroare de Kočubinskij, care publicând în *Записки одесскаго общества истории и древностей российскойскихъ*, vol. XXIII (1901), în articolul *Тура (Тирасъ) — Бѣлгородъ — Аккерманъ* (p. 79—198), documentul dela 7 Iulie 1471 cu un extraordinar lux de erudiție, — reproducând și numerotând rând de rând, cum au făcut zadarnic foarte mulți filologi ruși pentru textele vechi slovenești sau rusești, — a vrut să producă asupra cetitorului superficial impresia că e vorba de un foarte important document. Dar A. Kočubinskij, deși eră profesor de filologie slavă și deși a scris câteva lucruri de valoare din istoria literaturilor slave, eră însă un romantic de felul răposatului B. P. Hasdeu, bine înțeles fără talentul și erudiția acestuia. Pentru dânsul, documentul dela 7 Iulie 1471 prezintă interes tocmai prin acele particularități linguistice, cari pe orice cercetător metodic l-ar fi făcut dela început să-i

bănuiească autenticitatea, să-l citească cu atenție și să-l declare fals. El a introdus însă în studiul său observații absolut fantastice asupra particularităților malorosiene sau bialorosiene ale limbii — de fapt acestea sunt forme greșite, scrise într'adins, spre a da documentului un aer de vechime față de limba rusească de astăzi, ceva cam în felul croniciei lui Huru, — apoi explicări nu mai puțin fantastice ale unor nume de persoane sau de localități, explicări cari, pentru cineva care nu cunoaște limba română și n'are nici o noțiune de nomenclatura noastră onomastică și topografică, pot să treacă de foarte erudite. Autorul lor a vrut să-și dea și aerul unui cunoscător al limbii române. Astfel numele boierului Ciocârlie Чокрълие, pe care Kočubinskij îl citește greșit Чокорълинъ, este explicat din чокою = rob, slugă, lacheu (rus. холопъ, хамъ) și din Релиа, identic cu Релја Крилатович = Relia Inaripatul din cântecile populare sârbești; numele boierului Ivașco Hrinovici (adecă Ivașco fiul lui Hrinco), pe care Kočubinskij l-a cetit Ивашко Гр[е]цьковича (la gen. sing.), e identificat cu al unui istoric sârb Срецькович, care vine dela subst. *sreba* noroc; numele lui Iuga vistiernicul, pe care Kočubinskij l-a cetit Гостонинъ, este explicat prin Гастунъ — Gastein, ș. a. m. d.

Se înțelege că dacă d. A. I. Jacimirskij ar fi citit cu mai multă atențiune documentul dela 7 Iulie 1471 și dacă l-ar fi comparat cu documentul dela 10 Sept. 1471, pe care l-a publicat d-sa însuș după original în aceeaș scriere în care recunoaște autenticitatea celui dela 7 Iulie 1471, n'ar fi făcut această greșeală și n'ar fi dat lui Kočubinskij certificatul că e un bun editor de documente. În textul d-sale sunt cetite exact două nume de boieri: Чокрълие și Ивашко Хринкович; Юга a rămas nedescifrat. Vezi memoriul despre documentele moldovenești din sec. XV, publicat în tom. IV din Lucrările comisiei slave a societății arheologice din Moscva (Труды славянской комиссии имп. московскаго археол. общества: Дарственные, жалованные, льготные и подтвердительные грамоты молдавскихъ господарей XV в., Москва 1907), p. 2 și 10 din ed. sep.

E de prisos să arăt și celelalte enormități din articolul lui Kočubinskij; ignoranța lui în chestiuni de diplomatică moldovenească se vede din afirmația că limba documen-

tului dela 1471 este identică cu limba unui epilog de Apostol, pe care Vlaicul pârcalabul dela Cetatea Albă l-a cumpărat la 1463 dela un diac Trifu (cf. Sava Chilandarec, Rukopisy a starotisky Chilendarské, Praga 1896, No. 52), limbă care, după dânsul, eră limba claselor sociale mai înalte din Cetatea Albă în sec. al XV-lea (o. c., p. 158, nota). În acelaş articol el publică un alt document fals din 1617, atribuit lui Radul vv. (p. 190—193). Amândouă se rapoartă la satul Poiana (în document numit greşit *Poiannoë*) din ținutul Sorociei, care ar fi fost confirmat la 1471 boierilor Grigoraşco *Hreapco* și Gheorghe *Şelum* (după lectura lui Kočubinskij *Hrupchii* și *Şilo*), iar la 1617 urmaşilor acestora Axentie și Ivan Mardarie.

Celelalte documente basarabene, unul dela 28 Mai, altul dela 26 Octomvrie 1470, au fost publicate de d. Gheorghe Ghibănescu, al doilea cu data 1469 în Uricariul lui Th. Codrescu, vol. XVIII (1892), p. 32—39, iar cel dintâiu în broşura „Opt urice slavone“, Iași 1904, p. 11—18; „din cauza dificultăţilor în cetire și lipsurilor“ d-sa publicase în Arhiva societății științifice și literare din Iași, vol. XV (No. din Mai—Iunie 1904), numai traducerea acestui din urmă.

Documentul dela 26 Octomvrie 1470 eră pela 1892 proprietatea unui domn P. Sfețescu, profesor de muzică la seminariul Socola din Iași și în acelaş timp „bun slavist“; acestuia i-l oferise familia Soroceanu din Chişinău, stăpânitoarea moşiei Soroceni din Basarabia (v. Uricariul, l. c., p. 37). Cel dela 28 Mai 1470 eră pela 1904 proprietatea răposatului antiquar R. Şaraga din Iași, la care l-am văzut atunci și care cumpărase și documentul lui Sfețescu, deși știă că amândouă sunt false. Dela moștenitorii lui le-a cumpărat apoi Academia Română. Documentul dela 7 Iulie 1471 trebuie să fie ca exterior identic cu aceste două.

Deosebirea între aceste trei documente și cele autentice este așa de mare, încât neautenticitatea lor este evidentă dela prima vedere: pergamentul e foarte rău lucrat și unuros, pe când pergamentele din sec. XV sunt bine lucrate, perfect uscate și fără nici o urmă de unsoare în partea interioară a lor; cerneala este modernă și în unele părți stearsă aproape cu totul, din pricina grăsimii de pe pergament; învelișul peceților, în loc să fie de ceară albă curată, cum este la cele

vechi, e de rășină neagră, iar pecețile au o emblemă și o legendă așa de urâte și așa de deosebite de cele autentice, încât numai pe baza lor se putea recunoaște neautenticitatea documentelor de care sunt atârinate (vezi planșa No. 4).

Pe lângă acestea, forma literilor din textul documentelor este așa de urâtă și așa de depărtată de semiunciala sau cursiva chirilică din sec. XV, încât numai lipsa totală de cunoștință a istoriei scrierii chirilice și de spirit critic a putut să facă pe d. Ghibănescu să recunoască aceste documente drept autentice și să se silească a explica curiozitățile lor lingvistice prin nedibăcia pisarului Stețco sau prin originea ruteană a acestuia. Dacă ar fi comparat în realitate documentul dela Universitatea din Iași, scris de Stețco la 22 Aprilie 1462, cu al „slavistului“ Sfețescu, — cum afirmă d-sa în Uricariul XVIII, p. 37, nota, — n'ar fi văzut numai că „caracterile nu se prea aseamănă“, ci ar fi văzut că nu se aseamănă de loc și că e o distanță de secolii între unele și altele. D-l Ghibănescu s'ar fi dispensat astfel de considerațiunile inutile pe care le desvoltă la l. c., p. 37-39, asupra peceții cu „aspectul atât de grosolan“ și asupra „șnurului de calitate cea mai proastă“, asupra boierilor martori, a căror listă, după d-sa, atestă tocmai autenticitatea documentului, — ca și cum ea n'ar fi putut fi copiată după un document autentic dela 1470 sau 1471—, și asupra formelor gramaticale și fonetice, care, cu tot sprijinul competent al d-lui Sfețescu, sunt explicate într'un mod cât se poate de neinteligent, ca d. p. la *Морскъ* și *Чокорлине*, unde *ѡ* și *ѡѡ* ar fi reprezentând pe *î* (*и*), care „deabia pe la 1470 începea a se clarifica în gura Românului, fi părea a suna oē“. Explicările acestea nu rezistă nici celei mai elementare critici.

Dacă studiem celelalte particularități interne ale celor trei documente basarabene, vedem că ele prezintă, și în ce privește formulele, acelaș fel de abateri dela documentele autentice. Astfel nu vom găsi în nici unul din documentele lui Ștefan cel Mare hotărnicii determinate cu răsăritul sau apusul soarelui, cu miază-noapte sau miază-zi, cum găsim în aceste trei: *всходъ* (*въсход*), *сход сонца* = răsăritul, apusul soa-

relui¹, *заход* (*заходъ*)=apus, *ю починъ сонца*=la răsăritul i. e. începutul soarelui, *ю полудняю*=la miază-zi, pentru *къ полудню*. Apoi nicăiri în timpul lui Ștefan sau înainte de dânsul, ba multă vreme nici după dânsul, nu se măsură moșiile cu stângenul, ca în documentul dela 28 Mai 1470; nicăiri deasemenea nu se găsește formula „unde sunt casele, grădinile, heleșteele și codri lor“ (cf. d. p. *ГДЕ ЕСТЬ НХ ДОМИ, И СТАВЪ И САДОВЪ И КОДРЪ* în acest din urmă document); nicăiri nu se găsește cuvântul *циншт* (*цкншт*) în loc de *колостъ* sau *державка*, nici *капитан* în loc de *пръквалакъ*.

Am spus că limba acestor documente este o grosolană mistificare a limbii vechi, făcută probabil cu intenția de a-i da un aer de mai mare vechime. Tot așa e și ortografia. Unde găsim d. p. *мѣ*, *мъи* și *миш* în loc de *мы* (=noi), *нѣ* în loc de *нѣ* sau *нзъ* (=din), *сѣман*, *знаменито* în loc de *земан*, *знаменито*, *юсрѣт*, *юсаншт* în loc de *оузрѣт*, *оуслышнтъ*, *ю* sau *ювъ* în loc de *оу* s. *къ* (=în), *и* în loc de *а* (=însă, și), *Моеръзѣ*, *Дѣмоѣ*, *Зѣкарѣ* în loc de *Мырзѣ* s. *Мырзи*, *Дѣмы* s. *Дѣми*, *Зѣлары* s. *Зѣлари*, *Цамъна* în loc de *Цамъна* și *цаменнат* în loc de *цемънат*, *Етифан* în loc de *Етефан*, *втжѣ* în loc de *вже*, *вѣръгъ* în loc de *връгъ* s. *верегъ*, *вѣкра* în loc de *вѣра*, *сѣнсм*, *сѣнсмѣ* în loc de *сынсм*, *Иноансмѣ* în loc de *Иоансм*, *снломѣ* în loc de *селсм*, *кѣпана* în loc de *копана* (sc. *могила*), *октомерѣ* în loc de *октябра* s. *октомерѣа*, *Югонн* în loc de *Юги* s. *Югы*, *Фитен* și *Фетень* în loc de *Фете* s. *Фети*, *привнекѣт* în loc de *привѣсенти*, *осоѣш вт нашю милост* în loc de *всобою нашу милостѣю*, ș. a. m. d.?

În toate aceste abateri nu e vorba de cine știe ce schimbări fonetice sau particularități morfologice introduse sub influența vre-unui dialect local, cum i s'a părut lui Kočubinskij; toate sunt schimonosiri intenționate ale unui plastograf, care n'a cunoscut bine nici limba veche rusească nici cea actuală. Sigur e că câteși trele documentele sunt srise de acelaș plastograf și cu acelaș scop. El a trebuit să cunoască un document al lui Ștefan din 1470, de oarece lista boierilor este exactă, abstracție făcând, bine înțeles, de numele schimonosite într'adins.

¹ Din „răsăritul soarelui“ d. Ghibănescu a făcut în traducerea sa dela 1892: „scoborârea“ și „isprăvitul Sonței“, care după d-sa este un părau.

Se înțelege că asupra unor plastografii așa de nepricepute n'aș fi insistat atât, dacă ele n'ar fi fost luate drept documente autentice de învățați cu reputație bine stabilită. Spre a da posibilitatea să fiu controlat, tipăresc toate trei textele, citindu-le pe cele două dela Academie mai cu atențiune decum le-a cetit d. Ghibănescu, al cărui text în unele locuri nu seamănă de loc cu al meu. Notez că cerneala documentului dela 28 Mai 1470 este așa de ștearsă, încât în multe părți nici lectura mea nu e sigură. Incercând să-l fotografiez, nu s'a prins pe placă nici o singură literă, pe când cerneala din documentele autentice ale lui Ștefan cel Mare se recunoaște pe placă chiar în cele mai subțiri trăsături de peniță, — încă o dovadă de neautenticitatea acestui document și a celorlalte două.

Texte.

I

Aprilie 1456.

Ștefan roagă pe Doroteiu, arhiepiscopul din Ohrida, să trimeată din partea sa pe cineva în Moldova, care să hirotonisească un nou mitropolit în locul răposatului Visarion.

† Милостію божію Іваннь Стефанъ коєкода, господинъ земли мѣдовлауѣнскон.

† Блаженнѣише мѣ архіепископѣ Пръвѣ Істинѣаніе и въскѣмь Българум и Срѣблѣем и дакінскимъ землямъ вѣладателю, радovati се ш господн. Обаче бѣди ти вѣдомо іако митрополитъ нашъ квр Бисаріумъ зспе, и не можемъ тамо послати иного, да его рѣкоположишь, дълготи ради пѣтныи и страха ради и насила мѣсломанскаго. Занеже страхумъ вѣдържимин¹ есми. Зсаншахумъ коюущихъ ихъ западнымъ странами; того ради молимъ твое блаженство іако да послешн намъ твое благослоєнїе и чловѣкїе, кои да намъ митрополита зстаминю². И еще же молимъ не прѣ-

¹ Ar trebui vefderjimi.

² Ar trebui zstaminatъ (= -жтъ).

зрѣти моментѣ нашего. И здравствокати ти лѣти многыми
вѣхъоди¹, аминь.

Еъ лѣто 8088, мѣсѣца апрѣла, ѿдиктѣи дѣ².

† Cu mila lui Dumnezeu Ioan Ștefan voevod, domnul țării
Moldovlahiei.

† Prea fericitului arhiepiscop al Intâiei Iustinianii (Iustiniane)
și al tuturor Bulgarilor și Sârbilor, și al țărilor dacice stăpânitor,
bucurie în Domnul. Află dar că mitropolitul nostru chir Visarion
a răposat, și nu putem trimite acolo pe un altul, ca să-l hirotonești,
din pricina drumului celui lung și din pricina groazei și
sâlniciei Musulmanilor³. Căci suntem cuprinși de groază. Am auzit
că se războesc în părțile despre apus; deaceea ne rugăm de Sfinția
Ta, să ne trimești binecuvântarea ta și oameni cari să ne puie mitro-
polit. Și te mai rugăm să nu disprețuești rugămintea noastră. Și
fii sănătos mulți ani, amin.

În anul 6964, luna Aprilie, indictionul 14.

II

Octomvrie 1456 s. 1457.

Doroteiu, arhiepiscopul din Ohrida, răspunde lui Ștefan că
din pricina sâlniciilor turecești nu poate trimete pe nimenea în Mol-
dova și îl autorizează să-și hirotonească mitropolit cu episcopii
locali și cu mitropolitul Ungrovlahiei Macarie.

† Доротеи, милостию божию архієпископъ Првѣе Іустиніаніе и
вѣсѣмъ Българомъ и Сръблѣем, и сквернымъ⁴ странамъ и прочимъ.

† Благочестникомъ и богомъ дарованномъ и христвлюбномъ
господинъ Іуваннъ Стефанъ, во екоде вѣсен земли мѣдоловлахинскои,
благодать и милость и миръ отъ бога вѣседръжителѣи и господа
нашего ісѹ христа да есдетъ с тобою, аминь. По сѣмъ⁵ да јест

¹ Expresie greșită; cf. în răspunsul lui Doroteiu еъ вѣхъодѣ лѣтъ
многымъ.

² În data aceasta, ca și în cea următoare, lipsește *locul*, ceea ce este
o nouă dovadă de neautenticitatea scrisorilor. Cea dintâiu am așteptă să
fie dată din Suceava, a doua din Constantinopol.

³ Nici altfel, odată ales de domn, mitropolitul n'ar fi avut nevoie
să meargă în persoană la Ohrida după hirotonie.

⁴ Ar trebui сквернымъ.

⁵ Ar trebui сѣмъ.

Ѹ ЗНАНІЕ ТВОЕМОѸ БЛАГОЧѸСТІЮ, ПОНИЖЕ МН ПРІНДЕ ТВОЕ ПИСАНІЕ И РАЗБРАХЪ ЕЖЕ МН ПИСАЛЪ ЕСИ, И Ѡ ПРѢСТАВЛЕНІИ МИТРОПОЛИТА ВАШЕГО. И ХОТѢХЪ САМЪ ПРІНТИ ТАМО ИЛИ МОЕ ЧЛОВѢКІЕ ПОСЛАТИ, НЪ ДОБРѸ НЕНАВИСТНИКЪ ДІАВОЛЪ И ИСКОНЫ ЗАПИАТЕЛЪ РѠДѸ ХРИСТІАНСКОМЪ ВЪЗДЕНЖЕ НЕКІЮ КРАМОЛѸ МЕЖДѸ БОЛГАРИ НАШЕГО ГРАДА И КЛИРОСА ЦРЬКОВНАГО ; ЦАРѸ ЖЕ СѢТАНЪ МѸХАМЕДѸ ВЪЗВРАТИШѸ СЕ ѠТЪ ЗЕМЛИ АРБАНАШКІЕ, ПОВЕЛѢВЪ НАС ПРѢСЕЛТИ КЪ КОНСТАНТИНЪ ГРАДЪ, И СЪ НѢКОЛИКО БОЛГАРИ И КЛИРНИКЪ НАШЕЕ ЦРЬКВИ. ТОГО РАДІ ПОСЛАХЪ ТВОЕМОѸ БЛАГОЧѸСТІЮ ПИСАНІЕ НАШЕГО СМѢРЕНІА, ЯКО ДА ИЗБЕРЕТЕ СЕБѢ МИТРОПОЛИТА ПО ЗАКОННЫХЪ ПРАВИЛѢХЪ И ПО ШТАВѸ СВАТЫХЪ ѠТЕЦЪ, И ДА ГА РѢКОПОЛОЖИТЕ СЪ ТАМОШНЫМИ ЕПИСКОПЪ, ПРИЗВАКШЕ КЪ СЕБѢ И МИТРОПОЛИТА ѸГРѠВЛАХІНСКАГО, БРАТА НАШЕГО И СЪСАЖЪВНИКА КЪРЪ МАКАРІА, ЗАНИЖЕ Н ТЪ ѠБЛАСТИ НАШЕЕ ЕСТЬ ; ДОНДЕЖЕ БОГЪ ѠВРАТИТЬ НАШѸ СКОРѢВЪ НА РАДОСТЬ. ПРОЧЕЕ ДА ѸМНѠЖИТЬ ГОСПОДЪ БОГЪ ТВОЕ БЛАГОЧѸСТІЕ КЪ ѠБЪХОДѢ ЛѢТЪ МНОГЫХЪ, АМИНЪ.

ЕЪ ЛѢТО 8504 (indreptat in 8504), МѢСАЦА ѠКТОМВРІА, ІНДИКТИѠН 4 (indreptat in 4).

† Doroteiu, cu mila lui Dumnezeu arhiepiscop al Intâiei Iustinianii (Iustiniane) și al tuturor Bulgarilor și Sârbilor, și al părților dela miază-noapte și al altor (părți).

† Cucernicului și de Dumnezeu dăruitului și de Hristos iubitorului domn Ioan Ștefan, voevod a toată țara Moldovlahiei, har și îndurare și pace să ai dela Dumnezeu a tot țiitorul și dela Domnul nostru Isus Hristos, amin. După aceasta să știe cucernicia ta, că mi-a venit scrisoarea ta și am priceput cele ce mi-ai scris despre răposarea mitropolitului vostru. Și am voit să viu eu singur acolo sau să trimet pe oamenii mei, dar diavolul, care urăște binele și dela început este vrăjmașul neamului creștinesc, a pornit o răzmiriță între boierii cetății noastre și clerul bisericesc; iar împăratul (și) sultanul Muhamed, întorcându-se din țara Arbănașilor, ne-a poruncit să ne mutăm la Constantinopol, împreună cu câțiva boieri și clerici ai bisericii noastre. Deaceea ți-am trimes cucerniciei tale o scrisoare a smereniei noastre, ca să vă alegeți mitropolit după legiuitele pravili și după așezământul sfinților părinți, și să-l hirotonisiți cu episcopii de acolo, chemând la voi și pe mitropolitul Ungrovlahiei, pe fratele și împreună-slujitorul nostru chir Macarie, fiindcă și el este supt oblăduirea noastră; până ce Dumnezeu va prefăce durerea noastră în bucurie. Dealtfel domnul Dumnezeu să înmulțească anii cucerniciei tale, amin.

In anul 6964 (indreptat in 6965), luna Octomvrie, indictionul 1 (indreptat in 5).

Pentru bibliografie, vezi p. 106 și urm.

III

Suceava, 28 Mai 1470.

Ștefan confirmă lui Ganea și vărului său Martin Musteață stăpânirea peste satul Pecești (Peciștul) din ținutul Orheiului, ale cărui hotare dinspre satele Fuzivca, Răspopeni, Samașcani și altele sunt descrise cu deamărintul.

† Милостю божею ми Етифан воевод, господ[ар] сѣи землю молдавскон, знам[ениито чин]им всем листом нашим [кто на нем] оузрнт или почитс[чи его оу]слишс, втжѣ тоти истиннои верноми савги нашим, пани Гани[ѣ .] капитанс вт и палимениксам его Мар[ти]нс Мвстацс, савжили на[м право и вѣ]рно. Там ми видекши нх право и вѣрноє савжес [до нас], жаловал есмо [особною нашею милостю и] дал и потвердн есми им в нашс зѣмлю молдавскон право втнина изе цѣлоє вotchинс селом Печища, что ест юд на Гогълинка с врхенскаго цинством, где ест нх дома и ставѣ и садокѣ и кодрѣ. Тоє вишеписанное дали им вт нас зрикѣ со вѣсем доходсмс на вѣкѣ, им и дитам им, вискон им, прапнискон им, прапрапнискон им, пращсратом и прапращсратом¹ им и всемс палименствс им, кто наближѣ есдеть. Я хотарѣ сажѣ вѣтчннс силомс Печища есдеть по старомс нх хотарс, всда вѣла изѣ века вечнаго; которѣи перво хотарс ссчинантцѣ вт сходѣ сонца, ест камин хотарс, что роздлаетца изѣ втчннсем Фсзникс да изѣ вotchинсм Распопаннм², и втцюдоє поперьѣк прамое ю полсднню, противь Перѣ[ном, г]дѣ ест и камин хотарс, и вт садѣк воевратитца саход сонца и идет прамое [. . . Га]халсвом, что роздлаетца изѣ вotchннсм . . . нх и Распопанннх, да ю садѣк прамое ю полл[с]дннм пака юкоє сс хороднцою, что хотаретца изѣ вotchннсм . . . и вotchннсм Самаш[кан]нх и вѣ Ена вotchннн . Печища ест вишеречено два тишѣца пат сот сажннх каминнм хотаром, ювѣ каминнм хотаром, ювѣ крѣги до ювѣ . . . вт конца до конца, по знаминнх хотаром На то ест [вѣра] господства ми вишепис[ан]ного ми Понс Етифанс воевод, и гвероє вѣкрѣ нашнх: вѣра пана

¹ Cuvintele *прапрапнискѣ* și *прапращсрат* nu se găsesc în documentele autentice ale lui Ștefan cel Mare; ele sunt plăzmuite de falsificator.

² Sau *Распопанннм*.

Станчала и синѣ его панѣ Моерсы перкалаба болгра[дска]го, вѣра пана Бланкѣла и синѣ его напа Дѣмое староста хотинскаго, вѣра пана Гогана перкалаба килнскаго, вѣра пана [Исала] дворника и синѣ [его], вѣра пана Сеиѣрое перкалаба вѣлоградци, вѣра пана Ялевѣла перкалаба нмѣецкаго, вѣра пана Бѣхтинѣтѣ, вѣра пана Петрика Ионамовичѣ¹, вѣра пана Пашка перкалаба килнскаго, вѣра пана Фитѣ новоградскаго, вѣра папа Гангѣра [вѣрхѣнск]аго, вѣра пана Черната, вѣра пана Чокоѣръѣла², вѣра папа Хѣдича, вѣра пана Ивашка Хрикокичѣ, вѣра пана Бодн спѣтарѣ, вѣра пана Югони³ вѣстѣрника, вѣра пана Югони³ пѣстѣлника, вѣра пана Нигрила чѣшника, вѣра пана Дѣкое столника, вѣра пана Нѣнга комиса, и вѣра вѣсѣх вѣмоѣрох нашихъ молдавскихъ, великихъ и малыхъ. *Urmează formula a по нашѣ живот etc.* Писал Иѣрема Хѣра дна[к] ѣ Гачѣкѣс, къ лѣто ѣзѣон, маѣ мѣсѣца кѣ дна (с. дни).

Cu mila lui Dumnezeu noi Ștefan voevod, domn a toată țara Moldovei, facem cunoscut cu această carte a noastră celor ce o vor vedeă sau o vor auzi cetindu-se, că aceste adevărate și credincioase slugi ale noastre dumnilui Ganea căpitan de . . și vărul lui Martin Musteață ne-au slujit cu dreptate și cu credință. Deci noi văzând dreapta și credincioasa lor slujbă cătră noi, i-am miluit cu osebita noastră milă și le-am dat și le-am întărit în țara noastră a Moldovei a lor dreaptă ocină și deplină moșie satul Peciuțul⁴, ce este pe Gogălnic în ținutul Orheiului, unde sunt casele și ezerile și grădinile și codrii lor. Aceste mai sus scrise le-am dat dela noi uric cu tot venitul în veci, lor și copiilor lor, nepoților lor, strănepoților și răstrănepoților și la tot neamul lor, care va fi mai aproape. Iar hotarul acestei moșii a satului Peciuțul să fie după vechiul ei hotar, pe unde a fost din veacul veacului, care hotar începe întâiu dela apusul soarelui, unde e o piatră de hotar, care o desparte de moșia Fuzivca⁶ și de ocina Răspopenilor⁶, iar deacolo drept la miază-zi în fața Perenilor⁷, unde este o piatră

¹ Vrea să zică ИКНМОВИЧА=Iachimovici (Iachimescul).

² Vezi mai sus, p. 132.

³ Vrea să zică Югн.

⁴ Pecești, Picești (Z. Arbure, Dicționarul geografic al Basarabiei, p. 162; Basarabia în sec. XIX, p. 725).

⁵ Fuzăuca, rus. Fuzovka; Fuzivka ar fi forma malorosiană (Arbure, Dicționar, p. 99; Basarabia, p. 724: Fuzeuca).

⁶ Cf. Arbure, Dicționar, p. 174; Basarabia, p. 725.

⁷ Perenii din districtul Orheiului, plasa Cinișăuți (Arbure, Dicționar, p. 163).

de hotar, și deaci se întoarce la apusul soarelui și merge drept . . . Sahaluiului¹, unde se hotărăște cu moșia . . . și a Răspopenilor, și deaici drept spre miază-zi . . . până unde sunt horodiștele (grădiștele), unde se hotărăște cu moșia . . . și cu moșia Samașcanilor² și până în . . . Această moșie mai sus zisă Peciștul este de două mii cinci sute stânjeni . piatră de hotar, unde e piatră de hotar, unde împrejur până unde . dintr'un capăt la altul, după semnele hotarelor. Spre aceasta este credința domniei mele mai sus scrisului Ioan Ștefan voevod, și credința boierilor noștri: cr. b. Stanciul și a fiului său dumnilui Mârza pârcalabul de Cetatea Albă, cr. b. Vlaieul și a fiului său dumnilui Duma starostele de Hotin, cr. b. Goian pârcalabul de Chilia, cr. b. Isaia vornicul și a fiului său, cr. b. Zbierea pârcalabul de Cetatea Albă, cr. b. Albul pârcalab de Neamț, cr. b. Buhtea, cr. b. Petrică Iachimovici, cr. b. Pașco pârcalab de Chilia, cr. b. Fete dela Cetatea Nouă, cr. b. Gangur dela Orhei, cr. b. Cernat, cr. b. Ciocârlie, cr. b. Hudiei, cr. b. Ivașco Hrinovici, cr. b. Bodea spătar, cr. b. Iuga visternic, cr. b. Iuga postelnic, cr. b. Negrilă ceașnic, cr. b. Luca stolnic, cr. b. Neagu comis, și credința tuturor boierilor noștri moldovenești, mari și mici. *Urmează formula* iar după viața noastră etc. Scris-a Ifrem Huru diacul în Suceava, în anul 6978, luna lui Mai în 28.

Pentru bibliografie, vezi p. 133.

IV

Suceava, 26 Octomvrie 1470.

Ștefan confirmă postelnicului Nicolae Matosgada și lui Gli-gașum Melciula stăpânirea peste satul Puhoiul din ținutul Lăpușnei, ale cărui hotare dinspre satele Geamăna, Gangura și altele le arată cu deamăruntul.

† Милостю божью мѣ Стѣфан воєвода, господарѣ стѣман молдаккон, знаменито чинимъ къмъ листтомъ нашѣмъ кто на[и] юсрѣтъ нанъ почитѣчи юмъ велишѣт, ѡтжѣ тотъ истиннои³ сазгимъ нашѣмъ, вѣрнѣшѣ пана пш[с]теаника Никѣлаа Матосгада и Глигашѣмъ Мелчѣла⁴, сазжы[ан] намъ право и верно. Тамъ мѣ видѣешѣ право и

¹ Suhuluiu, părău.

² Sat mare pe valea Dobrușei, lângă Răspopeni, centru de plasă în ținutul Orheiului (Arbure, Dicționar, p. 185).

³ Sau истинно ест; cf. p. 145.

⁴ Falsificatorul a vrut poate să zică Григораш Мелчию (?).

вѣ[р]но сазжѣвѣ до нас, жа[л]овали смо мѣни осокъ вт нашю милостю, даа н потвѣрдилио мѣ им в нашѣ сѣмлю молдавскон по нх право втинно нстѣ цѣлоем вочиннѣм¹ сѣлом Псхоюлом, то ест ю Ланшном цѣнѣтом, гдѣ ест нх домъ², садовѣ н кодрѣ, како то вѣнѣпи[са]ное да ест им вт нас зрѣкѣ³ со вѣсем до-ходом на вѣкѣ⁴, им, дѣтам им, вискам им, правнѣкам им, пращратом им, прапращратом им н прапращратом⁵ им н кѣсѣм панменстѣм им, кто нанблнжѣ вѣдѣто вт нх рода, вт рода. И хотарѣх сѣнжѣ вочинни сѣлом Псхоюла вѣдѣто по сѣхжѣ хотарѣ на вѣкѣ, которѣго начинает сѣ перво хотарѣ вт сход сонца, ест камин коло Кавшанцкон дрога, вт про Цамѣноне, н вт здѣе прамон ю магнлнх⁶ цаменнатхнх⁷, ест камин хотарѣ, н втцѣдо прамон ю починѣ сонца, да прѣд самое ю рѣка Ботни, ест⁸ каминѣ ю вѣрѣгъ Ботнѣ, н вт здѣе по рѣкѣ Ботнѣ пока ю дол Хватѣронѣ, гдѣ там ест камин хотарѣ, роздѣл втчинно Псхоюла вт вочиннѣ Гангѣрое ст[ар]он, н втцѣдо прамон ю мовнаѣ, скасѣ ест [ка]мин хотарѣ, да ест здѣе во вѣсое по старон дрога Кавшанцкого, пока ю камѣню что роздѣлает нстѣ Цамѣное, вткѣдое начл сѣ ; да вѣдѣт на вѣкѣ по зкрѣгѣ, [к]ако вѣло нстѣ вѣка вѣчногю ; дрѣгнх щобѣ нн мнша сѣ по нашѣ милостю втжѣкалинно. На то ест гѣвѣра госнодства ми вншѣпис[а]ного мнѣ Гтнфан воевода, с вѣра (?) вомѣрѣ нашѣх : вѣра пана Гтанчѣла н сѣнѣм его пана Мюерѣ перкалабовѣ колградци, вѣра пана Бла[н]кѣла н сѣнѣм его пана Дѣмое староста хотинцагю, вѣра пана Голна перкалаба кнлнскагю, вѣра пана Исана дворника н сѣнѣм его, вѣра пана Сеѣвро [пер]калабовѣ вѣкло-грацѣ, вѣра пана Ялѣсла [пер]калаба нмѣцкагю, вѣра пана Бѣхтин-новѣ⁹, вѣра пана Петрика Иоакимовнчл¹⁰, вѣра пана Пашка перкалаба кнлнскагю, вѣра пана Фнтен новоградцк[о]го, вѣра пана

¹ Sau -им; cf. mai sus нзе цѣлое вочиннѣ.

Sau домѣ.

³ Sau зрѣкѣ.

⁴ Sau вѣкѣ.

⁵ Vezi nota dela p. 139.

⁶ Sau магнлнх.

⁷ Vezi mai sus, p. 135.

⁸ Sau шет.

⁹ Бѣхтинновѣ este aici, ca și la p. 140, o formațiune greșită a falsificatorului, în loc de Бѣхтиннѣ, din Бѣхтѣ.

¹⁰ Sau -анмовнчл; vezi nota 1 dela p. 140.

Гангсра орхискаго, вѣра пана Стѣфан Чарнат, вѣра пана Чоко-
арлин¹, вѣра пана Ицка Хсдинча, вѣра пана Ивашка Хринковичс,
вѣра пана Бодин спѣтарѣ, и вѣра пана Югонн вистерника, вѣра
пана Югонн² пѣстелника, вѣра пана Нигрило чашѣника, в. п. Лска
стоалника, в. п. Нѣга комиса, и вѣра всах воарѣхѣх наших, вел-
ких и малих. И по нашс жѣвот, кто вѣдѣто господ[арь] прѣ
нашс вѣман молдавскон, шт дѣти нашѣх, иго или[ме]ни, вѣдѣ
кто вѣдѣто, про то шобѣ ни поршѣано им некто а неколане
вѣчим па вѣкѣ, да ишо потѣрѣжѣ[а]нт [к]рѣпко им, гдѣ вѣдѣт
полжит сѣ, которѣа ест дана им шт нас по право и вѣронн
сѣжѣвѣ. И па бошсшю крѣпост мѣ внишѣпис[а]ноѣ, вилели см[ы]
вѣрншс нашѣмс виленимс папшс Томѣи логофети³ штписат и
нашс пишѣт привикѣт к сѣмс нашѣмс листс. Писал Стѣцко
диакѣ с Гачавѣ, вѣкѣ⁴ лѣто шзон, октоверѣ мѣсѣцѣ кѣ днѣ.

Cu mila lui Dumnezeu noi Ștefan voevod, domnul țării Mol-
dovei, facem cunoscut cu această carte a noastră cui se va uita la
ea sau o va auzi cetindu-se, că aceste adevărate slugi ale noastre,
credinciosul boier postelnicul Niculae Matosgada și Gligașuin Mel-
ciula, ne-au slujit cu dreptate și cu credință. Deci văzând dreapta
și credincioasa lor slujbă către noi, i-am miluit în deosebi cu mila
noastră, le-am dat și le-am întărit în țara noastră a Moldovei
dreapta lor ocină și întreaga lor ocină satul Puhoiul ce este în
ținutul Lăpușnei⁵, unde este casa lor și grădinile și codrul lor, ca
aceste mai sus scrise să le fie dela noi uric cu tot venitul în veci,
lor, copiilor lor, nepoților lor, strănepoților lor și răstrănepoților
lor și la tot neamul lor, care va fi mai aproape de neamul lor.
Iar hotarele acestei ocini ale satului Puhoiul vor fi în veci după
aceste hotare, care încep dela apusul soarelui⁶, unde este o piatră
lângă drumul Căușanilor dinspre Geamăna⁷, și de aci drept în mo-
vilele îngemănate⁸, unde este o piatră de hotar, și de acolo drept

¹ Vezi mai sus, p. 132.

² Vezi nota 3 dela p. 140.

³ Sau логофети.

⁴ Sau вѣкѣ. In documentul precedent ю, юѣѣ, юѣѣ.

⁵ Un sat cu acest nume se află și în ținutul Benderului, plasa Căinari (Arbure, Dicționar, p. 169).

⁶ La Ghibănescu (p. 35) „care se începe întâiul hotar dela sco-
borărea Sonței“. Cf. p. 135, nota.

⁷ La Ghib. „pe lângă altele ce sunt azi“. Geamăna (s. Geamăna)
este un sat mare în ținutul Benderului, plasa Căinari (Arbure, Dic-
ționar, p. 103).

⁸ La Ghib. „în movilele Gemănata (?)“.

spre răsăritul soarelui¹ în apa Botnei, unde este o piatră în malul Botnei, și deaci pe apa Botnei până în valea Hulturoaei, unde este o piatră de hotar, unde se desparte moșia Puhoiul de moșia Gangurei Vechi², și deacolo drept în movila . . ., unde este piatră de hotar; și deaci să fie tot pe drumul vechiu al Căușanilor, până în piatra ce îl desparte de Geamăna, de unde am început; de jur împrejur³ să fie de veci cum a fost din vecii vecilor; alții să nu se amestece în această miluire a noastră⁴. Spre aceasta este credința domniei mele a mai sus scrisului Ștefan vovod, și credința boierilor noștri: cr. b. Stanciul și a fiului său b. Mârzea pârcalabul de Cetatea Albă, cr. b. Vlaicul și a fiului său b. Duma starostele de Hotin, cr. b. Goian pârcalab de Chilia, cr. b. Isaia vornicul și a fiilor săi, cr. b. Zbiera pârcalabul de Cetatea Albă, cr. b. Albul pârcalab de Neamț, cr. b. Buhtea, cr. b. Petrică Iachimovici, cr. b. Pașco pârcalab de Chilia, cr. b. Fete de Cetatea Nouă, cr. b. Gangur dela Orheiu, cr. b. Ștefan Cernat, cr. b. Cio-cârlie, cr. b. Iațco Hudici, cr. b. Ivașco Hrinovici, cr. b. Bodea⁵ spătarul, cr. b. Iuga visternicul, cr. b. Iuga postelnicul, cr. b. Negrilo ceașnicul, cr. b. Luca stolnicul, cr. b. Neagu comisul, și credința tuturor boierilor noștri, mari și miei. Iar după viața noastră, cine va fi domn în țara noastră a Moldovei, din copiii noștri sau din neamul nostru, ori cine va fi, acela să nu strice întru ceva și vre-odată în vecii vecilor, ci să întărească și mai tare, când se vor înfățișa⁶, fiindcă le este dată lor pentru dreaptă și credincioasă slujbă. Iar spre mai mare tărie a celor mai sus scrise, am poruncit credinciosului nostru mare boier Toma logofătul să scrie și pecetea noastră s'o atârne la această carte a noastră. Scris-a Ștefco diacul în Suceava, în anul 6978, luna Octomvrie în 26.

Pentru bibliografie, vezi p. 133.

¹ La Ghib. „și de acolo drept la isprăvitul (?) Sonței din fața aceluiș (părău)“.

² La Ghib. „despărțitoare a ocinei Puhoiul de ocina Ganguroaei bătrânei“. E vorba de satul Gangura din ținutul Bender, plasa Căinari, pe Botna (Arbure, o. c., p. 101).

³ La Ghib. „după crugul (ocolul, cuprinderea)“.

⁴ Nu știu ce va fi vrut să înțeleagă falsificatorul prin cuvântul *отъжъвалнино*, care urmează după *по нашъ мнлостю*; *отъжъвалъ* în rus. înseamnă „a-și trăi traiul“. Ghib. traduce greșit „trăind noi“; cât timp trăia domnul donator, se înțelege de sine că nu se putea amesteca nimenea în proprietatea dăruită de el.

⁵ La Ghib. sunt traduse greșit următoarele nume proprii: Dumoe (Duma), Ioan Movici (Iachimovici), Ștefani (Ștefan), Bodin (Bodea).

⁶ La Ghib. „pe unde se vor află marginile“.

V

Suceava, 7 Iulie 1471.

Ștefan confirmă lui Aftanasie, fiul lui Grigorașco Hreapeo, și lui Ioan, fiul lui Gheorghe Șelum, stăpânirea peste satul Poiana din ținutul Sorocii, ale cărui hotare dinspre satele Rașcov, Glăvănești și altele se descriu cu deamăruntul.

† Мнаост божья мѣ Стѣфан коекода, господ[ар] всѣи земаи молдавскон, знаменито чинѣм всѣм (S. всѣм) лнстом нашѣм кто нан ѡзвѣрит нан почитѣчи ислншт¹, штжѣ то истинно ест савгил нашѣм, вѣрнѣномъ Яфѣтанасѣа², снннѣс мѣ Гангорашком Храпѣкѣсѣм, да Иноанѣсѣм, сѣннѣсѣм Днорѣднѣм Шѣлѣсѣм, изъ сѣло Бакѣсанѣ³, что ест ѣ Гороцкаго цѣнѣстом, савжѣли нам право и вѣрно. Там мѣ видѣкъшь право и вѣрь нѣ савжѣбѣ до нас, жаловали смо мѣ нѣ осѣбѣ шт нашѣи мнаост, дали и потвѣрьдѣкно мѣ им штинно изъ цѣлоем котчинѣм сѣло Поинное⁴, что ест на рѣка Ннстро шѣв Гороцѣком цѣнѣстом, гдѣ вѣли и домѣ нѣ дѣдкам, нѣ садѣвь и лесѣ; которѣ да ест им шт нас ѡрѣкъ со вѣсѣмь дохѣдом, по ѡкрѣгѣ, навѣ и дѣтам им, внѣкам имѣ и правнѣскам том им, пращѣратом и прапращѣратом⁵ им, всѣмь плнмнѣствѣс им, кто нанвннжѣ вѣдѣт шт нѣ родѣ. И хѣтарѣ сѣннѣжѣ котчинѣм сѣло Поиннои начиннѣтѣца пѣрѣвои шт рѣка Нѣстра, изъ камѣнѣ что ест ѣ рат⁶ дол краинно, что развѣдѣлетѣца изъ котчинѣм Рашѣковѣм, и штѣда на горѣ ест полѣ[д]нои пока ѣ кѣпана ест, и тамо ѣ камнн хѣтарѣс, розвѣдѣл вѣо изъ котчинѣм Рашѣковѣм, и шттѣдо вѣо шѣв горѣ пока ѣ блнзѣннѣтнѣх мѣгннлнѣх, тамн ест розвѣдѣл ѣ концѣ⁷ шт котчинѣм Шѣпѣком⁸, что навѣкѣлат и Глѣванѣщаѣх, и розвѣдѣл и котчинѣм

¹ La Kočubinskij, aici și în alte locuri, ѣ îmi pare a fi o lectură greșită în loc de ю; cf. mai jos ѣ=ю (ѡу), ѣвѣ=ювѣ (adecă ю=ѡу+вѣ), ѣ концѣ=ю концѣ (= вѣ концѣ), ș. a.

² După Kočub. formă malorosiană.

³ După Kočub. Boksany (Bocsani) din țin. Sorocii, spre vest de Soroca.

⁴ Poiana; v. p. 133 și 147, n. 5.

⁵ Vezi nota 1 dela p. 139.

⁶ La Kočub. explicat prin у рад.

⁷ La Kočub. концѣ.

⁸ După Kočub. Șibca în țin. Orheiului.

Рашковом ест іа могола старом хотарѣ вотчинном Поаннон, гдѣ ест нм ѡ камин хотарѣх, жѣ вт тамо е возврат іа вѣнѣзь вотчинном Поаннон, да есо напрѣдѣ отшли вотчинное Шѣпко, которѣм възвѣает и Главанѣщнх, пока задот¹ іа вѣлон скалѣ, тамо ест жѣ розвѣдѣл нх нзь вотчино Шѣпкъвом, что назѣвал и Главанѣщи, ест камин хотарѣ іавь дном вотчинном Поаннон, и втѣда жѣ іавь до вѣшь іа вѣходѣ сонца коло вотчинном Орьчидарѣ², да идот прѣм іа табѣром, гдѣ тамо ест камѣнь хотарѣ розвѣдѣл нзь вотчинѣ Орьчидарѣм, и вт тамо е от табѣром и идот по вѣрхѣ овѣчѣм оспро Орьчидарѣ, и на прѣдоем іа вѣсход сонца по градѣ, и повьшоѣ вт иснитѣ Квратѣра³, ест камин хотарѣ вотчинном Поаннон, и на прѣд іакр (?) вѣ Нѣсѣтра коло вотчино Тарасокон, да ео вѣсоіа прѣдѣ пока іа рѣкѣ Нистра, гдѣ ест іа вѣрѣгѣ рѣкѣ Нѣстра камин хотарѣ, розвѣдѣл вотчинном Поаннон вт вотчинном Тарасокон, которѣ хотарѣ ест іа протнѣ червѣконон каминѣ, что ест за рѣкѣ Нѣстра, нжѣ ест тамо іавь горѣ есо по рѣкѣ Нѣстра, пока задот іа хотарѣ вт кѣда начмѣ еѣ. Ѡтжѣ колиѣно⁴ на то ест с вѣра господства мѣ вѣшьиписно госп[одн]нѣ Ѣтифанѣ мѣ воевод, и с кѣра вомѣр нашѣх: вѣра пана Станѣсла и сѣнѣ его пана Шоєрѣзѣ перькалѣбовѣ болгардѣцкаго, вѣра пана Еланкѣлаш и сѣпѣ его пана Дѣмоє староста хотиницкаго, вѣра пана Гоѣна перькалѣбовѣ килнск[а]го, вѣра пана Неснѣ дворѣнѣкѣ, вѣра пана Зѣѣароє перькалѣбовѣ вѣнилоградѣцѣ, вѣра пана Іѣлпѣла перькалѣба нѣмецкаго, вѣра пана Бѣхѣтнѣновѣ, вѣра пана Петр[а] Данѣмовичѣ⁵, вѣра пана Пашѣкѣ перькалѣбовѣ килнскаго, вѣра пана Фетѣнѣ новоградѣцкаго, вѣра пана Гангѣра орьхннскаго, вѣра пана Ѣтифанѣ Чѣрнат, вѣра папа Чокомѣрѣлннѣ⁶, вѣра пана Іѣцѣкѣ Хѣднчѣ, вѣра пана Нѣашѣкѣ Ѣрѣ[ч]ѣковичѣ⁷, вѣра папа Боднн спѣктарѣн, вѣра пана Го . оннѣ⁸ вѣстерѣннѣкѣ, вѣра пана Іѣсоннѣ⁹

¹ După Kočub. formă bialorusă din sec. XV.

² Alceadar, lângă Șibca (Arbure, Dicționar, p. 6).

³ Calaturele, la ost de Alceadar.

⁴ Cf. nota 4 dela p. 144.

⁵ Pentru Шкимовичѣ; cf. p. 140, n. 1.

⁶ La Kočub. Чоком Рѣлннѣ; vezi p. 132.

⁷ La Kočub. Ѣрѣ. ѣковичѣ; vezi p. 132.

⁸ După Kočub. probabil Гостоннѣ; cf. însă Югони, în documentul dela 28 Mai 1470, p. 140.

⁹ Cf. Югони s. Югони în documentele precedente.

постелника, вѣра пана Нипрѣла¹ чашинѣка, вѣра пана Лѣски стол-
ника, вѣра пана² Нѣнга комнса, и вѣра всѣхъ колѣрѣхъ на-
шѣхъ молдавьскихъ, вѣликихъ и малихъ. И по нашѣмъ жѣвотъ, кто ес-
дѣт господар прѣкъ нашешъ земля молдавскон, от дѣтихъ нашѣхъ,
иго панимѣ, вѣдѣ кто есдѣкто, кого богъ извѣброт, про то шовѣкъ
нѣпорѣшлано имъ некто а неколигъ къ чемъ, да ещо дати и
потвѣрѣдити, какъ имъ далъ и подѣвѣрѣдиано мѣкъ имъ, по право ихъ
вѣрѣнонъ ихъ сажѣвѣкъ. И на болшѣмъ крѣпостъ мѣкъ вѣкшѣпис[а]ногъ,
вѣкшѣл сѣмъ нашѣмъ вѣрѣншѣмъ колѣрѣаншѣ, вѣликишѣмъ паншѣ Мѣнонѣкъ
Лѣкокшѣло Шѣпксѣ, отписатъ и нашѣмъ пишѣтъ прѣкъвикшѣнтъ къ сѣмъ на-
шѣмъ листѣ. Писалѣкъ Бѣлѣкианъ Харѣнѣковѣкъ диакѣкъ ѿ Гочѣвѣкъ, вѣкъ
лѣтѣмъ ѿсходъ, пани³ мѣсѣа ѿ дна.

Pecete din ceară neagră, atârnată de mătase roşie-verde. —
Pentru bibliografie, v. p. 131 și urm. Aci adaog traducerea:

† Cu mila lui Dumnezeu noi Ștefan voevod, domn a toată țara Moldovei, facem cunoscut cu această carte a noastră celor ce o vor vedeă sau o vor auzi cetindu-se, că aceste adevărate slugi ale noastre credinciosul Aftanasie, fiul lui Grigorașco Hreapco, și Ioan, fiul lui Gheorghe Șelum, din satul Bocșani⁴, care este în ținutul Sorociei, ne-au slujit nouă cu dreptate și cu credință. Deci noi văzând dreapta și credincioasa lor slujbă cătră noi, i-am miluit cu osebita noastră milă, le-am dat și le-am întărit ocina lor, cu toată moșia lor, satul Poiana, care este pe apa Nistrului în ținutul Sorociei⁵, unde au fost și casele moșilor lor, grădinile și pădurea lor; acestea să le fie dela noi uric cu tot venitul, de jur împrejur, lor și copiilor lor, nepoților lor și strănepoților și răstrănepoților lor, la tot neamul lor, care va fi mai aproape din neamul lor. Iar hotarul acestui sat de moșie Poiana se începe întâiu din apa Nistrului, dela piatra ce este în rădiu⁶ în jos la margine, unde se desparte de moșia Rașcov⁷, și de acolo în sus spre miază-zi . . . și acolo este o piatră de hotar, unde se hotărăște cu moșia Rașcov, și de acolo tot în sus până la movilele îngemănate, acolo se hotărăște la capăt cu moșia Șeapca, ce se numește și Glăvănești, și hotarul cu moșia Rașcov este la movila de pe vechiul hotar al moșiei Poiana, unde este o piatră de hotar, iar de acolo se întoarce în jos pe moșia

¹ Poate că în orig. este Нипрѣла (Negrilă).

² La Kočub. de două ori.

³ Pentru юан; cf. p. 145, n. 1.

⁴ Vezi nota 3 dela p. 145; cf. satul Bucșani sau Bocșani din țin. Chișinăului, pl. Zbiroia (Arbure, Dicționar, p. 12).

⁵ Poiana sau Poiana-Cunici (Arbure, o. c., p. 166).

⁶ Traduc așa pe «(=») рат; cf. nota 6 dela p. 145.

⁷ Vadu Rașcu, lâng. în țin. Sorociei (Arbure, o. c., p. 221: Vad-Rașcu).

Poiana, și tot înainte până la moșia Șeapca, care se numește și Glăvănești, până ce dă în stâncea albă, unde este hotarul lor cu moșia Șeapca, ce se numește și Glăvănești, și unde este o piatră de hotar în fundul¹ moșiei Poiana, și de acolo în sus spre răsăritul soarelui, pe lângă moșia Orcidar, și merge drept în . . . , unde este o piatră de hotar și unde este hotarul cu moșia Orcidar, și de acolo² . . . și merge pe vârful oilor³ spre (?) Orcidar, și înainte spre răsăritul soarelui pe grind și din sus de⁴ . . . Curătura, unde e o piatră de hotar a moșiei Poiana, și înainte drept în Nistru pe lângă moșia Tarasova⁵ și tot înainte până în apa Nistrului, unde se află o piatră de hotar în malul Nistrului, între moșia Poiana și moșia Tarasova, al cărei hotar este în fața pietrii roșii, care este dincolo de apa Nistrului, și apoi tot în sus pe apa Nistrului, până ce dă în hotarul de unde am început. Și e volnic întru aceasta cu credința domniei mele mai sus scrisului Ștefan voevod, și cu credința boierilor noștri: cr. b. Stanciu și a fiului său b. Mârzea pârcalab de Cetatea Albă, cr. b. Vlaicul și a fiului său b. Duma staroste de Hotin, cr. b. Goian pârcalab de Chilia, cr. b. Isaia vornicul, cr. b. Zbiera pârcalab de Cetatea Albă, cr. b. Albul pârcalab de Neamț, cr. b. Buhtea, cr. b. Petre Iachimovici, cr. b. Pașco pârcalab de Chilia, cr. b. Fete de Cetatea Nouă, cr. b. Gangur de Orhei, cr. b. Ștefan Cernat, cr. b. Ciocârlie, cr. b. Iațco Hudici, cr. b. Ivașco Hincovici, cr. b. Bodea spătarul, cr. b. Iuga visternicul, cr. b. Iuga postelnicul, cr. b. Negrilă ceașnicul, cr. b. Luca stolnicul, cr. b. Neagu comisul, și credința tuturor boierilor noștri moldovenești, mari și mici. Iar după a noastră viață, cine va fi domn în țara noastră a Moldovei, din copiii noștri sau din neamul nostru, oricine va fi, pe care Dumnezeu îl va alege, acolo să nu le strice întru nimic nici când, ci să le dea și să le întărească mai mult, cum le-am dat și le-am întărit noi, pentru dreapta și credincioasa lor slujbă. Iar spre mai mare tărie a celor mai sus scrise, poruncit-am credinciosului nostru boier, marelui jupân Manoil Iacoveilo Thepcul (s. Fepeul), să scrie și pecetea noastră s'o atârne la această carte a noastră. Scris-a diacul Vlaseian Harencov⁶ în Suceava, la anul 6979, luna lui Iulie în 7.

¹ Traduc așa pe *МЕК ДНОМ* (= въ днѣ); întrebuintarea lui *ДНО* (fund) în sens topografic arată că falsificatorul, dacă n'a fost Român, a cunoscut cel puțin nomenclatura topografică românească.

² Aici și mai sus a rămas netradus *ТАБѢРОМ* (tabără?).

³ Cu „vârful oilor“ traduc pe „*вѣрхъ оръчсѣмъ*“ (formă necorectă dela adj. *орчѣн*). S'ar putea însă ca falsificatorul să fi vrut a pune aici cuvântul *община* obcină, opcină.

⁴ Aici a rămas netradus *испнта*.

⁵ Sat între Calaturi și Solonceni (Arbure, o. c., p. 208).

⁶ Pe ce cale a ajuns falsificatorul la niște nume atât de curioase de logofăt și de diac, nu-mi pot explica.

Piatra, 17 Martie 1496.

Ștefan confirmă mănăstirei Neamțului hotarele din sus și din jos de ea, dinspre cetate și dinspre muntele Neamțul, așa cum fuseseră fixate de domnii anteriori.

† Многостію божію мы Стефанъ воевода, господарь земли молдавскон, знаменито чиним ис снм листомъ нашемъ въсѣ[м] кто на нь слышитъ и[ли]¹ чточи его слышитъ, уже² благопроизволихъ нашимъ благымъ произволеніемъ, и вътъ въсѣмъ наше доброн колѣ и вътъ кога помощіа, тако дадохомъ и поновокномъ, съматрѣщимъ и послѣдствѣщимъ вътъ древныи господари, и оукрѣпихомъ и вътъ насъ даніе и милованіе свѣтаа наше молебъ рекома Немеческа монастыр, что естъ на Немцишора, ствердихомъ емъ хотаръ изъ городѣ, вътъ выш(е) монастыръ и вътъ ниж(е) и съ планинѣ, зоветъ сѣ Немца, и хотаръ емъ почахо[м] избрати: вътъ оустъ изборѣ Мѣстови выше городѣ Немца, Немца дороги, и [вът] толкъ выш(е) на верѣжю до сѣтїю Карпенѣ, та рѣка Немеческа³ до сѣтїю П'перигса, та протѣ въ слатинѣ, та вѣчиннъ междѣ верѣшїи Ларгоудѣ и Фаркаши, протѣ въ каменъ Корнѣлов, и Источникъ до сѣтїю, и черезъ Бистрици до верѣшѣ Бръстатса, та вѣчиннъ до верѣшѣ Хоурдѣга⁴, та вѣчиннъ до верѣшїю Дерентѣловъ и Цибелкъ, и вътъ толкъ протѣ долѣ на Бѣшменъ до оустъ Фаркаша, и рѣка Фаркаша до верѣшїе, междѣ планини подъ Халовкы, и грѣюа Халовкы, та верѣшѣ Пицїгалъ до верѣшѣ Сихла, и вътъ толкъ протѣ надъ дѣлоа Рѣселѣнъ черезъ до верѣшїю Немцишоры право до главо Пашови, та на верѣшѣ Пашовѣ долкѣ до истѣчникѣ Мѣстова. То естъ всѣ хотаръ свѣтаго монастыра выш(е)писаннаго рекомѣи Немца; да бѣдетъ вътъ насъ зрнкѣ съ въсѣмъ доходѣмъ, непорѣшии николїже на вѣкы. Я на то естъ вѣра господства ми выш(е)писаннаго Стефана воеводѣ, и вѣра нашихъ боярь: в. п. Братѣла, и в. п. Михайла Сѣцѣла, и в. п. Бѣлѣдора двѣрника, и в. п. Шефоула и Дима, и в. п. Лѣска⁵

¹ Orig. и.

² Orig. чточи его слышитъ чточи уже (scris așa că pare a fi соже).

³ Orig. Немемеческа.

⁴ S'ar putea ceti și Хоурдѣга, e mai probabilă însă lectura Хоурдѣга.

⁵ Orig. Лѣска.

Прѣсрѣ портарѣ сочавскаго, и в. п. Катънѣ сътарѣ, и в. п. Бремѣ, и в. п. Шогила чашныка, и в. п. Драгоше и Дима прѣкълабоке немецкын, и в. п. Фрѣнтеша, и в. п. Петрика комиса, и в. ¹ п. Негрила и Твадера прѣкълабоке ивкоградскых, и вѣра вѣсѣхъ бошри нашихъ молдавскых, и великыхъ и малихъ. И по нашемъ животѣ, кто бѣдетъ господарь нашихъ земли, въ дѣтен нашихъ или въ нашего рода, и пакъ бѣдъ кого богъ избереъ господремъ быти нашихъ земли молдавскон, тотъ ен не поро[у]шина николиже нашего даннѣ и потвержденнѣ ², а бы оутвердени и оукрѣпила томъ нашемъ свѣтомъ монастыр(с) въ Нѣмца. Пакъ кто сѣ покъситъ порѣшити ³ того выш(е)писаннаго нашего даннѣ и поутверждени, такови да естъ проклатъ въ господа бога и спаса нашего ис[х]р[и]ста ⁴, и въ прѣчистиѣ богоматери, и въ свѣтыхъ четири евангелисти и въ бѣи вѣрховныхъ апостола и прочи, [и] въ свѣтыхъ тѣи штець иже въ Нѣки, и въ вѣсѣхъ свѣтыхъ иже въ вѣка богъ оугодившихъ, и да естъ подобенъ Юдѣ и проклатомъ Ярю, и да имаеъ оучастнѣ съ шнѣми Юдени иже къзыпиша на господа: крѣв его на ныхъ и на чадѣхъ ихъ, иж(е) естъ и бѣдетъ къ кѣкы. И на бошою крѣпость и потверждени томъ вѣсемъ вышписанномъ, велѣанъ есми нашему вѣрнумъ панъ Тьоутсал(с) логвѣтс писати и наше печатъ привѣсити къ нашемъ листу. Мати писалъ въ трѣхъ Камен, в лѣтѣ 73д, мѣсѣца мартѣи 3и дны.

Pecetea pierdută. — Orig. în Arhivele Statului din București, M-rea Neamțului No. 4 (depozite particulare). În dosul pergamentului însemnarea veche: † монастыръ Немец †. Există și două traduceri vechi: una de „Evloghie dascal ot școala slovenească“ dela 1759 Iunie 15 și alta, mai bună, revăzută și autenticată de Paisie, arhimandritul și starețul mănăstirei Neamțului și Secului. O altă traducere se află sub No. 4 în condica de documente privitoare la „munții“ acestei mănăstiri (No. 4337 din opis). Aceasta din urmă fiind destul de exactă și nefiind încă publicată, o reproduc aici întreagă:

„Cu mila lui Dumnezeu noi Ștefan voevod, domn pământului Moldaviei, facem înștiințare cu această carte a noastră tuturor, cari pre dânsa vor căută și cetindu-se ea vor auzi, pentru că bine am voit cu a noastră bună voie și din toată a noastră bună voe și

¹ Seris кара, în loc de obișnuitul кара.

² În orig. поупотверждени; cf. mai jos поутверждени.

³ În orig. порѣшилн.

⁴ În orig. prescurtarea neobișnuită ѵс, în loc de ꙗ sau ѿ.

din agiutoriul lui Dumnezeu, precum am dat și am înnoit, căutând și urmând celor mai de mult domni, și am întărit și de la noi danie și miluire sfintei noastre rugi ce se zice a Neamțului mănăstire, ce ieste pe Nemțisor, am întărit hotarul ei dintru a cetății, din susul mănăstirei și din jos și cu plaiul ce se chiamă Neamțul. Și hotarul ei am început a alege din gura izvorului Mustii, din sus de cetatea Neamțului, drumul Neamțului, și de acolo în sus pe obrejie până la gura Carpănului, apoi râul Neamțului până la gura Pipirigului, apoi drept în slatină, apoi opecina pîntre obârșia Largului și a Fărcașii drept în piatra Cornului, și Izvorul până în gură, și preste Bistriță până în vârful Vârstatului, apoi opecina până în vârful Hurdugăi, apoi opecina până la obârșia Dreptului și Țibleșul; și de acolo drept în jos pe Bușmei până în gura Fărcașii și râul Fărcașii până la obârșie pîntre plaiuri supt Hălăuca și gruiul Hălăucii; apoi pe vârful Pițigăii până în vârful Sihlii, și de aceea drept la dealul Rusului preste obârșia Nemțisorului, drept până la capul Pleșului, apoi la vârful Pleșului în gios până în izvorul Mustii. Acesta este tot hotarul a sfintei mănăstiri mai sus scrisă, ce se zice Neamțul; să fie de la noi uric cu tot venitul, neclătit nici odinioară în veci. Iar la aceasta ieste credința domniei mele mai sus scrisul Ștefan voevod, și credința boerilor noștri: credința dumnialui Bratul, și credința dumnialui Mihail Oțal, și credința dumnialui Boldor vornic¹, și credința dumnialor Șteful și Dima, și credința dumnialui Luca Arbure portariul Sucevii, și credința dumnialui Clănău spătar, și credința dumnialui Ieremiia, și credința dumnialui Movila păharnic, și credința dumnialor Dragoș și Dima pîrcălabii Neamțului, și credința dumnialui Frunteș, și credința dumnialui Petrica comis, și credința dumisale Negrilă și Toader pîrcălabii Cetății Noao, și credința tuturor boerilor noștri a Moldaviei, și mari și mici. Iară după a noastră viață, cine va fi domn pămîntului nostru, din fiii noștri sau din neamul nostru, și iarăș fie pre care Dumnezeu va alege domn să fie pămîntului nostru Moldaviei, acela să nu clătească niciodată a noastră danie și întăritură, ci să o întărească și să o întemeiază pre aceea a noastră sfântă mănăstire de la Neamț. Iar cine se va ispiți să o clătească cea mai sus scrisă a noastră danie și întăritură, aceia să fie blestemați de la domnul Dumnezeu și mîntuitorul nostru Isus Hristos, și de la prea curata maica lui Dumnezeu, și de la sfinții patru evangheliști, și de la doisprezece verhovnici apostoli, și de la ceilalți sfinți² trei sute optsprezece părinți cei de la Nicheia, și de la toți sfinții, cari din veac au plăcut lui Dumnezeu, și să fie asemenea Iudii și blestematului Arie, și să aibă parte cu aceia Jidovi, cari strigă asupra domnului: sângele lui asupra lor și asupra filor lor,

¹ In trad. adaos „de ocnă“.

² In trad. „și de la ceialalți din sfinți“.

care este și va fi în veci. Iar pentru mai mare întărirea și întărirea tuturor celor mai sus scrise, am poruncit noi boierului nostru dumaialui Tăutului logofăt să serie și a noastră pecete să o lege cătră a noastră carte. Mateiu au scris în târgul Pietrii. Vn lētū 7004, mēșecē Marti 17 dne“.

Munții și păraele citate în această hotarnică a mănăstirii Neamțului poartă și astăzi aceleași numiri și sunt însemnate toate pe harta Statului Major, planșele M-rea Neamțu și Mădeiu, în partea vestică a jud. Neamț și în partea estică a jud. Suceava. N'am găsit pe hartă „izvorul Mustii“ și „piatra Cornului“, pe cari nu le găseserăm în Marele Dicționar Geografic; cu „gura Carpânului“ cf. dealul Cărpinișului, lângă dealul Pleșului; Pițigaia e Chițigaia sau „Chițigaile“ de azi, la nord de „Izvoarele“, în documentul nostru „Izvorul“. Cele mai multe din aceste numiri topografice sunt consemnate și în Marele Dicționar Geografic al României; astfel Bușmeii II, p. 87; Dreptul „Dereptul“ III, p. 253; Chițigaile și Chițigaia Mare II, p. 392; Fărcașa III, p. 344; Halăuca III, p. 685; Hurduga III, p. 753; Largul IV, p. 138; Pleșul IV, p. 763; Rusul V, p. 299; Sibla V, p. 330; Tibleșul V, p. 674. Vârstatul lipsește. Cf. cu acest nume satul „Vârstații“ în Documentele lui Ștefan cel Mare, No. CCXXVI din vol. I.

VII

12 Martie 1497.

Ștefan confirmă lui Mihăilă și fratelui său Vlad stăpânirea peste satul Șișcani, pe valea Largă „unde a fost Stan Coliban“, cuvenit lor la împărțeala făcută de boierul Oțal Migdal între ei și unchiul lor Mihăilă Cupee.

Copie scoasă de pe suret ce-i seos de pe un ispisoc sârbăsc de la domnul Ștefan voevod, din let 7005, Martie 12.

Cu mila lui Dumnezeu Ioan Ștefan voevod, domn pământului Moldaviei, facem știre cu această carte a noastră tuturor celor ce vor căută pre dânsa, sau de vor auzi-o cetindu-o să înțaleagă, precum am dat și am întărit slugilor noastre Mihăilă și Vlad, pe a lor dreaptă ocină și moșie, un sat pe vale Largă, anume Șișcanii, unde au fost Stan Coliban, ce au avut împărțanie cu unchiul său Mihăilă Cupee, care au fost împărțită de credinciosul boierul nostru Oțal Migdal; i-am dat și uric de împărțania aceluia de mai sus numit sat,

ce iește pe Larga, anume Șișcanii, unde au fost Stan Coliban, de pe unde s'au hotărit de credinciosul boeriu nostru Oțâl Migdar, ca să le fie dreaptă ocină și moșie, lor și feciorilor lor și nepoților și strănepoților lor și a tot neamului lor, cine s'a alege mai de aproape, neclătit¹ nici odinioară în veci: Iar hotarul acelui mai de sus numit sat, anume Șișcanii, ce este pe Larga², unde au fost Stan Coliban: începându-se din Larga despre răsărit din gios de gura Prihodiștii, în gios stâlp de piatră; și de acolo tot în gios costișa cam pe supt pădure, până în dreptul râpii Nachii³, stâlp de piatră, și tot în gios într'un pisc din gios de fântâna împutită peste matca Lărgii la o piatră în gura văii Ciogole⁴, și așa în gios pe de amândoa părțile văii Lărgi, până la fântâna Mogăi; de acolo se întoarce către răsărit pe drumul lui Cocârțală⁵, alătura cu Curiacii⁶, până în gura văii Săci, unde curge în Elan; de acolo în sus drept pe matca Săcii, pâră la o groapă, și tot matca în sus, pâră la codrul cel mare, și tot așa în sus la un lac, la un stejar care este însămnat cu boir, unde se întâmpină cu hotarul Tulburii, care este a sfintii mitropoliei de Roman; și de acolo se întoarce spre apus, până în valea Lărgii, în Prihodești⁷, din deal de drum, iește însămnat cu boor într'un stejar; de acolo în gios pe supt pădure la o piatră, din sus de fântâna împutită⁸; de acolo pe sub pădure la o piatră în capul piscului; și de acolo tot pe sub pădure, până în cărare Grumăzăștilor, de unde s'au început întâiu hotarul. Însă de la cărare în gios a văii Lărgi, să fie lui Mihăilă Cupce, pe de amândoa părțile, cu tot venitul; iar de la cărare în sus, ca să le fie nepoților lui Mihăilă și Vlad, pe de amândoa părțile văii Lărgi, cu tot venitul. Și spre aceasta este credința domniei noastre, care

¹ In ms. de două ori.

² Astăzi această vale se numește Saca.

³ Azi dealul Nachiea sau Nachii și valea Nachii, spre vest de Șișcani.

⁴ Numele acesta s'a schimbat.

⁵ Cf. Cocarta, Cocărceni, sate în jud. Tecuciu și Buzău.

⁶ Azi dealul Curieci, în fața dealului Săcuței.

⁷ Probabil greș. în loc de *Prihodiște*; cf. Приходище la p. 158.

⁸ In suret greș. „împutină“.

scrie mai sus, noi Ștefan Vodă, și credința a preaiubitului nostru flu Bogdan-Vlad¹, și altor boeri: credința boeriului nostru Duma pârçalab, și credința boeriului Boldur, și credința boeriului Hârman, credința boeriului Toader pârçalab de Hotin, boeriului Irimia pârçalab Neamțului, credința boeriului Movila ceașnic, credința boeriului Fruntes² stolnic, și credința boeriului Petrică comis, și credința tuturor boerilor noștri, mari și mici. Iar după viața noastră, cine va fi domn pământului nostru, din fiii noștri sau din neamul nostru, pre cine va alege Dumnezeu, ca să fie domn pământului Moldaviei, să nu strice dania noastră și întărire, ci să le întărească, pentru că este a lor dreaptă ocină și împărțanie. Pentru mai mare credința și întărire acestor de mai sus scrise, am poruncit credinciosului boeriului nostru Tăutul vel logofăt ca să scrie și cătră această carte a noastră pecete să o lege.

Academia Română, sign. ¹⁰1/LXV, cu următoarele însemnări de autentificare: „S'au tălmăcit de Gheorghie Evloghie dascal. 1780, Martie 2. — De la isprăvnicia Fălciului: Această copie scoțându-se de pe altă copie a ispisocului sârbesc și poslăduindu-se din cuvânt în cuvânt, s'au adevărit. Niculache Dimache spătar. 1817, Avgust 10. — De la isprăvnicia Fălciului: S'au poslăduit din cuvânt în cuvânt și fiind întocmai cu cea adevărată copie, ce s'au văzut, s'au încredințat de cătră isprăvnicie. Ioan Cuza spătar. 1819, Fevruarie 27“.

VIII

[12 Martie] 1497.

Ștefan confirmă lui Mihăilă Cupce stăpânirea peste satul Hoceni pe Larga, „unde au stătut Stan Coliban“, cuvenit lui la împărțeala făcută între dânsul și nepoții săi de frate Mihăilă și Vlad. Boierul Oțal Migdal, la însărcinarea domnului, a fixat hotarele satului.

Copie scoasă de pe un ispisoc sârbesc de la Ștefan Vodă cel Bun, din let 7005.

Cu mila lui Dumnezeu noi Ștefan voevod, gospodar zemle moldavskoi, înștiințare facem cu această carte a noastră

¹ In suret „a preiubiților noștri fii Bogdan și Vlad“.

La numele de boieri suretul are greșit: Dume, Beldur, Fruntaș.

tuturor cine pe dânsa va căută sau cetindu-o va auzi, de adevărată a noastră slugă Mihăilă Cupce, datu-i-am și i-am întărit pre a sa ocină dreaptă și împărțitură un sat pre Larga, anume Hoceni, unde au stătut Stan Coliban, care au avut-o împărțire cu nepoții lui de frate Mihăilă și Vlad, ce li-au împărțit al nostru boeriu giupânul Oțal Migdal, ca să-i fie de la noi uric de împărțală pe acel sat, carele s'au numit mai sus pre Larga, anume Hoceni, unde au stătut Stan Coliban, slugii noastre lui Mihăilă Cupce, ce este a lui împărțită de cătră nepoții lui Mihăilă și Vlad, pe unde au hotărit al nostru boeriu dumnialui Oțal¹ Migdal, ca să-i fie lui dreaptă ocină și împărțare, lui și ficiorilor lui, și nepoților și stră-nepoților lui, și tot rodul lui, cine s'ar alege mai aproape, neclintit nici odinioară în veci. Iar hotarul acelui sat ce scrie mai sus, anume Hoceni pre Larga, unde au stătut Stan Coliban: începându-se din Larga, de la cărare care vine despre satul Ochiteștii, care acum se chiamă Grumăzăști², de la un izvor de pe costișă; de acolo drept spre apus, stâlp de piatră, și tot în gios până în piscul Drăghicioi³, stâlp de piatră, și tot în gios până în dreptul capul rădiului despre soare-apune într'un pisc, stâlp de piatră, și tot în gios până unde vine drumul de la satul Ochiteștii, care se chiamă Grumăzăștii, la un izvor de pe costișă, și de acolo drept la vale la apus, drept râpa Ciogolii în malul părăului despre răsărit, stâlp de piatră, și de acolo în gios vale Largă drept gura râpii Humii⁴, stâlp de piatră, și tot în gios până la fântâna Mogăi, stâlp de piatră, și tot în gios vale până drept capul piscului prin capul Curiacilor, stâlp de piatră, tot despre răsărit; și de acolo drept la apus în capul piscului până în părăul Bujorului, stâlp de piatră, și în sus vale Bujorului⁵, din sus de fântâna Oiăi, stâlp de piatră, și tot în sus până unde se întâlnește cu locul Oțalenilor, stâlp de piatră; și de acolo drept la răsărit până

¹ Chip, stăpânul satului Oțeleni de lângă Hoceni. Cf. nota 2 dela p. 128.

² Astăzi Grumezoaie (Grumăzoaie), lângă Urlați, pe valea Grumezoaiei (jud. Fălciu, pl. Mijlocu).

³ Drăghicioaei.

⁴ Numele s'a pierdut, dacă nu cumva e o greșală în loc de „dealul Humăriei“, spre sud de Curieci.

⁵ Cf. dealul Bujor lângă Oțeleni.

în deal, stâlp de piatră; și de acolo în sus drumul hotarălor la mijlocul locului, stâlp de piatră; și tot în sus până în capul pădurii, stâlp de piatră; și de acolo la deal, nu mult spre apus, și în sus dealul prin pădure, drept fundul râpii Tomșii¹, bour într'un stejar; și tot în sus dealul drept poiana Răcii², bour într'un stejar și groapă; și tot în sus prin pădure până drept fundul Cetățuii³, unde se lovește cu moșiile ce vin despre Lohan⁴ și drept la răsărit până în fundul Cetățuii, și de acolo în gios costișa peste gura văii Uleului⁵, și tot în gios până în gura văii Colibilor, stâlp de piatră, și de acolo drept la răsărit prin capul locului sfintei mănăstiri Tulburii⁶, ce ieste dată și închinată sfintii mitropolii Romanului, peste vale Lărgii în piatra cea dintâiu, de unde s'au început. Și așa s'au împărțit. Și la aceasta este credința însuș domniei mele de mai sus scrisă Ștefan voevod, și credința preaiubitului meu fiu domnul Bogdan-Vlad⁷, și credința boerilor noștri, a mari și mici: credința boerului dumnialui Duma⁸ pârcalab, și credința boerului Boldur⁹ vornic mare, și credința boerului Hărman marelui hatman, și credința boerului Toader pârcalabul de Hotin, și credința boerului Ierimia pârcalabului Neamțului, și credința boerului Mughila ceșnic, și credința boerului Frunteș¹⁰ stolnic, și credința boerului Petrica comis mare, și credința tuturor marilor noștri boeri. Iar după viața noastră, cine va fi domn pământului nostru, din fiii noștri, sau din neamul nostru, pre cine va alege Dumnezeu ca să fie domn pământului Moldaviei, să nu strice a noastră danie și întărire, ci mai vârtos să le întărească, și pentru că ieste a lor dreaptă ocină și împărțanie. Și pentru mare credința și întărire acestor de mai sus scrise, am poruncit

¹ Cf. Tomșa, un cătun spre sud de Șișcani.

² Cf. valea Recea, între dealul Oțelenilor și dealul Seaca.

³ Cetățuea eră la nord de Șișcani; cf. și azi dealul Cetățuii.

⁴ Părâu în jud. Fălciu, se varsă în Crasna. In suret e greșit Lohin.

⁵ Spre nord-vest de Șișcani (valea Uliu).

⁶ Mănăstirea aceasta nu mai există, s'a păstrat însă amintirea ei în Dealul Mănăstirei, Sacă Mănăstirei și alte localități din apropiere.

⁷ In suret „a preiubiților mei fii domni Bogdan și Vasilie“.

⁸ In suret Vasilie. Cf. documentul următor, p. 158.

⁹ In suret Beldur.

¹⁰ In suret Fruntaș.

credinciosului boierului nostru Tăutul marelui logofăt ca să scrie și cătră această a noastră carte și pecete să o lege.

Academia Română, sign. ¹¹10/LXV, copie de pe altă copie, cu următoarele însemnări de autentificare: „Această tălmăcire s'au făcut de Pavel Iacobici. — Această copie am scris de pe suret, ce ieste tălmăcit de Pavel Iacobici, asămine și întocma după cum eră scris, și am iscălit, 1806, Iunie 2, Ioan Nicolao Ciure, diac în divanul domnesc. — De la isprăvnicia Fălciului: Această copie scoțându-se de pe altă copie a ispisocului sârbesc și poslăduindu-se din cuvânt în cuvânt, s'au adevărit. 1817, Avgust 10. Neculachi Dimachi. — De la isprăvnicia Fălciului: S'au poslăduit din cuvânt în cuvânt, și fiind întocma cu ce adevărată copie, s'au încredințat de către isprăvnicie. 1819, Fevruarie 27. Ioan Cuza spătar. — Șișcanii sunt astăzi un cătun al com. Hoceni, jud. Fălciu, pl. Mijlocu. Mai toate numirile topografice din acest document s'au păstrat și sunt însemnate pe harta Statului Major, planșele Huși și Vetrișoaia. Cf. și documentul următor.

IX

Iași, 15 Martie 1497.

Ștefan confirmă lui Mihăilă Cupeici (Cupee) stăpânirea asupra satului Hotceni pe Larga, „unde a fost Stan Coliban“, care i-a căzut în partea lui la împărțeala dintre dânsul și nepoții săi de frate Mihail și Vlad; boier hotarnic a fost Oțel Miedar (Midar).

† Милостію вожію мы Стефа[н] коеквда, господаръ земли мвладескои, знаменито чиним и к сим листом нашем въскм кто на нем възрит или его чточи оуслышит, вж[е] тот истиннй нашемс слоугы Михъилъ Квпича дали и потврѣдили своиу правою шти(н)ноу и выраздѣленіе, едно село на Ларск по имѣ Хотчанн, где был Стан Колбан, что они имаан разделенн съ братичини его Михъила и Блада, что ли им разделана нашемоу вѣрномс волѣринь пана Оцел Миедар, како да ест шт нас срик за раздѣленіе тое село иже выш(е)речени на Ларги по имѣ Хотчанн, где был Стан Колбан, свѣги нашим Михъилъви Квпича, что ли ест емс раздѣленіе шт къ братичини его Михъила и Блада, покуда хотарилъ нашемс вѣрномс волѣрини нан Оцел Мидар, како да ест правою шти(н)нс и разделеніе, им и дѣтим нх и внсчатом нх и прѣвнсчатом[м] нх и въскмс родсмь нх, кто ск им изберет нанближнн, непорошин неколижн на кѣкы. Я хотар

томъ вишьписаномъ село по имѣ Хотчаннѣи на Ларсѣ, гдѣ биа
 Стан Колибан, починши (сѣ вт) Ларсѣ, вт стѣсъ иже прихѣдит
 вт село Ыкитещѣи, иже зѣкет сѣ Грѣмъещѣи, вт един источник
 на обочѣи, и та право къ запад черес матки Ларгы, и та нижны по
 вебѣ стороны матки Ларсѣ, дажи до крѣница Шогови, и та ввернит
 сѣ къ вѣсток вѣси на доросѣ Кокрѣцаловѣ, даже до оустѣи
 долина Гсха, гдѣ падет сѣ на Еланѣ, и та выше на матки долина
 Гсхы до великаго кедрѣ¹, ѣ едина лака², вѣ един дѣе иже ест знаме-
 нанѣ сѣ воуѣр, гдѣ присничае сѣ сѣ хотаром Тѣрес[р]ѣвы[м], и та
 ввернит сѣ на долина Ларсѣ ѣ един дѣе, иже ест ѣ оустѣи долина
 Прихѣдищѣ, по гор дорога, и ест знаменан сѣ вѣѣр, и та нижна
 под лис до един каменѣ, по гор крѣница смрадѣи, и та под лис
 до един камен вѣ конца песка, и та под лис даже до стѣ[сѣ]
 Ыкитѣскови, гдѣ починши сѣ прѣкомъ хотар[с]. Тако раздѣлиа
 сѣ: вт стѣсъ нижнѣи али да ест матки Ларги Михѣналеи Кѣпча
 по вебѣ сторонѣ, сѣ вѣсѣмъ дохѣдом, али вт стѣсъ вишни[и] да
 вѣдет братичинѣ его Михѣнаа и Елада, по вебѣ сторонѣ матки, сѣ
 вѣсѣм дохѣдом. Я на то ест вѣра нашего господства ми вы[ше]пи-
 сана[го] мы Стефана ковода, и вѣра прѣвѣзлюбелнаго сына гос-
 подства мы Богдана и Елада³, и вѣра воар наших: в. п. Дѣми
 прѣкѣлаба, и в. п. Болдѣра дворника, и в. п. Хрѣмана, и в. п.
 Дѣм[и] прѣкѣлаба, в. п. Тоадѣра прѣкѣ[ла]ва хѣтинских, в. п. Ыри-
 мѣи прѣкѣ[ла]бове иѣм[ѣц]скаго, в. п. Чортѣроскаго, в. п. [Ш]ан-
 дра прѣкѣлабове новѣградскаго, в. п. Исѣ[к]а вистѣрника, в. п. Дѣмишѣ
 постѣаник[а], в. п. Шогыла чашника, в. п. Фрѣнтѣша столника,
 в. ⁴ п. Петрика комиса, и вѣ[ра] вѣсѣх воар наших, великнѣх и
 малих. Я по нашемъ живѣтѣ, кто вѣдет господарѣ нашемъ земан,
 вт дѣтѣи нашим, [или] вт нашего рода, али пак вѣдѣс кого вогѣ
 изверит господарѣ выти наш[ѣ]и молдавскѣи земан, то[т] бѣ им
 не порошна нашего даанѣ и потѣрѣженѣ, али ви им и потѣрѣдиа
 и зкрѣпиа, занеже сѣт прак[а] вти(и)нѣ и вираздѣленѣ. Я на болше
 крѣпѣст и потѣрѣженѣ томъ выш(ѣ)писаномъ, велѣан есми нашимъ
 вѣрномъ папа Тѣстѣаль лѣгофѣтѣ писати и нашемъ печати завѣситѣ
 к симъ листом нашим. † Мѣсца мартѣ ѣи дѣнь. Писаа Шан[дрѣ]
 Крѣжовнѣ ѣ Исѣх, в л(ѣ)тѣ ѣзѣ.

¹ De sigur pentru кодрѣ=codru.

² Vezi p. 130.

³ Greșit, în loc de Богдана-Елада.

⁴ Scris aici greșit вѣрѣ.

Pecetea cea mare domnească cu legenda: † ПЕЧАТЬ ІУ ГТЕ-
 ФАНЪ БОЖИДА, ГВСПОДАР ЗЕМАН МВАДАКСОН (cf. mai sus, p. 130).—
 Orig. la d-na Maria Moruzi din Iași. Intr'o hotarnică dela Oct.
 1824, publicată de d-nul Gh. Ghibănescu în Cuzeștii, p. 172 și
 urm., se citează o traducere românească a acestui document, făcută
 de polcovnicul Toader¹ Debrici la an. 1806, Iulie 4. Din cuprinsul
 acestei traduceri, dat în hotarnica privitoare la moșiile Hoceni și
 Șișcani din jud. Fălciu, se vede că e vorba de documentul nostru
 (7005, Martie 15). Iată și traducerea lui:

† Cu mila lui Dumnezeu noi Ștefan voevod, domn al țării Mol-
 dovei, facem cunoscut cu această carte a noastră tuturor câți se vor
 uita la dânsa sau o vor auzi cetindu-se, că acestei adevărate slugi
 a noastre Mihăilă Cupcici i-am dat și i-am întărit dreapta lui ocină și
 împărțitură, un sat pe Larga anume Hotceanii², unde a fost Stan
 Coliban³, pe care o avea împărțitură cu nepoții săi de frate Mihail
 și Vlad, și pe care le-a împărțit-o credinciosul nostru boier dumnilui
 Oțel Midar, ca acel mai sus zis sat pe Larga anume Hotceanii, unde a
 fost Stan Coliban, să fie dela noi uric de împărțeală slugii noastre
 lui Mihăilă Cupce⁴, fiindcă fi este împărțitură de cătră nepoții lui
 de frate Mihail și Vlad, pe unde a hotărnicit credinciosul nostru
 boier dumnilui Oțel Midar, și să-i fie ocină și împărțitură dreaptă,
 lui și copiilor lui și nepoților lui și strănepoților lui și la tot nea-
 mul lui, care i se va alege mai deaproape, neclintit nici odată în
 veci. Iar hotarul acestui mai sus scris sat anume Hotceanii pe
 Larga, unde a fost Stan Coliban, se începe din Larga dela cărarea
 ce vine din satul Ochitești⁵, care se chiamă și Grumăzești, dela
 un izvor pe costișe, și apoi drept spre apus prin matca Largii,
 și apoi mai jos de amândouă laturile matchii Largii până la fân-
 tâna lui Moga, apoi se întoarce spre răsărit tot pe drumul lui
 Cocârțeală până la gura văii Seci⁶, unde cade în Elan, apoi
 mai sus în matca văii Seci până la codrul cel mare, într'un lac,
 într'un stejar ce este însemnat cu buor, și unde se întâlnește
 cu hotarul lui Turbure⁷, apoi se întoarce spre valea Largă
 într'un stejar ce este în gura văii Prihodiștii din sus de drum
 și e însemnat cu buor, apoi mai jos sub pădure până la o piatră
 din sus de fântâna puturoasă, apoi sub pădure până la o piatră în
 capătul piscului, apoi sub pădure până la cărarea Ochiteștilor, de
 unde s'a început hotarul. Așa dar s'a împărțit astfel ca din cărare

¹ Greșit, în loc de Pavel.

² În hotarnica dela 1824 *Hoceni*.

³ În hotarnica cit. *Coloban*.

⁴ În hotarnica cit. *Cupcici*.

⁵ În hotarnica cit. *Ochitești*.

⁶ În hotarnica cit. *Săcii*.

⁷ Cf. mânăstirea Tulburea la p. 156.

în jos matca Largii să fie a lui Mihăilă Cupce de amândouă părțile, cu tot venitul, iar din cărare în sus să fie a nepoților lui de frate Mihail și Vlad, de amândouă părțile matchii, cu tot venitul. Iar spre aceasta este credința domniei noastre a mai sus scrisului Ștefan voevod, și credința preaiubitului fiu al domniei mele Bogdan-Vlad, și credința boierilor noștri: cr. b. Duma pârcalabul, și cr. b. Boldur vornicul, și cr. b. Hârman, și cr. b. Duma pârcalabul, cr. b. Toader pârcalabul de Hotin, cr. b. Eremie pârcalabul de Neamț, cr. b. Ciortoroschi, cr. b. Șandrea pârcalab de Cetatea Nouă, cr. b. Isac visternicul, cr. b. Dumșa postelnicul, cr. b. Moghila ceașnicul, cr. b. Frunțeș stolnicul, cr. b. Petrica comisul, și credința tuturor boierilor noștri, mari și mici. Iar după a noastră viață, cine va fi domn în țara noastră, dintre fiii noștri sau din neamul nostru, sau ori pe cine va alege Dumnezeu să fie domn în țara noastră a Moldovei, acela să nu le strice dania și întărirea noastră, ci să le-o întărească și împuțernicească, căci este ocina și împărțitura lor adevărată. Iar spre mai mare tărie și întărire celor mai sus scrise, am poruncit credinciosului nostru boier logofătului Tăutul să scrie și pecetea noastră s'o atârne la această carte a noastră. † Luna Martie în 15. Scris-a Șandru Cârjovici în Iași, la anul 7005.

Adaos.

În planșele fototipice ce însoțesc acest studiu am reprodus 1. scrisoarea lui Ștefan cel Mare către Doroteiu, 2. răspunsul acestuia, 3. o pagină din nomocanonul dela 1466, 4. documentele dela 26 Oct. 1470 și 17 Martie 1496, 5. documentul dela 15 Martie 1497. Am încercat să reproduc și documentul dela 28 Mai 1470, dar n'am izbutit; necunoscându-se nici o singură literă în fotografie, reproducerea acesteia prin fototipie ar fi arătat, cel mult, cunoscătorilor că un pergament așa de ordinar nu poate să fie din sec. XV.

Am adaos la acestea o a șasea planșă cu documentul dela 26 Oct. 1491 din Muzeul Rumjancev, asupra autenticității căruia am exprimat oarecari îndoeli în Documentele lui Ștefan cel Mare, vol. II, p. 499, referindu-mă la câteva particularități interne ale lui. Cf. vol. I, p. 488, nota 1. Controlând ultimele notițe ale mele asupra particularităților externe ale acestui document, am mai constatat următoarele: Pergamentul este fără îndoială din sec. XV, nu e însă așa

de alb ca al documentului dela 26 Noemvrie 1490 din aceeaș colecție. Dacă îl punem în fața soarelui sau pe fereastră, ni se pare că a suferit o răsătură, mai ales în partea dreaptă, unde este ceva mai subțire și mai murdar; deosebirea aceasta se observă și în fotografie. La soare literile nu se cunosc așa de lămurit ca în umbră, pe când documentul dela 26 Noemv. 1490, scris de acelaș diac, se citește întreg și în soare.

Așa fiind, s'ar putea prea bine ca textul actual să fi fost scris în sec. XVI, pe un pergament din timpul lui Ștefan cel Mare, în care hotarele mănăstirei Homorului erau altfel descrise decât în textul actual. Scrisoarea diacului Toader e destul de bine imitată. Se observă oarecari deosebiri la literile ж, з și mai ales w; în documentul dela 26 Noemv. 1490 ultima literă este deasupra deschisă, în cel dela 26 Oct. 1491 ea este închisă și apare ca doi o lipiți unul de altul. Această formă de w se găsește însă și în alte documente din sec. XV. Mai suspectă decât această deosebire este liniarea prea dreaptă a pergamentului.

Că e vorba de un pergament vechiu, se vede și de acolo că sub data pusă mai târziu în litere ceva mai mari și cu cerneală mai nouă *судѣ* (6915=1407; cf. Documentele lui Ștefan cel Mare, I, p. 489) se distinge foarte bine *к лтв* cu cerneală veche, deschisă, de culoarea ruginii, din timpul lui Ștefan cel Mare. Deasemenea, în dosul pergamentului, unde se citește acum *хотарюл Хоморѣашѣ*, se văd sub aceste două cuvinte urmele cu cerneală veche ale cuvintelor † *хумворскни* ^А*нрѣл* †; bine se disting numai literile † *хв* și *л*, celelalte le-am putut ceti după ce am spălat pergamentul cu apă.

Deși aceste observațiuni sunt de natură a înmulți îndoelele noastre asupra autenticității documentului dela 26 Oct. 1491, totuși n'am putea afirmă cu deplină convingere că el este fals. Spre 'a ne pronunță mai categoric, ar trebui să avem și alte elemente de comparație.

C. Giurescu

Izvoadele lui Tudosie Dubău,
Miron Logofătul și Vasile Demian.

Izvoadele lui Tudosie Dubău, Miron logofătul și Vasile Demian.

Intr'un studiu publicat acum câțiva ani în Analele Academiei Române¹, am căutat să dovedesc că *Letopisețul Moldovei dela Istratie Dabija înainte* (1661—1711), atribuit de M. Kogălniceanu lui Nicolae Costin² și recunoscut îndeobște ca opera acestuia³, este în realitate alcătuit din două scrieri deosebite, dintre cari numai cea din urmă, privitoare la domniile lui Nicolae Mavrocordat și Dimitrie Cantemir (1709—1711)⁴, este în adevăr opera lui Nicolae Costin. Partea dela început, cuprinzând istoria Moldovei dela Istratie Dabija până la domnia întâia a lui Nicolae Mavrocordat (1661—1709)⁵, este o cronică deosebită, alcătuită în anul 1712 de un anonim după diferite izvoare, cari sunt arătate în titlul compilației: «Letopisețul țării Moldovii dela Ștefan sin Vasilie Vodă în-

¹ Contribuțiuni la studiul cronicelor moldovene (Memoriile Secțiunii Istorice, Seria 2, Tom. XXX, 1907).

² Letopisețul țării Moldovei dela Ștefan sin Vasile Vodă, de unde este părăsit de Miron Costin logofătul, de pre Izvoadele lui Vasile Damian, ce au fost treti logofăt, a lui Tudosie Dubău logofătul și altora, de Nicolae Costin, carele au fost logofăt mare în Moldova (1662—1711), publ. în Letopisețe², II, 1—117.

³ V. A. Ureche: Miron Costin, Opere complete, I, 11—14, 353; A. D. Xenopol, Istoria Românilor, IV, 596—8; N. Iorga, Istoria Literaturii Române în sec. XVIII, I, 97—131; D. Onciul, Din Istoria României, în Călăuza oficială și catalogul expozițiunei române din 1906, p. 46—47.

⁴ Letopisețe II, 70—117.

⁵ Ibid. II, 1—70.

«coace, de unde este părăsit de Miron Costin logofătul, iară «acmu s'au scos din *Izvodul lui Vasilie Dămian*, ce-au fost trei «logofăt, și de pre *Izvodul lui Tudosie Dubău logofătul* și altora». Dintre acele izvoade nearătate anume se mai citează în cuprinsul croniceii, la domnia întâia a lui Dumitrașcu Cantacuzino, încă unul: *Izvodul lui Miron logofătul*. Am dovedit tot atunci că identificarea Izvodului lui Vasile Demian cu Izvodul lui Tudosie Dubău, identificare admisă de toți mai înainte, era rezultatul unei confuzii. În studiul de față ne propunem să întregim acele rezultate, cercetând mai de aproape izvoadele pe temeiul cărora ni se afirmă că a fost alcătuit Letopisețul. Incepem cu acela dintre ele care până acum e singur cunoscut.

I.

Izvodul lui Tudosie Dubău logofătul.

Cu toate că acest izvod e arătat în titlul Letopisețului din 1712 ca unul din izvoarele principale de care se servise compilatorul, în decursul povestirii este citat numai o singură dată, la domnia lui Constantin Cantemir, unde se reproduce următorul pasaj:

«Scrie la Izvodul lui Theodosie Dubău, ce-au fost vel «logofăt la Cantemir Vodă, cum până la al patrulea an a «domnii lui, Cantemir Vodă domnind bine, fiind prietenie cu «Șerban Vodă, care pentru megieșia ce avea cu Moldova, cu «multă nevointă au silit Șerban Vodă de i-au scos domnia. «Dară lipindu-se Cupăreștii pe lângă Cantemir Vodă și stând «la sfaturile lui, din al patrulea an multe amestecături între «domnii și între țări făcut-au Cupăreștii, și la multă chel- «tuială adus-au țara. De care lucru pizma și zavistia nice «un lucru bun nu aduce, fără numai pierzare de suflet și «unora răsipă de case, cum s'ar hi văzut pre urmă, că acei «prietini a lui Cantemir Vodă, Cupăreștii, adusesse pre Can- «temir Vodă până la atâta, de nu i s'ar hi prilejit moartea «în domnie, prin temnițele Turcilor ar fi putredit. [(Ce acestea

«de pe urmă nu poate nime a ști sfârșitul său la ce va sosi), «ce numai cum dă Dumnezeu]»¹.

Cam tot pe vremea când Izvodul lui Dubău era folosit în această compilație, el mai este citat încă de două ori de către un interpolator al Cronicei lui Simion Dascălul:

a) Odată la domnia lui Iuga Vodă, unde, după pasajul în care se spune că nu se știe ce se va fi lucrat în cei doi ani ai domniei lui, interpolatorul adaugă:

«Fără cât numai ce însemnează la un letopiseț, ce este «izvodit de Dubău logofătul de pre letopisețul lui (*loc alb*), «de zice că el au trimis întâi la arhiepiscopul de Ohrida și «au luat blagoslovenie de au pus mitropolit»².

b) A doua oară la domnia lui Alexandru cel Bun, unde acelaș interpolator spune că acest domn:

«Au trimis de au luat blagoslovenie dela patriarșii răsă-
«ritului și au făcut mitropolit de l-au așezat la scaun la
«mitropolie în Suceava, numai anume nu scrie ce mitropolit
«au fost. Inșă la un letopiseț al lui Dubău logofătul însem-
«nează, cum să fie trimis întâi Iuga Vodă, carele s'au po-
«menit mai sus, la arhiepiscopul de Ohrida de au luat bla-
«goslovenie și au pus mitropolit pre Theoctist, dar nu arată
«nici o dovadă»³.

Acestea sunt singurele mențiuni în istoriografia noastră veche, cunoscute până acum, despre Izvodul lui Tudosie Dubău. Din ele se vede că avem a face cu o cronică care cuprindea istoria Moldovei dela descălecat până către sfârșitul veacului al XVII. Acest izvod ni-i cunoscut. El s'a păstrat

¹ Ms No. 9 al Bibliotecii Universității din Iași, f° 78; Kog. Let. II, 37. Am reprodus citatul după manuscriptul de care s'a servit Kogălniceanu, și nu după ediția sa, deoarece el a modificat ortografia, iar uneori a schimbat și textul.

² Letopisețul țării Moldovei până la Aron Vodă, întocmit după Grigore Ureche, Istratie logofătul și alții de Simion Dascalul, editat de C. Giurescu, p. 20¹⁵–18 (ed. Comisiunii Istorice a României).

³ Ibid. p. 24²⁰–26.

în două manuscripte, amândouă copii lacunare, aflătoare astăzi în Biblioteca Academiei Române supt n° 169 și 2506.

Ms 169 (M¹), scris în Moldova pe la începutul secolului al XVIII de un necunoscut, cuprinde următoarele scrieri: 1) O predoslovie, parte rimată și parte în proză (f° 1—5); 2) Letopisețul lui Simion Dascălul (1359—1595) într'o redacțiune interpolată, pe care o întâlnim și în alte manuscripte¹ (f° 5—166); 3) Letopisețul lui Miron Costin (1595—1661) (f° 168—378); 4) O foarte sumară cronică a domnilor dela Istratie Dabija până aproape de sfârșitul secolului al XVII (f° 378—383). Manuscriptul este lacunar: îi lipsește foaia 1, cu începutul predosloviei rimate, foaia 13, o foaie între cele numerotate cu n° 381 și 382 cu sfârșitul domniei a treia a lui Gheorghe Duca și începutul domniei lui Constantin Cantemir, și foaia ultimă.

Ms 2506 (M²) este scris în țara românească pe la 1720—30. După scriere se vede că autorul lui este Radu Lupescu, logofețel de divan, fiul lui Mihail ieromonahul, un cunoscut copist al lui Nicolae Mavrocordat². Manuscriptul era format din două volume³, cuprinzând acelaș corp de cronice ca și ms 169. Volumul al doilea, care începea, probabil, cu Letopisețul lui Miron Costin, s'a pierdut. Cel păstrat, lacunar și acesta la sfârșit, cuprinde Predoslovia și Letopisețul lui Simion Dascălul până la sfârșitul domniei lui Petru Șchiopol⁴.

Toate citatele reproduse mai sus din Izvodul lui Dubău le regăsim în corpul de cronice cuprins în aceste manuscripte. Dacă mai adăogăm acum și faptul că în predoslovia din fruntea acestui corp autorul spune că scrie din ordinul lui Dubău, identitatea izvodului acestuia cu corpul de cronice din cele două manuscripte apare evidentă. Dar în acest corp letopisețele lui Simion Dascălul și Miron Costin sunt simple copii. Partea originală, supt care urmează să înțelegem propriu zis Izvodul lui Tudosie Dubău, o formează

¹ Ms 103 de la Acad. Rom.

² Cf. s. ex. mss n° 156, 59, 268, 353 dela Acad. Rom. și ms 25 din Biblioteca Universității din Iași, scrise de acelaș.

³ Cf. ms 440 dela Acad. Rom. care este o copie, de și cu totul modificată, după ms 2506 sau după unul identic.

⁴ V. Letopisețul lui Simion Dascalul, ed. Giurescu, p. 259²⁴—25.

doar predoslovie și scurta cronică a domnilor dela Istratie Dabija până la Constantin Cantemir, pe cari le reproducem mai jos:¹

**Cartea ce se chiamă Letopiseț, ce scrie întrânsul spune cursul
anilor și viața domnilor.** 5

Predoslovie către toți cetitorii cei rumâni.

Ceste stihuri ce sânt scrise
și într'această carte puse
sânt să le citească omul
și să laude pre Domnul, 10
Ziditoriul lumii toate
cărui preste tot se poate,
ce-l laudă Heruvimii
și-l slăvesc mult Serafimii
și cete de îngeri toate 15
ce sânt lângă însul aproape
și pohvălesc cu cântare
ca pre un Dumnezeu mare
slujindu-i cu frică multă
după voia lui ascultă. 20
Că al tău sânt Doamne cu totul
Theodosie Dubău logofătul
din pământul din Moldova
precum arată slova,
țara cea mult desfătă, 25
cumu-i de toți lăudată,
cheia țarilor se zice
făr'de cuvânt de neprice.
Țara ceia cui ușorul
unde-i libovul cu dorul², 30
ce striinii toți priimește
de-i hrănește și-i cinstește,

¹ Publicate întâi de d. N. Iorga în Studii și Documente, III, 12—20, după ms 169.

² Rândurile 4—30 lipsesc în M¹ din care s'a pierdut prima foaie. 35

și ceia ce trec prenrânsa
 nu se mai îndură de însa.
 Nu o mai fac lăudată
 că o știe lumea toată.
 5 Ce pre câtu-e îndurată
 pre atâta fu prădată,
 pentru multe lucruri proaste
 pentru păcatele noastre.
 Ce ne adă Doamne aminte
 10 că pre tine avem părinte,
 să nu ne lași la pierzare
 ci să ne dai vindecare,
 să trimiți țărilor pace
 15 că toate bune s'or face,
 ca să-ți lăudăm mărirea
 și numele și întărirea
 în veci fără săvârșire
 mult pohvălit preste fire.
 Și cine nu ne iubește
 20 de sârg Doamne le plătește.
 Coneț.

Predoslovie.

Intru mute pofte și gânduri se află cela ce fără lucru
 șade, mărturisește marele înțeleptul Solomon împărat, iară
 25 cela ce-ș plinește gândul, ales cu facere bună, de lăudat este,
 pentru că firea omenească dentru firea sa este pornită a se
 muta și a se premeni în multe feliiuri. Pentr'aceia dară des-
 toinici orășeni și cărtulari mari, oamenii cari lăcuia în zile
 vechi la cetatea cea vestită a Athinei, nu le era alt lucru
 30 zăbava lor, fără numai peste toată vremea a înțelege și a
 învăța câte ceva lucru de iznoavă, precum mărturisește și
 marele filosof Aristotel, de zice că toți oamenii dentru firea
 lor sânt îndemnați ca să știe acesta cuvânt, dară nu trebuie

5 câtu-i M² 9 ne ad M² 17 sfârșire M 18 pohvălitate M²
 35 27 în] a M² 27-28 destonici M¹ 28 cărturari M², carie in mss. zi-
 lile M² 31 cevai M¹

a-l scăpa, ca să nu cădem supt vina greșelii aceștia, ce scrisem
mai sus. Zăbăvim gândul nostru pren taină surdă, surdă
este pre o parte pentru nesimțirea ei cea den fire dată, iară
grăitoare este pentru deistvia care isprăvește și se face cinie
cuvântului stătătoriu, fiind lucrul a firei nestătătoare | pentrucă 5
alte fapte pre lume, alte lucruri mari fără fință sânt, iară
aceștia, măcar că mijlocul mic este, iară mari lucruri arată,
cu totul a zice că tocma și până la lucruri dumnezești,
necum pemintești, tinde, nu se contenește, și câte cu trupul
a le vedea nu poate, cu aceasta le află toate fără de mijloc 10
oprite. Derept aceia este condeiu și mult îl laudăm, ce ca să
nu ne hulească neștine, să zică cum facem dentr'o muscă
pilă, adecă de un lucru mic mare, lăsăm condeiu, pricina
dentăiu, și laudăm a doa adecă mintea, că pre condeiu min-
tea-l poartă, iară nu meștersuguește condeiu nemic dentru 15
sine, ce povața-l îndreptiază, fără de carele întru nemic nu
plătește condeiu. Iar să nu este deacolo ațătarea, pentru că
scriitori mulți sânt, iar înțelegători puțini. Și într'alt chip
scriu înțelegătorii, și într'alt neînțelegătorii. Iar îmbe părțile
3 nemăsura este perirea, și aduce | săvârșit îndeșert. Derept 20
aceia dară, când scriem, să scriem nu slovele frumoase, ce
gândul iscusit, că mulți sânt chemați iar puțini aleși.

Intr'acesta chip și noi cu vrerea lui Dumnezeu și cu
indemnarea dumisale cinstit și al nostru de mult bine făcă-
toriu dumnealui Theodosie Dubău, ce-au fost logofăt mare, și 25
aducând aminte de toate câte mai sus scrisem, ne-am apucat
ca să scriem Letopisețul țării moldovenești, întru carele sânt
scrise viețile domnilor țării Moldovei, și izvodul am luat de pre
un Letopiseț a lui Simion Dascalul, carele și Simion l-au izvodit
de pre un Izvod a lui Ureche vornicul, ce și Ureche l-au scos 30
de pre cronicariul leșesc și unguresc, protivind alaturea și
cu acest scurt moldovenesc, și așa den toate au scos ș'au
ales, arătând în carele cât scrie, au pre larg, au mai pre
scurt. Că aceștea cronicari săvai că sânt și striini de alte

2 Zăbovim M² 4 cinie] cine-i M² 5 cuvântul lui M² 6 ma- 35
re M² 10 cu aceasta] că acestea M² 17 este] fie M² 19 într'alt
chip M², îmbe] într'amândoa M² 20 și aduce M² 21 slove M², ce]
și M² 25 Tudose M² 27 țărâi Moldovei M² 30 Urechie M² 31 pro-
tivind laturea M² 33 pre¹] mai pre M², mai om. M²

țări, ce ei, fiindu-ne vecini deaproape, n'au lăsat a nu scrie
 ce s'au lucrat și în țara Moldovei. Deci și noi, văzând că în țara noastră învățatură foarte puțină se află pentru lipsa dascalilor, că necum să fie alte istorii vechi a altor istorici,
 5 să scrie viața a împărați și a crai striini, ce tocma nice
 viața domnilor țării Moldovei nu o știm, carele, cât și în ce
 chip au domnit. Luați dumneavoastră sama că alții striini
 mai bine știu ce se lucrează în toate zilele în țara noastră
 de cât noi, iar noi, necum altele striine să știm, ce nice ale
 10 noastre nu le știm, însă numai pentru lipsa dascalilor, pre-
 cum am arătat și mai sus. Pentru acesta lucru și eu nevoi-
 toriul acestui lucru, nu cu voia mea, ce cu poronca și învă-
 țătura stăpânului meu (*loc alb*), am silit ca să dea Dumnezeu
 după început să vedem și sfârșit.
 15 Iar după acestea toate rog și cu sete poftesc pre toți
 iubitorii de citiri istoriilor. la cine se va tâmpla acest leto-
 piseț, adecă scriitor de ani, carele va hi și mai învățat și
 mai bine știutoriu de cât noi la acesta meștersug a scrip-
 turilor, de va hi undeva și vreo lunecare de greșală, fără
 20 de care nu poate hi, au den condeiu, au den mână, sau
 măcar și den știință, unul ca acela au tocmască, au petriacă,
 că fugită e dela noi zavistia, și nu se semețască de acest
 puțin, cum nu ne-am și noi de acest mai mult, că numai
 cine nu va scrie, acela nu va greși, iar cât va scrie, va și
 25 da în greșală, că cu aceasta ne cunoaștem noi peminteni.
 Iar la sudalmă nime nu-ș îndemne sufletul, aducându-ș aminte
 și unul ca acesta că el încă este om, de-i făcută firea mai
 mult spre greșală decât spre nemereală. Că știu foarte bine
 că acesta letopiseț mai a mulți nu le va plăcea, de cât la
 30 inimă li-a cădea, pentru că unii știu într'un chip și alții în-
 tr'alt chip o poveste, de care lucru și de aicea se cunoaște că,
 mergând doi oameni pre o cale sau tâmplându-se la războiu,

4-5 istori ce să scrie M¹ istorici ce să scrie M² 13 *locul alb din M¹*
e cam 4/5 din rând; pare să fi fost scris ceva, care pe urmă a fost șters, de-
 35 *oarece hârtia e aci foarte subțire* 11-13 și eu — stăpânului meu. *In M²*
cuvintele acestea sunt scrise ulterior de acelaș copist, îndesate într'un rând
și un sfert pe care le lăsase la început nescrise 16 cetiri M² 17 scrii-
 tori în mss 19 va fi M² 22 fugită-i M² 26 niminea M², îndeam-
 nă M² 27 fire în mss 30 le va cădea M²

văzind amândoi într'un chip un lucru ce se făcea, și mai pre urmă, învârtejindu-se și despărțindu-se unul de altul, nu spun amândoi într'un chip, ce unul o poveste, altul alta. Încă un om singur de știe o poveste bine, și nici acela nu o poate spune tot pre o cale. Văzind acestea toate și alții nice în vreme de | acmu nu scriu nime. Eu încă am socotit să răspunză pietrele de vreme ce tac oamenii. Amin.

Urmează Letopisețul lui Simion Dascălul (f° 5—166) și Letopisețul lui Miron Costin (f° 168—387) care se încheie cu obișnuita formulă: Sfârșit și lui Dumnezeu laudă.

10

[De aicea înainte iar începum a scrie depă izvodul a răpăosați a lui Theodosie Dubău logofătul și a lui Ureche vornicul, Dumnezeu să-i erte].

De domnia lui Istratie Dabija Vodă.

După domnia lui Stefăniță, ficiorul lui Vasilie Vodă, stă-
tut-au la domnie Istratie Dabija Vodă, domn de pământ,
știind rândul tuturor lăcuitoților țării. Giudecata cu drep-
tate o făcea. Și domnind 4 ai cu mare cinste s'au săvârșit
în domnie.

15

De domnia lui Ilieș, ficiorul lui Alexandru Vodă.

20

După moartea lui Istratie Dabija Vodă, venit-au cu
steag de domnie Ilieș Vodă, feciorul lui Alexandru Vodă, și
deaca s'au așezat în scaon în Iași, fost-au blând și bun țării.
Domnind 2 ai pol l-au mazilit împărăția ș'au dat domnia
Ducăi Vodă. |

25

3 Și încă M² 17-18 dreptaate în ms, unde a este adesea dublat.

De domnia Ducăi Vodă, domnind în 3 rânduri 11 ai.**Văleato 7000 (alb).**

16..

Intr'acele vremi, având și asuprele multe dela împărăție, fost-au și țării cu mult greu. In a doua domnie a Ducăi
 5 Vodă, în cursul ailor 7180, sculatu-s'au sultan Mahmet cu 1672
 multă mulțime de oaste turcească, răsăritul cu totul, și Silim
 Chiri hanul cu mulțime de Tătari, și Doroșanco, hatmanul
 Ucrainii căzăcești, ce se închinase lor, au trecut peste țara
 noastră Moldova peste toate locurile, curea oastea ca izvoa-
 10 rele apei, de n'au scăpat loc să nu fie îmblat de acei oșteni,
 așa au stropsit peste tot locul. Ș'au mers asupra țării leșești
 la cetatea Camenița, și așa aflându-o fără oaste nice înlă-
 untru nice afară, și nemic grijită, și având știre Leșii de
 mult, cum se gătesc Turcii | să le vie asupra, deacii legându- 379
 15 se și tăbărându-se prenpregiurul cetății Cameniții 9 zile o
 au bătut, și o au dobândit, și ș'au pus oastea sa în cetate, și
 penpregiur zămci și băști tot au fărămat, și i-au făcut hotar
 den Nistru până în Sirițel lângă Buceciu, ș'au pus oaste și
 în Iazlovăț, cetate mare și oraș frumos, care hotar cuprinde
 20 mult loc, cetăți și orașe. Și dela luarea Cameniții începu țara
 Moldovei a se înpuțina și a se pustii de mare asuprele ce
 avea cu de toate, de zaharele multe ce poartă în toți ai de
 bagă în Cameniță, și de schimburile oștilor ce le duc de le
 bagă în Cameniță, și a pașilor, nu pot agiunge nice cu spu-
 25 sul, nice a scrie cu condeiul cât greu și câtă robie, și den-
 tr'alte pagube, făcându-se săracilor pren calele lor plângere
 și suspinuri, lăsăm la giudețul Domnului și Dumnezeului
 nostru de mari pedepse și | asuprele den calele lor. Pustiitu- 379 v
 s'au ținutul Hotinul și Cernăuții și ținutul Iașilor și Doro-
 30 hoitul și Hârlăul.

De domnia lui Petreceico Vodă. Văleato 7181.

1673

Intr'aceia vreme, după ce au mazilit împărăția pre Duca
 Vodă la Hotin și l-au scos den domnie, dat-au domnia lui

4 Inn în ms, doaă în ms 9-10 izvorele în ms 10 îmblat e in-
 35 dreptat dintr'un cuvânt care nu se poate recunoaște.

Stefan Petreceico Vodă, fiind om bun de pământ, de boeriu de țară. Au domnit 2 ai, ș'au pribegit la Leși, după ce au luat împărăția cetatea Camenița dela Leși.

De domnia lui Dumitrașco Vodă în 2 rânduri.

16.

Leat 7000 (alb).

5

După ce au pribegit Petreceico Vodă în țara leșască și lăsând scaunul său, venit-au la domnie cu steag dela împărăție Dumitrașco Vodă, și așezându-se la scaunul său în Iași, făcut-au multe asuprele țării, lacom la avuție, cumplit la toate, și tuturor făcând înnalgios. Nice un lucru nu era așezat den cele ce grăia. Și | în domnia lui dentâiu viind cu Tătari la domnie i-au așezat în țară, de au ernat în țară pre câteva ținuturi, și multe prăzi și robii făcut-au Tătarii în țară ernând pre creștini. Ș'au domnit în 2 rânduri 3 ai, și i-au venit mazilie, și după fapta lui luat-au plată dela împărăție, că s'au săvârșit la închisoare.

16..

De domnia lui Antonie Ruset Vodă. Leat 7000 (alb).

Antonie Ruset Vodă venit-au la domnie cu steag dela împărăție. După ce au mazilit împărăția pre Dumitrașco Vodă, dat-au domnia lui Antonie Ruset Vodă, și viind la scaunul său la Iași, fiind om bun, au domnit 3 ai și i-au venit mazilie, și au dat domnia Ducăi Vodă.

16..

Ce a treia domnie a Ducăi Vodă. Leat 7000 (alb).

Domnind Duca Vodă în țara Moldovei în a treia domnie, și Șerban Vodă în țara muntenească în | văleatul (*loc alb*), într'acea vreme mare războiu au făcut Turcii cu oastea nemțască. Sculatu-s'au sultan Mehmet împăratul turcesc și Cara

Mustafa paşa veziriul şi Murat Chiri, hanul Tătarilor, cu multă mulţime de oaste turcească şi tătarască, şi Duca Vodă cu oastea sa moldovenească, şi Şerban Vodă cu a sa oaste muntenească, ş'au mers tot prădând şi arzând până la Beciu, şi acolo stând 40 de zile înpregiuriul cetăţii Beciului, cu multe meştersuguri şi cu multă nevoie bătând cetatea Beciului, multă vărsare de sânge s'au făcut, fiind toate oştile Turcilor lângă cetatea Beciului tăbărâte. Intr'aceia venit-au şi Leopold, împăratul nemţesc, cu a sa oaste nemţască. Tras-au într'agiutoriu şi pre megieşii săi, pre Ian Sobeţkii, craiul leşesc, măcar că de Turci şi de Tătari era mulţime, că nemic n'au putut sta înprotiva oştilor nemţeşti, că lovindu-se Turcii cu Nemţii, fost-au mare războiu şi multă vărsare de sânge, şi cu agiutoriu lui Dumnezeu rămas-au izbânda la Nemţi, şi Turcii au pierdut războiul, şi toate ale sale pre loc le-au lăsat, avuţia împărătească, ce era pentru cheltuiala oştilor, toată o au păgubit, şi corturile, cum au fost, cu totul le-au lăsat pre loc, şi pedestrirea lor, vestiţii eniceri, pren meterezuri înpregiurul cetăţii Beciului rămas-au robi Nemţilor, şi multă vărsare de sânge au fost până la cetatea Ostrogonul, şi acolo mulţi paşi şi beglerbei perit-au şi în Dunăre s'au înecat, întorcându-se înapoi oştile, de câţi au scăpat, cu multe pagube. Duca Vodă, viind în ţara Moldovei la scaunul său, şi înţelegând de Stefan Petreceico Vodă cum au pogorât în ţară cu oaste leşască şi căzăcească, cu o samă de boeri de ţară ce era eşiţi den ţară în ţara leşască de multe greutate şi asupra, cu îndemnarea lui Ian Sobeţkii, craiul leşesc, pogorâţi. Iar den boerii ce era cu Duca Vodă, îl sfătuia să nu vie în ţară, făcându-se atâtea amestecături, iar Duca Vodă, neascultând sfatul boerilor săi, au venit în ţară, ş'au mers la sat la Domneşti, care sat este pe Siret în gios în ţinutul Putnii. Şezând acolo şi tâmplându-i-se primejdi, mers'au asupra lui oaste leşască şi căzăcească, şi prinzind de veste, s'au bătut până l-au dobândit, şi l-au luat dela sat dela Domneşti şi l-au dus în ţara leşască la Ian Sobeţkii, craiul leşesc, şi fiind acolo la pază, s'au săvârşit în ţara leşască.

Iar Turcilor, luându-le Nemţii Buda şi alte cetăţi, au mai

avut parte cu Nemții, căce până astăzi nu le ese grija den
 382 oase, nice i-au mai lăsat Nemții să nu-i mai dode<iască>| până
 1694 într'acești ai, leat 7202, ce în toți ai s'au bătut cu dânșii.

Într'acelaș an și într'aceiaș vreme, după ce s'au bătut
 Turcii cu Nemții la Beciu, iarna pogorât-au den țara leșască 5
 în țară Stefan Petreceico Vodă cu o samă de boeri de țară,
 ce era ești în țara leșască de multe asuprele, și cu oaste
 leșască, pogorând cu îndemnarea <lui> Ian Sobetki, craiul
 leșesc, care pusese pre un Cuninskii hatman la Cazaci la
 Ocraina, pogorând și Cuninskii cu oastea căzăcească, și 10
 întrând în Bugeac cu oastea leșască, mers-au și den Mol-
 doveni, și prădând și arzând în Bugeac, mers-au de au agiuns
 aproape de Reni. Întracea întorcându-se Tătarii dela oaste
 den țara nemțască la Bugeac, dat-au pre oastea căzăcească
 382 v și leșască și pre Moldoveni 15

1685

<De domnia lui Cantemir Vodă. Leat 7193>.

<Până la al patrulea an a domnii lui, Cantemir Vodă domnind
 bine, fiind prietenie cu Șerban Vodă, care pentru megieșia 20
 ce avea cu Moldova, cu multă nevință au silit Șerban-Vodă
 de i-au scos domnia. Iară lipindu-se Cupăreștii pe lângă Can-
 temir-Vodă și stând la sfaturile lui, din al patrulea an multe
 amestecături făcut-au Cupăreștii între domni și între> | țări
 și multă cheltuială. De care lucru pizma și zavistia nice un 25
 lucru bun nu aduce fără numai pierzare de suflet și unora
 răsipă de case, cum se văzu pre urmă, că acei prietini a lui
 Costantin Cantemir Vodă, Cupăreștii, aduse pre Cantimir Vodă
 până la atâta, de nu i se vrea hi prilejit moarte în domnie,

2 dode<iască> partea din urmă a cuvântului nu se cunoaște fiind 30
 ruptă foaia 8 lui om. ms 9 Cuninskii] Councuninskii în ms 10 Co-
 nenskii în ms 16-24 Aici lipsește o foaie în ms. Rândurile 19—24 au
 fost completate cu ajutorul citatului din Letopisețul atribuit lui Nicolae
 Costin (v. p. 166) 29 se vre în ms

pren temnițele Turcilor ar hi putredit. Iar în urmă ficiorii nu pot scăpa de acelea pentru prietinii săi Cupăreștii.

In domnia lui mare prăzi și stricăciuni se făcea țării cu îndemnăturile unora de ai noștri de țară, | ce era eșiți în țara leșască. Și Ian Sobetkii, craiul leșesc, cu toată puterea sa în 2 rânduri au venit în țară, odată au po|gorât pe apa Prutului <pâ>nă . . . | Fălcei cu mare pagubă .

<Tăta>|-răi s'au întorsu înapoi

383

-nit cu mare putere de oaste ș'au luat | cetatea
10 Neamțului și Soroca cetatea | și ținutul Sucevei cu Câmpul Lung, și ținutul Cernăuților Leșii îl țin, ș'au așezat | oastea sa în târg în Suceavă la capiștea | armenească despre Areni, și în cetatea | Neamțului pus-au oastea lor. Așijderea și <în> So|roca pus-au oaste căzăcească.

15 Cantemir | Vodă fost-au om cinsteș la cuvinte și cu|nos-cător la giudețe, făcând dreptate tu|turor, numai țară fiind puțină și | stricată de neprietinii împărății, | fost-au greu și țării. Iar cârmuitoriu și pur|tătoriu de grije fost-au țării peste toată | vremea. Ș'au domnit 8 ai, și s'au săvârșit | în domnie
20 și cu cinste l-au îngropat la bese-|<reca cu hram>ul sfeti Necolai în Iași | . [la domnie fiu-său Antiohie] |

383 v

Autorul și scrierea¹. Cum vedem, Izvodul cunoscut supt numele lui Dubău nu este opera lui. Autorul nu era cunoscut
25 nici de contemporani. Așa se explică că toți cei cari l-au uti-lizat: scriitorul prototipului din care derivă mss 169 și 2506, compilatorul Cronicei din 1712², și interpolatorul Letopisețului lui Simion Dascălul, îl atribuiesc boierului din al cărui îndemn fusese scris. S'a crezut că acest autor ar fi fost Vasile Demian,

30 **7-22** Marginile ultimei foi a manuscriptului fiind rupte, am arătat prin liniuțe întinderea rândurilor, spre a se vedea, pentru o eventuală restituire, cam câte cuvinte lipsesc **13** în² om. ms **15-16** cunăscător în ms **21-22** la domnie — Antiohie. Cronica fiind scrisă în 1694, amintirea despre strămutarea oaselor lui Cantemir la Mera supt fiu-său Antiohie,
35 de care fără îndoială se vorbește aci, este o interpolare **22** Foaia din urmă a ms lipsește.

¹ Pentru biografia lui Dubău și analiza Izvodului său v. N. Iorga, Ist. Lit. Rom. în sec. XVIII, vol. II, 594—99.

² Vezi mai sus p. 167.

logofăt al treilea pe vremea când Dubău era mare logofăt. Am dovedit în amintitul studiu asupra Cronicei atribuite lui Nicolae Costin că identificarea, pornită dela un om fără nici o pregătire și bazată pe o rea înțelegere a titlului acestei cronici, titlu alterat de Kogălniceanu în ediția sa, nu are nici un temei¹. Dacă totuș vechea eroare își mai găsește încă câte un susținător², pricina este ignorarea chestiunii, iar nu vreo neclaritate sau controversă pe care ea ar prezinta-o.

Scriitorul era unul din protejații logofătului, care e pentru el «al nostru de mult binefăcător dumnealui Theodosie Dubău, ce-au fost logofăt mare»³. Cel ce mărturisește că scrie «nu cu voia mea, ce cu porunca și învățătura stăpânului meu»⁴ ar părea mai de grabă unul din oamenii de casă, decât unul din subalternii săi.

Dealtfel oricine va fi fost autorul, alegerea lui Dubău nu putea să cază mai rău. Cel ales nu se remarcă prin nici o însușire. Opera lui este cu totul lipsită de valoare: versurile sunt banale și fără umbră de poezie, predoslovia în proză plină de locuri comune și nonsensuri, iar expunerea istorică sumară și fără culoare.

Din predoslovia rimată înțelegem că autorul a scris stihurile și le-a pus în fruntea cărții pentru ca să fie citite, și cititorul să laude pe Dumnezeu, atotputernicul ziditor al lumii, pe care îl slăvesc Heruvimii, Serafimii și cetele de îngeri. Teodosie Dubău e al lui Dumnezeu; el e din Moldova, țară desfătă și lăudată, primitoare de streini, pe cari îi cinstește și-i hrănește. Nu o mai laudă, fiindcă o știe toată lumea. Dar, pre cât e de îndurată, pre atât e de prădată. Dumnezeu să nu-i lase în pierzare, ci să trimită pace țărilor, ca să se îndrepteze lucrurile spre a-l preamări, și să plătească de grabă celor ce nu-i iubesc. Cam acesta ar fi rezumatul versurilor; idei incoerente, fără legătură nici cu patronul, nici cu scriitorul, nici cu cronica!

Partea dela început a predosloviei în proză e aproape neinteligibilă. Dacă mai pricepem cele ce mărturisește înțeleptul

Analele Acad. Rom. Mem. Sect. Ist. Ser. 2, Tom. XXX, p. 366—9.

² I. N. Popovici, Chronique de Gligorie Ureache (București, 1911) p. V.

³ V. p. 171 24—5.

⁴ P. 172 12—13.

Solomon, că cel fără lucru se află întru multe poftes și gânduri, ori că vechii Atenieni își petreceau vremea a învăța câte ceva lucru de iznoavă, nu înțelegem în schimb nimic din spusa lui Aristotel că «toți oamenii dentru firea lor sînt îndemnați ca să știe acesta cuvânt, dar nu trebuie a-l scăpa, ca să nu cădem supt vina greșelii aceștia, ce scrisem mai sus», greșală de care nu vorbise nimic, precum nici din următorul pasaj, care poate fi socotit ca un model de obscuritate: «Zăbăvim gândul nostru pren taină surdă; surdă este pre o parte pentru nesimțirea ei cea den fire dată, iară grăitoare este pentru deistvia care isprăvește și se face cinie cuvântului stătătoriu, fiind lucrul a firei nestătătoare, pentru că alte fapte pre lume, alte lucruri mari fără ființă sânt, iară acestuia măcar că mijlocul mic este, iară mari lucruri arată, cu totul a zice că tocma și până la lucruri dumnezești, necum pemintști tinde, nu se contenește și câte cu trupul a le vedea nu poate, cu aceasta le află toate fără de mijloc oprite» (p. 170—171).

Singurul lucru lămurit spus, și care e interesant pentru noi, este când arată că scrie cu îndemnul și porunca lui Tudosie Dubău, și că a luat ca izvod Letopisețul lui Simion Dascălul, pe care și el la rândul lui îl izvodise după acela al lui Ureche vornicul. Ceeace spune mai departe asupra izvodului acestuia, «scos de pre cronicarul leșesc și unguresc, protivind alature și cu acest scurt moldovenesc», asupra cronicarilor străini cari au scris și lucrurile moldovenești, asupra lipsei dascălilor și a cronicelor interne, și asupra nepotrivirii istoricilor, sunt împrumuturi, aproape toate rău înțelese, din predoslovia Letopisețului lui Simion Dascălul.

Cronica propriu zisă e o povestire pe scurt a domnilor dela Istratie Dabija până la Cantemir, dintre cari pe unii deabia îi menționează, cu arătarea anilor de domnie și o scurtă apreciere. Ceva mai mult se oprește cronicarul asupra domniilor lui Duca, unde povestește cucerirea Cameniței, asediul Vieni și prinderea domnului la Domnești, precum și asupra lui Constantin Cantemir unde arată vrajba lui cu Șerban Vodă din cauza Cupăreștilor, și ocuparea cetăților moldovenești de Poloni. Domnii sunt în general buni: Dabija domnește «cu mare cinste»; Iliș e «bun și blând țării»; Petriceicu «om bun de pământ»; Antonie Ruset iar «om bun». Acela pe

care cronicarul îl laudă mai mult e Constantin Cantemir «om cinsteș la cuvinte și cunoscător la giudețe, făcând dreptate tuturor... cărmuitoriu și purtătoriu de grije țării preste toată vremea». Pe Gheorghe Duca nu-l laudă, dar nici nu-l critică deadreptul, spunând numai că în domnia a doua a lui, din cauza asuprelilor dela împărăție, «fost-au și țării mult greu», iar în domnia a treia, «de multe greutate și asuprele» o seamă de boieri de țară eșiseră în Polonia. Singurul domn criticat cu asprime este Dumitrașco Cantacuzino, despre care spune că a făcut multe asuprele țării, și că era lacom, cumplit, neașezat la vorbă și ucigător de oameni.

Să cercetăm acum în ce raport se găsește această searbăda povestire și aprecierile pe cari le cuprinde, cu activitatea cunoscută și ideile pe cari, în legătură cu ea, a trebuit să le aibă marele logofăt, spre a ne da seamă dacă autorul a scris-o supt inspirația sa, sau, în lipsa vreunei indicații, dacă lucrarea ar fi putut cel puțin corespunde așteptărilor sale.

Biografia lui Tudosie Dubău. Tudosie Dubău este unul din cei mai însemnați boieri moldoveni din a doua jumătate a veacului al XVII. Tatăl său, al cărui nume îl întâlnim numai în socotelile de moștenire ale copiilor, se chema *Ghelafie Dubău*¹. Numele indică un călugăr. În mirenie pare să se fi numit Vasile. Cel puțin așa rezultă dintr'un act din 24 Septembrie 1638 prin care Toader Șoldan dăruiește partea lui din satul Vartici finilor săi «cuconilor lui Vasilie Dubău»². Cum mai târziu dania se găsește în adevăr în stăpânirea copiilor lui Ghelafie³, identitatea lui cu Vasile este foarte probabilă. Originea familiei Dubău, ca și legăturile de rudenie ale lui Ghelafie cu purtătorii aceluiaș nume cari se întâlnesc în prima jumătate a sec. XVII. Dumitru Dubău hatmanul⁴ și Dubău hotnogul⁵.

Foaia de împărțeală dintre Tudosie și sora sa Tofana din 30 Aprilie 1670 (Acad. Rom. doc. 138—81) și actul de vânzare al lui Sandu Albotă, fiul Tofanei, din 20 Iunie 1725 (Acad. Rom. doc. 138—90). În primul document numele e scris *Гюлафню*, în cel de al doilea: *Геллафне*.

Acad. Rom. doc. 138—8.

³ Ibid. doc. 3—190 și 138—90.

⁴ Dă o carte în 1621 pentru un țigan cumpărat de Băiseanu biv dvornic (Acad. Rom. doc. 105—76).

Martor într'un zapis din 22 Iunie, fără an, din Șoldănești (Acad. Rom. 37—169).

nu le cunoaștem. Necunoscută ni-i și cariera lui, dacă a avut vreuna, întru cât nu-l întâlnim printre dregători, și nici măcar printre martorii cari figurează în numeroasele zapise ale timpului. Călugărirea pare să fi avut loc la mănăstirea Dobrovățul, căreia copii lui îi fac danie în 1673 partea lor din satul Răduștii în ținutul Vasluiului¹. Tot din socotelile urmașilor mai aflăm că ținuse în căsătorie pe Nastasia, fata lui Irimia Murguleț, care aparținea uneia din cele mai vechi și mai bogate familii moldovenești².

Ghelafie a avut patru copii: doi băieți, Tudosie și Dumitrașco, și două fete, Maria și Tofana³. *Dumitrașco*, pe care îl întâlnim ca martor în diferite acte⁴, n'a ocupat nici o dregătorie. El moare fără urmași cu puțin mai înainte de 2 Martie 1675, când frații își împart averea rămasă pe urma lui⁵. *Maria* s'a căsătorit cu Isac Mironescu⁶, iar *Tofana* cu Gheorghe Albotă căpitanul⁷.

Pe *Tudosie* îl întâlnim întâia oară într'un act de împărțeală cu frații lui din 14 Aprilie 1651⁸. Deoarece cariera sa publică începe cu mult mai târziu, presupunem că pe atunci

¹ Actul e publicat de G. Ghibănescu în *Uricar*, XXIII, 251, retipărit apoi în *Surete și Izvoade*, I, 162—3 și *a treia oară* în vol. V al aceleiaș publicațiuni, p. 196—197.

² Pentru Irimia Murguleț și familia lui v. actele publicate de Hasdeu în *Arhiva Istorică*, III, 218 și urm., N. Iorga, *Stud. și Doc.* V, 395, 400, 551, *Documentele Bistriței*, II, p. XVIII, *Acad. Rom. Peceți* 168, 224, 169. Soția lui Candachia era fata lui Toader Dragotă vornicul. În afară de *Nastasia*, mama lui Tudosie Dubău, Irimia Murguleț a mai avut două fete, pe *Salomia*, măritată cu Arsenie Dobrețki (*Acad. Rom. doc.* 139—36; 139—37) și *Bilușca*, soția lui Isar vătaful (*Acad. Rom. doc.* 138—82, 85; 3—190; 138—57; pentru copii ei vezi *doc.* 138—57, 90, 102, 103).

³ *Acad. Rom. doc.* 139—34, 138—81, 35.

⁴ La 29 Dec. 1666 (G. Ghibănescu, *Surete*, IV, 196—7), la 29 Maiu 1671 (*Ibid.* IV, 240. Cf. și actul fără dată dela Ghib. *Surete*, IV, 120).

⁵ «Socotala a doi trii omini și ocini ce-au rămas de Dumitrașco, fratele nostru, la Antelești, după săvârșenie lui, Dumnezeu să-l erte, ce ne-am împărțit pe trii frați: Tudosii Dubău, Maria, Tofana (*Acad. Rom. doc.* 138—35, autograf al lui Tudosie).

⁶ Actele de împărțeală ale fraților din 14 Aprilie 1651 (*Acad. Rom. doc.* 139—34) și 2 Martie 1675 (*Ibid.* 138—35).

⁷ G. Ghibănescu, *Surete*, I, 162—3; V, 196—7; *Uricarul* XXIII, 251. Pentru copii lor v. *doc.* dela *Acad. Rom.* 138—90, 102, 103, 177, 176, 161.

⁸ *Acad. Rom. doc.* 139—34.

era încă tânăr, Trebuie să se fi născut cam pe la 1630; în 1638 el primea, după cum am văzut, împreună cu ceilalți frați, dania pe care le-o făcea nașul lor Toader Șoldan a părții sale din Vartici. Era unul dintre boierii cărturari. Numeroase acte — socoteli de familie pentru împărțirea moșiilor¹, rapoarte către domni pentru cercetări și hotărnicii², precum și zapise la cari se prilejise ca martor³ — sunt scrise de el însuș cu o scriere regulată și citeată. Odată chiar, într'un act din 17 Octomvrie 1668, el se iscălește Tudosie Dubău uricarul⁴. Judecând numai după ocinile și cumpărăturile pe care le întâlnim în documentele, tipărite și inedite, pe cari le cunoaștem, el trebuie să fi fost unul din cei mai mari proprietari din nordul Moldovei. Și încă e de observat că printre ele nu figurează nici moșiile moștenite dela tatăl său⁵, nici cele aduse ca zestre de soția sa Măricuța. Știm numai că dela bunică-sa Candachia, fata lui Toader Dragotă vornicul, avea ocine în satele Cetereni, Hăsnășeni, Păușăști și Vartici din ținutul Cârlișturii, în Carapușeni la Hotin, în Rădăești și Gârbești la Vaslui, iar dela moașă-sa Marica Dubăoae în Antelești la ținutul Sucevei⁶. Dubău, ca și Miron Costin, Toader Iordache și alții, este unul din marii acaparatori de pământ din a doua jumătate a secolului al XVII. Numeroase cumpărături în satele de moștenire dela rudele și răzeșii lu⁷, în Onești la Cârliștură⁸, în Itrinești și Balosinești la Neamț⁹, în Săpotești la Orheiu¹⁰, în Iași¹¹, la cari se mai adaogă apoi și daniile pe cari le primește dela

¹ Acad. Rom. doc. 138 -35, 81.

² Din Lățcani 1669. Creșteri, 1908, p. 73.

G. Ghibănescu, Surete, IV, 86, 245, 247 280.

⁴ Ibid. IV, 276.

Afară poate de satul Părăscani a cărui proveniență n'o cu noaștem (Acad. Rom. doc. 139—98).

⁶ Acad. Rom. doc. 139—34; 138—35, 81.

⁷ Ibid. doc. 3—190; 138—39, 42, 46, 82, 85; 139—39.

⁸ Ibid. doc. 138—36, 51, 52, 53, 70, 84; 139—42.

⁹ G. Ghibănescu, Surete, IV, 111; V, 88—90; Acad. Rom. doc. 54—14, 54—18; 76—109, 111.

¹⁰ Acad. Rom. doc. 22—84.

Ibid. 81—33.

Solomon Bârlădeanu în Pășcani la Hârlău¹, dela Constantin Cantemir în Horodiște și Marcăuți la Orheiu² etc., îl pun în rândul marilor proprietari de pământ moldoveni din secolul al XVII. Și între satele înșirate mai sus nu figurează, cum am spus, nici ocinile după tată, nici cele de zestre și, fără îndoială, nici multe altele dintre cumpărăturile sale!

Carierea publică și-o începe Dubău supt Ștefăniță Lupu, când a fost, pentru scurtă vreme numai, pârcălab, probabil în ținutul Cârligătorei³. În primii ani din domnia lui Dabija el nu mai ocupa nici o dregătorie, iscăbind întotdeauna ca fost pârcălab⁴. În primăvara anului 1664 e numit pentru a doua oară pârcălab la ținutul Cârligătorei⁵, demnitate pe care o păstrează și în domnia întâia a lui Duca⁶. În anii următori el este iarăș numai fost pârcălab, până în vara anului 1670⁷, când Duca îi încredințează dregătoria de logofăt al doilea⁸, pe care a ocupat-o până la mazălirea domnului⁹. Supt Petriceicu, Dubău pare a se fi bucurat de o deosebită favoare. Deși câteva luni fără nici o dregătorie, el este apoi deodată înălțat la rangul de mare vistier¹⁰ în

Acad. Rom. doc. 111—217.

² Ibid. 22—140.

³ La 21 Octomvrie 7169 n'are nici un titlu (Acad. Rom. doc. 138—39). Cf. și doc. 152—215.

⁴ La 15 Iunie 1662 (G. Ghib. Surete IV, 176), la 14 Mai 1663 (Acad. Rom. doc. 138—71) și la 20 Fevruarie 1664 (ibid. doc. 138—52).

⁵ Doc. din 5 Iunie la Acad. Rom. 138—53. Vezi și doc. 142—48, 128—51, 139—42.

⁶ Acad. Rom. doc. 138—84, 3—190. Ultima oară îl întâlnim ca pârcălab într'un act din 8 Iunie 1666 (Documentul e la Arhivele Statului; însemnarea fondului, unde se află, am rătăcit-o).

⁷ G. Ghibănescu, Surete, IV, 120, 276, 278; Acad. Rom. doc. 138—82, 138—85; 59—96; documentele din 7177 Lățcani și 7178 Oct. 14 (necatalogate, v. Creșteri 1908 p. 73); N. Iorga, Studii și Documente, XXI, 260; Acad. Rom. doc. 139—39, 138—81.

⁸ La 20 Iunie 1670 nu are nici un titlu (Ghib. Surete, IV, 280). La 22 Septemvrie iscălește ca logofăt al doilea (Ibid. IV, 111).

⁹ V. A. Ureche: Miron Costin, Opere complete, I, 125; G. Ghibănescu, Surete, IV, 285—7, 236—7, 111; Acad. Rom. doc. 76—109.

¹⁰ Pe Toader Iordache îl întâlnim ultima oară ca vistier la 30 Aprilie (Hasdeu, Arhiva Istorică I, 1, 96). La 20 Iunie vistier e Dubău (Iorga, Stud. și Doc. VII, 367; Cf. și doc. dela Acad. Rom. 109—25, 26).

locul lui Toader Iordache (Maiu-Iunie 1673). Nu știm dacă va fi fost și el alături de boierii cari, când au văzut că domnul trece pe față de partea Polonilor, și-au degajat răspunderea părăsindu-l supt pretext că se duc să-și apere familiile în contra Tătarilor. Ca unul din sfetnicii cei mai de aproape ai domnului, Dubău pare să fi fost destul de compromis în trădarea acestuia, deoarece supt cele două domnii următoare, ale lui Dumitrașcu Cantacuzino și Antonie Ruset, deși în țară, el nu a mai putut ocupa nici o dregătorie¹. Această înlăturare îl va fi determinat să se alătore și el la acțiunea lui Miron Costin și Buhuș hatmanul, cari prin pârile lor la vizirul provoacă mazălia lui Antonie Ruset. Participarea lui, deși neconfirmată printr'o mărturie directă, rezultă însă cu destulă probabilitate din atitudinea sa următoare, deoarece îl vedem însoțind la Constantinopol, de sigur în acelaș scop, pe pârâșii mazălului².

Complotul se făcuse cu știrea, dacă nu chiar din îndemnul lui Gheorghe Duca, domnul țării românești, care e mutat apoi în Moldova. Pârâșii obțin supt noul domn primele locuri. Puțin timp după ce Duca sosește la Iași, Dubău e numit, prin Martie 1679³, mare spătar în locul lui Ioan Racoviță, dregătorie în care rămâne mai bine de doi ani. În cursul anului 1681 atitudinea lui Duca față de el se schimbă. Disgrația se simte încă din primăvară. La 20 Maiu, marele cumpărător de odinioară își vinde partea sa din Pășcani vistierului Toderășco Iordache⁴. Persecuțiile, despre cari cronicele ne-au lăsat o descriere destul de amănunțită, încep în toamnă: «După ce s'au întors Duca Vodă dela Ucraina... strânsoare mare pentru bani făcea tuturor, și boierilor și neguțătorilor și a toată țara, muncindu-i și căznindu-i pre toți în toate chipurile, pre unii cu închisori pedepsindu-i, pre alții cu

În acest interval îl întâlnim ca martor de mai multe ori: în 1674: Stud. și Doc. V, 43; în 1675: G. Ghibănescu, Surete, V, 88—90, Acad. Rom. doc. 138—35, 76—111; în 1676: Ghib. Surete, V, 161, Arhivele Statului, Mân. Galata XV; în 1677: Stud. și Doc. V, 91.

² Cronica atribuită lui N. Costin, Let. II, 16.

³ Numirea s'a făcut între 21 Februarie 1679 când spătar e Ioan Racoviță (V. A. Ureche: Miron Costin. I, 128) și 2 Aprilie, când întâlnim pe Dubău (Ibid. I, 130).

⁴ Acad. Rom. doc. 111—217.

muncă și bătăi cu buzduganul până la moarte ucigându-i... Nu cruța nici boier, nici sărac, nici țaran, nici femei. Dintru carii și anume să-i pomenim: pre Toader Păladie vel vornic de țara de sus, Tudosie Dubău vel spătar, Chiriac Sturza biv vel spătar și alți mazili erau toți închiși la seimeni și puși în fiare... De care văzând hoierii că nu mai pot birui nici nu mai pot sătura nesațitul Ducăi Vodă... numai ce le-au căutat a se risipi. Fugit-au atunce Dubău vel spătar» etc.¹

Acelaș tablou și la Neculce, care dă însă asupra fugei un amănunt nou: «Tudosie Dubău vel spătar au fugit într'o noapte din târg din Iași în țara leșască; așijdere și Savin Zmucilă vel medelnicer și cu frate-său Gheorghită postelnicul. Și i-au ajuns gonașii lipcani în codrul Hertii și s'au bătut cu dânșii și nu le-au putut strica nimică»².

Dubău rămâne în Polonia până în toamna anului 1683, când se reîntoarce împreună cu Petriceicu, patronul său de odinioară. La 18 Decemvrie fostul domn dă ordin vornicelului din Berehoeffi, satul lui Gheorghe Duca, ca ori câtă pâine se va afla «a dumisale boiarinului nostru spătariului Dubău» în satul său Părăscani, să fie pe seama lui, și aceea pe care îi va fi luat-o de acolo pe seama Ducăi, sau aceea pe care o va fi trimis «la Eși la noi» să i-o întoarcă înapoi dela Berehoeffi³. Dubău n'a luat însă, după cât se pare, o parte activă la întâmplările de atunci, dintre cari cele mai însemnate sunt prinderea lui Duca la Domnești și prada Bugeacului. Cronicele, destul de amănunțite asupra acestor evenimente, nu fac nici o mențiune despre el. Rostul acestei atitudini nu poate fi altul decât că, deși revenit cu Petriceicu, Dubău nu înțelegea să se solidarizeze cu acțiunea lui de răzvrătire împotriva Turcilor. Așa ne și explicăm că Dumitrașcu Cantacuzino îi încredințează, curând după aceea, logofeția cea mare⁴. Dregă-

¹ Cronica atribuită lui Nicolae Costin, Let. II, 22-23.

² Let. II, 216.

³ Acad. Rom. doc. 139—98. Berehoeffii era proprietatea lui Duca (Letopisețul țării Moldovei dela Istratie Dabija până la domnia a doua a lui Antioh Cantemir 1661—1705, editat de C. Giurescu, p. 57).

⁴ Il întâlnim întâi la 1 Februarie 1685 (Iorga, Stud. și doc. VI, 93), apoi la 1 Maiu (Acad. Rom. doc. 145—38), 24 Mai (V. A. Ureche: Miron Costin, I, 160) și ultima dată la 8 Iunie (Iorga, Stud. și Doc. VI, 93).

toria aceasta o ocupă Dubău și supt Constantin Cantemir, care-l menține, lucru destul de rar, toată domnia lui¹. Trebuie să recunoaștem însă că, atât supt Dumitrașcu cât și supt Cantemir, alții erau sfetnicii de credință ai acestor domni: Toader Iordache «alfa și omega în țara Moldovei» cum spune Neculce², supt cel dintâi, Gavriliță vornicul până la o vreme, și, după moartea lui, Bogdan hatmanul, ginerele domnului, și Iordache Rușet vistierul, supt cel de al doilea³.

La începutul domniei lui Constantin Duca mare logofăt este Dumitrașco Ceaurul⁴. Timp de mai bine de un an, din Iunie 1693, când domnul sosește în țară⁵, până prin August anul următor Dubău nu ocupă nici o dregătorie⁶. La 18 Septembrie 1694 îl aflăm între martorii unui zapis iscăind ca mare ban⁷, ceea ce, pentru cine fusese atâta vreme logofăt, era netăgăduit o retrogradare. În slujba cea nouă Dubău rămâne însă numai puțină vreme. În Noemvrie murind Ceaurul, el este numit din nou logofăt⁸, dregătorie în care e apoi menținut până la sfârșitul domniei lui Duca⁹. Nici de astă dată marele logofăt nu este însă sfetnicul cel mai apropiat al domnului.

Un rol însemnat a jucat Dubău la mazălirea lui Duca. Capigiul trimis în 1695 la Iași pentru banii haraciului, cu însărcinarea de a cerceta și învinuirile pe cari Daltaban pașa, seraschierul dela Oblucița, și Tököly le aduceau domnului, văzând că nu i se împlinește banii și nici adevărul asupra acelor pâri nu-l poate afla, chiamă pe Dubău și pe

Prima mențiune la 25 August 1685 (V. A. Ureche: Miron Costin, II, 529), cea din urmă la 28 Ianuarie 1692 (Iorga, Stud. și Doc. XVI, 198).

² Let. II, 228.

³ Letopisețul țării Moldovei dela Istratie Dabija până la domnia a doua a lui Antioh Cantemir, 1661—1705, editat de C. Giurescu, p. 81, 85.

⁴ Acad. Rom. doc. 61—129, 130.

⁵ N. Iorga, Stud. și Doc. XXIII, 270.

⁶ Ultima oară pomenit la 7 Iulie 1694: «dumnealui Tudosie Dubău logofătul». Acad. Rom. doc. 77—99.

⁷ Acad. Rom. doc. 81—41. A doua oară îl întâlnim la 29 Octomvrie (Iorga, Stud. și Doc. VI, 147).

⁸ La 23 Noemvrie subscrie un act domnesc (Iorga, Stud. și Doc. VI, 95) cf. Neculce, Let. II, 255.

⁹ La 29 Iulie 1695 (Iorga, Stud. și Doc. VI, 146), la 25 August (Acad. Rom. doc. 45—93).

Panaiotache Morona postelnicul, pe cari îi întreabă pe ascuns și îi ispitește pentru acele pâri, spunându-le totdeauna că are ferman și de mazâlie. Ei se grăbesc să comunice știrea domnului, care, sfătuindu-se cu cumnatu-său Nicolae Costin hatmanul, trimite la Neamț, ocupat atunci de Poloni, ca să indemne pe Moise sărdarul să atace pe turc în Iași. Supt conducerea acestuia, un podghiaz de câteva sute de jomiri sosește într-o dimineață fără de veste, atacă și omoară pe capigiu și pradă cărvăsăria. Temându-se de urmări, Duca încearcă printr'o expediție îndreptată în contra Neamțului și a mânăstirilor de supt munte, ocupate de Poloni, să-și acopere răspunderea. Expediția, condusă de hatmanul Antiohie Jora, este încoronată de succes. Polonii sunt scoși de prin mânăstiri, iar într'o luptă lângă cetatea Neamțului hatmanul izbutește să facă prizonier pe reimentarul Coștașco Turculeț, un vestit căpitan moldovean în slujba Polonilor. Dar mai înainte ca știrea acestei izbânzi să fi sosit la Poartă, îi vine mazâlia. Până la sosirea lui Antioh Cantemir, Dubău și cu Manolache Ruset sunt însărcinați cu căimăcămia. Din acest moment ei lucrează împotriva fostului domn. Văzându-se mazălit, Duca, spre a-și mai ușura situația, trimite la Neamț la hatmanul Antioh, ca să aducă pe Turculeț și să-l predea capigiului spre a-l duce la Poartă odată cu dânsul. Aflând de aceasta, caimacamii trimit și ei slujitori de țin calea hatmanului la Podul Iloaci, iau pe Turculeț și-l duc la Galata. Hatmanul înștiințând pe Duca, acesta se înțelege cu capigiul, care trimite noaptea un steag de lipcani, să ia pe Turculeț din mâna oamenilor caimacamilor și să-l aducă la Iași. Până să ajungă însă lipcanii la Galata, prizonierul izbutise să fugă și să se refugieze la Neamț¹.

Acesta este cel din urmă fapt cunoscut din activitatea politică a lui Dubău. Supt Antioh el nu mai ocupă nici o dregătorie². Ultima știre pe care o avem despre el este din 4 Iulie 1698, când un Echim pârcaľabul îi dă un zăpis că, de nu-i va răspunde în toamnă un poloboc cu miere pe care-l

Neculce, Let. II, 251—254.

² Logofăt este Nicolae Donici (Iorga, Stud. și Doc. VI, 96; Acad. Rom. doc. 138—80).

dăduse pentru el unui turc, să-i fie ocina din Vartici¹. Doi ani mai târziu aflăm că Dubău murise. La 15 Iulie 1700, Antioh Cantemir înapoiază unui căpitan, ce servise supt Poloni împotriva Moldovei, niște moșii de zestre pe cari Constantin Cantemir le confiscase și le dăruise răposatului mare logofăt Tudosie Dubău².

Pe urma lui rămâne, după cât știm, numai o singură fată, care a fost mărita ă după Gavril Miclescu, vornic și logofăt mare supt Nicolae Mavrocordat și Mihai Racoviță, în stăpânirea urmașilor căruia se găsesc mai toate moșiile sale³.

Acestea sunt informațiunile pe cari le putem culege din izvoarele contimporane despre boierul de numele căruia se leagă izvodul de care ne ocupăm. Dacă putem stabili cu destulă precizie cariera lui administrativă, în schimb activitatea și rolul lui în luptele politice, destul de vii, ale timpului, ni-s prea puțin cunoscute. Dar pentru ca domni așa de deosebiți ca fanariotul Dumitrașcu, un dibaci financiar, Constantin Cantemir, un ostaș viteaz îmbătrânit supt arme, ori tânărul cărturar Duca să-i fi încredințat de atâtea ori și atâtea vreme locul cel mai de cinste printre boierii timpului, cu toate că alții aveau mai multă trecere, trebuie să admitem că Dubău se va fi impus prin însușiri prețioase. Despre una din ele, se pare chiar cea mai de căpetenie, ne vorbește Neculce, care l-a cunoscut de aproape pe timpul lui Constantin Duca: «fiind om de treabă era dvoreală după vel logofăt»⁴. În mijlocul unei boierimi grupată în familii și partide, neastâmpărată și veșnic gata de pribegie și pără la Poartă, omul împăciuitor, pe care-l denotă caracterizarea lui Neculce, a trebuit să fie un bun element de guvern. Această însușire pare să explice și succesul carierii sale.

Dubău și Izvodul. În lumina acestei lungi și strălucite cariere politice, scurta și searbăda povestire scrisă din ordinul

Acad. Rom. doc. 138—56.

Iorga, Stud. și Doc. V, 405.

Ibid. V, 428; doc. din 15 Iulie 1748 la Acad. Rom. Dela Gavril moșiile trec la fii săi, Constantin Miclescu paharnicul și surorile lui Maria și Anisia, iar dela Constantin la fiul său Gavril (Acad. Rom. doc. 138—161, 176, 177; 139—10, 140).

⁴ Let. II, 255.

său constituie o adevărată enigmă. Marele demnitar a cărui viață am văzut-o așa de strâns legată de toate evenimentele mai însemnate întâmplate între anii 1660—1695, vistierul lui Petriceicu, spătarul silit de persecuțiile lui Gheorghe Duca să pribegească, boierul care timp de un deceniu fusese primul dregător al țării, să se fi mulțumit oare numai cu acea sumară înșirare a domnilor? Banalele aprecieri făcute asupra lor să reflecteze ele în adevăr părerile sale? Dacă mai înțelegem atenuarea aprecierilor făcute asupra lui Duca, fiindcă cronica se scria, cum vom vedea, în domnia fiului său, cum s'ar explica critica așa de aspră a domniei lui Dumitrașcu Cantacuzino tocmai din partea aceluia care fusese cel dintâi dregător al său? Nepotrivirea este așa de mare în cât îndoiala dacă cronica s'a scris, nu după inspirația, dar măcar cu știrea sa, răsare dela sine. Nu cumva cel care a scris paginile dela sfârșit e altul de cât cărturarul însărcinat de Dubău să alcătuiască izvodul? Îndoiala, oricât de legitimă în aparență, este însă neîntemeiată. Autorul predosloviei este și autorul cronicei. În momentul când protejatul lui Dubău primise însărcinarea să copieze letopisețul țării, patronul său era «fost logofăt»¹. Dar noi am văzut că în situația aceasta se găsește Dubău numai în primul an al domniei lui Constantin Duca și supt Antioh Cantemir, cât a mai trăit. În cronică, arătându-se luptele dintre Turci și Nemți după despresurarea Vienei, se spune că ele au continuat «până într'acești ai, leat 7202»², de unde se vede că vorbele acestea erau scrise în 1694. Ipoteza unei date greșit transmisă trebuie înlăturată. Cronicarul scria pe când Camenița era încă în stăpânirea Turcilor, fiindcă din pricina ei Moldova se pustiește «*de zaharale multe, ce poartă în toți ai de bagă în Cameniță și de schimburile oștilor ce le duc de le bagă în Cameniță și a Pașilor*»³, deci înainte de retrocedarea ei Polonilor la Carloviț, și pe când încă nici unul din fii lui Constantin Cantemir nu ajunsese domn, ci erau hărțuiți de Turci după moartea tatălui lor⁴.

¹ Vezi mai sus p. 171 25.

² Ibid. p. 177 3.

³ Ibid. p. 174 20—28.

⁴ Ibid. p. 178 1—2.

Ajungem astfel să stabilim cu certitudine că cronica a fost scrisă în anul 1694. Cum în acelaș an, și anume în intervalul dela Ianuarie până la Septembrie, când Dubău era fost logofăt, s'a scris și predoslovia, este evident că, amândouă fiind scrise în acelaș timp, ele sunt opera aceluiăș autor 5

Bănuiala unui adaos fiind înlăturată, rămâne să dăm nepotrivirei semnalate o altă explicație. Aceasta este, cred, următoarea: Însărcinarea pe care fostul logofăt o dăduse protejatului său, se mărginea doar la copierea Letopisețului țării, alcătuit din cronicile lui Simion Dascălul și Miron Costin. Copistul avea însă ambițiuni de autor. Înainte de a-și începe lucrarea, el a precedat-o cu o predoslovie pretențioasă, în care arată rostul ei, iar după terminare a completat-o cu acea expunere sumară a întâmplărilor contemporane, așa de puțin potrivită cu activitatea și ideile patronului său. Ca să credem că aceste adaose au putut fi scrise supt inspirația sau cel puțin cu aprobarea lui Dubău, ar trebui să avem despre cultura contemporanilor lui Miron Costin, în fruntea cărora s'a aflat atâta vreme, o idee pe care nimic n'o îndreptățește și pe care de sigur n'o merită. 10 15 20

II.

Izvodul lui Miron logofătul.

Acest izvod este citat în Letopisețul atribuit lui Nicolae Costin la domnia întâia a lui Dumitrașcu Cantacuzino (1673). Deoarece nu se arată anume unde sfârșește pasajul citat, așa că întinderea lui n'o putem determina decât prin interpretare, reproducem mai jos din Letopiseț toată partea dela început privitoare la domnia lui Dumitrașcu Cantacuzino: 25

De domnia lui Dumitrașcu Vodă Cantacuzino, fiind cursul anilor 7182.

1674

30

După ce au fugit Ștefan Vodă Petru în țara leșască, iară hoerii țării dând știre la Poartă de fuga lui, și fiind văleatul

cel vechiu 7182, iară dela Hristos 1674, au trimes sultan Mehmet, împăratul turcesc, dela Poarta lui domn țării Moldovei pe Dumitrașcu Vodă Cantacuzino, hireș din Grecii cei de frunte ai Țarigradului, carile destul era cumplit și vrăjmaș, după cum sânt faptele oamenilor într'această lume au bune au rele. Deci câte răutăți au fost și era mainte de dânsul și pre vremea lui pre pământ, toate le făcea el bune, câte era. Numai ce era fricos foarte, că-i | pusese Dumnezeu ¹⁷ acea zăbală în gură și întrânsul frica, de era fricos.

- 10 Și din zilile lui au slăbit țara mai rău, sosind mare cum-pănă de perire. Că îndată ce-au luat el domnia și s'au așezat la scaun, având Turcii vrajbă cu Leși, că atuncea de curund luase Turcii Camenița dela Leși, deci Dumitrașco Vodă fiind fricos, cum s'au zis, și de răutățile lui necrezând pre nime,
- 15 adus-au pre Hangeri sultan cu Tătarii de au ernat în țara Moldovei peste iarna aceia, la văleat 7182, cari ca niște păgâni ¹⁶⁷⁴ multă răutate au făcut oamenilor din Moldova, muncindu-i, și pe cărbuni puindu-i, și la cap cetluindu-i, și de femei și de fete răzându-și aievea, cerând bani de pre la oamini, odoare,
- 20 haine, ce-ș avea. Pânile scotea di pin gropi și le vărsa ¹⁷ înainte cailor lor, și istovind acelea încă și mai căznia de iznoavă, numai ca să le mai afle orideunde, și pre multe locuri pre mulți oameni i-au și omorât. Incă și din boerii
- 25 azili, ce fusese mai denainte vreme cu boerii la curte, pre carii i-au apucat la țară de cu toamnă la casele lor, când au mers Tătarii la ernatec, nu i-au mai lăsat să iasă în laturi, și-i muncia în tot chipul, năslind să le dea ce le venia lor în cuget. Iară vinind primăvara, când au stătut a se rădica ei de pe țară, au luat tot, dela cine ce-au fost rămas
- 30 nemâncat de dânșii și neluat, ce nu stricase de cu iarnă: iepe, cai, boi, vaci, oi; și pre multe locuri au prădat și au luat și oameni de i-au robit; deacia s'au rădicat și s'au strâns și au eșit din țară.

- Iară la Izvodul lui Miron logofătul scrie pentru această ¹ domnie <a> lui Dumitrașco Vodă așa: Fugind Ștefan Vodă Petriceico dela Hotin în țara leșască, iară boerii cari trimisese zălog la împărăție, ce li s'au pomenit numerile mai

sus, după ce au sosit la Gălați, Ionașco Balse vornicul și Că-
 răiman căpitanul, până a nu se auzi de fuga lui Petriceico
 Vodă, au mers boerii la Obluciță, că acolo era atuncea împă-
 răția la ernatec, iară Neculai Răcoviță și Aldea medelnicerul
 rămâind la Gălați; deci viind veste de fuga lui Petriceico 5
 Vodă, boerii ce s'au tâmplat la Galați au fugit, temându-se
 de împărăție. Atuncea îndată au chemat Suleiman, chihaiioa
 vezirului, carile mai pe urmă au căzut și viziriu-azem, având
 18 v prieteșug cu Dumitrașco | Cantacozino, ce-au fost mai înainte
 visternic în țara rumânească, ce era capichihae lui Petri- 10
 ceico Vodă, nefiind alții din Greci acolo lângă împărăție, și
 fiind în cunoștința Turcilor, și știindu-l că-i casa în Țarigrad.
 Boerii, carii era acolo, gură n'avea spre împărăție, bucuroși
 era să-și scutească viața. Ce i-au dat împărăția domnia lui 15
 Dumitrașco Vodă fără nice o cheltuială, și încă au scos bani
 de i-au dat și de cheltuială, care n'au fost nice odată dușeș
 ca aceasta domnie. Și îndată l-au pornit cu domnie în țară.
 Și eșind pela Reni, au trecut Prutul pre la Giurgiulești, au
 eșit la Galați, unde i-au eșit acolo toți boerii înainte de i s'au
 1674 închinat, când au fost văleatul 7183 Dechemvrie (*loc alb*) zile. 20
 Deci de acolo au tras drept de Prut la Eși, și aflând scaunul
 19 mitropolii fără stăpân, pus-au mitropolit pe Theodosie, ce era
 episcop la Roman. Ce în Iași mult n'au zăbovit, că iată Petri-
 ceico Vodă cu câtăva oaste leșască au fost coborând în gios.
 Caplan pașa era la Țuțora pus de împărăție să fie 25
 pentru straje. Dumitrașco Vodă, auzind de venirea lui Pe-
 triceico Vodă cu Leșii, n'au zăbovit în Iași nici 2 săptămâni,
 ce au eșit la Țuțora în preajma pașii, și au lăsat în Iași de
 straje cu puținei slujitori pe Buhuș hatmanul și pe Contăș
 slugeriul, cari au așteptat până au sosit străjile lui Petriceico 30
 Vodă pentre vii, și atuncea au purces din Eș. Care, după ce
 l-au văzut pe Buhuș strajea lui Petriceico Vodă, l-au gonit,
 și văzând Buhuș că-i vor agiunge, având cuhnii după Socola,
 9 v și îndată și-au luat caii și au lăsat cuhniile cu | ce-au avut, ce
 văzând și Leșii că nu l-or mai agiunge, s'au întors în Iași. 35
 Dumitrașco Vodă la Țuțora au trecut Prutul, și im-
 preună cu Caplan pașa au luat Prutul în gios și s'au coborât

la Zărnești, și acolo zăbovind câteva zile, au tras iară la Obluciță la împărăție. Și fără zăbavă au orânduind împărăția pe Chior Husain pașa cu o samă de Serdenghești, și într'acea vreme poruncise împărăția de venia Calga sultan cu Tătarii
 5 den Crâm și cu Hagi Cherei sultan, carile la vremea Beciului au agiuns și han, precum vei găsi la rândul său însemnat. Și eșind iarăș de a doa oară Dumitrașco Vodă la Galați, au purces pe Prut în sus, și venind împreună cu Chior Husein pașa până la Fălciiu, au mers de s'au împreunat
 10 cu Galga sultan la codrul Chigheciului. Dela Fălciiu | au purces 20 în sus pe Prut, au tras la Huși. Dela Huși au ales 2000 de Tătari, ce era cu cai mai bărbați, cu Hagi Cherei sultan și cu Buhuș hatmanul, și s'au tumpinat cu Petriceico Vodă și cu Leșii la gura Bohotinului, că se pogorâse și Petriceico
 15 Vodă până la gura Bohotinului. Ce cum s'au tumpinat, au dat puținel războiu într'acea zi, ce prinzând limbă din Tătari, peste noapte au și fugit Leșii pe Prut în sus. Ce Tătarii n'au avut pe ce-i goni, că le era caii slabi. Iară Petriceico Vodă
 20 au lovit pe la Eși, și lovind pe la Suceavă și pe la târgul Siretului, și au trecut în țara leșască.

Iară Dumitrașco Vodă, împreună cu Chior Husein pașa, au mers în Iași și s'au așezat în scaun, și au ținut și pe pașa o lună cu atâta cheltuială, jecuid pe la țară | vaci, oi, 20 v pâine, ce-ș putea găsi, ca un om fără milă și fără frica lui Dumnezeu. Iară pe Hagi Cherei sultan împreună cu Tătarii i-au împărțit prin țară la ernatec, la Orhei, la Lăpușna și la ținutul Iașilor și la Hârlău, la Fălciiu mai pe puțini. Pre aceste ținuturi au fost mânia lui Dumnezeu. Atuncea să vezi
 25 cazne în bieții oameni, pe cum s'au scris mai sus, muncindu-i în tot felul: pe cărbuni îi punca, le cētluia capetele, bătăi în tot chipul, care nu este putincios omul a le spune; iș râdea de fetele și de femeile oaminilor de față. Ce avea oaminii, le lua tot, pâinea de pin gropi o scotea și o vărsa pe denainte
 30 cailor. Și așa au chinuit bieții oameni 2 luni. Iară la rădicătura lor au robit și oameni pe unele locuri, pe mulți i-au 21 și omorât. Incă și din boierii mazili, ce au fost mainte vreme cu boerii la curte, pre carii i-au putut apuca la țară pre la casele lor, când au mers Tătarii la ernatec, nu i-au mai lăsat să iasă în laturi, și-i muncia în tot chipul, nâslindu-le

să le dea ce le venia lor în cuget. Iară la rădicatul lor nice au rămas iapă, nici vaci, nici oi, nice boi, și de atunci au rămas țara la mare slăbiciune, care adăogându-se din rău în rău până într'această vreme. Și așa au fost traiul țării într'aceia iarnă cu acel domn atheista.

5

Iară Leșii apucase de pusese oaste de a lor pin cetăți, la Neamț, la Suceavă, socotind că, după ce vor lua cetățile, pe lesne vor lua și țara, ce lăsase niște Nemți pin cetăți. 21 v Iară de premăvară au și trimis Dumitrașco Vodă pe Sandul Buhuș hatmanul și pe Velicico Costin spătar al doilea și cu oaste ce avea spre cetăți, închizându-i dela hrană. Deci 10 Nemții se flămânzise, ce li-au căutat a eși din Neamț. Și mergând spre ceia ce era în Suceavă, i-au lovit pe șesul Băii și le-au dat Buhuș hatmanul cu Moldovenii război, ce au stătut și Nemții vârtos, ce de tot nu i-au putut sparge. 15 Iară câteva capete au adus la Eși la Dumitrașco Vodă, ca vro 50 de capete și vro 50 de Nemți vii. Iară alții au scăpat apărându-se până au intrat în cetatea Sucevei. Ce eșind totdeauna de lovia în târg, de apuca câte ceva de hrană, iară nu deagiuns. Deci, stând înpregiurul Sucevei, da război Buhuș 20 totdeauna; văzând și Nemții că flămânzesc, numai ce li-au căutat bieților Nemților a se închina. Deci, după ce s'au închinat, și aceia i-au dus la Dumitrașco Vodă, pe carii i-au scris slujitori, și-i ținea în curte. 1.

Intinderea citatului. Sfârșitul citatului, reproduș din Izvodul lui Miron logofătul, nu este arătat, și nici din context el nu rezultă cu destulă claritate. Din această cauză întinderea lui a și fost înțeleasă în mod diferit. V. A. Ureche credea că se termină cu închinarea boierilor la Galați în Decemvrie 7183 (p. 193₂₀)². După d. Iorga citatul ar fi cu mult mai întins, cuprinzând și povestirea întâmplărilor următoare până la eșirea Tătarilor din țară (mai sus r. 5)³.

Să examinăm chestiunea mai deaproape. E de observat că compilatorul recurge la Izvodul lui Miron numai după ce

După ms 9 Iași; Cf. Kog. Let. II, 10—12.

Operile lui Miron Costin, II, 428—9.

Ist. Lit. Rom. I, 103—4.

povestise evenimentul cel mai însemnat dela începutul domniei lui Dumitrașcu, iernatul Tătarilor și jafurile pe cari ei le făcuseră locuitorilor. El îl citează nu pentru un fapt anumit, sau spre completarea celor spuse mai înainte, ci ca un izvor care prezintă domnia lui Dumitrașcu altfel, mai dezvoltat pare-se, decât o expusese el: «Iară la Izvodul lui Miron logofătul scrie pentru această domnie a lui Dumitrașcu Vodă așa». Narațiunea care urmează, până unde se arată ieșirea Tătarilor din țară (p. 195⁵), cuprinde, pe lângă unele lucruri noi, și o repovestire, mai pe larg însă, a aceluiași fapt pe cari tocmai le arătase mai înainte: trimiterea boierilor ca ostatici la pașa¹, numirea lui Dumitrașcu, iernatul Tătarilor și jafurile pe cari au avut să le îndure locuitorii din partea lor până în primăvară, când părăsesc țara. Este, credem, evident că toate aceste fapte povestite pentru a doua oară sunt reproduse din Izvodul lui Miron. Nu există nici un motiv care să ne silească să admitem că citatul se mântue aci. Din potrivă unele indicii ne fac să bănuim că și pasajul următor, în care se povestește alungarea Polonilor din cetăți de către Buhuș, ar fi reprodus din același izvor. Ne abținem însă dela orice ipoteză, mărginindu-ne la faptul sigur că fragmentul din Miron se întinde *cel puțin* până la ieșirea Tătarilor din Moldova.

În treacăt observăm că, deși fragmentul acesta este cu mult mai important decât cel luat din Izvodul lui Tudosie Dubău, compilatorul din 1712 trece totuși pe Miron supt tăcere, spre a arăta în titlul Letopisețului său pe Dubău între izvoarele principale! Este o anomalie pe care deocamdată o semnalăm numai, fără a trage din ea nici o concluziune.

Folosirea izvodului în compilație. Ce fel de cronică putea fi Izvodul lui Miron logofătul, și în ce măsură a fost întrebuințat în Letopisețul atribuit lui Nicolae Costin? Se știe că Letopisețul lui Miron Costin dela Aron Vodă încoace, în forma pe care ne-au transmis-o manuscriptele cunoscute, se întrerupe în 1661 cu moartea lui Ștefăniță Lupu. Deși nu se face nicăeri nici o mențiune despre o continuare a lui și pentru

¹ De care se vorbise la domnia lui Petriceicu, Let. II, 9.

epoca următoare, s'a admis totuș, pe baza citatului de care ne ocupăm, că o asemenea continuare a existat.

D-l Sbiera crede că ea a trebuit să meargă cel puțin până la sfârșitul anului 1673, dacă nu și mai departe, ceea ce e foarte probabil, căci e greu de presupus că un bărbat ca Miron, care a ținut atât de mult la însemnarea lucrurilor țării, cari îl interesau pentru că el însuș participase la ele, să nu fi însemnat întâmplările din domnia a treia a lui Duca și din domnia lui Constantin Cantemir. Dispariția acestei continuări, utilizată în Letopisețul atribuit lui Nicolae Costin, s'ar explica, fie prin tănuirea sau chiar distrugerea ei, când cu omorirea cronicarului, fie că, neapucând încă să fie dată la curat, foile nelegate s-au putut ușor pierde după moartea sa, ori că va fi încă ascunsă cine știe pe unde¹.

V. A. Ureche presupune că întreruperea Letopisețului lui Miron în 1661 se datorește împrejurării că numai până aci fusese decopiat de diaci, și că restul, nepus pe curat cât a trăit el, cuprindea mai mult niște notițe. El combate apoi părerea lui Sbiera că o bună parte a Letopisețului atribuit lui Nicolae Costin s'ar datora utilizării izvodului tatălui său².

D-l Iorga vede în acest izvod «însemnările» lui Miron Costin, «partea neorânduită, nestilizată și rămasă inedită a letopisețului său», care s'ar caracteriza printr'o precizie cronologică așa de mare, «încât după prezența sau lipsa datelor dintr'un pasagiu, al cărui izvor nu se arată, se poate afirma că el este sau nu din izvoadele lui Miron Costin»³. Potrivit acestui criteriu, d-sa caută apoi să stabilească cari ar fi aceste împrumuturi în Letopisețul atribuit lui Nicolae Costin. Astfel data morței lui Dabija, datele numirei, instalărei și morții lui Alexandru Iliăș, capitolul despre domnia a doua a lui Duca, citatul dela domnia lui Dumitrașcu Cantacuzino, mențiunea lui Velicico la expediția împotriva cetăților, îndoita solie a lui Miron, începutul domniei lui Antonie Ruset și povestirea celei de a doua expediții turcești contra Polonilor,

¹ V. A. Ureche: Miron Costin, I, 774—6; cf. Sbiera, Mișcări culturale 174—5.

² Operele lui Miron Costin, I, 352; II, 167, 428—9.

³ Ist. Lit. Rom. I, 101—2.

cea mai mare parte din domnia a treia a lui Duca, și, poate, chiar aspra critică a acestei domnii, pe care Balaban i-ar fi scris-o lui Miron, prețurile precise ale obiectelor pe timpul foametei de supt Dumitrașcu și asprele invective contra acestuia, ar fi împrumuturi din «letopisețul mironesc» pierdut¹. Pentru dovedirea acestor împrumuturi, în afară de precizia lor cronologică, d. Iorga mai invoacă și două trimiteri din citatul dela domnia lui Dumitrașcu, una relativă la boierii ceruți ca ostatici de vizirul «ce li s'au pomenit numirile mai sus» (p. 192₃₇), la domnia lui Petriceicu², și alta în legătură cu Hagi Gherei sultan «care la vremea Beciului au ajuns han, precum vei găsi la rândul său însemnat» (p. 194₅₋₇), trimiteri cari ar dovedi că atât expunerea campaniei din 1673, cât și întâmplările din 1683, la cari se referă, sunt din acelaș izvod.

Impotriva părerii că izvodul ar fi fost folosit într'o așa de largă măsură sunt însă două obiecții: Dacă împrumuturile din acest izvod sunt atât de numeroase, cum se face că compilatorul nu-l arată la începutul lucrării sale între izvoarele principale, deși pomeneste pe Dubău, din care însă nu luase decât un fragment neînsemnat? Și apoi de ce îl citează numai la domnia lui Dumitrașcu, când îl folosise de atâtea ori?

În ceea ce privește determinarea împrumuturilor după precizia lor cronologică, observ că, pentru a admite acest criteriu, ar trebui dovedit mai întâi că datele cronologice precise, pe cari le întâlnim în Letopisețul atribuit lui Nicolae Costin, sunt în adevăr de împrumut, apoi că ele n'ar putea fi împrumutate din nici un alt izvod contemporan, și în sfârșit că însemnările lui Miron dela 1661 înainte s'ar fi caracterizat tocmai printr'o asemenea precizie de date, ceea ce nu se observă în Letopisețul său. Cum condițiunile acestea nu sânt, și nici nu pot fi dovedite, criteriul e inadmisibil. El este de altfel hotărît contrazis de fragmentul citat, în care singura dată pe care o are, aceea a numirii lui Dumitrașcu: 7183, Decemvrie. zile» (p. 193₂₀), lacunară

¹ Ist. Lit. Rom. I, 99—110.

² Let. II, 9.

ca zi, *este greșită și ca an*, oricum l-am calcula, domnul fiind numit în 1673, iar nu în 1674!

Nici argumentul bazat pe cele două trimiteri nu e mai convingător. Aceste trimiteri ar putea proba că pasajele la cari se referă sunt și ele împrumutate din acelaș izvod, numai când am avea siguranța că ele aparțin în adevăr izvodului, și nu sunt adaose de compilator. O asemenea siguranță nu există. În afară de cele două trimiteri citatul mai cuprinde încă una, relativă la suferințele pe cari le înduraseră Moldovenii dela Tătari. «Atuncea să vezi cazne pe bieții oamini, *precum s'au scris mai sus*, muncindu-i în tot felul, (p. 194²⁸⁻³⁰). Aici cuvintele: *precum s'au scris mai sus*, nu aparțin izvodului, deoarece se referă la cele povestite despre jafurile Tătarilor tot la domnia lui Dumitrașcu, imediat înainte de citarea lui. Ele sunt în mod evident un adaos al compilatorului. Dacă ne gândim acum că asemenea referiri la fapte povestite, sau cari urmau să fie povestite, le întâlnim foarte des în Letopisețul atribuit lui Nicolae Costin¹, odată chiar la începutul domniei lui Dumitrașcu, imediat înainte de citarea izvodului (p. 192¹⁴), suntem mai în drept a conchide că și celelalte două aparțin tot compilatorului.

Concluziunea celor expuse mai sus este că, nu avem absolut nici un temei serios, nici măcar un indiciu cât de mic, care să ne facă să admitem că în afară de citatul arătat anume, ar mai fi existând și alte împrumuturi. Analogia cu Izvodul lui Dubău, folosit numai acolo unde este citat, întărește această concluzie.

Izvodul nu poate fi opera lui Miron Costin. Ceeace știm deci pozitiv din Izvodul lui Miron logofătul se reduce la un fragment privitor la întâmplările din iarna anilor 1673—74. Se înțelege că, numai pe baza acestui fragment, considerat izolat, caracterul izvodului, necunoscut până acum, nu se poate determina. Raportându-l însă pe deoparte la compilația în care a fost utilizat, pe de alta la autorul căruia i se atribue, ajungem la unele constatări interesante. Citatul dovedește trei lucruri:

a) Izvodul cuprindea aceeaș epocă dela Istratie Dabija înainte de care se ocupa și compilatorul.

b) El mergea *cel puțin* până în anul 1674.

c) Trebuie să fi fost *mai pe scurt* de cât compilația în care este folosit, căci altfel compilatorul, în loc să scrie o nouă cronică, ar fi copiat-o pe aceea.

Constatarea din urmă este cea mai importantă. Ea stabilește o deosebire absolută între această operă și Letopisețul lui Miron Costin dela Aron Vodă încoace, pe care se presupune că-l continuă. E imposibil să admitem că cronicarul care a expus așa de pe larg istoria Moldovei până la Dabija, și îndeosebi întâmplările de pe la 1650 înainte la cari fusese martor și actor, să fi povestit sumar tocmai acele evenimente în cari el avusese unul din locurile cele mai de frunte!

Deosebirea este așa de mare în cât, spre a nu-i tăgădui paternitatea, s'a recurs, cum am văzut, la explicarea că izvodul ar fi în realitate numai niște simple notițe sau însemnări, iar nu o lucrare definitivă. Chiar și dispariția lui va fi fost, poate, provocată de împrăștierea foilor rămase negate după moartea autorului. Presupunerea acestea nu se reazămă pe nici un temei serios.

Când compilatorul citează în 1712, adică 20 de ani după moartea cronicarului, Izvodul lui Miron logofătul, el avea dinainte un *manuscript*, ca și Izvodul lui Dubău, iar nu foi nelegate, cari nu știm cum s'ar fi putut păstra atâta vreme. De altfel cărturarii noștri vechi nu întrebunțau pentru scrierile lor foi izolate, ci totdeauna *cărți*, apucându-se să scrie numai după ce hârtia fusese cusută într'un caet sau volum și, de multe ori, și legată. Acolo unde se presupunea că va mai fi ceva de adăogat, se lăsa loc alb, cum face s. ex. Axintie Uricarul¹, iar când nu s'a lăsat, se scria printre rânduri ori pe margine, cum face Neculce².

O lucrare neterminată a rămas și dela Miron. Este cunoscuta Carte pentru descălecatul dintâi, care nu este altceva de cât «urzeala Letopisețului țării Moldovei din descălecatul ei cel dintâi», de care vorbește în predoslovie Letopisețului³, care însă s'a păstrat în manuscript, iar nu pe foi răslețe.

Tot atât de puțin întemeiată este și ipoteza «însemnărilor» sau «notițelor» lui Miron.

¹ Ms 9 Iași.

² Ms 253 dela Acad. Rom.

³ Cum voi arăta într'un studiu deosebit ce va apare în curând.

Ca să putem admite că cronicarul și-ar fi notat pe scurt întâmplările recente la cari participase, cu gândul ca să le dezvolte mai târziu, ar trebui să avem o cât de vagă indicație, fie dela el, fie dela vreun alt cronicar sau scriitor mai vechiu, că o astfel de procedare a mai fost întrebuițată.

Să presupunem însă că Miron făcuse asemenea însemnări. In acest caz ceea ce s'ar fi temut el să nu uite, și pentru care ar fi simțit, poate, nevoia unor notițe, nu erau, evident, faptele cunoscute de toată lumea, ci date, nume și întâmplări cu totul speciale ori mărunte, de felul cărora, judecând după compilația în care a fost întrebuițat, nici vorbă să întâlnim în izvodul care i se atribue. Fragmentul reprodus la domnia lui Dumitrașcu constituie în această privință un argument hotărîtor. Să fi avut oare Miron Costin nevoie «să însemneze» că Suleiman, chehaiua, a ajuns mai târziu vizir, că Dumitrașcu era capuchehaie al lui Petriceicu, că mai înainte fusese vistier în țara românească, că a fost numit fiind cunoscut Turcilor și avându-și casa în Țarigrad, că a luat domnia fără cheltuială, că sosind în Iași a pus mitropolit pe Theodosie, că au ernat Tătarii în țară, ori că au făcut prădăciuni? Atât să fi crezut oare autorul amănunțitei cronici a domniilor lui Vasile Lupu, Gheorghe Ștefan și Ștefăniță că trebuie notat din bogatele întâmplări ale anilor 1673 și 1674? Când știm apoi că cel care se împotriviise ca boierii să garanteze că Polonii nu vor intra în țară, și sfătuisse pe domn să primească Tătarii la ernat, fusese tocmai Miron Costin¹, putem să admitem că descrierea aceea plastică a nenorocirilor căzute asupra locuitorilor dintr'acel sfat nechibzuit, e tocmai opera lui? Și să fi uitat el oare în aceste însemnări contemporane până și data acelor cumplite vremi, pe cari le așază cu un an mai târziu, în 7183?

Autorul citatului nu este Nicolae Costin. Ceiace a făcut pe istorici ca, împotriva evidenței, să considere totuș acest izvod ca opera lui Miron Costin, a fost credința că cel care îl folosea și îl citase, era chiar fiul său Nicolae Costin. Nimeni nu s'a îndoit că el s'ar fi putut înșela asupra uneia din lucrările tatălui său. De aci și explicația cu «însemnările».

¹ Letopisetul Țării Moldovei dela Istratie Dabija până la domnia a doua a lui Antioh Cantemir, 1661—1705, editat de C. Giurescu, p. 66.

Astăzi se știe însă că autorul Letopisețului alcătuit în 1712, și prin urmare cel care citează izvodul, nu este Nicolae Costin. Am dovedit aceasta în studiul pomenit mai înainte, cu argumente cari au determinat pe răposatul Gr. Tocilescu să considere chestiunea ca «definitiv lămurită»¹. D-nii Onciul și Tanoviceanu au împărtășit de asemenea rezultatele mele². Vechea părere a paternității lui Nicolae Costin a continuat cu toate acestea și mai departe să-și afle susținători.

Controversa interesează în cel mai înalt grad chestiunea de care ne ocupăm. Se înțelege că, dacă autorul Letopisețului este Nicolae Costin, mărturia lui cu privire la Izvodul tatălui său are o deosebită greutate. Contrazicerile și nepotrivirile, pe cari le-am semnalat mai sus, nu vor putea-o înlătura cu totul, și discuția se va perpetua. Dacă însă autorul Letopisețului și prin urmare și al citatului nu este el, lucrul se schimbă: atribuirea unui izvod lui Miron Costin poate fi în acest caz, ca în atâtea altele, rezultatul unei confuzii.

Revenind asupra paternității Letopisețului nu înțeleg însă să pui din nou în discuție argumentele pe cari le-am adus altă dată. La ele voi adăoga numai încă unul, pe care ni-l oferă manuscrisurile cronice, și care e de natură să curme controversa, împrăștiind orice îndoială.

La începutul cronicei celei autentice a lui Nicolae Costin (1709—1711) se află, în ediția lui Kogălniceanu, o trimitere foarte obscură:

«După mazâlia lui Mihai Vodă Racoviță, care s'au tâmplat la veleatul dela zidirea lumii 7218, iară dela Hristos 1710, la luna lui Octomvrie în 14, în ziua de sărbătoarea prea cuvioasei Paraschevei, pribegit-au o seamă de boieri de țară (și acest obicei dela o vreme încoace s'au făcut) anume Lupul Costachi, vornicul de țara de jos pe acea vreme, și Manolache Ruset, vornicul de țara de sus, cu Dediul vel

¹ În raportul prin care a recomandat publicarea studiului meu în Analele Academiei Române (Partea administrativă și dezbaterile, Seria 2, Tom XXX, p. 81).

² D. Onciul. Din Istoria României (ed. Socec 1909), p. 83; I. Tanoviceanu, Marele spătar Ilie Țifescu, în Analele Acad. Rom. Mem. Sect. Ist. Seria 2, Tom XXXII, p. 838.

spătar, socrul lui Mihai Vodă și cu alții, în sus în țara leșască, însă nu departe de marginea țării, ce la Sneatin. Însă Dumitrașco Racoviță hatman, fratele lui Mihai Vodă, au pribegit deodată la socrul său Mihai Cantacuzino spătarul în țara muntenească. Iară a doua zi, 15 Octomvrie, încă nepornit Mihai Vodă, au fugit și Iordache Ruset, ce fusese mai nainte vornic mare (matca tuturor răutăților), în țara leșască la ceilalți boieri pribegi, *precum s'au arătat mai pre larg unde s'au scris de domnia lui Mihai Racoviță Vodă*¹.

Cum la domnia lui Mihai Racoviță nu se vorbește nimic despre pribegirea boierilor, trimiterea dela urmă apare cu totul enigmatică. Când m'am ocupat de această chestiune, bănuiala unei interpolări mi-a venit dela început². Căutând mai târziu s'o verific, am constatat cu surprindere, cercetând manuscriptele cronicei, că aveam aface, nu cu o interpolare sau greșală de copist, cum presupuneam, ci cu o gravă alterare a textului datorită editorului. Manuscriptele, de cari s'a servit Kogălniceanu pentru ediția sa, le cunoaștem, sunt manuscriptele n° 9 al Bibliotecii Universității din Iași, descris de el supt n^o I, și manuscriptele n° 241 și 239 dela Academia Română, descrise supt n° II și III³. Dar în aceste manuscripte trimiterea dela urmă sună cu totul altfel:

În manuscriptul n° 9 Iași, după care Kogălniceanu a reprodus cronica: «precum se va fi arătat mai pre larg cine va fi scris de domnia⁴ lui Mihai Racoviță Vodă» f° 162 v;

în manuscriptele n° 241 (f° 1 v) și 239 (f° 1): «precum se va fi arătat mai pre larg cine va fi».

Nu e locul aci să intru în detalii asupra filiației acestor manuscripte. Câteva lămuriri sânt însă necesare spre a înțelege raportul dintre cele două variante. Ms n° 9 din Iași este o copie făcută acolo de Axintie Uricarul în 1715, celelalte sunt copii târzii din țara românească, ms 241 din 1755, ms 239 din 1791. Știind acestea putem stabili cu ușurință raportul

¹ Let. II, 70.

² C. Giurescu, Contribuțiuni la studiul cronicelor moldovene, în Analele Acad. Rom. Mem. Sect. Ist. Seria 2, Tom XXX, p. 288.

³ Letopisețe¹, II, 465.

⁴ domnie în ms.

dintre cele două variante. Este evident că în manuscrisurile 241 și 239 avem o variantă din lectura ms 9 Iași. Copistul prototipului acestor manuscrise a considerat cuvintele «precum se va fi arătat mai pre larg cine va fi scris de domnia lui Mihai Racoviță Vodă» ca referindu-se numai la Iordache Ruset, și cum manuscriptul său nu cuprindea și domnia lui Mihai Racoviță, începând cu domnia lui Nicolae Mavrocordat (1709), a suprimat cuvintele din urmă.

Dar lectura ms 9 Iași, Kogălniceanu n'o înțelegea. El știind că și Cronica dela 1661—1709, în care se afla domnia lui Mihai Racoviță, este tot opera lui Nicolae Costin, nu-și putea închipui că acesta să fi făcut, în forma aceea, trimiterea dela urmă. Două uşoare modificări și greutatea părea înlăturată: Cuvintele: «se va fi arătat» și: «cine va fi scris» le-a modificat în: «s'au arătat» și: «unde s'a scris», fără să se mai gândească că la domnia lui Mihai Racoviță nu se vorbise nimic de faptul acesta!

Dacă cuvintele din copia dela 1715 a lui Axintie Uricariul «precum se va fi arătat mai pre larg cine va fi scris de domnia lui Mihai Racoviță Vodă» existau, cum dealtfel pare sigur, și în originalul croniceii lui Nicolae Costin, atunci chestiunea paternității lui asupra Letopisețului dela 1661—1709 este definitiv clarificată: *cronicarul mărturisește singur că el nu scrisese domnia lui Mihai Racoviță (1707—1709).*

Se știe însă că cronica lui Nicolae Costin nu s'a păstrat în redacțiunea ei originală, ci într'o formă interpolată¹. Din

¹ C. Giurescu, Contribuțiuni la studiul cronicelor moldovene, p. 292—3. La interpolările arătate atunci—seama dată de Nicolae Mavrocordat în a doua domnie despre cheltuelile țării (Let. II, 84), știrea morții soției lui Dimitrie Cantemir (II, 110), prada Galaților de Tătari (II, 110) și întâlnirea vornicului Lupul Costache cu marele vizir și Ioan Mavrocordat (II, 114)—trebuie să mai adaog acum, între altele, și capitolul intitulat: «Când au luat Moscalii cetatea Brăila (II, 108), care este o interpolare a lui Axintie Uricariul. Pasajul din acest capitol: «care aceste toate pentru câte s'au lucrat la Brăila, mi le-au arătat Ivan căpitanul, carile au fost acolo cu Moscalii, deci și eu așa le-am însemnat» (Let. II, 108) a fost iarăș publicat alterat de Kogălniceanu, care a suprimat cuvântul «Axintie» care urma după: eu. În adevăr în ms n° 9 Iași, ca și în cea mai mare parte dintre celelalte manuscrise ale croniceii, partea dela urmă a acestui pasaj sună astfel: «deci și eu Axintie așa le-am în-

această cauză s'ar putea naște bănuiala, ca nu cumva și cuvintele acestea să facă parte dintre acele interpolări. Chiar în acest caz valoarea lor doveditoare rămâne întregă, fiindcă probează că cronica lui Nicolae Costin, în timpul când o cunoscuse interpolatorul, adică după Septemvrie 1712, când moare Nicolae Costin, și înainte de Septemvrie 1715, data copiei lui Axintie Uricarul, se începea tot numai cu domnia lui Nicolae Mavrocordat (1709).

Trimiterea dovedește așa dar în mod evident că nu Nicolae Costin este acela care a scris Letopisețul dela 1661—1709. Fără modificarea introdusă arbitrar de Kogălniceanu, paternitatea lui asupra acestui letopiseț, ar fi fost înlăturată dela început.

Odată stabilit acest lucru, problema Izvodului lui Miron Costin nu mai prezintă aceleași greutateți. Dacă izvodul acesta, judecat după fragmentul reprodus și după raportul în care necesarmente a trebuit să se găsească față de compilația în care a fost utilizat, nu poate fi privit supt nici un cuvânt ca opera lui Miron Costin, nici chiar în înțelesul de simple notițe ori însemnări, *explicarea nu poate fi alta decât că avem aface cu o falsă atribuire, datorită unei confuzii a scriitorului anonim care îl utilizează.*

Un Letopiseț dela Dragoș atribuit lui Miron Costin. În istoriografia noastră mai veche există mai multe cazuri de asemenea natură. Dintre ele aleg unul, privitor tot la Miron Costin, care pe lângă o desăvârșită analogie cu acela pe care voim să-l explicăm, mai are și avantajul de a limpezi o îndelungată tradiție literară, neînțeleasă până acum, care-i atribue încă o scriere ce nu-i aparține: Letopisețul Moldovei dela Dragoș Vodă.

În fruntea unei cronici moldovenesti, copiată în Octomvrie 1713 din ordinul lui Nicolae Mavrocordat, după o altă copie făcută în Iulie acelaș an, se afla următorul titlu:

«Letopiseț al țării Moldovei, acum după izvoade scos,

semnat» (Ms 9 Iași, f° 245 v; mss dela Acad. n° 37, f° 212 v; n° 56, f° 163; n° 58, f° 93; n° 241, f° 81. În mss n° 339, f° 40 v și n° 3532, f° 50, numele lui Axintie a fost înlocuit cu al lui Mihail, copistul prototipului lor, iar în ms n° 1299 f° 83 s'a lăsat locul alb.

«cu porunca prea luminatului și înălțatului domnului nostru «Io Nicolae Mavrocordat vevod, cu mila lui Dumnezeu domn «și oblăduitor a toată Moldovlahia, în anul dela zidirea lumii «7221, iar dela nașterea lui Hristos 1713, mesița Octomvrie «20 dni, de Miron Costin carele au fost logofăt mare în Moldova».

Còpiile din Iulie și Octomvrie 1713 nu le cunoaștem. S'au păstrat însă după cea din urmă alte două, una făcută la Brașov în 1718 de Gheorghe logofețelul pentru Matei Crețulescu, după care am reprodus titlul de mai sus¹, și alta, identică cu aceasta, scrisă în București la 1723 de un cunoscut caligraf Stanciu Ierei dela Biserica tuturor sfinților².

Scrierea, pe care copiiștii lui Nicolae Mavrocordat o atribuiău lui Miron Costin, este în realitate Letopisețul dela facerea lumii al fiului său Nicolae, într'o versiune care prezintă unele deosebiri față de cea publicată de Kogălniceanu³; cea mai însemnată este suprimarea părții din urmă (1595—1601), care se începe cu vorbele: Scris-am de aicea înainte mai pre larg domnia lui Aron Vodă precum scrie în istorii streine⁴. Confuziunea copistului dela care a pornit această falsă atribuire, câteva luni abia după moartea adevăratului autor, a fost determinată de faptul că, în izvodul după care reprodusesese el această versiune, iscălitura lui

¹ Ms No. 580 dela Acad. Rom. A aparținut lui C. Erbiceanu care l-a descris în Revista teologică n° 16 din 10 August 1886. Puțin mai în urmă V. A. Ureche l-a descris din nou, numindu-l Codicele Cretzulescu (Miron Costin: Opere complete, I, 679—682). O a treia descriere în Catalogul manuscrisurilor românești de I. Bianu și R. Caracaș, II, 335.

² Ms 2715 dela Acad. Rom. Se afla mai înainte în Muzeul Național de antichități. Gr. Tocilescu l-a utilizat în lucrarea sa: Studii critice asupra cronicelor române (publ. în Revista p. Istorie, Archeologie și Filologie, anul 2, 1884) numindu-l Ms A (p. 252); V. A. Ureche l-a descris în Operile lui Miron Costin, I, 24—26, numindu-l Codex A. Tocilescu).

³ Kogălniceanu a editat acest letopiseț într'un mod foarte curios. Partea dela început, dela facerea lumii până la descălecatul lui Dragoș, a publicat-o deosebit supt numele: Cartea pentru descălecatul dintâi a țării Moldovei și neamului moldovenesc (Let. I, 31—84). Dela Dragoș înainte l-a publicat, cu numeroase schimbări și omisiuni, supt formă de note și apendice la așa zisa cronică a lui Ureche.

⁴ Let. I, 476—496.

Nicolae Costin dela sfârșitul predosloviei lipsind, iar letopisețul aflându-se după Cartea pentru descălecatul dintâi a lui Miron Costin și încercările sale în versuri aproape toate iscălite, el a crezut că și scrierea anonimă care urma trebuia să fi fost tot opera lui.

Versiunea aceasta a Letopisețului lui Nicolae Costin, atribuită lui Miron, a fost foarte răspândită.

Celdintâi dintre cronicarii următori care a cunoscut-o și folosit-o este Alexandru Amiras. Din titlul letopisețului său aflăm că istoria Moldovei dela domnia lui Dragoș, precedată de o prescurtare a istoriei universale dela facerea lumii până după Traian, pe care el a tradus-o în 1729 în grecește din ordinul lui Grigore Ghica, fusese scrisă de Miron Costin, marele logofăt al Moldovei¹.

Tot la ea se referă și Neculce când arată că pe urma lui Ureche, a lui Simion Dascălul, Misail călugărul și Istratie logofătul «s'au apucat dumnealui Miron Costin vel logofăt de au făcut un letopiseț, și cât n'au putut istovi Miron logofătul, l-au istovit fiu-său Nicolae Costin biv vel logofăt; l-au scris din începutul lunei, arătând cine au trăit pre acest pământ cu mărturii a istorici streini, și l-au scris până la Dragoș Vodă, și dela Dragoș Vodă l-au scris de pe izvodul lui Ureche vornicul până la Aron Vodă, însă mult l-au mai împodobit mai frumos și Miron logofătul și fiu-său Nicolae Costin»². Spusele lui Neculce crezute atâta vreme greșite, sau cel puțin confuze, ne apar acum lămurite. Ele exprimă o constatare adevărată, întemeiată pe manuscripte, în cari cele două versiuni ale Letopisețului dela facerea lumii, deosebite numai ca întindere dar aproape identice în fond, purtau, una numele lui Miron, cealaltă pe acela al fiului său. Interesant este că și Izvodul lui Ureche, despre care Neculce spune că a fost urmat de Costinești, și pe care îl reproduce și el în

¹ Vezi titlul traducerii franceze din 1741 a lui N. Genier, păstrată în manuscript în Biblioteca Națională din Paris, la V. A. Ureche: Miron Costin, I, 50—1, precum și titlul manuscriptului grecesc al croniceii trimis de Peyssonel în Franța la 1852 și descris de Hase, tot la același, I, 269—69, 278—9.

² Kog. Let. II, 177.

letopisețul său¹, era în realitate tot o versiune, mai rezumată însă, a aceluiaș Letopiseț al lui Nicolae Costin²!

Cam tot pe vremea lui Amiras și Neculce, Letopisețul atribuit lui Miron Costin a fost folosit și de autorul anonim al unei interesante istorii paralele a Principatelor³, care îl citează, pentru epoca dela Dragoș Vodă până la Aron Tiranul, de șapte ori⁴.

Prin còpiile făcute din ordinul lui Nicolae Mavrocordat, acest letopiseț s'a răspândit atât în țara românească, cât și în Ardeal, devenind aproape singura cronică folosită în aceste țări în a doua jumătate a secolului al XVIII pentru istoria veche a Moldovei. În țara românească Mihai Cantacuzino îl citează în Istoria sa, cunoscută în traducerea greacă tipărită de Frații Tunusli⁵, pentru descălecatul lui Radu Negru⁶, Sulzer pentru domniile lui Iuga și Alexandru cel Bun⁷, iar Dionisie Fotino pentru a arăta înrudirea lui Iliăș cu Sas Vodă⁸.

În Ardeal o copie de pe el, despre care Samuil Clein

¹ Ms n° 253 dela Acad. Rom. care în mare parte este chiar autograful cronicarului.

² C. Giurescu, Noul Contribuțiuni la studiul cronicelor moldovene (1908), p. 53—4.

³ Intitulată: «Letopisețul țării românești și a țării Moldovei, de viața a prea luminaților domni, ce-au stăpânit întru aceste două țări, pre larg adunate den multe letopisețe, și cu bună îndreptare alcătuit precum se vede». Partea întâia a acestei scrieri dela Dragoș Vodă până la mazălirea lui Moise Moghilă s'a păstrat în două manuscrise, còpii amândouă, aflătoare la Academia Română, unul mai vechiu, ms 2591, și altul mai nou din 1785, copie după cel dintâi, ms 340. După acesta din urmă a fost publicată în ziarul Trompeta Carpaților din anii 1871—73. Câteva extrase după ms 2591 a dat și M. Gaster în Crestomatia română, I, 189—192. Volumul al doilea al ms 2591, cuprinzând continuarea istoriei paralele până în domnia a doua din țara românească a lui Nicolae Mavrocordat se află în posesiunea d-lui N. Docan.

⁴ Ms 2591, f° 5, 14 v, 42, 98, 99, 113, 239.

⁵ Asupra croniceii și autorului ei v. N. Iorga, Cronicile muntene, în Analele Acad. Rom. Mem. Secț. Ist. Seria 2, Tom XXI (1898—99), p. 410—421. Pentru titlul exact cu arătarea autorului v. tot Analele Acad. Rom. Partea administrativă și dezbaterile, Seria 2, Tom XXXIII, 38—9, și D. Russo, Studii și Critice (1910) p. 98.

⁶ Traducerea lui Sion p. 12.

⁷ Geschichte des transalpinischen Daciens (Viena 1782), III, 507 n.

⁸ Istoria generală a Daciei, trad. Sion, III, 6.

scria lui Engel: «Miron historiam Moldaviae Principum usque ad annum 1595 perducit», o posedă, pe la sfârșitul secolului al XVIII, episcopul Bob. O alta, fără început și fără sfârșit, cuprinzând numai capitolele 16—48 cu istoria Moldovei dela 1366—1561, se afla, tot pe atunci, la Oradea mare în posesiunea canonicului Samuil Vulcan. De traduceri latine, pe cari i le comunicaseră Clein și Vulcan, s'a folosit apoi Engel în scrierea sa¹.

Manuscriptul lui Bob, sau în tot cazul unul identic, a fost întrebuințat și de Șincai în Cronica sa. El îl citează de nenumărate ori pentru epoca dela 1359—1595 supt numele: «Constans Miron Logotheta Moldaviae in Mss Chronica»².

Indelungata și răspândita tradiție istorică, care vedea în Miron Costin pe autorul unui letopiseț dela Dragoș până la Aron Vodă, a pornit așadar dela confuzia unui obscur copist din 1713, care a luat scrierea lui Nicolae Costin drept opera tatălui său, numai fiindcă ea se afla în acelaș manuscris împreună cu unele din lucrările acestuia!

Izvodul lui Pseudo-Miron. O confuzie de acelaș fel s'a petrecut și cu Izvodul lui Miron logofătul citat de compilerul din 1712. De rândul acesta confuzia era însă și mai ușor de făcut. Am dovedit altă dată că Letopisețul lui Miron Costin dela Aron Vodă înainte (1595—1661) a fost pus în circulație de autorul său, și s'a și răspândit la început, ca scriere aparte, nu într'un corp cu presupusa operă a lui Ureche pe care o continua³, și că el a fost la rându-i continuat, dela moartea lui Ștefăniță Lupu înainte, de mai mulți croniciari necunoscuți, cari au povestit pe scurt, fiecare în mod independent, faptele contimporane. Dintre cele șase ori șapte continuări, a căror existență o putem documenta, cunoaștem până acum numai două, aceea făcută în 1694 de scriitorul

¹ Iohann Christian von Engel, *Geschichte der Moldau und Walachey* (Halle 1804), p. 67 și 119.

² *Chronica Românilor*². Intâia dată îl citează din Engel în vol. I, p. 517, 518; a doua oară la p. 568, a treia oară la p. 589, unde dă și titlul manuscriptului. Ultima dată îl citează pentru năvălirea lui Lobodă la anul 1595 (vol. II, 403).

³ C. Giurescu, *Nouă contribuțiuni la studiul cronicelor moldovene*, 45—6.

însărcinat de Dubău să-i copieze Letopisețul țării, de care ne-am ocupat în partea întâia a acestui studiu, și o alta, pe care am publicat-o de curând, scrisă de un admirator al hatmanului Buhuș¹. O asemenea povestire anonimă a istoriei Moldovei dela Istratie Dabija înainte a fost desigur și «Izvodul lui Miron logofătul». Compilerul din 1712 putea cu atât mai ușor să i-o atribue, cu cât această povestire nu numai că se găsea în acelaș manuscript cu Letopisețul său dela Aron Vodă, cum fusese în 1713 cazul pentru copistul mavrocordătesc cu scrierea lui Nicolae Costin, dar chiar într'o singură și neîntreruptă expunere istorică, începând dela Aron Vodă înainte până undeva către sfârșitul secolului al XVII. Atribuind-o lui Miron logofătul, el comitea aceeaș eroare, ca și aceea care avea să fie săvârșită în anul următor cu Letopisețul lui Nicolae Costin, atribuit tot lui Miron, sau cu aceea pe care o comite cam în aceeaș vreme interpolatorul Cronicei lui Simion Dascălul, de care am vorbit mai înainte², citând la domnia lui Iuga Vodă această cronică supt numele lui Dubău, numai fiindcă ea se găsea în manuscriptul acestuia.

Toate aceste confuziuni, cari apar în acelaș timp și se produc în aceleași condițiuni, sunt atât de asemănătoare, încât credem că nu greșim atribuindu-le o origine comună. Asupra acestei chestiuni vom reveni însă cu alt prilej.

III.

Izvodul lui Vasile Demian³.

Acest izvod este arătat cel dintâi între scrierile întrebuițate în Letopisețul atribuit lui Nicolae Costin. În decursul povestirii nu este însă pomenit nici odată și nici de aiurea

¹ Letopisețul Țării Moldovei dela Istratie Dabija până la domnia a doua a lui Antioh Cantemir, 1661—1705, editat de C. Giurescu, p. 6—10.

² Vezi mai sus p. 167.

³ Numele *Demian* îl întâlnim în sec. XVII supt formele: Dămian, Damian și Demian. Am admis pe cea adoptată de cronicar, care totdeauna se iscălește: Vasilie Demian. Pentru biografia lui v. N. Iorga, Ist. Lit. Rom. în sec. XVIII, p. 597.

nu avem vreo știre asupra lui. În asemenea condițiuni urmărirea împrumuturilor, și prin urmare determinarea caracterului izvodului, este cu neputință. Ceeace putem încerca este să căutăm dacă există cumva vreo relațiune între cele ce știm despre viața și cariera cronicarului, și unele întâmplări povestite în compilație.

Autorul izvodului era fiul unui *Demian vornicul*¹. Nici neamul nici dregătoria acestuia nu ni sânt bine cunoscute. El pare să fie identic cu un Damian vornic de Dorohoi pe la 1647², pe care în urmă îl întâlnim de mai multe ori supt numele de Damian ce au fost vornic³, ori simplu Damian vornicul⁴. Mama cronicarului, *Anghelina*, fata lui Dănăilă și a Chelsii, era de moșie din satul Turbătești, la ținutul Cârliștii⁵. O mătușă a ei Anisia, soră a Chelsii, era soția lui Vasile Corlat și mama lui Pascal Corlat, cunoscuții uricari de supt Vasile Lupu și urmașii lui⁶.

Cronicarul Vasile trebuie să se fi născut cam pe la mijlocul veacului al XVII. În Mai 1680, supt Gheorghe Duca, era vâtav. Se căsătorise de curând cu *Ilinca*, fata lui Nacul Murguleț, din aceeaș veche și bogată familie a Murgeștilor din care se trăgea și muma lui Tudosie Dubău. Prin soția sa vâtaful intrase în legături de rudenie cu familia domnitoare a Ghiculeștilor, cu Brăieștii și cu Bălenii din țara românească. Mama Ilincăi, Maria, fata lui Cârștian logofătul și a Antimii, ținuse într'o primă căsătorie pe Ionașco postelnicul, feciorul lui Gheorghe Ghica. O soră mai mare a ei, Safta, ținea pe un pribeag muntean Ivașco pârcălabul, fiul lui Petru ceaușul, fratele marelui ban Gheorghe Băleanu.

¹ G. Ghibănescu, Surete, V, 103—105.

² Ibid. V, 53. Documentul a mai fost publicat și în Uricarul (VIII, 13), dar fără iscăliturile martorilor și fără a fi datat.

³ Insărcinat la 26 Iunie 1667 de Iliăș Alexandru să facă o hotărnicie (Ghib. Surete, IV, 70).

⁴ La 15 Aprilie cumpără dela *cumnatu-său* Dumitrașco Rusanovschie și dela sora acestuia Nastasia și fii ei : Tomița, Dămian, Ion și Sanda, moșie în Săpoteni (Arhiva Istorică, I, 1, 80). Pentru părinții și urmașii lui Dumitrașco Rusanovschii v. doc. din 30 Iulie 1773 la Acad. Rom. 2—152.

Doc. din 8 Februarie 1685 în Ghib. Surete, V, 103—105. Anghelina mai avea un frate, Gavril, și o soră Gaftița (Acad. Rom. doc. 89—109).

⁶ G. Ghibănescu, Surete, V, 103—105.

Amănuntele acestea le aflăm cu ocazia unui proces pe care Vasile Demian îl are în 1680 cu Ștefan Brăescu, vărul soției sale, pentru o parte din satul Lămășenii dela ținutul Sucevei. Ivașco Băleanu, hotărîndu-se să plece în țara românească, vânduse în 1676 lui Ștefan Brăescu partea femeii sale din acest sat¹, pe care nici «frații» ei, nici alte două surori mai mici, «copile tinere ce le ținea alți boieri streini» nu o putuseră cumpăra. Una din fete căsătorindu-se după câțeva vreme cu Vasile vătaful, acesta părăște înaintea divanului pentru acea cumpărătoare pe Brăescu, care recunoaște că el este mai în drept să cumpere. La 17 Maiu 1680, Vasile Demian se îndatorește să înapoieze banii «cumnatului său»², care îi întoarce la rându-i moșia cumpărată, iar la 8 Iunie Duca Vodă îi întărește stăpânirea asupra ei³.

Puțin mai în urmă Demian este înaintat logofăt al treilea. La 12 Decemvrie 1681 (7190), el iscălește în această calitate ca martor pe un act de vânzare⁴. În anii următori nu mai aflăm nici o știre despre el. Supt Dumitrașcu Cantacuzino ocupa încă această dregătorie. Dacă va fi ținut-o însă fără întrerupere, ori va fi fost și el printre boierii cari pribegesc din pricina persecuțiilor lui Duca⁵, nu putem ști, deoarece între anii 1682—1684 nu l-am întâlnit niciodată în documentele cunoscute mie până acum.

La 8 Fevruarie 1685, Pascal Corlat, vărul mamei sale, neavând copii sau alte rude mai apropiate, îi dăruiește părțile lui din jumătatea de sus a satului Turbăteștii⁶, danie pe care i-o reînnoește apoi și la 18 Decemvrie⁷.

Vasile Demian continuă a fi logofăt al treilea și supt Constantin Cantemir până în anul 1688. În acest timp îl

¹ Actul de vânzare din 9 Aprilie 1676 la Acad. Rom. doc. 70—3.

² Acad. Rom. doc. 69—82.

³ N. Iorga, Stud. și Doc. III, 21.

⁴ Acad. Rom. doc. 77—70.

⁵ Vezi mai sus p. 185—6.

⁶ G. Ghibănescu, Surete, V, 103—105 (originalul se află la Acad. Rom. v. Creșteri, 1908, p. 74), «un nepot de vară primară a mea, anume pre Vasile, logofătul al treilea, feciorul lui Demian, ce-au fost vornic, și Anghelinei» spune Pascal Corlat.

⁷ Ibid. V, 202—203 (originalul la Acad. Rom. 89—181).

întâlnim adeseori ca martor în actele timpului¹. La 19 Iulie 1688 Cantemir îi întărește stăpânirea asupra jumătății de jos a satului Turbătești, vândută mai înainte de Pascal Corlat marelui armaș Ștefan Scărlat, și de acesta vistierului Toader Iordache, dela ai cărui fii el o răscumpăraseră². Ca logofăt al treilea figurează ultima oară între martorii dintr'un act din 26 August 1688³. La 3 Maiu anul următor, când Ilie Cantacuzino îi dă o adeverință, până îi va aduce zapisele de cumpărătoare ale tatălui său, că a primit banii pentru răscumpărarea părții din Turbătești, Vasile Demian nu mai era în slujbă⁴. Cel care îl înlocuise era Nicolae Costin viitorul cronicar⁵.

La 28 August 1689 el obține dela Cantemir o carte de imputernicire ca să-și caute vecinii fugiți din Lămășeni⁶. Aceasta este ultima știre pe care a avem dela cronicarul nostru. Sfârșitul lui nu-l cunoaștem. Vasile Demian a avut o singură fată, Safta, măritată după comisul Gheorghe Frățița. Mai multe acte de vânzare din anul 1702 relative la Turbătești, din cari se vede că ginere-său avusese un proces, pe care îl pierduse, pentru dania lui Pascal Corlat, dovedesc că fostul logofăt al treilea murise cu mult mai înainte⁷.

¹ La 2 August și 18 Decembrie 1685 (V. A. Ureche: Miron Costin II, 529; G. Ghib Surete, V, 202—3); la 9 și 18 Iunie 1686 (G. Ghib. Surete, VII, Cuzeștii, p. 135; N. Iorga, Stud. și Doc. V, 404).

² G. Ghibănescu, Surete, V, 206—7, unde însă numele lui Toader Iordache este schimbat, nu știu dacă din greșala copiei ori a tiparului, în Toader Costache. Originalul doc. la Acad. Rom. 89—182.

³ V. A. Ureche: Miron Costin, I, 220. Actul în copie la Acad. Rom. 137—276.

⁴ G. Ghibănescu, Surete, V, 77. Originalul la Acad. Rom. doc. 135—2.

⁵ Il întâlnim ca logofăt al treilea la 20 Iunie 1690 (Acad. Rom. doc. 58—87).

⁶ N. Iorga, Ist. Lit. Rom. II, 597 n. 4.

⁷ Ibid. doc. 89—198, 199, 200. Frățița fusese comis al treilea (N. Iorga, Stud. și Doc. XVI, 86). În 1735 Safta era văduvă. În urma plângerii ei, Constantin Mavrocordat scrie la 30 Martie la doi boieri ca să-i ia seama despre răzeși și *văru-său* Panaili Varlam, cari îi impresurau satul Lămășeni (Acad. Rom. doc. 70—5). Din căsătoria cu Gheorghe Frățița, Safta a avut o fată *Sanda*, măritată după *Gheorghe Arapu* vel *șătrar*, cu care are doi copii, pe Ștefan și Constantin (N. Iorga, Stud. și Doc. XVI, 86, n° 4, unde însă dregătoria lui Demian: biv *vel* logofăt, este greșit arătată, greșală obișnuită în copii, în loc de: biv *treți* logofăt).

Acestea sunt știrile pe cari, în starea de astăzi a izvoarelor, le putem avea despre Vasile Demian. Pentru problema, a cărei lămurire o urmărim, ele nu sânt îndestulătoare. Cele două dregătorii pe cari știm că le-a ocupat între 1680—1688 nu ne spun nimic nici cu privire la ideile sale politice, nici la raporturile sale cu domnii supt care a servit. Va fi rămas oare până la sfârșitul domniei lui Gheorghe Duca dregătorul și partizanul său, ori va fi împărțășit și el soarta lui Dubău și a atâtor altora? Scoaterea din slujbă în 1688 să fi însemnat și o disgratie, ori era numai o simplă și obișnuită înlocuire fără nici o altă urmare? Câtă vreme nu vom putea răspunde la aceste întrebări, biografia lui Demian nu ne va putea oferi nici un punct de plecare pentru deosebirea împrumurilor cari ar putea fi făcute din izvodul său.

Emisesem în studiul citat părerea că acest izvod, arătat cel dintâi în titlul Compilației din 1712, dar nementionat nici odată în cursul povestirii, trebuie să fi servit compilatorului ca bază a povestirii sale, pe care a completat-o numai cu fragmente din Izvoadele lui Dubău și Pseudo-Miron. Astăzi însă, când știm că cronicarul a fost boierit de Duca și menținut de Dumitrașcu Cantacuzino, nu mai putem susține acea părere. În biografia lui, atât cât o cunoaștem până acum, nu găsim nici un fapt care să motiveze ura înverșunată care se vede în Compilație împotriva acestor doi domni. După anomalia pe care am constatat-o cu Izvoadele lui Dubău și Pseudo-Miron, primul utilizat numai pentru un mic pasaj și totuș arătat ca izvor principal, în vreme ce Pseudo-Miron nu e arătat, deși luase din el un însemnat fragment, și arătarea izvodului lui Demian, alături de acela al lui Dubău, ca izvor principal al Compilației rămâne îndoelnică. Există dealtfel serioase indicii că titlul acestei compilații nu este opera autorului ei, ci un adaos posterior. Afirmarea că Letopisețul a fost scos din Izvoadele lui Vasile Demian, Tudosie Dubău și ale altora, ar fi deci a unuia din copiiștii cari îl prescrisese, iar nu a celui ce-l alcătuiuse. În acest caz arătarea că Demian a fost utilizat ca izvor principal e și mai problematică. Izvodul lui Vasile Demian continuă a rămâne unul din punctele de întrebare ale istoriografiei noastre.

Documente.

Sămile mănăstirilor de țară din Moldova pe anul 1742

de

Ioan Bogdan.

În ediția „Documentelor lui Ștefan cel Mare“ am citat foarte des, la notele explicative, manuscrisul cu No. 110 al Academiei Române, care cuprinde un inventar de averile, veniturile și cheltuețele a douăzeci de „mănăstiri de țară“ din Moldova pe anul 1742. Deși unele mănăstiri lipsesc în acest inventar, el e numit totuși „catastih de sămîle tuturor mănăstirilor de țară“, adică al tuturor celor neînchinatè la Locurile Sfinte, căci de cele închinatè, cum erà Dobrovățul, Probota, Tazlăul și altele, nu se pomenește nimic. De veniturile acestora domnul nu se interesà atunci.

Inventarul a fost cerut, la 1741 sau 1742, de Constantin Mavrocordat și a fost încheiat, înainte a unei comisii compuse din episcopul Romanului, episcopul Hușilor și marele spătar, la 20 Ianuarie 1743, cu ocazia prezenței tradiționale în Iași de sărbătoarea bobotezei a mai tuturor egumenilor din țară. Declarațiile acestora¹ sunt consemnate într'un caet de 42 file, dintre cari una la început și patru la sfârșit au rămas goale, cu o scrisoare frumoasă dar foarte mărunță, de doi copiiști², iar la sfârșit sunt întărite cu iscăliturile episcopilor Ghedeon al Romanului și Teofil al Hușilor și a marelui spătar Ilie Sturza.

Toate sunt făcute după acelaș sistem. Se spune la fiecare mănăstire: a) ce moșii, adică ce sate și seliști, ce vii, poieni, locuri de prisăci, bălți, mori, case și vite posedè; b) ce venituri în bani și în

¹ Că informațiile din catastih sunt date de egumenii mănăstirilor, se vede și de acolo că la șasesprezece mănăstiri e pomenit întâiu de toate egumenul.

² Copistul al doilea se recunoaște spre sfârșitul catastihului; el scrie câteodată în loc de „și are de mai multe ori vițel, vâcuțe (plur.) în loc de vițel, vâcuță.

natură are mânăstirea: din orânzi, dijme, clăci, din răscumpărări de boeresc¹ sau de vecinie, din vânzări de vite, vin, miere, ceară, etc.; c) ce cheltueli face egumenul din aceste venituri, cu întreținerea fraților, a acaretelor, cu plata dărilor către domnie, cu milostenii.

În „Documentele lui Ștefan cel Mare“ eu am întrebuițat numai partea întâia a acestor descrieri, adecă partea în care se înșiră proprietățile mânăstirilor. Cu ajutorul acestor liste, nu totdeauna complete, am putut să identific multe sate pomenite în documentele sec. XV cu cele actuale; se știe că în documentele vechi satele sunt determinate de obicei numai prin apele dealungul cărora erau așezate, nu și prin ținuturile sau ocoalele în care erau cuprinse.

Catastihul dela 1742 are însă o importanță tot atât de mare și pentru studiile de istorie economică a Moldovei, deoarece el îmbogățește cu amănunte prețioase cunoștințele noastre despre traiul de toate zilele al Moldovenilor în întâia jumătate a sec. XVIII. Am crezut dar că e bine să public în întregime acest catastih, a) pentru a da posibilitatea să fiu controlat în identificările pe care le-am admis pe baza lui la „Documentele lui Ștefan cel Mare“, b) pentru a pune la dispoziția istoricilor, într'o formă autentică și completă, un izvor inedit² pentru istoria internă a Moldovei, dând în acelaș timp și filologilor un prea interesant material pentru lexiconul limbii române.

Concluziile ce se pot scoate din amănunțele bogate ale acestui izvor sunt foarte variate; eu voi scoate aici numai una de natură generală. Venitul în bani a celor douăzeci de mânăstiri descrise în catastihul dela 1742 este de 4001 lei și 9 potronici, iar cheltuiala lor în acel an a fost de 4600 lei și 3 bani. Această micime extraordinară a venitului mânăstirilor nu mi-o pot explica decât prin rărima populațiunii de pe moșiile lor. Câți lăcuiitori a putut să aibă mânăstirea Putna pe cele zece sate și jumătate și pe cele șaptesprezece seliști ale ei, dacă toate acestea i-au adus la 1742 numai un venit de 548 lei și 2 potronici, fără 182 stoguri de fân și 308 merțe de pâne!³

¹ Vorniceni din țin. Dorohoiu, un sat pe atunci destul de mare, se răscumpără cu 38 lei; cf. p. 258.

² Catastihul nostru a fost utilizat până acum, pe cât știu, numai de d-l G. T. Kirileanu în monografia sa despre moșia regală Broșteni.

³ Stogul de fân se vindea cu 1 sau 1 1/2 leu; merța de pâne (=16 ocale) va fi avut cam acelaș preț, dacă pe vreme de foamete ea se vindea cu 3 lei (Letopisețul lui Nicolae Costin, la M. Kogălniceanu, ed. 2, tom. II, p. 34). Banița de făină se cumpără cu 3 potronici.

Aşa fiind, înţelegem cum se putea vinde un miel cu 9 potronici, un berbec sau o oae cu 1 leu, un rămător cu 2 lei, un mascure cu 5 lei, o vacă cu 7 lei, un bou tânăr cu 6, iar unul mare cu 10—14 lei, un cal de ham cu 17, iar unul de călărit cu 30 lei, o vadră de miere cu 2 lei, o vadră de unt cu 2 $\frac{1}{2}$ lei, prin urmare o ocă cu c. 2 $\frac{1}{2}$ potronici, o vadră de vin cu 6—8 potronici; înţelegem cum pentru lucrul unui pogon de vie se putea plăti numai 4 sau 5 lei, iar pentru praşitul unui pogon de păpuşi 1 leu; cum cu 1 leu sau cu $\frac{1}{2}$ leu puteai cumpăra 1000 de şindili, ş. a. m. d.

Ceeace ne izbeşte însă mai mult decât veniturile foarte mici, ce se scoteau din pământ şi din vite, sunt dările foarte mari şi birul foarte urcat. Aşa d. p. *goştina* pentru 1 oae eră de 1, 1 $\frac{1}{4}$ sau 1 $\frac{1}{2}$ potronici, prin urmare a zecea până la a opta parte din preţul ei; *desetina* pe 1 stup de albine eră de 1 $\frac{3}{10}$ sau 1 $\frac{32}{100}$, iar pe un rămător de 1 $\frac{3}{4}$ potronici; *vădrăritul* pentru vin eră de 0.36, 0.44 sau 0.48 potronici de vadră.¹

Pentru câte un argat ce slujea mănăstirii Moldoviţei şi Săcului, acestea plăteau domnului câte 7 lei şi 10 potronici pe an „pecete“². Pentru şapte oameni „cari erau pentru slujba mănăstirii“, adică pentru şapte *poslušnici*, plătea mănăstirea Suceviţa 90 de lei pe an, cât eră arenda „orânda“ pentru trei moşii ale ei: Mândreştii din ocolul Botoşanilor, Ibăneştii din ţinutul Dorohoiului şi Horodnicul din ţinutul Sucevii; „pecetea“ pentru un posluşnic venea aşa dar mănăstirii Suceviţei cam 12 lei şi 10 potronici pe an, cât eră arenda întreagă a unei moşii mai mici. Pentru un văcar mănăstirea Agapia plătea 7 lei şi 10 potronici în patru rate „ciferturi“. Şi aşa mai departe.

Că populaţia Moldovei eră atunci supusă la dări foarte împovărătoare, nu mai încapă îndoială. Catastihul dela 1742 confirmă în totul constatarea ce s'a făcut de mult din alte izvoare contemporane şi care reiese din o sumă de manifestaţiuni bolnăvicioase ale vieţii noastre din acel timp, ca d. p. mutările şi emigrările în

¹ Toate aceste calcule le-am făcut după datele catastihului, evitând pe cele complicate; ele se pot controla uşor de oricine care ştie că *leul* aveă de obicei în sec. XVIII 12 potronici, iar potronicul 10 bani. *Ortul* se pomeneste mai rar.—Valoarea de curs a acestor monete pentru sec. XVIII e foarte greu de stabilit, deoarece pentru acest secol nu avem o lucrare cum este a d-lui I. Nistor pentru sec. XV şi XVI.

² Toată simbria unui argat eră cam 10—12 lei pe an.

massă ale țăranilor. Cf. A. D. Xenopol, *Istoria Românilor*, V (Iași 1892), p. 110 și urm., și N. Iorga, *Geschichte des rumänischen Volkes*, II (Gotha 1905), p. 160 și urm. Studiat în toate amănunțele și din toate punctele de vedere, catastihul acesta va arunca o nouă lumină asupra stării noastre economice din secolul al XVIII-lea, și prin deducție, asupra celei din secolele anterioare.

Eu dau aici numai textul, cu toată îngrijirea ce se cere dela astfel de publicații statistice, precedându-l de sumarul veniturilor și cheltueleuror fiecărei mănăstiri¹ și al tuturor la un loc. N'am adaos la niciuna valoarea stogurilor de fân și a merțelor de pâne (adeacă de grâu, mălaiu și popușoi), pe care călugării le întrebuintau pentru hrana vitelor și a lor. Export de pâne nu făceau mănăstirile pe vremea aceea, cu atât mai puțin de fân; iar cantitățile ce se constată că le vindeau în țară, sunt neînsemnate.

	Venituri	Cheltueli
Putna	548 lei 2 pt.	559 lei 3 pt.
Moldovița	107 " 9	171 —
Voronețul	108 3	93 8 3 bani
Sucevița	200 " —	198 3 " —
Slatina	133 6	162 9
Homorul	148 —	144 — " —
Niamțu	387 3	504 1 " —
Râșca	158 " —	158 1 " —
Bogdana	465 —	521 4 " —
Pângărații	47 9	115 10 " —
Agapia	201 6	204 5 —
Bisericanii	261 —	229 10 " —
Solea	285 " —	255 — " —
Săcul	323 4	360 — " —
Berzunțul	196 —	253 6 " —
Vizantia	159 " —	286 5 " —
Floreștii	150 6	232 2 " —
Sf. Ilie	68 " —	82 3 " —
Coșula	— " —	13 10 —
Ilișeștii	53 " 9 "	54 " 4 " — "
Suma	. 4001 lei 9 pt.	4600 lei 3 bani.

¹ La una din ele, la Coșula, veniturile nu sunt date; erau probabil, ca și cheltueleuror, foarte mici.—Sumele sunt date întocmai ca în catastih, fără rectificări.

Notez în sfârșit că în acelaș manuscris al Academiei se mai găsesc următoarele inventare ale averilor mănăstirești, făcute unul la 15 Martie 1741 pentru Ilișești (f. 163—166), iar celelalte între 1741 și 1743 pentru Slatina (f. 134—141), Sf. Ilie (f. 143—145), Râșca (f. 151—154) și Homorul (f. 156—161). Acestea dau însă numai numărul moșiilor, cu titlurile lor de stăpânire, nu și veniturile cu cheltuețele. Se reproduc în întregime sau în rezumate multe hrisoave de danii dintre anii 1536—1741 (1536. 1540. 1555. 1559. 1582. 1586. 1593. 1595. 1596. 1632. 1665. 1671. 1672. 1691. 1710. 1714. 1715. 1726. 1731. 1736. 1737. 1740. 1741). Ar merita poate și acestea să fie publicate.

Dorind ca textul nostru să poată fi utilizat cu încredere și de filologi, am dat o transcriere cât se poate mai exactă¹. Pentru sec. XVIII, transcrierea unui text chirilic nu prezintă nici o dificultate, întru cât pronunțarea limbii noastre pentru acest secol e bine cunoscută, și în transcriere sunt de părere că trebuie să se dea înainte de toate pronunțarea adevărată, nu ortografia.

Deaceea am transcris pe ѡ, întrebuițat în catastih aproape exclusiv și pentru ѡ și pentru ѡ, cu amândouă aceste semne, după cum pronunțăm astăzi²; ѡ este însemnat numai de trei ori cu ѡ la sfârșitul cuvintelor: dooѡ (= două), chiѡ (= chiuă, chio, pentru piuă), noѡ (= nouă, plur. fem. dela nou). Pe ѡ l-am transcris cu c când se pronunță așa, d. p. мошина, мошинале, тъмьѡ, хъртѡ, бръѡ, данѡ, Мъкарѡ, датѡриѡ, виѡ, агъме-нѡ = moșie, moșiele, tămâe, hârtie, brâe, danie, Măcarie, datorie, vie, egumenul; ѡ însemnă însă și ea: мошина мънѡ-тириѡ = moșia mănăstirii. Rareori este dat e cu ѡ: сарѡ, го-ниѡарѡ, мънѡстирѡ = sare, gonitoare, mănăstire. Pe ѡи la plur. după ѡ l-am transcris cu ai, d. p. Făcѡuțai = Făcuțâ (dialectal) = Făcuții (literar). Pe чарѡ l-am transcris cu ceară, pe чарѡ cu ciară, pe чаѡ cu ce-au.

Greu de deosebit este numai i de e când sunt însemnate cu ѡ, un semn care se întrebuițează fără distincțiune pentru amândouă aceste sunete. Hotărîtoare în astfel de cazuri trebuie să fie pro-

¹ O colaționare foarte minuțioasă a copiei mele o datorese distinsului nostru paleograf, d-lui Iuliu Tuduceșcu.

² Ar fi fost, cred, cu totul greșit dacă аș fi transcris d. p. pe стрѡжник cu străjnic și nu cu străjnic, căci primitiv e strijnic. Tot așa rămător, nu rămător, Săret, nu Săret, etc.

nunțarea de astăzi. Astfel am transcris *Suhae*, nu Suhai, pentru Suhaea sau Suhaia (azi Suha), *Dereneu*, nu Dereniu sau Deriniu, fiindcă și astăzi se zice Dereneu, *bernevici*, nu birnevici (o singură dată e scris clar *birnevici* la p. 262), și așa mai departe.

**Catastih de sămile tuturor mănăstirilor de țară,
ce s'au luat din poronca luminatului Mării Sale domnului
nostru Ioan Costandin Neculae voevoda,
din leat 7250 până la leat 7251, Ghen. 20.**

1018

I.

42

Eroftiiu egumen.

Sama mănăstirii Putnii.

Moșiele mănăstirii.

Vicovile **ck** (=cu) Frătăuții la ținutul Sucevii, cu oameni și cu 2 mori câte cu 2 roate.

Grecii și Teliciul pe apa Sâretului, iar la Suceavă, săliște fără de oameni.

Cupea și Camânca **tij** (=deasemenea) pe apa Sâretului, la ținutul Sucevii.

Cuciurul la ținutul Cernăuțului, cu oameni.

Ostrița **tij** la ținutul Cernăuțului, pe apa Prutului, cu oameni.

Stăucenii **ck** Brătineștii la ocolul Botășenilor, cu oameni.

Frumosa la Greceni, cu oameni. Cari moșie au dat-o Mărie Sa Costantin vodă mănăstirii, scoțând-o dela Turci și fiindu veche a mănăstirii.

Șerpenii la Covurluiu pe Sâret, săliște fără de oameni.

Ștubienii **ck** Petricanii (s. Petrecanii) la ținutul Hărlăului, pe Bașiu, săliște fără de oameni.

Sâneștii la Cărligătură, cu oameni.

Tot hotarul munților păra în Putila la ținutul Sucevii, pe înpregiurul mănăstirii.

8 săliști fără de oameni din gios de Vicove, cari sântu înpregiur una de alta, anume: Mineuțâi, Voitinelul, Botășenii, Gîgșenii, Mătcăteștii, Pleșinții, Climăuțâi, Balcăuțâi. Toate aceste sântu la ținutul Sucevii.

Tomeștii pe Sâret, din gios de Cupca, la Suceava, săliște fără de oameni.

Ciudiul (s. Ciudeiul) tij pe Sâret, din sus de Cupca, la ținutul Sucevii, cu oameni.

Cozminul la ținutul Cernăuțului, săliște fără de oameni.

O parte de sat de Mamornița, tij la Cernăuț, lângă Ostrița.

A patra parte de sat de Ropce pe apa Sâretului, la ținutul Sucevii.

10 pogone de vii la Odobești în dal.

11 pogone de vii la Miroslava la Eș.

O casă în târgu în Eșu, pe ulița feredeilor, ce s'au luat dela Enăchiuță.

Bucatele mănăstirii.

26 boi mari de plug.

6 boi gonitori.

2 buhai mari.

27 vaci mari fătătoare.

6 vaci gonitoare.¹

16 mândzați cu bouleni și văcuțe din iastă vară.

4 boi bivoli.

5 vaci bivoliță.

2 boi bivoli gonitori.

3 mândzați bivoliță.

21 epe mari fătătoare.

2 armăsari.

2 cai tretini.

5 epe tretine.

5 cai străjnici.²

6 epe străjnice.

3 cai învățați.

153 oi mari.

¹ In aceste și în alte locuri diftongul *oa* este scris *ooa*, d. p. cooasă, mooară, topooară; mai deasă este însă ortografia *oa*; câte odată simplu *o*, d. p. coasă, Frumosa, Izvorăle, mora, odgone, ole, pogone, prospăt, răzoră, rote.

² *Strâjnic*, din *strijnic* (slav. стрѣжннкъ *tuns*), se zice unui cal „de doi ani”, *tretin* (slav. *трѣтннкъ al treilea) unuia „de trei ani”. Se zice și *pătrar* (v. p. 230) și *cincar* „de patru, de cinci ani”. Ceilalți termeni, precum mândzat, gonitor, fătător etc., sunt mai bine cunoseuți. — In acelaș fel sunt clasificate vitele în niște inventare boerești dela 1825 și 1821 la N. Iorga, Studii și documente, XXI, p. 288 și urm., 413 și urm.

- 65 capre mari.
 42 berbeci cu înterțai.¹
 12 țapi mari.
 139 cărlani cu cărlănuți din iastă vară.
 46 edzi cu ede din iastă vară.
 180 stupi de toți, bez 60 ce au bătut.²
 30 rămători cu mare cu micu.

Vinitul mănăstirii din moși și dintr'alte.

- 20 lei chiria de pe o casă din Eș.
 30 lei de pe iarba Stăucenilor.
 20 lei din orânda ot Vicove.
 15 lei dela orândarul ot Cuciur.
 14 lei 8 pt.³ dela Ștubieni i (=și) Petrecanii ot Dorohoiu.⁴
 7 lei dela niște locuri din munte.
 8 lei de pe niște pâne din hotarul munților.
 11 lei dela niște vecini pentru slujba lor.
 45 lei de pe 30 stoguri fân, ce au vândut dela Ostrița.
 30 lei de pe 1 cal ce-au vândut din epele mănăstirii.
 22 lei de pe 3 vaci ce-au vândut.
 32 lei de pe 32 înterțai ce au vândut.
 14 lei 6 pt. de pe 14 oi sterpe ce au vândut.
 9 lei de pe 9 cărlani ce au vândut.
 30 lei de pe 15 vedre mere⁵ tij ce au vândut.
 240 lei pe 360 vedre vin, câte 8 pt. vadra, bez 310 vedre ce au
 poprit pentru traba⁶ mănăstirii.
 548 lei 2 pt. fac luați.

¹ *Inteț* (întețu, fem. înterță, plur. înterții) sau *întețiu* (întețâu) se numește berbecule când începe să se dea la oi, cam la 2 ani; avem prin urmare: miel—cărlan—întețiu—berbecule.

² Stupi *bătuți* se numesc cei din cari s'au scos fagurii cu totul; cei din cari s'a luat numai o parte de faguri se numesc *retezați* (după pasage din Chestionarul Hasdeu dela 1885, comunicate de d. G. T. Kirileanu). Cf. I. Ionescu, Agricultura română din județul Dorohoiu, p. 249.

³ *Pt.* sau *pot.* e prescurtarea pentru *potronic*.

⁴ Ii zice așa, fiindcă un alt sat Petricani eră în țin. Neamț (p. 263).

⁵ In alte locuri *miere*, *meere*.

⁶ Totdeauna așa, nici odată *treaba*; cf. *Botanului*=Botianului, *bobotadză*, *dal*=dial, *dasupra*, *dumnaului*, *lucradză*, *Neamțul*.

- 182 stoguri fân au dat samă că au făcut, cu clăci, cu de boerescul oamenilor de pela sate; și acestu fân este pentru traba bucatilor mănăstirii, bez 30 stoguri ce au vândut pe bani, și s'au încărcat la samă.
- 350 merță pâne cu grâu, cu mălaiu, cu păpușoi, au luat din dijma moșiiilor mănăstirii și din pluguri; și este pentru traba mănăstirii.
- 24 ocă untdelemn, miluire ce è pre an dela rA (рочод = domnul) din vamă, pentru candel.

Cheltueele ce arată egumenul că au cheltuit cu trebile mănăstirii.

- 20 lei arată că au cheltuit an la bobotadză cu venire la Eș, cu călugări și cu fecioru lui.
- 2 lei 1 pt. pește sărat la purcesul lor din Eș, ca să le fie și la mănăstire.
- 9 pt. au cheltuit la Hărlău viindu la Eș.
- 2 lei pe o blană lui Servasăe călugăr.
- 4 lei au dat la testamânturele¹ ce au făcut pentru oameni.
- 4 lei 6 pt. au dat pe 3 podcapece pentru călugări.
- 3 pt. ciară tare.
- 2 lei 6 pt. au cheltuit cu un zăbon lui Damaschin călugăr.
- 3 lei 8 pt. au dat lui Damaschin călugăr, tremițându-l la Eș cu trebile mănăstirii.
- 5 lei 3 pt. au dat lui Pânteleiu stoler, cari lucradză la mănăstire.
- 4 lei tij lui Pânteleiu stoler din hacul² lui.
- 2 lei iar dă samă că au mai dat lui la cifertul lui Mai.
- 3 lei 3 pt. au cheltuit la Cucinr pentru traba moși<i>lor și-alte trebi.
- 10 lei au dat pe 10 ocă ceară pentru traba mănăstirii.
- 3 lei 3 pt. au cumpărat her pentru traba plugurilor și a morilor.
- 1 leu strafide, oloiu, pentru traba bisăricii.
- 4 lei au cheltuit pentru pricina lui Gogoiu țigan la 2 giudecăți.
- 2 lei au cheltuit cu un om cându l-au tremis să cerce moșiile dela Frumosa.
- 2 lei au cumpărat madzire și 7 ocă ceapă de sămânță.
- 9 pt. legumi de grădină de sămănat.
- 3 pt. oredzu pentru casă.

¹ Vezi nota 1 dela p. 232.

² Din ce i se cuvine lui, din leafa lui.

- 9 pt. o păreche cibote Savii.
 3 pt. s'au toemit niște lăcăți.
 1 leu 6 pt. au dat pe 2 mei aice la Eș, de i-au dat colaci la boeri.
 5 lei au cheltuit cu boerii cându au scris locul Stăucenilor.
 4 pt. 2 bani au cumpărat cibote unui copil.
 1 leu au dat lui Damaschin călugăr cându au vinit la Eș cu trebi.
 5 lei pe 4 cameni¹ pește sărat și o camă² moron.
 7 pt. au cumpărat o litră chiper de casă.
 10 pt. pe o părechi cibote țigănașului cari face bucate.
 1 leu cibote lui Antim călugăr, de cibote să-ș cumpere.
 1 leu 3 pt. cămeșe și izmene Savii argat.
 2 lei dă samă că au cheltuit la Suceava cându au hotărit muntele cu Cănpulungenii.
 1 leu au dat pe oredzu și untulemnu.
 8 pt. pe 1 conțu hărtie și sopen de cămeș.
 3 pt. pe o părechi izmene țigănașului.
 4 pt. pol³ dohotu de traba carălor.
 7 lei dă samă că au dat lui Antim călugăr viindu la Eș cu multe trebi a mănăstirii.
 3 pt. iarbă de pușcă.
 9 pt. pește cându au lucrat moara nește meșteri.
 1 leu horilcă iar atunce la moară.
 3 pt. pol talpă de cibote Savii călugăr.
 9 pt. au cumpărat o cămeșe la un țagănaș tij.
 2 lei 9 pt. au dat pe 1 sucman lui Antim călugăr.
 6 pt. pe 1 postav de Slizcu⁴ lui Mihălachi sluga.
 1 leu 6 pt. au cheltuit mergându la Cernăuț în 2 rânduri cu trebile oamenilor.
 7 lei 4 pt. au cheltuit Damaschin călugăr cându s'au hotărit Săneștii.
 6 pt. au dat tij lui Antim călugăr, tremețându-l la niște pâne de dijmă să o strângă.
 17 lei ș-au cumpărat egumenul 1 cal de ham; și calul să fie a mănăstirii.

¹ O *camă*nă (plur. camene, camine, cameni) eră 1/5 dintr'o majă (Tiktin, Rumänisch-deutsches Wörterbuch, I, p. 270.; cf. I. Nistor, Handel und Wandel in der Moldau, p. 152—153).

² In ms. greșit *scamă*; cf. slav. камы piatră.

³ In ms. *na* = *noa* = jumătate.

⁴ Adecă de Silesi *Slizcu* este polonezul *Śląsk* (*Szląsk*), gen. *Śląsku*.

- 3 lei 6 pt. au cheltuit cându au hotărît Ştubienii.
 1 leu 6 pt. au dat de cheltuială unui călugăr cându au hotărît moşiile dela Greceni.
 5 lei 4 pt. peşte şi oredzu şi untulemnu cându au hotărît Ostriţa cu boerii hotarnici şi cu alţi megieş.
 10 pt. pol pe 1 ocă strafide, 1 ocă oredzu, 1 tămâe, pentru traba mănăstirii.
 5 lei 4 pt. pol s'au cheltuit la Stăuceni cât au zăbovit acolo, hotărîndu Brătineştii despre târgoveţii de Botăşeni.
 7 lei 7 pt. pol au dat pe peşte, untulemnu, oredzu, chiper, tămâe şi altele, la hramul mănăstirii.
 5 lei 4 pt. pol au dat pe her, de s'au ferecat carăle mănăstirii cându s'au tremis în gios.
 10 lei s'au dat pentru hotarul Brătineştilor pe stâlpi, după obicei.
 2 lei o păreche cibote egumenului.
 9 pt. o păreche cibote lui Mihălachi slugă.
 6 pt. sopen rău de casă.
 1 leu 3 pt. pe untulemnu, oredzu şi icre pentru casă.
 7 pt. ordzu de cai cându au mărşu în gios.
 4 pt. dohot la carăle ce au mărşu în gios.
 1 leu 6 pt. au dat ortul stărostiei¹ pe 6 cară cu vin.
 2 lei tultul Bărladului² tij pe 6 cară.
 8 pt. pe 1 sac ordzu tij la drum în gios.
 3 pt. pe o baniţă făină tij acolo.
 13 lei s'au cumpărat 6 vase de pus vin cu Vărlan călugărul.
 4 lei 3 pt. au dat samă că au cheltuit la Sântă Mărie la iar-marocul Botăşenilor, mergându de au hotărît Stăucenii.
 9 pt. o părechi cibote lui Pânteleiu slugă.
 7 pt. traiste de cai.
 1 leu 6 pt. de podcovitu cailor.
 6 pt. au cheltuit în Botăşeni cându au mărşu cu alte trebi a lor.
 3 pt. au dat brudină³ cându au mărşu în gios.

¹ Se înţelege al celei de Putna.

² Se plăteă deci la Putna 3, iar la Bărlad 4 pt. de car.—*Tult* însemnând pe tureşte a treia parte (cf. L. Şăineanu, *Influenţa orientală*, II, p. 367), *tultul* Bărladului ar fi în terminologia veche *tretina* Bărladului; aici este taxa pentru vasele de vin ce treceau din ţara de jos la ţara de sus prin Bărlad. Cf. mai încolo *tultul vămii* (p. 266).

³ Taxă pentru poduri sau vaduri, din slav. *brod vad* (*brodina).

- 7 pt. pol funi și odgone la carăle ce au mărsu în gios.
 9 pt. pește prospătu de mâncat călugării în gios.
 3 lei 7 pt. pol au dat chiriea dela Faraoni pără la Odobești, pe
 3 cădzi și pe 2 giunățăți.
 30 lei 8 bani au dat desătina pe 240 de stupi și pe 30 rămători.
 9 lei 4 pt. pol au cuprins cheltuiala egumenului în gios la cu-
 lesul viilor, cu culegătorii viilor și mâncare lor pe
 drum, viindu înnapoi.
 21 lei 7 pt. pol au plătit vădrărit pe 590 vedre.
 3 lei au cumpărat 20 vedre vin de înplut buțale.
 4 lei 3 pt. au dat pe pește sărat, de au cumpărat în gios, pentru
 să le fie la mănăstire pe postu și pe alte dzăle.
 11 lei dă samă că au cheltuit la Stăuceni făcându clăci de pluguri
 și cu alte trebi a mănăstirii.
 80 lei 10 pt. au dat la lucrul viilor pe 21 pogoane de vii.
 43 lei 5 pt. au plătit chiriea pe 4 vasă de vin pără la Botășeni.
 2 lei 3 pt. au plătit chirie pe nește pâne din dijmă, dela o
 moșie dela Nistru.
 6 pt. pe nești meșini.¹
 6 pt. sare de casă.
 4 lei 6 pt. au cumpărat papuci călugărilor.
 3 lei 6 pt. au cheltuit cu cărcîma dela Brătinești.
 2 pt. her pentru trebile carălor.
 6 pt. lumini de său.
 7 pt. 8 bani untulemnu pentru mănăstire pără a lua din vamă.
 3 pt. oredzu tij.
 2 pt. dohot tij pentru cară.
 2 pt. strafide pentru colivă.
 1 leu 9 pt. dă samă că au cheltuit mărgându la târgul Săretului
 cu trebile mănăstirii.
 1 leu 3 pt. pe 2 cameni pește tij pentru mănăstire.
 1 leu au dat pe 5 ocă său sleit pentru traba casăi.
 3 pt. pe 1 ocă oloiu tij.
 6 pt. pe 1 ocă oredzu tij.
 9 pt. pe 1 sucman lui Sărafim călugăr.
 1 leu 6 pt. cibote lui Cornilă.

¹ Nădragi din piele de oaie. Cf. Cihac, Dictionnaire d'étymologie daco-roumaine, II, p. 193; H. Tiktin, Rumänisch-deutsches Wörterbuch, II, p. 970.

- 1 leu pe 4 părechi tălpi de cibote.
 3 pt. un conțu hărtie.
 1 leu cibote lui Ion călugăr.
 1 leu her pentru traba clopotilor.
 1 leu 3 pt. s'au dat lui Damaschin călugăr iarăș mărgându la
 Eș cu trebile mănăstirii.
 3 lei au dat unui cibotar ce li-au lucrat cibote.
 50 lei 4 pt. goștina pe 450 oi.
 30 lei milostenie sfântului mormântu.
 3 lei 6 pt. au cheltuit la Botășeni pentru pricina unor țigani
 de i-au scosu.
 30 lei s'au cuprinsu straiile egumenului într'un an.
 559 lei 3 pt.¹ fac cheltuiți; și scădzându-să dintr'această cheltuială
 548 lei 2 pt., vinitul mănăstirii, rămân 11 lei 1 pt. chel-
 tuiți de egumenul mai multu.

II.

E g u m e n .²**Sama mănăstirii Moldoviței.****Moștele mănăstirii.**

- Moldovița, sat cu oameni la ținutul Sucevii.
 Vama, sat cu oameni tij la ținutul Sucevii, cu moară.
 Fălticeni, sat cu oameni tij la ținutul Sucevii.
 Zvoriștea, săliște fără de oameni iar la Suceava.
 Sărafineștii **ca** Miteștii tot într'un hotar la Suceava, fără
 de oameni.
 Oprișenii **ca** Părvorote³, săliște fără de oameni tij la Suceava.
 Bricheștii⁴ săliște fără de oameni tij la Suceava.
 Răciulenii, săliște fără de oameni, cu moară, tij la Suceava.
 Sohardu muntele, **ca** Rarăul, cu toate hotarale muntelui
 înpregiurul mănăstirii.

¹ Greșit în loc de 559 lei 2 pt. 3 bani.

² Numele egumenului lipsește; eră probabil G h e r m a n , care se po-
 menește în două acte ale mănăstirii Moldoviței, la 15 Aug. și 28 Sept. 1743,
 ap. Fr. Wickenhauser, Die Urkunden des Klosters Moldowiza, p. 128 și 129.

³ Forma mai obișnuită a acestui cuvânt e Provorotie, Provorochie, Pre-
 vorochi; vezi I. Bogdan, Documentele lui Ștefan cel Mare, II, p. 574.

⁴ Probabil greșală, în loc de *Birchișeștii*, asupra căruia vezi Wickenhauser,
 Moldowiza, p. 215—216, și Bogdan, Documentele lui Ștefan cel Mare, II, p. 547.

Văculeștii, săliște fără de oameni la Dorohoiu.
 Onțanii, săliște la Botășeni, fără de oameni.
 Șalăeștii la Covorluiu, săliște fără de oameni și cu bălți de pește.
 Bălțații la Cărligătură, săliște fără de oameni.

Bucatele mănăstirii.

- 16 boi mari de plug.
 20 vaci mari fătătoare.
 4 boi gonitori.
 1 vacă gonitoare.
 6 vacuțe gonitoare în vară.
 14 bouleni mândzați și vacuțe din iastă vară.
 61 fac cu mare cu mică.
 4 epe mari fătătoare.
 1 cal tretin, pătrar în vară.
 1 cal străjnic, tretin în vară.
 1 iapă străjnică, tretină în vară.
 2 mândzi străjnici la vară.
 13 fac cu mică cu mare.
 109 oi mari fătătoare.
 28 berbeci mari.
 13 capre mari.
 32 cărlani bărbăcuți¹ din iastă vară.
 21 cărlane tij din iastă vară.
 3 țapi mari.
 5 edzi vătui² din iastă vară.
 4 ede din iastă vară tij.
 215 vite fac.
 30 stupi într'o prisacă.
 97 stoguri fân au dat samă că s'au făcut din clăci și cu boerescul oamenilor ce ședu pe moșia mănăstirii; și acestu fân este pentru traba bucatilor mănăstirii.
 114 merță pâne din dijma satilor și din mori și din plugul mănăstirii; și această pâne este de traba oamenilor ce sântu la slujba mănăstirii.

¹ Deminutiv din *berbec*; vezi *berbecuți* la N. Iorga, Studii și documente, XXI, p. 414.

² *Vătuiul* la capră este ceea ce este cărlanul la oaie; cf. ied—miel.

Vinitul mănăstirii din moșii și dintr'alte.

- 10 lei de pe iarba Văculeștilor.
 20 lei de pe braniște munților de pe înpregiurul mănăstirii.
 4 lei dela Frumușeni.
 20 lei dela satul Vama pentru boerescul lor.
 6 lei dela Bălțații ot Cărligătură.
 2 lei dela Mitești și dela Crăciunești.
 6 lei pe 1 bou tânăr ce au vândut.
 9 pt. dela Brichești.
 11 lei dela Zvoriște, cari pentru acești bani s'au plinit 1 cal dela
 oameni, nevrându să dè dijma moșiii.
 28 lei de pe 2 boi ce au vândut.
 107 lei 9 pt. fac.

Cheltueile egumenului ce arată că au făcut într'acestu an.

- 23 lei 6 pt. goștina pe 215 oi.
 15 lei au dat poelonul sfântului mormântu.
 16 lei dă samă că au cheltuit în câteva rânduri pârându-să cu
 băeșii pentru o moșie.
 3 lei au dat unui murar ce au tocmit rotele morii din Vamă.
 4 lei au cheltuit cu moara ce au tocmit-o dela mănăstire.
 2 lei au cheltuit cu tocmitul unui iazu la Bălțești (s. Blățești).
 14 lei arată că iar i-au cheltuit, mai sculându-să băeșii cu pâră asupra
 moșiii, ședzându la Eș câteva săptămâni de s'au giudecat.
 9 pt. cibote unui călugăr.
 3 lei 3 pt. chiper, oredzu, untulemnu, pentru casă.
 9 pt. păcură de traba carălor.
 6 pt. 9 bani foloritul.¹
 6 pt. cibote unui copil ce slujește în casă.
 9 pt. cămeș unui vezeteu.
 1 leu 3 pt. cibote tij lui.
 3 lei 9 pt. au dat cibote unui aprodu cari au plinit calul dela Zvoriște.
 9 pt. plinială tij la acel aprodu.
 3 lei 3 pt. au dat desătina de 30 stupi.
 1 leu 3 pt. cibote unui călugăr.
 1 leu o carte de blăstăm pentru pricina moșiilor.

¹ O dare pe burdufi de brânză, după Dicționarul Academiei Române, tom. II, fasc. 2, p. 154 (sub *folărit*; forma *folorit* lipsește). D-l C. Giurescu crede, cu mai multă dreptate, că este o dare pe stâni. Cei ce o adunau se numiau *fulari*, *folari*.

- 7 lei 10 pt. au plătit pecetluitul pe un an la un argat.
 6 pt. au dat unui călugăr la nești suemani.
 6 pt. legumi de grădină, de sămânță.
 6 pt. s'au dat la un argat ce au vinit cu sare dela ocnă.
 10 lei 6 pt. arată că au cheltuit pe bucate și pe ceară și altele
 la hramul mănăstirii.
 2 lei au dat pe 2 ocă ciară.
 1 leu au dat pe un tastământu¹ рѦ\$ (рочноѦ\$=domnese) pentru
 adetu² oamenilor.
 5 lei 6 pt. au cheltuit cu herăle morilor și de podcovitu cailor.
 1 leu 6 pt. său de traba luminilor.
 4 lei 6 pt. horilcă și alte bucate la 2 elăci de fân.
 1 leu au dat unui fecior a lui vel ispravnic de ținut³, de au
 plinit nește boi din Baea.
 1 leu au cheltuit cu claca dela Fălticeni, cu băatură.
 1 leu 6 pt. au dat unui fecior carele l-au tremis la moșii în gios.
 1 leu 9 pt. opinci argaților și hărtie de scris.
 15 lei înbrăcăminte egumenului într'un an.
 8 lei arată că au cheltuit an cându au venit la bobotadză.
 16 lei au mai arătat că iar au cheltuit al triele rându, pârându-să
 cu băeșii.
 171⁴ lei fac cheltuiți; și scoțându-să 107 lei 9 pt., ce au luat
 egumenul din venitul mănăstirii, trec cheltuiți mai mult
 de egumen 63 lei 3 pt.⁵

III.

Calistru egumen.

Sama mănăstirii Voronețul.**Moșiele mănăstirii.**

Balinții, sat fără de oameni la Dorohoiu.

Vlădenii pe Săretu, la Botășeni, cu oameni.

Drăgoeștii la Suceavă, sat cu oameni.

¹ Cf. *testamănturile* la p. 225; înțelesul cuvântului este așezământ, act prin care se stabilește de domn o condițiune oarecare, de pildă pentru plata birului.

² Darea obișnuită.

³ Ispravnicii de ținuturi se introduseseră de curând în Moldova.

⁴ Greșit în loc de 173 lei 10 pt. 9 bani.

⁵ Exact 66 lei 1 pt. 9 bani.

Lucăceștii la Suceava, cari pe această săliște șed țigani mănăstirii.

Boteștii la Suceava, săliște fără de oameni.
 Căcăcenii la Suceava, săliște fără de oameni.
 Bucureștii la Suceava, sat cu oameni.
 Șturbicani la Suceava, sat cu oameni.
 Braniștile pe apa Bistriții, cu oameni.
 Holda, poiană pe Bistriță, cu oameni, la Suceava.
 Crucea, poiană tij alături.
 Cojocii pe Bistriță, alături tij.
 Muntele Lungu pe Bistriță, tij la Suceava.
 Molidvul, poiană tij la Suceava.
 Negriliasa, poiană tij alături.
 Chiliea, poiană tij alături.
 Slătioara, poiană iar alături.
 Giumenii, poiană iar alături.
 Șipotele, poiană tij alături.
 Izvorăle Plopului, tij alături.
 Săhăstria tij alături.
 Frasăanii iar alături.
 Mărdarii, poiană tij alături.
 Gura Homorului cu Buorii, tij alături.
 Piule din București, cu moară cu o piatră.

Bucatele mănăstirii.

10 boi mari.
 10 vaci mari fătătoare.
 3 vaci gonitoare.
 4 bouleni mândzați.
 4 văcuțe mândzate.
 4 epe mari fătătoare.
 1 cal străjnic.
 1 cal învățat.
 1 iapă străjnică.
 8 oi mari cu mică.
 16 stupi tij.
 18 rămători.
 100 merță pâne au dat samă că au făcut din dijma moșiilor și

din plugul mănăstirii; cari această pâne este pentru traba mănăstirii.

50 stognri fân de boerescu și dela satele ce au făcut clacă; și acestu fân este pentru bucatele mănăstirii.

Vinitul mănăstirii.

- 3 lei dela Balinți.
- 8 lei dela Holda.
- 2 lei dela Cruce.
- 3 lei 6 pt. dela Cojoci.
- 6 lei 6 pt. de pe 1 vacă ce au vândut.
- 34 lei 9 pt. au cuprinsu luați din toate poenile muntelui branăștii Ștulbicanii ca alte poeni.
- 43 lei de pe 4 boi ce au vândut.
- 7 lei pol de pe 1 iapă ce au vândut.
- 108 lei 3 pt. fac luați.

Cheltueele egumenului ce arată că au făcut intr'acestu an.

- 12 lei arată că au cheltuit în 2 rânduri ce au venit la Eș cu trebile mănăstirii.
- 5 lei 3 pt. au dat pe un molitâvnic.
- 3 lei 2 pt. pe 2 potcapece¹ călugărilor.
- 4 lei suemare țiganilor.
- 2 lei pol au dat pe 2 părechi cibote preuților.
- 1 leu 2 pt. au dat pe 2 brâe argaților.
- 7 pt. pol pe o catrință a magopiții.²
- 4 lei pol cheltueele ce au cumpărat bucate la hram.
- 4 lei pe o căldare.
- 1 leu 5 pt. au cheltuit de au tocmit poarta mănăstirii.
- 1 leu au cumpărat ole, strachini, în casă.
- 2 lei pe potcovitul cailor.
- 1 leu dă samă că au cheltuit la iarmarocul Sucevii.
- 1 leu au cheltuit la altu iarmaroc tij.
- 2 lei 6 pt. au dat pe bucate cându s'au pomenit ctitorii.

¹ Cf. p. 225. La sing. e *potcapăc* s. *potcapoc*, din rus. подкапокъ; se zice însă și *potcap* (plur. *potcapi*, popular *potcachi*), rus. подкапъ, și *potcapit*.

² *Magopiță* însemnă bucătărească; cf. serb. medieval макупица, din grec. μάκιψ, πος manceps. Vezi *magopață*, cu sens pejorativ, și masc. *magopeț* bucătar, la Tikin, II, p. 940.

- 2 lei 9 pt. her, oțal, pentru traba morilor și a carălor.
 2 lei pe un zăbon unui preut de bisărică.
 4 pt. pol o păreche cuțate de casă.
 3 lei 9 pt. desătina pe stupi i rămători.
 6 lei sâmbrie unui preut ce slujește la bisărică.
 4 lei 2 pt. au dat la cheltueele unii mori ce au prefăcut-o.
 3 lei 4 pt. goștina oilor.
 1 leu 3 pt. dă samă că au cheltuit cându au vinit la Eș.
 6 lei milostenie sfântului mormântu.
 2 lei 5 pt. au dat unui călugăr ce au vinit la Eș cu trebile
 mănăstirii.
 6 pt. tij altui călugăr de cheltuială, ce l-au tremis cu pește la
 Eș, la mitropolit.
 15 lei s'au cuprinsu cheltuiți pe înbrăcăminte egumenului
 într'un an.
 93 lei 8 pt. 3 bani¹ fac cheltuiți; și scădzându-să această chel-
 tuială din 108 lei 3 pt., ce au luat din vinitul mănă-
 stirii, rămân 14 lei 7 pt. banii mănăstirii trecuți asupra
 egumenului.

IV.

Sama mănăstirii Suceviței.²**Moșiele mănăstirii.**

- Mândreștii pe Sâret, la ocolul Botășenilor, cu moři și cu podu.
 Ibăneștii pe Ibăniasa, la Dorohoiu.
 Horodnicul la ținutul Sucevii.
 A treia parte de sat de Pleșiinți la ținutul Cernăuțului, cu moară.
 Davida la ținutul Orheiului.
 Giumătate de sat de Dorna la ținutul Sucevii, cu oameni.
 2 pogone de vii la Cruce, la Putna.

Bucatele mănăstirii.

- 16 boi mari de plug.
 8 boi gonitori.
 12 vaci cu vițai.

¹ Exact e 93 lei 8 pt.

Egumenul nu e numit.

- 10 mândzate vaci cu vițăi.
 2 buhai.
 5 cai a mănăstirii.
 80 oi cu mare cu mică.
 90 stupi în 2 prisăci.
 60 stoguri fân dela Horodnic; și acestu fân este pentru traba bucatelor mănăstirii.
 240 saci pâne din dijmă și din plugul mănăstirii ; și este de traba casăi.
 150 vedre de vin cu 70 vedre ce au cumpărat; și acestu vin este pentru traba bisăricii.

Vinitul mănăstirii.

- 50 lei din orânda Mândreștilor și din podu.
 20 lei din orânda Ibăneștilor.
 20 lei din orânda dela Horodnicu.
 30 lei dela Pleșinți din moară.
 20 lei din dijma dela Davida.
 10 lei dela Dorna.
 50 lei de pe 5 vite ce au vândut.
 200 lei fac luați.

Cheltuețele egumenului.

- 90 lei arată că au plătit 7 oameni de peceți într'un an, cari sântu pentru slujba mănăstirii.
 30 lei au dat chirie, și pe 70 vedre vin ce au cumpărat, și alte cheltuețele, la un vas de vin.
 8 lei au dat goștină.
 5 lei pe pândză de cămeș călugărilor.
 23 lei pol au cheltuit cu cibotele călugărilor, fiindu 30 de călugări.
 16 lei au cumpărat 12 camine pește sărat pentru mâncare lor.
 2 lei au dat pe 1 oacă chiper.
 9 lei au cumpărat her pentru traba morilor și a carălor, și au făcut și o păreche here de plug.
 15 lei dă samă că au cheltuit la Eș viindu în 2 rânduri pentru traba moșiilor.
 198 lei 3 pt. fac cheltuiți; și scădzându-să această cheltuială din 200 lei, vinitul mănăstirii, trec 10 lei din banii mănăstirii asupra egumenului.¹

¹ In loc de 198 lei 3 pt. trebuie 198 lei 6 pt., și în loc de 10 lei—1 leu 6 pt.

V

G hedeon egumen.

Sama mănăstirii Slatinii.**Moşile mănăstirii.**

Rărence¹, sat întreg la Cernăuț, cu moară și cu oameni.
 Brihăeștii², sat cu oameni la Botășeni, cu moară.
 Cirepcăuțai la ținutul Sucevii, fără oameni.
 Stănileştii la Suceava, fără de oameni.
 Rădășenii la Suceava, cu oameni vecini.
 Bărghineștii pe Șomuzu, fără de oameni, o rotă de moară.
 Vorniceni pe Șomuzu, iar la Suceava, fără de oameni.
 Mădzănăeștii, săliște tij la Suceava, fără de oameni.
 2 săliște, Verijenii ca Stănileştii, pe apa Moldovii, fără de oameni.
 Mălinii, sat cu oameni, și altă săliște Todireștii, și alta anume
 Suhae³ pe Moldova, tij la ținutul Sucevii, fără de oameni.
 Hotarul muntelui, satul ce să chiamă Mădeiu, pe apa Bis-
 trițai, la Suceava.
 Făcăuțai⁴ pe Sârca, la ținutul Hărlăului, fără oameni.
 Mițăștii⁵ la ținutul Eșului, la Cornul Bâcului, fără de oameni.
 Săliștea anume Cinci Câni la Covurlui, pe Prut, fără de oameni.

Bucatele mănăstirii.

17 boi mari de plug.
 7 boi gonitori în vară.
 11 vaci mari fătătoare.
 2 vaci gonitoare.
 4 boi mândzați.
 5 văcuțe mândzate.
 3 cai învățați.
 2 epe tij.

¹ Azi *Rarancea*.

² In ms. greșit Брѣхѣщій; sunt probabil *Brehueștii* (*Brihueștii*) de azi.

³ Azi *Suha*.

⁴ Intr'un alt inventar al mănăstirii Slatinei (Acelaș ms. al Acad. Rom., f. 134—141) li se zice acestora „*Făcuții* (plur. dela *Făcut*, o poreclă) pe Sârca, cari să număse acmu (adecă pela 1743) Pizdenii, ce să hotărăse cu Pulenii mănăstirii Râșcăi“. Cf. Polenii la p. 246.

⁵ *Miceștii*.

- 76 stupi în 2 locuri.
 14 rămători.
- 221 oi mari.
 68 berbeci mari.
 59 capre mari.
 2 țapi mari.
 9 vătui țapi.
 11 vătue capre.
 35 cărlani bărbăcuți din iastă vară.
 32 cărlane oiță tij.
 8 edzi tij din iastă vară.
 7 ede tij.
- 452 fac cu mare cu mică.
- 153 merță pâne au dat samă că au luat din dijma moșiilor și din plug; și această pâne este pentru traba mănăstirii.
- 107 stoguri fân au dat samă că au făcut pela sate, de boerescu și de clăci; și este pentru traba bucatilor mănăstirii.

Vinitul mănăstirii.

- 37 lei din orânda Rărencii ot Cernăuț.
 19 lei dijma muntelui.
 5 lei dela Stăniilești, cu 2 lei dela un vecin.
 8 lei pol de pe o vacă ce au vândut.
 22 lei de pe 11 vedre mere.
 42 lei au vândut 25 oi câte 1 leu, și 8 berbeci câte 5 orți, și 5 țapi câte 6 orți.¹
- 133 lei 6 pt. fac luați.

Cheltueele egumenului.

- 9 lei 5 pt. dă samă că au cheltuit la Eș cându s'au egumenit, cu ce au dat la treti logofăt, pe obicei.
- 3 lei 1 pt. au cheltuit cându au mărșu la Suceava pentru nește gălcevi a țiganilor ce avè dela Muscali.
- 1 leu au cheltuit cu nește gălcevuri a unor oameni ce i-au scos de pe locul țarinii mănăstirii.
- 1 leu 2 pt. au cheltuit cu hirotonie (s. herotonie) unui diiacon.

¹ Ortul având 33 bani, prețul unui berbecu vine 1 leu 4 1/2 pt., iar al unui țap 1 leu 7 pt. 8 bani.

- 1 leu pe oredzu și her pentru traba mănăstirii.
 6 lei 9 pt. au cheltuit cu o pivniță ce au făcut la mănăstire.
 6 pt. pol au plătit foloritul.
 10 pt. au dat de cheltuială la un țigan ce l-au tremis la nește moșii la Cernăuți.
 5 lei 3 pt. au dat samă că au cheltuit pe bucate la hramul mănăstirii.
 10 lei au dat meșterilor ce au lucrat mora dela Brihăești (s. Brehăești).¹
 11 lei 6 pt. au dat pe o păreche petri de moară.
 6 lei 1 pt. au cheltuit pe her și pe oțele tij la moară.
 8 pt. au dat de cheltuială unui om ce l-au tremis la Eș cu trebile mănăstirii.
 1 leu 2 pt. au cheltuit cându au hotărît moșiea din Bae.
 10 pt. au cumpărat her și căpestre pentru cai.
 1 leu au cheltuit la pomenire ctitorilor.
 1 leu au cumpărat său de lumini.
 1 leu pol o pele de opinci argaților.
 9 pt. unui cojocar de luerul unui cojoc.
 2 lei au dat pe 2 cărți de blăstăm, ce s'au făcut pentru înpresurare moșiilor.
 9 pt. unui stoler ce au lucrat stranele în bisărică.
 2 lei 4 pt. au cheltuit pe postul crăciunului, fiindu la Eș.
 2 lei 5 pt. au cumpărat 2 părechi cibote la un vezeteu și la o slugă a egumenului.
 1 leu păcură pentru traba carălor.
 12 lei 9 pt. înbrăcăminte egumenului într'un an.
 14 lei pol au plătit desătina pe 112 stupi și pe 13 rămători.
 48 lei 6 pt. au dat goștina pe 440 oi.
 15 lei milostenie² sfântului mormântu.
 162 lei 9 pt.³ fac peste tot cheltuiți; și scădzându-să dintr'această cheltuială 133 lei 6 pt., rămân cheltuiți mai multu de egumenul 29 lei 3 pt.

¹ Se poate ceti și *Brehoești*, ceace ar fi mai aproape de forma de astăzi *Brehuești*.

² Ms. având *милостенна*, se poate ceti și *milosteniea*.

³ Exact 162 lei 9 1/2 pt.

VI.

Nil egumen.

Sama mănăstirii Homorul.**Moșiele mănăstirii.**

Vorniceni la Dorohoiu, sat cu oameni.
 Dersca la ținutul Sucevii, cu oameni.
 Strohodinul¹ la Dorohoiu, fără oameni.
 Feredeni² ca Brăneștii la Hărlău, fără de oameni.
 Giumătate de sat Băeștii la Suceava, fără oameni.
 Târpeștii (s. Târpeștii) la Suceava, fără de oameni.
 3 hirte de vii la Străoni la Putna, ce li-au dat danie Măcarie
 dechiul de Suceava.

Bucatele mănăstirii.

20 boi mari de plug.
 27 vaci fătătoare.
 7 boi gonitori.
 7 vaci gonitoare.
 9 bouleni mândzați.
 9 văcuțe mândzate.
 9 epe mari fătătoare.
 7 cai învățați.
 1 armăsar.
 2 cai tretini.
 2 epe tretine.
 5 mândzi cai din iastă vară.
 2 mândză epe tij.
 293 oi cu mari cu mică.
 80 stupi într'o prisacă.
 25 rămători.
 105 stoguri fân de clacă și de boerescu și dela oamenii mănăstirii;
 și este pentru traba bucatilor mănăstirii.
 105 merță pâne dă samă că au luat din dijma moșilor și din
 plugul mănăstirii; și este pentru traba oamenilor ce
 slujescu mănăstirii.

¹ Vezi mai jos *Strahotin*, cum i se zice și astăzi.
Feredeni, *Feredieni* (azi în jud. Botoșani).

120 vedre vin au adus la mănăstire pentru traba casăi: 90 vedre ce au cumpărat cu bani și 30 vedre din vii.

Vinitul mănăstirii.

- 56 lei pe 4 boi ce au vândut.
 38 lei dela satul Vornicenii pentru boerescul lor.
 7 lei de pe 5 berbeci ce-au vândut.
 28 lei pe 14 rămători ce-au vândut.
 10 lei de pe niște suemani¹ ce-au vândut din lâna oilor.
 9 lei dela Strahotin din pășune erbii.
 148 lei fac luați peste tot.

Cheltuelile egumenului.

- 10 lei pe 3 hirte de vie, lucrul lor; și s'au plătit și de îngrădit într'acestu an.
 26 lei goștina pe 293 oi.
 11 lei chirie și alte cheltueli pe vasul cel de vin ce au dus la mănăstire.
 11 lei 8 pt. desătina pe 105 пкч² și rămători.
 5 lei pol au plătit lucrul suemanilor de târgu și la chio de făcut.
 8 lei 9 pt. pe 5 părechi cibote și pe 5 părechi boconci³ preuților de bisărică.
 8 lei 9 pt. au cumpărat 3 cară pentru traba mănăstirii.
 4 lei pol au dat pe niște pândză de cămeș la argați i păstori.
 1 leu pol au cheltuit pe mâncare la clăci de fân.
 15 lei milostenie sfântului mormântu.
 8 lei 9 pt. dă samă că au cheltuit în 2 rânduri la Eș, avându giudecăți cu nește vecini dela Pârtești.
 1 leu 6 pt. său de lumini de casă.
 1 leu 4 pt. pe 8 ocă her de ferecat herăle morii.
 3 lei 9 pt. au cumpărat 2 căldări pentru traba casăi.
 5 lei 3 pt. au dat pe un molităvnic⁴ de bisărică.
 1 leu 6 pt. au dat pe 3 topoară la păsători⁵ și de casă.

¹ Suemani (la plur.) are în Moldova de sus înțelesul de postav, pe când sucman (la sing., sucmane la plur.) însemnă mintean.

² Vezi nota dela p. 248.

³ Boconcii (azi bocânci, sing. bocânc, bocâncă) sunt niște cizme ungurești.

⁴ În alt loc *molităvnic*, rus. МОЛИТВЕННИКЪ.

⁵ În ms. пьсьто^р = păsători, păstori.

2 lei pol au dat pe o mănta hergheligiului.
 9 pt. o păreche cibote tij hergheligiului.
 15 lei straele egumenului într'un an.
 144 lei¹ fac peste tot cheltuți; și scădzându-să această cheltuială
 din 148 lei, trec asupra egumenului 4 lei luați mai multu.

VII.

G h e d e o n e g u m e n .

Sama mănăstirii Niamțul.**Moștele mănăstirii.**

Crișcăuțâi² la ținutul Sorocii, cu puțantei oameni.
 Cotova iar la Soroca, fără de oameni.
 Visoca tij la ținutul Sorocii.
 Drăgăneștii la ținutul Sucevii.
 Băhnenii la ținutul Niamțului, cu moară.
 Timișeștii pe Moldova, la Niamțu.
 Budzațâi tij la Namțu.
 Moțca³ la Suceava, pe apa Moldovii, însă numai a patra
 parte de sat.
 Munții dela mănăstire în sus, cum le cuprindu hotarăle pe
 înpregiurul mănăstirii.
 Giumăneștii la Namțu, pe apa Topoliții, unde este mitohul
 mănăstirii, cu moară.
 Drăgăneștii pe apa Cracăului, la Namțu.
 Tâmpeștii cu 2 hălăștee la Niamțu, ezîte.
 Mogoșeștii pe Sâretu, la ținutul Sucevii.
 Pițscanii⁴ la Cărligătură.
 Scoposăanii la ținutul Lăpușnii, cu oameni.
 Un locu pe apa Râșcăi ce să chiamă Orțăștii.
 Satul la Piscu, la Tecuciu.
 8 pogone de vii la Odobești la dal.
 6 pogone de vii la Țifești, la Putna.
 O pivniță cu dughiană în Eș, cărcimă pe podul vechiu.

¹ Exact e 143 lei.

² Azi *Crâșcăuții*, *Crișcăuții*, în Basarabia.

³ Azi *Moțca*, sat al comunei Cristești, jud. Suceava.

⁴ In popor *Chitcanii*.

Bucatele mănăstirii.

- 30 boi mari de plug.
 10 boi gonitori.
 12 bouleni mândzați, în vară gonitori.
 23 vaci mari fătătoare.
 10 vaci gonitoare.
 13 vaci mândzate din iastă vară.
 3 boi mari bivoli.
 4 vaci mari bivoliță.
 5 gonitori cu gonitoare tij.
 7 cai a mănăstirii.
 1 iapă tij.
- 300 oi mari cu mioare (s. meoare) de an.
 50 berbeci cu înterțai.
 100 cărlani cu cărlane din iastă vară.
 450 oi fac.
- 240 stupi în 7 locuri, bez 160 ce au bătut.
 10 vasă de vin dă samă că au făcut din viile mănăstirii, cari dintr'acestu vin 4 vasă l-au descărcat la mănăstire pentru traba casăi, iar 6 vasă li-au pus în cărcîma de să vîndu aice la Eș. Și de aceste 6 vasă de vin să dè samă la anul viitor, cum li-au vîndut și câte cât au eșit, căci la acestu an nu s'au încărcat cu vinul¹ acesta, fiindu nevîndut; iar cu cheltuiala vinului s'au descărcat.
- 250 merță pâne cu grâu, cu mălaiu, dă samă că au luat din dejma moșiilor și din plugul mănăstirii; și această pâne le este de traba mănăstirii peste an.
- 120 stoguri fân dă samă că au făcut de tot fânul, cu elăci, cu de boerescu și cu țigani mănăstirii; și este pentru traba bucatelor mănăstirii.

Vinitul mănăstirii.

- 60 lei dă samă că au luat pe o giuimătate de vie ce au vîndut.
 32 lei de pe 2 boi ce au vîndut la Fântână.²
 31 lei de pe 2 boi ce au vîndut la Botășeni.

¹ După acest cuvînt cetim în ms. următoarele cuvinte șterse: și câți bani au cuprinsu.

² Probabil *Fântâna Mare* de azi din jud. Suceava, pl. Moldova.

- 90 lei de pe 2 boi tij și 5 vaci ce au vândut la Roman la iar-maroc.
 115 lei de pe 60 vedre mere ce au vândut la Roman.
 56 lei 3 pt. de pe 50 capre ce-au vândut tij.
 1 leu de pe niște fân din dijmă.
 2 lei de pe niște fân tij.
 387 lei 3 pt. fac peste tot luați.¹

Cheltuelle egumenului ce arată.

- 12 lei au cheltuit cu vinire la Eș an la bobotadză.
 1 leu pol pe niște ole și de spoit niște vase.
 2 lei au dat pe 10 ocă her, pentru ferecat herăle de plug și de cară.
 6 lei au dat pe 1 păreche petri de moară.
 9 pt. cibote unui vezeteu.
 1 leu 6 pt. catrință și cibote văcăriții.
 10 pt. pol pește, horilcă, în săptămâna albă.
 2 lei 6 pt. pe 1 car de traba mănăstirii.
 3 pt. ДАА (=au dat) tij pe oale.
 70 lei au dat pe 14 pogone de vii, lucrul lor de un an, câte 5 lei de pogon.
 6 lei au dat unui țaran cu giudecată, luându mănăstire niște brândză mai multu.
 1 leu 3 pt. pe 1 păreche rote de car.
 3 lei au dat pe niște ștubee dela Scoposăni.
 5 lei au dat pe 30 ocă her de ferecatul morilor și a carălor.
 2 lei au cumpărat 1 țol de car.
 8 lei 6 pt. au dat pe 20 coasă de l<e>-au dat țăganilor, de au cosât fân.
 2 lei pe 2 vedre dohotu.
 1 leu au dat pe 1 drobu sare.
 6 pt. pe 1 ocă icre negre de traba lor.
 9 pt. au dat pe o păreche hamuri de cal.
 6 pt. pe niște oțale, de ferecat herăle morilor.
 9 pt. au dat pe niște fringhii și căpestre de cai.
 4 lei au dat Isaiii călugăr de cheltuială, să aducă pâne dela Piscu.
 6 pt. foloritul.

¹ Corectat din *cheltuiți*.

- 3 lei au dat pe 2 pei de vacă, de opinci argaților.
- 2 lei au cheltuit la iarmarocul Botășenilor mărghându cu trebile casăi.
- 16 lei au dat la 2 murari ce au lucrat morile dela Băhneni.
- 9 pt. au plătit mortasâpie¹ pe 6 vite ce au vândut.
- 3 lei 6 pt. au dat pe niște her, tij pentru traba mănăstirii.
- 1 leu 6 pt. au cheltuit la Roman la iarmaroc.
- 1 leu 9 pt. au cumpărat un ciur de her.
- 1 leu au dat pe nește pândză de argați.
- 2 lei au plătit de cercuit 2 vasă.
- 41 lei 11 pt. desătina pe 380 de stupi.
- 3 lei pol au dat unui murar de făcut rotele morii ot Tâmpesți.
- 18 lei au dat pe 6 buți de pus vinul, câte 3 lei una.
- 4 lei 3 pt. au dat la 4 țigani a mănăstirii, de au făcut cară și au mărșu în gios.
- 1 leu pol un sueman² bivolarului.
- 3 lei au dat pe 4 rote de cară la Odobești.
- 1 leu 44A de cercuit o bute iar acolo.
- 7 lei au cheltuit cu culesul a dooă vii.
- 8 lei s'au făcut cheltuiți de egumenul pe făină, fân, grăunță de cai, pește și saci de călcat, și altele câte li-au trebuit.
- 36 lei 8 pt. au dat vâdrăritul pe 1000 vedre, bez 200 vedre rădicate dela rAŞ (gospodu = domn, domnie).
- 5 lei 10 pt. pol au dat părcălăbiele i stărostiele³, toate belèle pe 10 vasă de vin acolo la Putna.
- 3 lei au mai cheltuit pe 6 vase cu părcălăbii la drum; cari vin l-au descărcat în pivnița din Eş.
- 2 lei au dat de cheltuială unui călugăr ce au fost ispravnic la vii.
- 2 lei 9 pt. cibote, epänge, la un vezeteu.
- 6 pt. pe o litră chiper.
- 97 lei au dat chirie pe 6 vase de vin ce li-au adus la Eş.
- 4 lei pol măhalilor⁴ de băgat în pivniță.
- 2 lei au dat văcărițăi mulgătorii de vaci.
- 1 leu 44A. lui Mafteiu argat.

¹ Taxă de târg (cuvânt turcesc; vezi Tiktin, II, p. 1010).

² Vezi nota 1 dela p. 241.

³ În ms. *părcălăbiele i stărost.*; e vorba de taxele ce le luă părcălăbul și starostele de Putna.

⁴ Hamalilor; se zice și astăzi *măhal*, *mahal*; adj. *măhălos* însamă mare.

57 lei goștina pe 520 oi.

19 lei milostenie la sfântul mormântu.

20 lei straele egumenului ce l(e)-au făcut într'un an.

504 lei 1 pt. cuprinde cheltulala, din cari scoțându-să 388¹ lei ce i-au luat din vinitul mănăstirii, trec cheltuți mai mulți de egumenul 116 lei 1 pt. Și acești bani s'au orânduit să și-i è egumenul din cele 6 vase de vin a mănăstirii ce să vându la cărcimă în Eș, arătându egumenul că i-au luat acești bani cu datorie, de au plătit chirie vinului și vădrăritul și lucrul viilor și altele.

VIII.

Naftana il egumen.

Sama mănăstirii Râșcăi.

Moșiele mănăstirii.

Muntele înpregiurul mănăstirii păra la Bistriță.

Bogosslovul pe șesul Moldovii, la Suceava.

Bogdăneștii pe Moldova, tij la Suceavă, cu oameni.

Plopol tij la Moldova, la Suceava.

Pocolenii iar la Suceavă.

Zamostie pe Săret, tij la Suceavă, cari ședu Lipoveni.

Sârghii² pe Moldova, la Niamțu.

Boțăștii pe Cracău, tij la Niamțu.

Roșcanii pe Almaș, la Niamțu, cu oameni.

Speeștii pe Moldova, tij la Niamțu.

Hărmăneștii cк Borleștii pe Săret, la Suceava.

Polenii³ pe Sârca, la ținutul Hărlăului.

Bărboșii cк Mălina la Covurluiu, din sus de Gălaț.

Ligneștii⁴ la Dorohoiu.

2 rote de mori, una în târgu în Bae (s. Baea) și una la mănăstire.

¹ Îndreptat din 387.

² Sârbii.

³ Cf. nota asupra Făcăuților la p. 237.

⁴ Azi Lihnești, Lehnești.

Bucatele mănăstirii.

- 10 boi mari de plug.
 6 boi gonitori.
 11 vaci mari fătătoare.
 1 vacă gonitoare.
 6 bouleni mândzați.
 2 văcuțe mândzate.
 2 epe mari fătătoare.
 2 cai învățați.
 35 stupi.
 12 rămători.
 32 oi mari cu 12 oi dijmă (s. dejmă) din munte.
 6 berbeci mari.
 22 cărlani cu cărlane, cu 16 dijmă din munte.
 21 capre mari.
 12 edzi cu ede.
 5 țapi mari.
 57 merță pâne, mestecată din dejmă și din plug¹; și această pâne este de traba mănăstirii peste an.
 12 stoguri fân dela Bogdănești, de boerescu, iar pentru traba bucatelor mănăstirii.

Vinitul mănăstirii.

- 29 lei pol de pe 2 boi ce au vândut.
 5 lei de pe meere.
 7 lei din dejma ot Bistriță.
 40 lei dela Zamostie, din dijma de pâne.
 4 lei pol dela Speești.
 3 lei dela Sârghi.
 2 lei dijma din Buda.
 10 lei au vândut o vacă.
 11 lei dela Roșcani pentru lucrul lor.
 3 lei de pe nești dohot de dejmă.
 8 lei dela Bogosslovu pe <i>arbă</i>.
 35 lei din poeni, dejma locului.
 158 lei fac luați.

¹ Adecă atât cea lucrată de călugări cu plugurile lor, cât și cea luată ca dijmă, dela locurile sau moșiile date în arendă.

Cheltuiala egumenului.

- 13 lei dă samă că au cheltuit an la bobotadză.
 3 lei pol au cumpărat o pele <de> opinci argaților.
 3 lei ДАА pe un cojoc la un vezeteu.
 1 leu 6 pt. au tocmit herăle morilor.
 3 lei au dat pe 10 ocă her pentru traba morilor.
 2 lei pândză de cămeși la argați.
 1 leu pe o carte ГД (gospod=domnească) pentru strânsul dijzii de pe moșii.
 2 lei ДАА lui Vasăli slugă din sâmbrie lui.
 6 lei pol au cheltuit cu hotărătura Roșcanilor.
 3 lei au cumpărat 2 drobi sare pentru casă.
 6 pt. foloritul.
 10 lei 6 pt. au dat de au legat 6 cărți a bisăricii.
 4 pt. pol pe o carte ГД de strânsu țigării.
 2 lei 6 pt. dă samă că au cheltuit căutându țigării mănăstirii.
 5 pt. au cumpărat 3 ocă moron de casă.
 7 lei 8 pt. pol au plătit desătina de stupi, pe 35 пкч¹, bez 35 bătuți.
 1 leu 9 pt. desătina pe râmători.
 5 lei dă samă că au cheltuit la Eș cându s'au pârât pentru satul Zamostie cu dumnaului vel visternicul.
 6 lei 7 pt. pol au cumpărat strae unii văcărițe cu 2 lei² bani.
 4 lei dă samă că au cheltuit al doile rându la Eș, cându s'au pârât cu Lipoverii (= Lipovenii) pentru Zamostie.
 7 lei 9 pt. au plătit goștina pe 93 oi.
 3 lei 1 pt. pol au dat pentru Iorestu călugăr, fiindu mirian întâiu.
 1 leu 4 pt. au dat pe 1 brâu și o cușmă văcarului.
 3 lei 6 pt. pe o căldare.
 11 lei 1 pt. dă samă că au cheltuit la praznicul lui Sfeti Neculae pe ceară și vin, pește.
 10 pt. pe o cușmă unui fecior.
 6 pt. traiste și căpestre de cai.

¹ După пкч s'au șters cuvintele ш' вї сѣї (=свин), i. e. și 12 porci. Pasa-giul acesta, pus alături de cei „35 stupi, 12 râmători“ dela bucatele mănăstirii (vezi pagina precedentă), ne arată că sub пкч este de înțeles stupi. Cf. „60 пкч într'o prisacă“ la mănăstirea Plișești. Пкч este prin urmare prescurtarea lui пчелы = albine (sg. пчела).

² După „lei“ lipsește probabil un număr.

- 6 pt. pe 2 părechi talpe <de> cibote.
 3 lei 1 pt. pol înbrăcămintе magopiții.
 4 lei milostenie sfântului mormântu.
 2 lei au cheltuit la Suceava la iarmaroc.
 6 lei au cheltuit de au tocmit ferestrele bisăricii.
 1 leu 6 pt. pe un sărafin la bisărică.
 12 lei au plătit la un meșter de au cuperit turnul.
 3 lei o epănge unui vezeteu.
 20 lei straele egumenului într'un an.
 158 lei 1 pt.¹ fac; și au venit cheltuiala tocma cu vinitul ce-au
 luat din moșii.

IX.

Sama mănăstirii Bogdanii.**Moșiele mănăstirii.**

Bogdana și Găurana tot într'un hotar la Bacău, cu oameni.
 Storneștii la Cărligătură, fără de oameni.
 Pătrușenii la ținutul Eșului, cu oameni.
 Hilteiu² din sus de Bacău, loc de fânaș.
 20 pogone de vie cu o bucășe de loc înpregiur, stălpit.

Bucatele mănăstirii.

- 14 boi mari de plug.
 4 boi gonitori în vară.
 5 boi mândzați.
 1 buhai.
 15 vaci mari.
 3 vaci gonitoare în vară.
 5 vaci mândzate.
 10 epe mari fătătoare.
 3 epe tretine.
 4 cai învățați.
 2 cai pătrari în vară.
 1 cal tretin în vară.

¹ S'ar putea ceti și „7 pt.“, căci 4 (1) este îndreptat din 3 (7). Suma exactă este 158 lei 1¹/₂ pt.

² In dicționarele geografice nu găsesc acest cuvânt; cf. satul *Ilteu* în Ungaria, comitatul Aradului.

- 1 armăsar.
 5 mândzi din iastă vară.
 60 stupi la săliște la Bogdana.
 30 rămători.
 10 oi mari.
 2 berbeci mari.
 2 cărlani bărbăcuți.
 15 capre mari.¹
 5 țapi mari.
 4 edzi țapi.
 5 ede capre.
 100 merță de pâne din dejma moșiilor și din plug; și această pâne este de traba mănăstirii.
 350 vedre de vin ce li-au dus la mănăstire, aceste să fie pentru traba mănăstirii. Iară pe 900 vedre ce li-au vândut, câte 4 pt. vadra, s'au încărcat cu bani la vinitul mănăstirii, fără 150 vedre ce au dat Botanului, fiindu datorie veche.

Vinitul mănăstirii.

- 300 lei pol au luat pe 900 vedre vin ce l-au vândut, câte 4 pt. vadra.
 15 lei dijma muntelui.
 34 lei de pe 4 vite ce au vândut: 2 vaci, 2 boi.
 20 lei de pe 28 vedre vin ce au vândut, vin vechiu.
 13 lei dijma Storneștilor din Cărligătură.
 5 lei din dijma dela Bulbucani.
 30 lei dela Pătrușeni.
 20 lei de pe 10 vedre mere.
 7 lei pol pe 3 vedre untu.
 20 lei de pe 1 cal ce au vândut.
 465 lei fac luați.

Cheltuețele egumenului.

- 56 lei dă samă că au dat sâmbrie pe an la preuți i diia<co>ni ce slujescu la bisărică, nefiindu călugări de mănăstire.
 60 lei dă samă că dă sâmbrie la argați și păsători, neavându mănăstire nici vecini nici țigani.
 40 lei au plătit 40 stoguri de fân pentru bucatele mănăstirii.

¹ In ms. aici și în alte două trei locuri *mare*.

- 11 lei au cumpărat o iyanghelie româniască.
 11 lei desătina pe 100 stupi, bez 40 bătuți.
 4 lei 5 pt. goștina de oi.
 10 lei dă samă că au plătit 10 pogone de păpușoi de prășit.
 3 lei pol pește, chiper, pentru mâncare lor.
 3 lei pe un băibărac¹ și o păreche cibote magopiții.
 1 leu 9 pt. her pentru ferecatul carălor.
 3 lei au dat pe o pele de opinci² la argați i păsători.
 1 leu pol său de lumini de casă.
 83 lei dă samă că au dat la boerii hotarnici, care i-au hotărft
 toate moșiile mănăstirii de pe înpregiur.
 2 lei de podcovitu cailor și 2 topoară.
 4 lei pe nește pândză argaților, de cămeș.
 15 lei dă samă că au cheltuit la Eș la bobotadză.
 20 lei au cuprins straele egumenului într'un an.
 115 lei s'au ținut în samă lucrul viilor pe 20 pogoane, câte 5 lei de
 pogon, cu 15 lei ce au destupat o bucată de loc a mănăstirii.
 45 lei 10 pt. au plătit vădrăritul pe 1250 vedre.
 18 lei au dat samă că au cheltuit cu culesul viilor și cu cercuit
 buțale și cu mâncare lor.
 5 lei 4 pt. au plătit chirie pe un vas de vin ce l-au dus la mănăstire.
 8 lei milostenie sfântului mormântu.
 521 lei 4 pt. fac cheltuiți; din cari scoțându-să 465 lei, ce au
 luat din vinitul mănăstirii, trec egumenului cheltuiți
 mai mulți 56 lei 4 pt.

X.

Daniil egumen.

Sama mănăstirii Pângărații.

Moșiele mănăstirii.

Ivăneștii pe Cracău, la Namțu.

Roșcanii pe Almaș, tij la Niamțu, însă giumătate de sat este
a Râșcăi.

Pângărații cu muntele hotar înpregiurul mănăstirii.

¹ O haină scurtă; cf. *băibărăcar* (cel ce coase băibărăce) la N. Iorga, Studii și documente, XXI, p. 117. Asupra etimologiei v. Tiktin, I, p. 144.

² In ms. *opinți*.

Bucatele mănăstirii.

- 12 boi mari de plugu.
 12 vaci mari fătătoare.
 3 boi gonitori.
 3 vaci gonitoare.
 3 mândzate văcuță.
 4 mândzați bouleni.
 1 cal învățat a mănăstirii.
 1 iapă tij.
 1 iapă străjnică tij.
 170 oi mari cu mică.
 10 stupi.
 112 merță de pâne cu din plug, cu dijmă; și este pentru traba mănăstirii.
 30 stoguri fân au făcut cu clăci, cu boerescul oamenilor; și este pentru traba bucatelor mănăstirii.

Vinitul mănăstirii.

- 10 lei de pe brândză, ce să è dejmă din munte.
 10 lei din dejma din pâne.
 12 lei 5 pt. de pe niște berbeci ce au vândut.
 2 lei pol de pe niști miță tij.
 5 lei de pe o bucată de loc dela Roșcani.
 5 lei dejma dela Tarcău dela munte.
 2 lei dela un om ce șede pe locul mănăstirii.
 1 leu dela altu om tij.
 47 lei 9 pt.¹ fac luați.

Cheltuețele egumenului.

- 18 lei 9 pt. goștina pe oi.
 1 leu 5 pt. desătina pe stupi.
 5 lei de pe sare dela ocnă.
 21 lei au plătit pecețile argașilor.
 4 lei 6 pt. au dat pe straele unui vezeteu.
 4 lei pol au dat pe înbrăcăminte magopițăi.
 2 lei pe her și oțel la traba morii.
 1 leu 9 pt. au dat de potcovitu cailor și pe un frâu.
 1 leu pol au dat sâmbrie de vară la văcar.

¹ Greșit, în loc de 47 lei 11 pt.

- 9 pt. au tocmi cãldare stãni.
 4 lei papuci și cibote preușilor.
 2 lei au cheltuit cu bucate la hramul bisãricii.
 1 leu pol au cumpãrat o pele de opinci argașilor.
 1 leu cheltualã lui Nicodim cãlugãr, trimișãndu-sã cu trebile
 mãnãstirii.
 6 pt. au dat la folorit.
 1 leu pe her de tocmi herãle de plug.
 5 pt. o pãreche opinci plugarilor.¹
 3 pt. pe o cosã de oșãlit toporãle.
 1 leu au dat de fãcut sucmanii la chiã.²
 8 lei milostenie sfãntului mormãntu.
 12 lei dã samã cã au cheltuit la bobotadzã la Eș.
 1 leu pol dã samã cã au dat de cheltualã la 2 țigani ce i-au
 trimis la Eș cu trebile mãnãstirii.
 1 leu 6 pt. pește de traba cãlugãrilor.
 20 lei au cuprinsu straele egumenului într'un an.
 115 lei 10 pt. fac cheltuiș; și scoțãndu-sã 47 lei 9 pt. ce-au luat
 din vinitul mãnãstirii, trec cheltuiș de egumenul mai
 mulți 68³ lei 1 pt.

XI.

Anãstasie egumen.

Sama mãnãstirii Agapii.

Moșiele mãnãstirii.

- Iuceșii la ținutul Eșului, fãrã de oameni.
 Comarna la braniște, tij la ținutul Eșului, cu <o>ameni.
 Pildeștii la ținutul Romanului, fãrã de oameni.
 Negreștii tij la ținutul Romanului, fãrã oameni.
 Goșmanii la Niamțu.
 Hilioara cã Hilieștii, tij la Niamțu.
 Bãloșeștii cã Grașii, Sãngureștii⁴, tij la Namțu.
 Sscorțãnii la Bacãu, pe Tazlãu.
 Vicolenii la Fãlciiu, cu bãlți, cari au prieinã cu Moldovița.

¹ *Plugar* însemneazã aici om care arã cu plugul, nu țãr

² Vezi p. 221.

³ In ms. ă# (68) corectat din ă# (69: # este șters).

⁴ In ms. *Sãngureștii*.

Loc de vie la Băiceni, la Roman.
 Poiana lui Ureche la Niamțu, de fânaț.
 Târgul Nou la Namțu, și cu moară.
 Niște răzoră la gârle, ce au fostu vîi și li-au strâcat Putna.
 Un vadu de moră și un loc de prisacă la Chiperești, la Eș.
 Stângăcenii pe Ciuhur, la Eș.

Bucatele mănăstirii.

- 22 boi mari de plug.
 6 boi gonitori.
 12 vaci mari fătătoare.
 4 vaci gonitoare.
 6 bouleni mândzați.
 6 mândzate văcuță.
 20 epe mari fătătoare.
 4 cai învățați.
 4 cai străjnici.
 4 cai tretini.
 4 epe străjnice.
 244 oi mari fătătoare.
 36 berbeci mari.
 32 capre mari.
 6 țapi mari.
 54 cărlani dintr'acestu an.
 60 cărlănuți tij dintr'acestu an.
 10 edzi tij dintr'acestu an.
 5 ede tij dintr'acestu an.
 447 oi fac.
 120 stupi în trii prisăci.
 150 merță pâne din dejmă și din plug; și este pentru traba mănăstirii.
 82-stoguri fân de clacă i de boerescu și cu țiganii mănăstirii; și
 iar este de traba bucatelor.
 60 vedre de vin din viele din gârle, bez 60 vedre ce au cumpărat;
 și este pentru traba mănăstirii.

Vinitul mănăstirii.

- 12 lei dela Comarna.
 12 lei din dijma Pildeștilor.

- 7 lei dela Băloșenii ot Niamțu.
 2 lei dela Scorțăni ot Bacău.
 34 lei 10 pt. pe 20 berbeci ce au vândut.
 3 lei 8 pt. pe 3 oi sterpe ce au vândut.
 26 lei 9 pt. pe 24 înterțâi ce au vândut.
 56 lei de pe 3 cai ce au vândut.
 46 lei au luat dela Calin proin egumen, ce au rămas dator mănăstirii cu 60 lei; și 14 lei să-i scoți de acmu.
 1 leu 3 pt. dela Ceaulești dejmă.
 201 lei 6 pt. fac luați.

Cheltuelile egumenului.

- 7 lei 4 pt. au dat logofătului al triele, cându s'au egumenit.
 16 lei au dat meșterilor cari au șindilit polile bisăricii.¹
 6 pt. foloritul.
 3 lei pe 4 camene pește.
 4 lei au dat pe her, de tocmit morile și carăle.
 1 leu chiper, oredzu, de casă.
 2 lei au dat pe o pele de opinci.
 3 lei 5 pt. au dat samă că au cheltuit la Eș, cându s'au făcut egumen.
 5 lei pol au dat pe 1 cal ce l-au cumpărat de traba mănăstirii.
 6 lei au cumpărat 1 car.
 9 pt. păcură pentru traba carălor.
 13 lei desătina pe stupi.
 7 lei 6 pt. au plătit pecete văcarului 4 cîferturi.
 1 leu au dat pe 2 topoară.
 55 lei au dat goștina pe 500 oi.
 1 leu 6 pt. pe 6 ocă său de lumini.
 4 lei 5 pt. dă samă că au cumpărat bucate la hramul bisăricii.
 3 lei au cumpărat o vadră rachiu pentru casă.
 11 pt. pe niște oțal și sopon.
 2 lei au dat lui Dionisăe călugăr, trimițându-l dejmar pela moșii.
 4 lei de făcut un temnic.²

¹ *Poală* se numește partea de jos a coperișului, cea de lângă strașină. Cf. „l-au adus pre poalele besearicii și l-au oborit gios“, la Dosofteiu, *Viața Sfinților* 78; „iară de înalt supt poalele ceale mai de gios 55 de arșini se măsură“ (o capîște), la D. Cantemir, *Istoria ieroglică*, 129 (pasage comunicate de d. Sextil Pușcariu).

² Pentru albine în timpul iernii.

- 4 lei pe 3 părechi cibote călugărilor.
 3 lei au dat pe 4 rote de cară.
 15 lei au dat pe 30,000 de șindili pentru acoperitul mănăstirii.
 5 pt. au tocmnit o căldare.
 8 lei au dat lui Pahomie cându l-au trimis în gios.
 6 lei au cumpărat 60 vedre vin.
 9 pt. ~~AAA~~ lui Aftănasăe Frențe.
 8 lei au dat pe o vacă.
 3 lei ~~AAA~~ la un meșter ce lucrază la o moară.
 12 lei milostenie sfântului mormântu.
 2 lei pe niște pândză de cămeș călugărilor i argaților.
 204 lei 5 pt. fac cheltuiți; din cari scoțându-să 201 lei pol, luați
 din vinitul mănăstirii, rămâni să mai è egumenul 3 lei. ¹

XII.

Misail egumen.

Sama mănăstirii Bisăricanii.**Moșiele mănăstirii.**

Braniște înpregiurul mănăstirii, cu oameni și cu tot hotarul înpregiurul mănăstirii.

Braniște cu poiana Cornul, cu poiana Capșii, cu oameni și cu moară, tij la Niamțu.

Satul Vânătorii cu vecini, tij la Niamțu.

Cupceștii cu Gura Văii, cu <o>ameni tij.

Troița cu <o>ameni, iar la Namțu.

O moară în Cuejdu, în târgul Petrii, la Niamțu.

A patra parte de sat din Orbicu la Niamțu, cu moară.

27 pământuri în frunte la gărla despre Milcov, la sat la Vulcești, cu Obrojeștii i Româneștii la Putna.

Giumătate de săliște de Lișcani pe Sâret, la Roman.

Giumătate de sat de Hăsnășeni în Cărligătură, fără de oameni.

Săliște Deenilor, cu tot hotarul satului, și Ursăștii tij, cu giu-mătate de baltă de Bolata, de cie parte de Prut, la ținutul Eșului, cu oameni.

7 pogone 3 hirte (s. herte) de vie la gărle la Putna.

¹ După „3 lei“ e șters „5 pt“.—Suma exactă a cheltuelilor e 204 lei.

Bucatele mănăstirii.

- 18 boi mari de plug.
 8 boi de 1 vișăl în vară.
 23 vaci mari fătătoare.
 8 boi gonitori în vară.
 5 vaci gonitoare.
 9 mândzați bouleni.
 9 mândzate văcuță.
 1 buhai.
- 10 epe mari fătătoare.
 2 cai pătrari.
 1 cal tretin.
 1 iapă străjnică.
 1 iapă tretină.
 3 cai învățați.
- 95 oi mari fătătoare.
 16 berbeci mari.
 5 țapi mari.
 25 capre mari.
 26 cărlani bărbăcuți.
 28 cărlani oiță.
 12 vătui țapi.
 10 vătue capre.
- 217 oi fac.
- 118 stupi în 2 prisăci.
 7 rămători.
- 180 merță pâne din dijma satelor și din plugul mănăstirii; și este pentru traba mănăstirii.
 75 stoguri fân au făcut, cu clăci la sate și de boerescu; și este pentru traba bucatilor mănăstirii.
- 440 vedre vin au făcut din viele mănăstirii, fiindu viele strâcate, cu 30 vedre ce au cumpărat; și dintr'acestu vin au dus la mănăstire 240 vedre în 2 vasă, iar 200 vedre li-au pus la cărcimă, de să vându câte 6 pt. vadra; și s'au încăreat banii la vinitul mănăstirii.

Vinitul mănăstirii.

- 100 lei au luat pe 200 vedre de vin, câte 6 pt. vadra.
 5 lei de pe dijma dela braniște.
 3 lei 3 pt. tij de acolo, dela nește oameni de boerescu.
 20 lei din dijma din Bicazu.
 10 lei din pâne ce-au vândut dela mora ot Bicz.
 7 lei 9 pt. dijma din poiana Cornului.
 4 lei din poiana Capșii.
 6 lei 6 pt. din poiana Sânevicilor ¹ și din poiana Vânătorilor.
 3 lei dela 2 oameni de pe Calul, pentru boerescul lor.
 3 lei 4 pt. de pe nește pâne tij.
 15 lei dela oamenii de Deeni.
 30 lei pe 15 vedre de miere.
 22 lei pol de pe 1 cal ce l-au vândut.
 15 lei 10 pt. de pe ciară ce au vândut.
 15 lei au luat de pe un polobocel cu med.
 261 lei ² fac luați de egumenul.

Cheltueele egumenului.

- 5 lei 3 pt. au dat pe un molitâvnic.
 3 lei 6 pt. au cheltuit cu acoperemântul crâmiei viilor.
 3 lei au dat pe nește pari de îngrădit viele.
 8 lei au cumpărat sare pentru traba bucatelor și a mănăstirii.
 13 lei 6 pt. au cheltuit an la bobotadză cându au venit la Eș.
 6 lei au dat pe nește chetri de moară.
 6 lei 3 pt. au cumpărat bucate și altele la hramul bisăricii.
 1 leu de spoit vasăle mănăstirii.
 3 lei pol her de ferecat carăle și alte trebi.
 4 lei au dat pe 4000 de șindili pentru acoperitul polilor mănăstirii.
 2 lei au plătit la un meșter ce-au lucrat la coperit polile.
 2 lei au dat pe nește roate de moară.
 5 lei 7 pt. au dat lui Vasăle slugă sâmbrie.
 1 leu 1 pt. cibote tij lui.
 2 lei au cumpărat covăți și lunguri (= linguri) de casă.
 7 lei 9 pt. au dat samă că au cheltuit înblându pela moșiele mănăstirii.

¹ Intre moșile mănăstirii această poiană nu e pomenită.

² Exact e 261 lei 2 pt.

- 7 lei arată că au cheltuit cându au cules viele.
 2 lei au cumpărat un zăbon călugărului.
 24 lei 2 pt. desătina pe stupi i mascuri.
 3 lei 1 pt. au dat de cercuit buțale, de pus vin.
 3 lei 6 pt. au cumpărat 1 car de traba mănăstirii.
 11 pt. au dat pe her tij.
 3 lei 4 pt. au cumpărat 30 vedre vin de înplut vasăle.
 9 lei 5 pt. au dat vădrărit pe 440 vedre.
 1 leu 3 pt. au plătit tultul¹ Bărladului.
 5 lei 4 pt. au cheltuit cu culegătorii viilor.
 37 lei 7 pt. dă samă că au dat la lucrul viilor pe 7 pogoane pol.
 1 leu au cumpărat curechiu de casă.
 1 leu 6 pt. au plătit la un butnar de cercuit niște poloboce.
 3 lei 6 pt. au dat sâmbrie la un cioban.
 22 lei 8 pt. au plătit goștina pe 205 oi.
 1 leu pe o cămeșe lui Chiriac călugăr.
 1 leu 1 pt. pește de traba lor.
 8 lei milostenie sfântului mormântu.
 15 lei înbrăcăminte egumenului într'un an.
 229 lei 10 pt.² fac cheltuți; și scoțându-să acești bani din 261 lei,
 ce au luat egumenul din vinitul mănăstirii, mai rămân
 asupra egumenului să dè mănăstirii 31 lei 2 pt.³

XIII.

Vărlan egumen.

Sama mănăstirii Solcăi.**Moșiele mănăstirii.**

Solca ca Hrănceștii, sat cu oameni la Suceava.
 Bădeuțai fără oameni, tij la Suceava.
 Crăinicestii și Drăgăneștii cu oameni, tot într'un hotar, iar la
 Suceava.
 Costeștii la ocolul Botășenilor, pe Sâret, cu moară.
 Mănăstireni tij la ocolul Botășenilor, cu <o>ameni.

¹ Vezi nota 2 dela p. 227.² Exact e 225 lei 9 pt.³ In ms. mai urmează ca să i nr (29 lei 10 pt.) șterse.

Faraonii la Bacău, sat cu o<a>meni.
 Botășina la Suceava, fără <o>ameni.
 Luciul balta la Fălciu, pricină cu Moldovița.

Bucatele mănăstirii.

- 24 boi mari de plug.
 32 vaci fătătoare.
 4 boi gonitori.
 4 vaci gonitoare.
 12 bouleni mândzați.
 6 văcuțe mândzate.
 2 cai învățați.
 1 iapă tij.
 55 stupi într'o prisacă.
 13 rămători.
 86 oi mari fătătoare.
 25 berbeci mari.
 19 cărlani bărbăcuți.
 18 cărlani oiță.
 15 capre mari.
 8 țapi vătui.
 5 edi capre.
 1¹ edu țap.
 176² oi fac pisti tot.
 200 mirță pâne piste tot, cu dijmă, cu din mori și din plug; și
 este pentru traba oamenilor mănăstirii.
 75 stoguri fân, din clăci și cu de boerescu dela sate; și este pentru
 traba bucatelor mănăstirii.
 350 vedre vin din dejma Faraonilor; și acestu vin este pentru
 traba mănăstirii.

Vintul mănăstirii.

- 24 lei au luat dela oamenii de Costinești.
 25 lei au luat dela Mănăstireni.
 176 lei au luat dela Faraoni pentru slujba lor.

¹ Corectat din 2 (r).

² Indreptat din 175. Exact e 177.

- 15 lei de pe niște buți ce au vândut.
 30 lei de pe 2 vaci și 3 mândzați ce au vândut.
 12 lei de pe 4 țapi, 6 oi, ce au vândut.
 3 lei de pe dijma moșiii Botășanca.
 285 lei fac luați.

Cheltuețele egumenului.

- 16 lei dă samă că au cheltuit la bobotadză, cându au vinit la Eș.
 2 lei pe 1 podcapăc unui călugăr.
 8 lei sâmbrie la un vezeteu.
 1 leu 6 pt. her pentru traba casăi.
 6 pt. o catrință magopițai.
 2 pt. oale de casă.
 15 lei dă samă că au cheltuit cându au mărșu la Faraoni cu
 trebile mănăstirii și au vinit și la Eș, înblându 7 săp-
 tămâni giudecându-să pentru moșii.
 2 lei 6 pt. sucmani, cămeș, la un argat a mănăstirii.
 3 lei pe 2 părechi cibote la 2 argați a mănăstirii.
 1 leu 6 pt. talpă de cibote tij pentru casă.
 5 lei 6 pt. dă samă că au cumpărat ceară pentru bisărică.
 19 lei 8 pt. goștina de oi pe 200 oi.
 11 lei au dat pe o părechi petre de moră la mora ot Costești.
 6 lei au dat de cheltuială unui călugăr ce au mărșu să hotă-
 rască Faraonii.
 1 leu 3 pt. au dat de făcut herăle morii.
 6 pt. pește de casă.
 4 lei au dat la hotărâțul Crăiniceștilor.
 15 lei au dat pe 7 stâlpi și pe 4 boore (= buori, bouri) ce s'au
 pus la hotărâțul Crăiniceștilor.
 6 lei pol dă samă că au cumpărat pește și altele la hramul mă-
 năstirii.
 1 leu 6 pt. pândză de cămeș argaților.
 1 leu 6 pt. de potcovitu cailor.
 8 pt. o sătă de casă.
 1 leu foloritul.
 6 pt. hârtie de scris.
 2 lei de cheltuială unui țigan ce au adus nește pâne dela Fara-
 oni la mănăstire.
 1 leu pol au cumpărat 4 rote de car.

- 9 lei desătina pe stupi i rămători.
- 10 lei s'au dat clisâiarhului sâmbrie de un an.
- 2 lei 4 pt. pe 2 părechi birnevici la 2 călugări.
- 3 lei au dat pe 1 suemau ce s'au dat unui călugăr ce este ispravnic la Faraoni.
- 1 leu 6 pt. dohot pentru carăle mănăstirii.
- 3 lei pe 2.000 dranițe¹ pentru traba mănăstirii.
- 14 lei au dat vâdrărit pe 350 vedre ce au strânsu dejma Faraonilor.
- 8 lei 10 pt. au dat chirie pe un vas ce l-au dus dela Faraoni.
- 1 leu 6 pt. au cumpărat o bute deșartă.
- 9 pt. her tij pentru cară.
- 12 lei 6 pt. au dat vătămanului² de Faraoni și ispravnicului de acolo³, ostenala lor de au strânsu venitul moșiii.
- 1 leu 444 pe 1 podcapăc (s. podcapoc) unui călugăr ce este la Faraoni.
- 10 pt. un brâu magopiții.
- 3 lei 6 pt. au făcut dichilui dela mănăstire...⁴
- 15 lei milostenie sfântului mormântu.
- 1 leu 444 pe 2 cărți de hotărit moșiile.
- 4 lei pește, oredzu, chiper, pentru mănăstire.
- 2 lei 444 pe 2 cărți de blăstăm pentru dezbatutul moșilor.
- 27 lei pol au cuprinsu straile egumenului pără în anul acesta.
- 1 leu 6 pt. au dat pe o păreche cibote unui vezeteu.
- 6 pt. au dat unui om de cheltuială, de i-au adus uricele⁵ dela Eș.
- 6 pt. au dat pe giuguri.
- 3 lei au dat lui Vasăle argat din sâmbriea lui.
- 255 lei fac cheltuiți; și scoțându-să acești bani din 285 lei, ce au luat egumenul din vinitul mănăstirii, mai rămân asupra egumenului să de mănăstirii 30 lei.

¹ In ms. greșit ă în loc de *к; cf. mai sus p. 258. Asupra deosebirei di tre draniță și șindilă vezi Tiktin, II, p. 572. Cea dintâu e de origine rusească (дрань, драница), a doua de origine săsească (Schindel).

² In ms. prescurtat vătăm.

³ Se înțelege, ispravnicului mănăstiresc, adică îngrijitorului sau supraveghetorului pus de mănăstire; reprezentantul satului eră vătămanul.

⁴ Frază necompletă.

⁵ Se înțelege egumenului.

XIV

Nicodim egumen.

Sama mănăstirii Săcul.**Moșiele.**

Vânătorii la Namțu, cu oameni și cu o moară cu 2 rote, și Largul muntele, cu tot hotarul înpregiurul mănăstirii.

Măneștii pe apa Niamțului, fără de oameni.

Răuceștii pe Sărata, tij la Niamțu, cu oameni.

Oglindzii tij la Niamțu, cu 6 liude.¹

Petricanii pe apa Topoliții la Niamțu, fără de oameni.

Târpeștii (s. Târpeștii) tij la Namțu, pe apa Topoliței și cu moară.

O bucată de loc, 30 de pământuri, în hotarul Târpeștilor.

Giurgeștii tij la Namțu, pe apa Netidzilor, cu o poiană Văratieul.

O bucată de loc la capul Boiștii, la Namțu, fără oameni.

Brătuliții tij la Namțu, pe apa Netidzilor², tij cu poiană.

Gideștii la Namțu, tij fără de oameni.

Giuleștii³ la Suceava pe apa Moldovii, fără de oameni.

Dumbrăvița tij la Suceava, pe apa Moldovii, fără de oameni.

Stroeștii la Suceava, tij fără de oameni.

Săbăonii, sat cu oameni vecini la ținutul Romanului.

Brăteștii tij la Roman, cu <o>ameni și cu moară.

O bucată de loc la Guge în Cărligătură, câmpu.

Cozmeștii la Lăpușna, pe Prutu.

7 pogone de vii la gârle ot Putna.

Vlădenii la ținutul Sorocii, fără oameni.

Un locu de prisacă și un vadu de moară la Dereneu, la Orheiu.

Iazul cel Mare dela Orheiu, care este împreună cu Dragomirna.

O dughiană în Târgul de Gios, cari s'au răscumpărat cu bani în 75 lei.

Bucatele mănăstirii.

47 vaci mari fătătoare.

37 boi mari de plug.

14 boi gonitori în vară.

¹ Adecă 6 unități de impozit, 6 capi de familie. Un document dela 1742 vorbește de „28 liude, oameni streini unguri, casari cu holtei“ (com.² de C. Giurescu).

² Cf. moșiile *Brătulețul* *Netezii* în jud. Neamț (Marele Dicționar Geografic, I, p. 634 ; IV, p. 497).

³ Gideștilor și Giuleștilor li se zice și *Jidești*, *Julești*.

- 14 vaci gonitoare în vară.
 16 bouleni mândzați.
 13 văcuțe mândzate.
- 375 oi mari fătătoare.
 90 berbeci mari.
 32 capre mari.
 112 cărlane oițe dintr'acestu an.
 120 bărbăcuți cărlani dintr'acestu an.
 12 vătue de estu an.
 15 vătui dintr'acestu an.
- 756 oi fac.
 2 vaci mari bivolițe.
 3 boi mari tij.
 2 gonitori în primăvară tij.
 1 bou gonitor în vară tij.
 1 mândzat boulian tij.
- 7 epe mari fătătoare.
 6 epe sterpe.
 1 armăsar.
 4 cai învățați.
 1 cal străjnic.
 3 epe străjnice.
 4 cai străjnici în vară.
- 200 stupi în 5 prisăci.
 6 rămători.
- 205 merță pâne din dejma moșiilor și din plug și dela mori; cari pâne este pentru traba mănăstirii pe an.
- 150 stoguri fân: 100 stoguri ce au făcut Săbooanii de boerescu și 50 de stoguri dela alte moșii; și acestu fân este pentru traba bucatelor mănăstirii.
- 360 vedre de vin au dat samă că au făcut din 4 pogone de vii ce lucrază, fără 3 pogone ce s'au apucat acmu de le lucrază; și dintr'acestu vin 150 vedre au pus la cărcimă de să vinde câte 6 pt. vadra, și s'au încărcat cu bani la vinitul mănăstirii; iar 2 vasă li-au dus la mănăstire, ca să fie de traba mănăstirii.

Vinitul mănăstirii.

- 75 lei au luat de pe 150 vedre ce s'au dat în cărcimă, câte 6 pt.¹
 6 pt. au luat dela un om din Răucești.
 10 lei dijma dela muntele Largul.
 4 lei pol dijma dela Pipirig.
 3 lei 9 pt. dijma din fân ot Pipirig.
 5 lei dijma dela Dumisnicul.
 2 lei dela Varatic.
 3 lei pol dela Târpești.
 8 lei pol dela Dumbrăviță.
 1 leu 6 pt. dijma ot Răucești.
 52 lei pol au vândut 30 berbeci.
 12 lei pe 12 vătui.
 72 lei de pe 36 vedre mere.
 36 lei de pe niști brândză de oi.
 15 lei de pe nește untu de vacă ce au vândut.
 20 lei 1 pot. de pe nește vin vechiu de an.
 1 leu pot.² din dijma ot Giulești.
 323 lei 4 pt.³ fac luați.

Cheltuele<le> egumenului.

- 12 lei dă samă că au cheltuit la Eș la bobotadză.
 12 lei au dat pe o păreche petre de moară.
 9 pt. au dat lui Edzechiel călugăr de cheltuială, cându l-au triimis la petrele cele de moară.
 6 pot. au dat unui argat de au adus un car cu pâne dela Cozmești.
 4 pt. ААА pe o cămeșe unui argatu.
 4 lei pol ААА pe sare pentru traba mănăstirii.
 1 leu 4 pot. pe 7 ocă heru, traba carălor mănăstirii.
 1 leu 3 pot. au dat pe ciboti unui vezeteu.
 9 pot. au dat lui Anton călugăr cându au mărșu la Prut la moșii.
 1 pot. au dat brudina la Moldava.⁴

¹ Punctul acesta arată lămurit că leul eră socotit cu 12 potronici.

² Aici sau lipsește numărul potronicilor sau pisarul a scris greșit *pt.* în loc de *pol* (=jumătate).

³ Exact, dacă în rândul de deasupra cetim *pol*; altfel iese 322 lei 10 pt.

⁴ Am așteptă *Moldova*.

- 6 pot. au dat pe oțal de ferecat herele morii.
 6 pot. au dat foloritul.
 7 lei pol dă samă c'au cheltuit la hramul mănăstirii.
 15 lei au dat unui meșter ce-au șindrilitu turnul de pe poartă.
 20 lei au cumpărat 40.000 șindili pentru acoperemântul chiliilor
 și a turnului.
 5 lei au dat pe 8.000 draniți.¹
 2 lei 3 pot. au dat pe păcură de cară.
 10 lei au dat pe 13.000 cuie <de> șindili tij pentru traba mănăstirii.
 3 lei AAA unui muraru ce lucrază la o moară.
 6 pot. AAA brudina mergându în gios.
 2 lei 3 pot. AAA pe ștubei pentru traba stupilor.
 2 pot. au dat unui om ce l-au triimis cu 2 boi înainte carălor.
 3 lei au dat dobânda unui turcu pe 50 lei ce-au luat în datorii,
 de au plătit goștina.
 4 lei pol au cheltuit la culesul viilor în gios.
 26 lei au cumpărat 3 cară mari și le-au ferecat cu heru, și cu
 8 roate de car osăbit, pentru traba mănăstirii.
 35 lei au dat la lucrul viilor pe 7 pogoane de vii.
 2 lei 1 pot. au dat tultul vămii și ortul stărostiiei pe 3 vase cu vin.
 2 lei au dat pe pește pentru traba călugărilor.
 4 pot. pol au dat brudina la cele 3 vase cu vin.
 10 pot. pol au dat argașilor de cheltuială, cari mergè împreună
 cu buțile.
 4 pot. pol lui Edzechiel călugăr de cheltuială.
 3 lei 3 pot. pește sărat, ce s'au luat pentru traba casăi în gios.
 1 leu au dat lui Isaii călugăr de cheltuială, triimețându<-1> la Eș
 pentru trebile mănăstirii.
 7 lei 10 pot. 8 bani au plătit pecete unui argatu.
 3 lei 1 pot. Ursului văcar tij, ce s'au plătit de pecete.
 2 lei 7 pot. pol au plătit pecete bivolarului.
 12 lei 3 pot. sâmbrie văcarului pe anul acesta.
 3 pot. un conțu hărtie.
 1 leu au dat pe un drobu de sare la oi.
 1 leu au cheltuit egumenul pe drumu viindu la Eș.
 19 lei au dat milostenie sfântului mormântu.
 83 lei 7 pot. au dat goștina pe 756 oi.

¹ Cam tot atâta cât șindili; cf. mai sus p. 262, nota 2.

29 lei 8 pot. au dat desetina pe 266 пкч ¹ cu rămători.

6 lei au dat vădrăritul pe 150 vedre vin, bez 200 vedre ce s'au scutitu de рнаs.

15 lei au cuprinsu toată înbrăcăminte strailor egumenului într'un an.
360 lei ² fac cheltuiți de egumenul; și scoțându-să dintr'această cheltuială 323 lei 4 pot., ce-au luat din vinitul mănăstirii, tree mai multu cheltuiți de egumenul 36 lei 8 pot. ³

XV.

Sama mănăstirii Berzunțul. ⁴

Moșile mănăstirii.

Hotarul Berzunțului ce esti înpregiur.

Giumătate de sat de Năsăești⁵ la Bacău, fără oameni.

A tree parte de sat de Berești, tij la Bacău.

Poiana Prăjoaii, tij la Bacău.

O roată de moară și 22 pământuri la Putna, pe gârle.

8 pogoane, giumătate vii, în 2 locuri: la Putna și la Țițești.

Pol hotar ce să chiamă Ciofrățești, la Tecuci, fără oameni.

Bucatele mănăstirii.

10 boi mari.

11 vaci fătătoare.

2 boi gonitori în vară.

2 vaci gonitoare.

8 mândzați: 4 bouleni, 4 vacuțe.

2 boi bivoli mari.

1 vacă bivoliță.

5 epe mari fătătoare.

1 iapă tretină.

2 mândzi epi.

4 cai mari.

100 stupi în 2 locuri.

7 rămători.

¹ Vezi nota 1 dela p. 248.

Greșit în loc de 359 lei 11 pt. 8 bani.

³ Cf. nota 1 dela p. 265.

⁴ Numele egumenului lipsește.

⁵ Cf. la pagina următoare forma mai obișnuită Năsăești.

- 90 oi mari fătătoare, cu mioare.
 30 capre mari, cu vătui.
 5 berbeci mari.
 2 țapi tij.
 68 cărlani cu cărlane din iastă vară.
 15 edzi cu ede din iastă vară.
- 174 merță pâne au luat din dijmă moșiilor și ce au făcut cu plugul mănăstirii; și această pâne este pentru traba mănăstirii.
- 33 stoguri fân au făcut țișanii mănăstirii, să fie pentru traba bucatelor mănăstirii.
- 900 vedre vin în 7 vase, bez 200 vedre ce au vândutu; și s'au încărcat banii la vinitul mănăstirii. Și dintr'acești 7 vase ce au rămas, 3 s'au socotit să fie pentru traba mănăstirii, iar 4 vasă să să vândă pela cărșme cum s'a putè, și la anul să să încarce cu soma banilor, căce toată cheltuiala vinului acestue s'au descărcat la această samă.

Veniturile mănăstirii.

- 53 lei au luat pe 200 vedre vin ce-au vândut în iastă toamnă.
 89 lei au luat pe 2 vase de vin vechiu de an.
 7 lei pol de pe o vacă ce-au vândutu.
 41 lei pol de pe 24 berbeci cu înterții i cu 3 oi sterpe, i pe 10 vătui vânduți.
 5 lei dijma de pe fân ot Năsoești.
 196 lei fac luați.

Cheltueile egumenului ce-au făcut într'acestu an.

- 40 lei pe 1100 vedre vin vădrăritul.
 12 lei 9 pot. au dat desetina pe 106 пкч i pe rămători.¹
 1 leu 11 pot. au dat vama la Trotuș pe 3 cară cu vin și ortul.
 23 lei 2 pot. 4 bani au dat goștina pe 210 oi.
 8 lei 444 milostenie sfântului mormântu.
 42 lei pol 444 de lucrul viilor pe 8 pogoane pol, câte 5 lei pogoanul.
 10 lei au dat sâmbrie unui argat pe un an.
 10 lei 9 pot.: 6 lei bucătarului i 4 lei 9 pot. unui fecior slugă

¹ Vezi nota 1 dela p. 248.

- 11 lei au coprinsu înbrăcămintे egumenului într'un an.
- 14 lei 9 pot. au dat samă c'au cheltuit la bobotază la Eș.
- 1 leu au dat pe o carte **ГНАС**, de s'au strânsu veniturile moșiilor.
- 2 lei pol au dat diiacului ce-au scris la condică ispisoacele mănăstirii.
- 4 lei pol au cheltuit cându au venit la Eș la Maiu cu trebile mănăstirii.
- 5 lei pol au cheltuit pârându-să cu baba Ioana pentru viile ot Crucea.
- 4 lei au dat unor căpitani ce-au măsurat viile ot Cruce și li-au ales.
- 2 lei 9 pot. au cheltuit pe o carte de giudecată.
- 4 lei au dat pe cue de șindili, de acoperit chiliile.
- 3 lei meșterului.
- 8 lei au dat pe 3 buți de pus vinul.
- 2 lei pol au dat pe 4 roate de car.
- 5 lei au dat pe un car de traba mănăstirii.
- 4 lei 3 pot. au dat pe o peli de opinci argaților.
- 4 lei au dat pe heru pentru traba mănăstirii.
- 3 lei au dat pe sare pentru traba mănăstirii.
- 1 leu 4 pot. pol au dat pe talpă de ciboti.
- 1 leu au dat pe o păreche cibote lui Păladi monah.
- 1 leu au dat pe pândză pentru cămeș argaților.
- 17 lei 3 pot. pol au cuprinsu cheltueli la hramul bisericii și la mâncare lor pe postu, pe pește și pe oredzu și pe chiper, undelemnu.
- 3 pot. **ААА** pe o vadră păcură.
- 5 pot. au dat unui țigan ce-au cercuit un car.
- 4 pot. pol au dat pe traiste de cai și căpestre.
- 2 lei 5¹ pot. au dat pe 2 saci de vii și o țeve de aramă de rachiu.
- 1 leu 3 pot. au dat de potcovitu cailor.
- 253 lei pol² fac cheltuiți; și dintr'această cheltuială scădzându-să 196 lei, ce au luat din vinitul mănăstirii, rămân 57 lei 6 pot. cheltuiți mai mulți de egumenul.

¹ Corectat din

² Exact 254 lei 2 pt. 9 bani.

XVI.

Theofil¹ egumen.**Sama mănăstirii Vizantia.****Moșiele mănăstirii.**

Vizantie unde este mănăstire, la Putna, cu oameni și cu o moară.
Un vad de moară anume Popeștii la Putna, cu 2 petre de moară.
6 pogoane de vii la Țifești.

Bucatele mănăstirii.

- 12 boi mari.
- 10 vaci fătătoare.
- 3 boi gonitori.
- 3 vaci gonitoare.
- 4 mândzași bouleni.
- 4 mândzate văcuțe.
- 60 oi mari cu mioare.
- 20 capre mari.
- 6 berbeci mari.
- 3 țapi mari.
- 10 edițe capre.
- 7 edzi țapi.
- 10 cărlani mici.
- 12 cărlane mici.
- 128 oi fac cu mare cu micu.
- 40 stupi, bez 20 bătuți.
- 120 merță pâne au dat samă că au luat din moara ot Putna, cu
20 merță ce-au făcutu cu plugul mănăstirii, nefăcându-să
la munte pâne; și este pentru traba mănăstirii.
- 30 stoguri fân au făcut cu bani și cu clacă; și este pentru
traba bucatelor mănăstirii.
- 500 vedre vin au dat samă că au rămas la cramă închis, bez 100
vedre ce-au vândut ot corită²; și de acești 500 vedre vin
să dè samă la anul, cum l-a fi vândutu.

¹ In ms. *Tfeofil*.

² Adecă fără să-l mai tragă în buți, ci deedreptul dela corită, vasul în care se scurge vinul din teasc. Cf. Tikin, I, p. 416 și II, p. 911, sub *lin* (un fel de teasc).

Vinitul mănăstirii.

- 36 lei pe 2 boi ce-au vândutu.
 10 lei de pe o vacă ce au vândutu tij.
 20 lei de pe 10 vedre miere.
 16 lei de pe 2 vaci gonitoare.
 62 lei au vândutu 50 vedre vin an toamnă și 100 vedre din vinul
 de est tâmpu dela corită.
 15 lei de pe 4 berbeci mari i pe 7 cărlani ce-au vândutu.
 159 lei fac luatul din vinitul mănăstirii.

Cheltueli ce arată c'au făcut egumânul într'acestu an.

- 6 lei 3 pt. desetina pe stupi.
 14 lei pol au dat goștina pe oi.
 18 lei 8¹ pt. vădrăritul pe 500 vedre vin.
 12 lei au dat sâmbrie la un argatu.
 12 lei au dat sâmbrie la un văcar.
 24 lei au dat lucrul viilor pe 6 pogoane, câte 4 lei pogonul.
 20 lei au plătit fân cu bani, neavându nici un agiutor dela oamenii
 de Vizantie ședzându pe moșie lor lângă mănăstire.
 12 lei au cheltuit la Eș cându au vinit la bobotadză an, ședzându
 5 săptămâni.
 6 lei dă samă că au cheltuit la hramul mănăstirii.
 150 lei arată egumenul că au cheltuit cu o pivniță de piatră mare
 a mănăstirii, cu casă bună dasupra pivniții.
 11 lei milostinee sfântului mormântu.
 286 lei 5 pt. fac cheltuiți; și dintr'această cheltuială scădzându-să
 159 lei, ce au luat din vinitul mănăstirii, rămân cheltuiți
 de egumenul mai mulți 127 lei 5 pt.

XVII.

Aftănasăe egumen.

Sama mănăstirii de Florești.**Moșile mănăstirii.**

Floreștii în ținutul Tutovii, unde este mănăstirea.

Băileștii, sat cu oameni pe Racova, tij la Tutova, și săliște
 Fereștii cu moară, tij într'un hotar.

¹ Sau 1.

Pol săliște Ivăneștii tij pe Racova, fără oameni.
 Pol săliște Răteștii pe Studenița, tij la Tutova, fără oameni.
 Colibanii la Bărladu, pe apa Tutovii, fără oameni.
 Săliște Hrăneștii tij pe Bărladu, la Tutova, fără oameni.
 Pol săliște Tămășenii la ținutul Fălciului, fără oameni.
 2 pogoane pol vii la Nicoreștii.

200 merțe pâne au luat într'acestu an cu dijma satelor și din plugul mănăstirii, și este pentru traba mănăstirii; iar fân s'au făcut cu bani, neavându mănăstire oameni.

140 vedre vin au luat din vii; și este pentru traba mănăstirii.

Bucatele mănăstirii.

20 boi mari de plugu.
 7 boi gonitori în vară de un vițel.
 7 boi mândzați, în vară gonitori.
 20 vaci mari fătătoare.
 3 vaci gonitoare în vară de un vițel.
 3 vaci mândzate¹, în vară gonitoare.
 5 viței bouleni din iastă vară.
 7 vițele văcuțe tij.
 8 epe mari.
 4 epe tretine în vară.
 1 armăsar.
 85 stupi la Racova.
 65 rămători cu mare cu micu.
 210 oi cu mare cu mică.

Vinitul mănăstirii.

15 lei pol pe 20 miei din oi ce au vândutu.
 17 lei 6 pot. au luat pe berbeci și pe oi ce au vândutu.
 30 lei au luat pe țapi și capre ce au vândutu.
 50 lei au luat pe 4 boi tineri ce au vândut la Maiu.
 17 lei pol de pe un bou ce au vândut tij.
 20 lei de pe 4 masculi ce au vândutu.
 150 lei 6 pot. fac luați.

¹ In ms. greșit *mânțate*.

Cheltulala egumenului.

46 lei au plătit 46 stoguri fân, neavându mănăstire oameni.

30 lei au plătit pecete ciobanilor și argaților într'un <an>.

14 lei au plătit desetina.

22 lei 7 pot. au plătit goștina oilor.

4 lei au dat sâmbrie priisăcarului.

12 lei au plătit lucrul viilor.

7 lei pol au cumpărat sare pentru traba mănăstirii.

4 lei au cheltuit cu herele plugului ce s'au făcut noă.¹

5 lei au cumpărat 2 suemani la 2 călugări.

10 lei au cumpărat ceară și alte bucate la hramul mănăstirii.

10 lei dă samă că au cheltuit la bobotadză la Eș.

6 lei milostenie sfântului mormântu.

20 lei dă samă că au dat sâmbrie la 2 preuți ce slujescu peste an la o biserică² de piatră; iar 2 preuți ce slujescu la <o> biserică de lemnu îș eu sărindare peste an, și altă sâmbrie nu li să dă.

10 lei sâmbrie pisti an unui pusșlușnic ce înblă peste an la moșiile mănăstirii și la alte pusșlușanii.³

5 lei dă samă că au cheltuit la Eș, cându s'au pârât cu Neculai Jora pentru nește bucate ce au luat dela mănăstire.

4 lei 1 pot. au cheltuit pe un car și pe năimala unui omu ce au venit pe lângă car, de au adus vinul la mănăstire.

2 lei pe un sueman unui țigan ce paște porcii.

20 lei înbrăcăminte egumenului într'un an.

232 lei 2 pot. fac peste tot cheltuiți; și dintr'această cheltuială scădzându-să 150 lei 6 pt., ce au luat din venitul mănăstirii, rămân 81 lei 8 pt. cheltuiți mai mulți de egumenul.

¹ Vezi p. 221.

² In ms. urmează *bez*.

³ *Pusșlușnic* și *pusșlușanii* sunt greșeli de ortografie, în loc de *poslușnic* și *poslușanii* (dela *poslușanie* = ascultare, slujbă). — Poslușnicii s'au ivit mai întâiu pe lângă mănăstiri și episcopii; vezi „poslușnicii din târg“ ai episcopiei Romanului, în Documentele lui Ștefan cel Mare, I, p. 11; II, p. 608. Cf. rus. послушникъ, călugăr frate, călugăr servitor, novice, și послушание slujbă, slujbă făcută pentru pocăință, noviciat.

XVIII.

Aftănasăe egumen.

Sama mănăstirii Sfeti Ilie.**Moșiele mănăstirii.**

Satul Mare la Suceava, fără de oameni, și sântu 2 rote de moară.

Giumătate de sat de Costâna, fără de oameni, tij la Suceava.

Hodora ca balta Izărenii¹ la ținuțul Romanului, fără de oameni.

O bucată de loc lângă mănăstire, ce s'au dat danie de Mărie Sa Mihai Vodă², cu moară în părau.

Bucatele mănăstirii.

10 boi mari de plug.

7 vaci mari fătătoare.

2 vaci gonitoare.

4 boi tineri de un vișăl³ în vară.

3 bouleni mândzați, gonitori în vară.

3 văcuțe mândzate, gonitoare în vară.

6 mândzați din iastă vară: 4 văcuțe și 2 bouleni.

Oile.

20 oi mari fătătoare.

12 capre mari.

2 berbeci mari.

1 țap mare.

2 vătui din iastă vară.

5 cărlane cu cărlănuțe tij.

42 fac cu mic cu mare.

23 stupi.

1 cal învățat.

1 iapă tij.

¹ *Ezereni, Iezereni*. In dicționarele geografice nu găsesc nici o baltă Ezereni în jud. Roman. Este vorba prin urmare de *Ezerul Mare* din jud. Iași, cătun al comunei Hodora din plasa Bahluiu pe la 1870 (Frunzescu, Dicționar topografic, p. 186—187; Marele dicționar geografic, IV, p. 40).

² Mihail Racoviță.

³ In ms. de un în vișăl.

Vinitul mănăstirii.

21 lei dijma de fân dela Satul Mare.

30 lei dijma dela Hodora.

17 lei de pe 1 bou ce au vândut.

68 lei fac luați.

80 merță pâne dă samă că au luat din mori și din plugul mănăstirii; și această pâne să fie pentru traba mănăstirii.

30 stoguri fân dă samă că au făcut cu clăci și cu țiganii mănăstirii; și acestu fân s'au lăsat să fie pentru traba bucatelor mănăstirii.

Cheltueele mănăstirii.

6 lei dă samă că au cheltuit la 2 clăci de făcut fân.

4 lei au dat samă că au făcut 2 rote de moară.

9 pt. au dat samă că au cumpărat her pentru traba morilor.

3 pt. au dat pe un conțu hărtie.

2 lei pol au dat pe un poloboc bere¹, cându au ezit cu elacă mora.

3 lei 1 pt. desătina de stupi.

8 lei dă samă că au cheltuit la hramul bisăricii.

7 pt. au cumpărat 2 putini de casă.

3 lei dă samă că au dat unui olar, de li-au făcut sobe în casă.

1 leu unui țigan de au lucrat la mora dela Satul Mare.

6 pt. au dat pe niște oțel de ferecat mora.

6 lei dă samă că au cheltuit la Eș în 3 săptămâni, pârându-să pentru moșiele mănăstirii.

1 leu pe o părechi cibote văcărițăi.

6 lei sâmbrie magopițăi de giumătate de an.

6 lei au plătit pe văcar de pecete.

2 lei pe 2 camene pește de casă.

6 lei milostenie sfântului mormântu.

3 pt. pol straii de casă.

2 lei pe o căldare.

1 leu au cumpărat 2 topoară.

1 leu her pentru traba carălor.

9 pt. unui țigan ce au toemit fundul unii căldări.

¹ Cam pe vremea aceasta, sau ceva mai înainte, începuse a se fabrică berea în Moldova.

- 6 pt. au dat de au prefăcut tij o căldare.
 3 lei au cheltuit cându au pomenit ctitorii.
 2 lei tij la Sfeti Neculaiu la pomenire Abăzăștilor.
 3 lei au cheltuit tij al triele pomenire altor ctitori.
 8 lei au cuprins straele egumenului.
 82 lei 3 pt.¹ fac cheltuiți; și scoțându-să 68 lei venitul mănăstirii, rămân 14 lei 3 pt. mai multu cheltuiți de egumenul.

XIX.

Pahomii Crupenschi egumen.

Sama mănăstirii Coșula.

Moștele.

- O moară lângă mănăstire cu o rotă.
 O poiană anume Cornaciul, a patra parte.
 A patra parte de sat de Costini.
 Giumătate de sat de Iacoveni, pe Jijie.
 Giumătate de sat de Itești, lâ<n>gă hotarul mănăstirii Putnii.

Bucatele.

- 2 boi mari.
 4 boi gonitori.
 5 vaci mari fătătoare.
 2 mândzați de est timpu, bouleni.
 1 mândzată văcuță tij.
 40 stupi într'un loc.

Cheltuiala egumenului.

- 2 lei 6 pt. au cumpărat bucate la hramul bisăricii.
 1 leu cibote magopițai.
 2 lei pe un sueman unui argat.
 5 lei pol au dat unui preut din sâmbrie lui.
 1 leu pol ААА pe altu sueman unui țârcovnic.
 1 leu 4 pt. pecete unui argat holteiu.²

¹ Greșit în loc de 78 lei 2¹/₂ pt.

² Suma cheltuelelor (13 lei 10 pt.) și veniturile mănăstirii — care se vede că erau foarte neînsemnate — lipsesc din catastih.

XX.

V ă r n a v e g u m e n .

Sama mănăstirii Ilișeștii.**Moșiele mănăstirii.**

Satul Ilișeștii la Suceava, cu oameni.

Bălăcenii tij la Suceava, cu oameni.

Săliște Săsciorii¹ la Suceava, fără de oameni.

Giumătate de săliște de Iacobești tij la Suceava, fără oameni.

Giumătate de sat de Orășeni la ținutul Hărlăului.

Bucatele mănăstirii.

10 boi mari de plug.

9 vaci mari fătătoare.

3 boi gonitori în vară.

1 vacă gonitoare.

2 mândzați bouleni.

6 văcuțe mândzate.

60 *мкч* într'o prisacă.

31 oi mari fătătoare.

2 berbeci mari.

9 capre mari.

2 țapi mari.

7 cărlani din iastă vară.

8 cărlănuți tij din iastă vară.

3 edzi tij.

4 ede tij.

10 stoguri fân au făcut cu clăci pela sate; și este pentru traba mănăstirii.

46 merță de pâne au făcut cu din dijmă, cu plugul mănăstirii; și este de traba mănăstirii.

Vitul mănăstirii.

2 lei dela satul Bălăcenii din dijma de fân.

2 lei 6 pt. dela Iacobești tij din fân.

2 lei 6 pt. au vândut 1 stog de fân.

¹ Săsciorii, Săsciorii; vezi I. Bogdan, Documentele lui Ștefan cel Mare, II, p. 577.

- 6 pt. pe giumătate de ocă ceară ce-au vândut.
 21 lei de pe mere ce au vândut.
 3 lei pe 2 țapi ce au vândut.
 3 lei 2 pt. pe mere de prigon tij.
 6 lei de pe miere tij prigon.¹
 3 lei pe 3 ocă ceară tij.
 3 lei de pe 14 ocă untu ce au vândut.
 10 lei 7 pt. de pe o vacă ce au vândut.
 4 lei de pe un giuncu tij.
 53 lei 9² pt. fac luați.

Cheltueile egumenului.

- 4 lei dă samă că au cheltuit la Eș, cându au venit an la bobotadză.
 6 pt. au dat văcarului agiutor la hărtie.³
 1 leu au dat pe o carte rA, ce să è dela oameni venitul moșiilor.
 2 pt. pe 2 ocă pește.
 1 leu AA argatului din sâmbrie lui.
 11 lei 2 pt. desătina pe stupii mănăstirii.
 1 leu. pește la hramul mănăstirii.
 1 leu 3 pt. horilcă tij.
 2 lei dal văcăriței care le mulge⁴ vacile.
 2 lei 4 pt. au cheltuit la Botășeni cându au dus miere (s. meere).
 1 leu AA Nechitii văcar, de păscut vacile de vară.
 8 lei goștina pe oi.
 3 pt. au cheltuit la Suceava la târgu.
 1 leu 3 pt. au dat popii lui Gherasân, care este la bisărică, de cibote.
 1 leu 3 pt. diiaconului tij.
 6 pt. de cusutu nește sucmani argatului.
 1 pt. pol tij la bernevecii argatului.
 3 pt. 6 bani au cumpărat la crăciun vin de bisărică.
 1 pt. 2 bani de făcut sucmani la chiă.⁵

¹ „Miere de prigon“ se numește în Moldova miera care se scoate după ce s'au prigonit ștubelele, adecă după ce s'au curățat de bondari; este o miere aleasă, mai bună ca cea obișnuită (comunicație a d-lui M. Furtună). Înțelesul acesta al cuvântului *prigon* lipsește în dicționarele lui Cihac și Tiktin.

² Exact e 61 lei 3 pt.

³ Hărtie e probabil în înțeles de *pecete*.

⁴ În ms. *mulgu*.

⁵ Vezi p. 221.

- 6 lei milostenie sfântului mormântu.
 2 lei pol tij au dat la pecete văcarului acmu.
 2 pt. pe nește oale de casă.
 8 lei înbrăcămintे egumenului.
 3 pt. de potcovit calul egumenului.
 54 lei 4 pt.¹ fac cheltuiți; și scoțându-să 53 lei 9 pt., ce au luat
 egumenul din vinitul mănăstirii, trec cheltuiți mai multu
 de egumen 7 pt.

Ghedeon episcop Romanski.

Theofil episcop Huști.

Ilie Sturza vel spatar.

¹ Exact e 54 lei $\frac{1}{2}$ pt. 8 bani, sau 54 lei 13 bani.

Documente răzlețe din Arhivele Vienei

(1535—1720)

de

C. Giurescu.

I.

1535, Iulie 20. Radu Vodă Paisie către Ștefan Mailat.

Literae quibus Radul, vajvoda Valachiae, Stephano Majlath, vajvodae Transilvano, omnem fidelitatem jure jurando promittit, si is se contra hostes tuitus fuerit¹.

Nos Radul, Dei gratia dominus, verus haeres vajvodaque regni Transalpinensis, Spectabili ac Magnifico D. D. Stephano Maylad, terrae Fogaras domino, vajvodae Transilvaniensi et Siculorum comiti, fraternitatem semper et amicitiae dilectionem atque commendationem perpetuam cum fidelitate. Sumus recordati recordamurque de omni sua diligentia ac favore cum quibus Spectabilem et Magnificam Dominationem Vestram omnibus in negotijs nostris, ut fratrem amicumque nostrum, honorationis erga nos boyaronesque nostros fuisse apertissime intelligimus intelleximusque, et absque omni procul dubio illa fraternali amicitiaque diligentia ac favore, sicuti hactenus, nos prosequi velle deinceps etiam volumus. Itaque Vestram Spectabilem et Magnificam Dominationem, tanquam frater amicusque carissimus, in nobis certificaretur, quo diligentius atque favorabilius Spectabilis et Magnifica Dominatio Vestra nos traque negotia suscipere dignaretur atque possit, si etiam casu vel eventu aliquo (quod Deus avertat) Moldavi vel etiam alij quicumque hostes, tam domestici quam extranei, nos in hujusmodi dominio vajvodatuque nostro impedire aut perturbare voluerint, extunc

¹ Ex tabulario Camerae Regiae Hungaricae.

Spectabilis et Magnifica Dominatio Vestra nos cum omni potentia sua et omnibus viribus suis assistentes auxilietur. Si denique (quod Deus avertat) contingat, ut de regno isto nostro aliquantulum cedere aut exire cogermur, in tali casu libere cum omnibus boyaronibus nostris, uxoribus ac filiis ac tota familia, rebus ciganisque omnibus ad regna serenissimi principis et D. D. Ioannis, regis Hungariae, Dalmatiae, Croatiae etc., domini nostri clementissimi, ad quaecunque loca voluerimus, venire et condescendere valeamus, cum ciganis et rebus nostris omnibus, salvis semper permanentibus sub vestra tutela et protectione speciali, et cum temporum in successu commoditas et opportunitas ad haec dabitur, nos in pristina cedere ac dominium, una cum boyaronibus nostris, uxoribus, filiis ac tota familia nostra rebusque nostris omnibus, Spectabilis et Magnifica Dominatio Vestra viribus suis totis reponere et reducere velit, in his nos humillime supplicaturi.

Nos vero ad omnia atque singula praemissa, quae ad fidelitatem vestram pertinent, nobis observanda, vobis praeterea juramus ad Deum vivum ac ejus Genitricem Virginem Mariam sanctamque crucem et fidem nostram christianam, ut temporibus nostris una cum boyaronibus nostris summa semper fide et fidelitate juste vereque promittentes, tali vinculo obligamus mediante, quod, si nos Spectabili ac Magnificae Dominationi Vestrae fidelitatem praestare nollemus, extunc semper et ubique Spectabilis et Magnifica Dominatio Vestra cum praesentibus ad eam praestandam compellere nos valeat atque possit. Unde postea nos vicissim postulamus, juxta continentiam praesentis literae nostrae, ad eadem modo praemisso fraternali amicitialeque fide sua mediante per literas suas, sigillo suo affirmatas, pollicitationibus et obligationibus suis sese obligare nobis debeat atque teneatur. In cujus rei vigorem firmitatemque perpetuam has praesentes literas nostras, sigillo nostro regnicolari firmatas atque roboratas, Spectabili ac Magnificae Dominationi Vestrae, tanquam fratri et amico nostro carissimo, damus dedimus atque fecimus. Datum Thergoviste XX die mensis Iulij, anno Domini MDXXXV.

Reprodus dintr'o scriere inedită a lui George Pray, intitulată: Jura Hungariae in regnum Cumaniae sive hodiernas provincias Vlahiam, Moldaviam, Besarabiam, Podoliam, Tartariam Oczakoviensem ac campos desertos, vulgo Dzik-Pola dictos, compendio exhibita. Scrierea, care cuprinde o expunere de 39 pagini și un Appendix Documentorum în număr de 17, se păstrează în Arhiva Statului din Viena (Haus- Hof- u. Staats-Archiv), Ms No. 999—121. Dintre documente numai acesta este, după cât știu, nepublicat. Scrierea n'are dată; ea a fost însă

alcătuită și trimisă la Viena în 1785, după cum rezultă din următoarele rânduri cu cari se începe prefața unei alte lucrări a lui Pray din 1787, intitulată *Commentatio historica de jure regum Hungariae in Moldaviam, Valachiam et Bessarabiam, anno 1787 conscripta a Georgio Pray* (Ms No. 306—180): „Postrema haec commentatio si cum prioribus duabus, quas per biennium conscripseram et Viennam misi, conferatur, facile declarabit, quam late olim reges Hungariae dominati fuerint“. *Scrierea alcătuită în 1785, de care se vorbește în această prefață, se păstrează în aceeaș Arhivă, Ms 318—186, și poartă titlul: Historische und diplomatische Nachrichten von den Rechten der Krone Ungarn auf die Wallachey, Moldau und Bessarabien.*

II.

1540, Septembrie 23. Ștefan Vodă Lăcustă către regele Ferdinand.

Serenissime Princeps et Domine Domine nobis maior graciosissime etc. Stephanus, Dei gracia waievoda, dominus et heres verus terrae Moldaviae etc. Salutem omni cum syncera fidelitate et obediencia. Misimus hunc fidelem servitorem nostrum nomine Iwanem ad Sacratissimam Majestatem Vestram, medio cuius nonnulla referentes nunctiavimus Sacratissimae Majestati Vestrae. Igitur rogamus Regiam Majestatem Vestram, tanquam dominum nobis graciosissimum, quicquid idem fidelis servitor noster nostro nomine protulerit Serenissimae Majestati Vestrae, fidem indubiam adhibere dignetur Serenissima Majestas Vestra, quam Deus Optimus Maximus felicem et incolumem conservare dignetur. Omni cum triumpho ad vota sua regia. Datum Bachloviae mensis Septembris XXIII, anno Domini millesimo quingentesimo quadragésimo.

L. S.

Pe v^o: Serenissimo Principi et Domino Domino Ferdinando, divina favente clemencia Romanorum, Hungariae, Bohemiae regi etc., infanti Hispaniarum, archiduci Austriae etc., domino nobis graciosissimo.

Viena. Haus- Hof- u. Staats-Archiv. Original. Sigiliul de hârtie pe ceară roșie, rotund, și identic ca formă cu al lui Petru Rareș. In mijloc capul de bour având împrejur inscripția: ПЕЧАТЬ ИУ СТЕФАН ВОЕВОДА(4).

III.

1540, Octomvrie 14. Regele Ferdinand către
Ștefan Vodă Lăcustă.

Credenciales ad wayvodam Moldaviae.
Ferdinandus etc.

Spectabilis et Magnifice, fidelis nobis dilecte. Commisimus magnificis Thomae Nadasdy, thavernicorum, ac Caspari Horwath de Wyngarth cubiculariorum nostrorum magistris, nec non Sigismundo Ballassa capitaneo, oratoribus nostris fidelibus nobis dilectis, nonnulla tibi nomine nostro referenda, prout ab eis coram vel per eorum homines sive literas inteliges, quae cum totius christianitatis ac vestrum omnium salutem conservationemque concernant, te proinde gratiose requirimus, ut eisdem plenam et indubitam fidem, in ijs quae verbis nostris exponent, adhibere, sicque superinde te gerere velis, prout in te plene confidimus, id quod erga te singulari gratia clementiaque nostra recognoscemus.

Datum in nostra civitate Nova, die 14 Octobris 1540.

In simili ad wayvodam Transsalpinensem.

Viena. Haus- Hof- u. Staats-Archiv. Hungarica 1540, Oct. 87. Concept.

IV.

1540, Noemvrie 12. Regele Ferdinand către
Ștefan Vodă Lăcustă.

Moldavo Stephano.
Ferdinandus etc.

Spectabilis et Magnifice, fidelis dilecte. Accepimus literas tuas, simul et ea, quae nobis per servitorem tuum nunciasti, per clementi et grato admodum animo intelleximus, super quibus responsum nostrum eidem servitori tuo oretenus a nobis datum coram ab eo percipies, cui fidem indubiam adhibere velis, nam tibi gratiam et clementiam nostram regiam omni loco atque tempore expositum fore pro certo credere debes. Datum in civitate nostra Nova Austriae XII Novembris 1540.

Spectabili et Magnifico Stephano wayvodae Moldaviae, fideli nobis dilecto.

Viena. Haus- Hof- u. Staats-Archiv. Hungarica 1540. Nov. 62. Concept.

V.

1542, August 27. Petru Vodă Rareș către regele Ferdinand.

Petrus von Gotes Genaden Vaivod und rechter Erbling auss der Mulda.

Unsern Gruess und ganz willige Diennst zw voran Durchleich-
tigister Hochgepornister Kunig. Ewr khu. Mt gesundt, wer unns
ain besondere Freidt zw hören, als von ain genedigen Herren
Khunig. Da schighk ich zw Ewr khu. Mt Poten mit Namen Iocub
Fisser von Wien, und was er Ewr khu. Mt sagen wirt, unser
sain und im ganz Glauben gebt. Widerumb pit wir Ewr khu. Mt
von wege unser Gefangne di in Fugras sein, ob Ewr khu. Mt
niecht helfen gegen dem Nadasy Thomas, damit sy frai mechten
werden. Mit aller Dinstiperkhait verdinen wollen gegen Ewr khu.
Mt. Damit geb Got Ewr khu. Mt was lieb ist. Datum auf der
Socza, Suntag vor colationis Iohannis 1542.

Pe verso sup̄t sigil, care este rupt, adresa: Dem Durchleich-
tigiten Hochgepornisten Herren unnd Herren, Romischer, Unger-
scher, Beheimscher Kunig etc., meinem genedigen Herren.

*Viena. Haus- Hof- u. Staats-Archiv. Hungarica 1542, VIII, f° 60. Original.
Scrisoarea și adresa sunt cifrate; descifrarea este scrisă deasupra rândurilor. In
copia mea se află: in fugnīs în loc de: in Fugras, și wellen în loc de: wollen.
Emendația se datorește d-lui I. Bogdan.*

VI.

*1542, Octomvrie 3. Regele Ferdinand către
Petru Vodă Rareș.*

Vayvodae Moldaviae.
Ferdinandus etc.

Spectabilis et Magnifice, fidelis syncere nobis dilecte. Iacobum
Fischer, nuncium tuum ad nos missum, pro ea qua erga te sumus

animi propensione et elementia valde libenter vidimus, et in hijs, quae nobis tuo nomine exposuit, clementer audivimus. Eum autem nunc ad te remittimus eique nonnulla tibi referenda iniunximus, sicuti ab eo cognosces, et proinde te clementer requirimus, ut ei plenam fidem adhibeas, et denique persuasum habeas, nos gratiam erga te nostram in omnibus rebus et negotijs tuis, cum salute et beneficio christianitatis coniunctis, quam tibi cordi esse confidimus, omni tempore testatam facere propensissimos esse, ita ut facile possit cognosci tuam fidem, observantiam et auctoritatem apud nos plurimum valere. Datum Viennae die 3 Octobris 1542.

Pe margine: in cifra.

Vienna, Haus- Hof- u. Staats-Archiv. Hungarica 1542, X, f° 8. Concept.

VII.

*1542, Decembrie 6. Petru Vodă Rareș către
regele Ferdinand.*

Petrus von Gottes Genaden Vaivoda und rechter
Erbher in der Molda.

Unserm Gruss mit aller Dienstperckhait Allerdurchleichtigster, Hochgepornister Romischer, Ungrischer, Beheinscher Kunig. Eur ku. Mt Schreiben wol verstanden hab, mich hoch bedanckh gegen Eur khu. Mt, mich allenthalben gegen Ewr khu. Mt in Treuhait erhalten will; unnd was Eur khu. Mt Iacob Fischer sagen wirt, ganzen glauben gebt, unnsere unther (*sic*) ist. Damit spar Ewr khu. Mt Got gesundt. Geben auf der Salcza, am Tag Nicolai anno 1542.

Pe verso sup^t sigil, care este rupt, adresa: Dem Durchleichtigstem, Grossmechtigsten Herren Ferdinand, Romischen, Hungerschen, Behemischen Kunig, meinem genedigen Herren.

Vienna. Haus- Hof- u. Staats-Archiv. Hungarica 1542, Dec. 2. Original.
Atât scrisoarea cât și adresa sunt cifrate; descifrarea este scrisă deasupra rândurilor.

VIII.

1543, Ianuarie 10. Radu Vodă Paisie către regele Ferdinand.

Sacratissime Rex, Domine Domine clementissime.

Post fidelium servitorum meorum humillimam comendationem. Remisi hunc oratorem Majestatis Vestrae Anthonium De Thorozko cum omni plena relazione et instructione. Igitur quicquid idem orator Majestati Vestrae nomine meo dixerit, eidem fidem plenariam Majestas Vestra adhibeat et credat. Cum hijs servicia mea humillime comendans et in perpetuum. Datum in civitate mea Thergovistye, 10 Ianuarij anno 1543.

Servitor humillimus
Radul vayvoda Transalpinensis.

Pe v^o sup^t sigiliu: Sacratissimae Romanorum, Hungariae, Bohemiae etc. Regiae Majestati, domino domino meo clementissimo.

Haus- Hof- u. Staats-Archiv. Hungarica 1543, Ian. 8.

IX.

1543. Antoniu de Thorozko către regele Ferdinand.

Inprimis optavit a me dominus vayvoda, ut ego sibi iurarem in persona Majestatis Vestrae Sacratissimae et per sanctum evangelium, prout literae Majestatis Vestrae Sacrae sonant, quas sibi post iuramentum reddidi.

Ipse vero dominus vayvoda e converso iuravit parimodo per sanctum evangelium, quod ipse unacum filijs et suis boyaronibus a fide et fidelitate Majestatis Vestrae Sacrae nunquam desistet.

Suplicat in hoc Majestati Vestrae Sacratissimae, ut Majestas Vestra Sacra ita defensionem regni Hungariae incipiat et eum ad servicia sua alliciat et moneat, ut ipsum et filios suos unacum boyaronibus et regno suo ne perdat.

Nunnciavit et hoc per me Maiestati Vestrae Sacratissimae, quod

Maiestas Vestra Sacra credat et pro certo habeat, quod cesar Thurcarum habet animum velle obsidere Vyennam.

Cesar Thurcarum veniet ad Nandoralbam et in eo loco omnium castrorum suorum equos pascere decrevit¹. Nunc est in civitate Drinapol unacum uxori et liberis. Habet animum adducendi uxorem et filios Budam et illic eos relinquere. Ipse vero solus (quod Deus avertat) post captam Vyennam occupabit omnia regna usque Romam.

In Transilvaniam vero decrevit mittere aliquos zansakos ad tres civitates, id est ad Cibinium, Brasso et Colosvar.

Ego vero iam cum cesare Thurcarum conclusi, me sibi duros quinque milia hominum et non ultra. Illis erit ductor filius meus Marco vayvoda et cum eo erit Coda vornyk. Ipsis ego strictissime committam, quod si Maiestas Vestra Sacra erit tali modo et tali apparatu, quo regnum Hungariae contra cesarem Thurcarum poterit defendere, veniant statim circa Maiestatem Vestram Sacratissimam et sui gentibus Vestrae Sacrae Maiestatis illico coniungant.

Deus omnipotens dedit nos propter peccata nostra sub pedibus paganorum. Levius est nobis iam sufferre et sustinere captivitatem in qua sumus, quam Maiestati Vestrae unacum regno suo, quae hactenus durum imperium Thurcarum non sensit, Deus faciat ut ne in posterum quidem senciant.

Ego dico Maiestati Vestrae Sacratissimae, quod Maiestas Vestra Sacra ita provideat de regno Hungariae et talem curam habeat de ipso, quoniam si cesar Thurcarum totum regnum Hungariae occupabit, pro nihilo habebit alia regna Maiestatis Vestrae Sacrae, ac si omnia in manibus suis haberet et possideret.

Veniet fama ad Maiestatem Vestram Sacratissimam arbitror, quod cesar Thurcarum veniet cum nonagentis milibus hominum, sed Maiestas Vestra Sacra nemini credat, quia non poterit venire ultra trecenta milia hominum vel paulo minus.

Ego misi specialem meum boyerum ad Drinapol in exploratione et ad aliquos amicos meos, qui mihi omnia negocia cesaris fideliter significabunt, et ego, mox cum primum venerit, per literas meas vel per hominem meum Maiestati Vestrae Sacratissimae nunciabo fideliter, mittendo meas literas ad arcem Thorozko huius nunciij Maiestatis Vestrae.

Hoc procul dubio credunt Thurci, quod vel Cesarea Maiestas

¹ *Pe margine*: nova significat de apparatu et adventu.

Carolus imperator, vel Maiestas Vestra Sacra in propria persona et proxima expeditione presens erit. Quod si sic erit, ego credo quod nec conflictum dabit Majestati Vestrae Sacratissimae, sed in hoc valde maxime laborabit, ut posset occupare loca illa, unde victualia adducentur ad castra Maiestatis Vestrae Sacratissimae.

Et hoc pro certo intellexi, quod, si occupabit totum regnum Hungariae, nunquam amplius erit vayvoda christianus in Moldavia neque in Transalpinis, sed relinquet Thurcas in vayvodatu.

Det Deus elementissimus, quod Maiestas Vestra Sacra, unacum fratre suo Carolo imperatore, qui nos ab ista captivitate et potestate Thurcarum liberare poterint, habeantque victoriam super ipsum tyrannum imperatorem. Pro hac victoria die noctuque Deum precamur.

Ego dico, quicumque venerit prius in Hungariam cum copijs illis, erit melior pars, sed Maiestas Vestra Sacra festinet descendere vel suas copias mittere in tempore, et non particulatim, quoniam cesar ante consuetum tempus veniet cum magna furia ad occupandum totum regnum Hungariae imprimis, postea ceteras Maiestatis Vestrae Sacrae provincias etc.

Sacrae Maiestatis Vestrae humilimus et fidelis servitor
 Anthonius de Thorozko.

*Viena, Haus- Hof- u. Staats-Arhiv. Hungarica 1543 Ian. 12/2. Original.
 Acelaș scris ca și la creditiva din 10 Ianuarie.*

X.

*1598, Iunie 12. Adeverința dată de
 Mihai Viteazul pentru primirea subsidiului și a darurilor
 trimise de împăratul Rudolf II.*

Litterae recognitionis quibus idem Michael, Valachiae vayvoda, commissarios caesareos de percepto stipendio quietos reddit. Ex apographo.

Nos Michael, vayvoda Transalpinensis et consiliarius Sacrae Caesareae Regiae Majestatis, fatemur et recognoscimus, quod nos a reverendissimo ac illustrissimis dominis Stephano Szuhay, episcopo Vaciensi, Camerae Hungaricae Posoniensis praefecto, ac Nicolao Istvanfi de Kiss-Aszszonfalva, regni Hungariae propalatio

ac capitaneo civitatis Soproniensis, consiliariis suis, in sortem stipendii nostri nomine Majestatis Caesareae, domini nostri clementissimi, levavimus et accepimus in paratis pecuniis florenorum hungaricorum decem millia. Item annulum unum ex adamante factum, nec non nodos triginta sex, similiter adamantinos auro inclusos, ad valorem septem millium et quingentorum tallerorum ac florenorum hungaricorum sese extendentibus, quae omnia simul comparata faciunt hungaricos florenos decem et septem millia ac quingentos. Super quibus decem et septem millibus ac quingentis florenis hungaricis, nos eosdem dominos commissarios caesareos quietos reddimus et expeditos harum nostrarum vigore et testimonio litterarum. Datum in arce nostra Tergovistia die 12 Iunii, anno Domini 1598.

Reprodus din: „Comentatio historica de jure regum Hungariae in Moldaviam, Valachiam et Bessarabiam, anno 1787 conscripta a Georgio Pray, Universitatis Pestiensis bibliothecarius“, *păstrată în manuscris în Haus-Hof- u. Staats-Archiv din Viena supt No. 306—180. Scrierea cuprinde 116 pagini, dintre cari 46 sunt ocupate de expunere, împărțită în 25 paragrafe; restul cuprinde: Documenta commentationem historicam illustrantia. Cf. cu această scriere pe aceea, aproape identică, tipărită în 1837 la Buda de Georgius Fejér supt titlul: Commentarii historici de Bosniae, Serviae ac Bulgariae, tum Valachiae, Moldavi ac Bessarabiae cum regno Hungariae nexu, quos scripsit Georgius Pray.*

XI.

1600, Septembrie 12—21. Răspunsurile date de împăratul Rudolf II solilor lui Mihai Viteazul.¹

1.

Responsum caesareum Michaelis vaivodae legatis datum.²

Sacra Caesarea ac Regia Majestas dominus noster clementissimus benigne intellectis et consideratis ijs, quae sibi illustrissimi domini Michaelis, Valachiae vaivodae³, nomine eius legati et vivo sermone et scripto exposuerunt, clementer respondet:

¹ *Dau în note deosebirile pe cari le prezintă față de copia aceasta textul primului răspuns publicat în Monumenta Comititalia Regni Transylvaniae, IV, p. 539—544.*

² Responsum pro Michaelis vaivodae legatis.

³ Vaivodae Valachiae.

1. Etsi maluisset Sacra Caesarea Majestas Sua, ad gravia, quae exoriri possint, incommoda facilius evitanda, Transilvania, quae nomine Majestatis Suae occupata fuit, plene restituta, dominum vaivodam in Valachiam redire, eandemque sub protectione Suae Majestatis regere, et in omnes ibi occasiones pedem ulterius in Turcicam ditionem Majestatis Suae auxilijs proferendi observare, quod ipsius promissis frequenter repetitis adeoque aequitati congruum et apud omnes ubique christianos ipsi gloriosum futurum videbatur, sibi tamen placere, seque rata habere, quae cum domino vaivoda sui commissarij et quidem doctor Pezzius tractarunt, annuendo benefice ac¹ permittendo, ut ipse Transilvaniem pro Sua Majestate ita gubernet, ut pristinis ea provincia privilegijs et consuetudinibus fruatur, exactionibus insolitis minime gravetur, nihil novi in consuetudinibus illis antiquis extra consueta Comitatus suscipiatur, sed omnia cum consilio adiunctorum consiliariorum iuxta Comitiorum decreta gerantur, et assistens aliquis Sacrae Majestatis Suae consiliarius primarius et insignis adhibeatur, qui tam pacis quam belli tempore domino vaivodae assidue adsit, domino autem vaivoda extra provinciam proficiscente, gubernationem provinciae una cum reliquis consiliarijs, donec ipse in provinciam revertatur, curet, negotia quaecunque diligenti cognitione praevia laudabili christianorum more tractentur, in deliberationem trahantur et executioni mandentur. Et quamvis gubernandi facultas apud plerosque christianos principes saltem ad certum temporis intervallum, quemadmodum conferenti placeat, dari et conferri consuevit, quod non solum apud summos in republica christiana principes, sed etiam apud imperatorem Turcarum, cuius rei etiam exempla superioribus annis in ipsa Transilvania extiterint, tamen Sacra Majestas Sua benigne gubernationem hanc domino vaivodae, quoad vixerit et in fide obedientiaque constanter perseverarit, concedit ac permittit. Et cum de filio domini vaivodae spes sit, vestigia ipsum paterna fideliter institutum ac Sacrae Caesareae Majestati Suae christianaeque reipublicae constanter adhaesurum esse, Sacra Majestas Sua post mortem patris, quam Deus in multos annos avertat, singularem illius rationem non solum quoad gubernationem hanc Transilvanicam, sed etiam quoad alias occasiones, quibus tum

¹ beneficie et.

hunc filium, modo quemadmodum supradictum est, constanter in fide obedientiaque perstiterit, seque idoneum praebuerit, tum alios domini vaivodae haeredes ornare atque evehere possit, habituram¹ esse.

2. Postquam Sacra Caesarea Majestas Sua ditionem Valachicam domino vaivodae perpetuo jure permisit, nihil amplius ea in re dubij, nihil difficultatis restare, neque etiam quo minus illud jus ad sexum faemineum extendatur, ut scilicet eo eventu linea faeminea superstes, praescitu et consensu Sacrae Caesareae Majestatis ac futurorum Hungariae regum ijs, qui Sacrae Suae Majestati Augustaeque Austriae domui et regno Hungariae ad dicti sint, matrimonio iungatur.

Ad Moldaviam autem quod attineat, nihil hoc tempore propter eas, quas ipse dominus vaivoda explicuit causas, de ea certi statui posse, prout autem res ibi successerit, si nimirum ea provincia christianae reipublicae membrum permanserit, certum Sacram Caesaream Majestatem Suam ei rei modum inventuram, ac petitionis domini vaivodae benigne memorem futuram, ut quaecunque lites et negotia cum consilio et cognitione causae iuxta pristinum morem tractentur, decendantur et sine appellatione terminentur, ita tamen ut in gravioribus, si quis se gravatum sentiat, is absque impedimento gravamina sua Sacrae Caesareae Majestati exponere queat, super quibus dominus vaivoda, et qui in provincia fuerint consiliarij, audiendi sint, ut justitia cuique, quemadmodum christiana religio postulet, administretur.

Ecclesiastici vero qualescunque, sive Romani, sive Graeci dogmatis, tam ij qui monasterijs mancipati, quam alii qui libere degunt, jura, privilegia, bona sua integra et illaesa servant, qui prae caeteris pro christianae pietatis studio honorandi ac protegendi sint.

3. Quae petuntur arces, ut Gialu et Fogarasch, propterea dari nequeunt, quod Fogarasch archiducissae Mariae Christiernae, Gialu vero in bonis ecclesiasticis moderni et futurorum episcoporum Transilvaniensium sit, quarum posterior neque possit, neque debeat ecclesiae auferri. Quod ad Georgen et Wetsch attineat, jure prius contra Bochkaium experiendum esse, et si quidem arces illae Sacrae Caesareae Majestati Suae in commissum ceciderint, existimat

¹ habiturum.

ipsa caducitates eiusmodi, cum redditus ad sustentationem principis maxime extenuati sint, fisco applicandas esse, ita tamen ut Sacra Majestas Sua beneficentiam in benemeritos suam inde ex ijs et similibus bonis ostendere atque exercere, quemadmodum sibi videatur, possit.

Arces Hust et Keowar, tanquam ad Hungariam pertinentes, ab Hungariae regibus antehac semper ad ea usque tempora possessas fuisse, donec Turcarum auxilijs a regno divellerentur, quae modo cum alijs comitatibus ac territorijs eidem regno, quemadmodum aequitati consentaneum erat, restitutae primaevae in statu permanere debeant.

4. Ut dominus vaivoda bona omnia pro suo libitu distribuere, et quaecunque delicta absque appellatione punire possit, non id gubernationis modo et ne vix quidem supremae potestati, quae ipsamet revisiones et appellationes in justitiae causis instituerit, ijsque sese submiserit, convenire.

Facultatem vero vulgares et mediocres caducitates in benemeritos adiunctorum consiliariorum iudicio distribuendi, communia item delicta eodem modo iudicandi ac puniendi domino vaivodae liberam permitti. Si vero graviores sese casus, qui vel totius provinciae statum, vel Sacrae Majestatis Suae superioritatem attingat, aut quibus insignia ac primaria bona et dominia fisco caduca fiant, obtulerint, de ijs praescitu et consensu Sacrae Caesariae Majestatis, ubi ne mora periculum adferat, cautum fuerit, vel adhibito consiliariorum assistentium iudicio, si res moram non patiatur, ad Sacrae Majestatis Suae notificationem statuendum¹ esse.

5. Quascunque² arces et bona extra Transilvaniae limites in Hungaria sita³, in quibus Keowar, comitatus Bihoriensis, Solnock, Mediocris Marmarusch, Sarand et Krasna, quae Hungariae regno vi adempta fuerint, liberae Sacrae Majestatis Suae dispositioni relinqui et⁴ a Transilvania, ad quam comitatus illi jure nunquam pertinuerint, omnino separari debere.

6. Arces primarias ut Temeswarrium, Giulam, Solnokum et Chanadium, quae dominus vaivoda ex hostium manibus forte re-

¹ statuendam.

² Quaecunque.

³ sitae.

⁴ ut.

cuperare possit, merito Sacrae Majestati Suae reddendas, minora vero castella ac loca domino vaivodae et ipsius successoribus jure feudi ea conditione concedenda, ut illorum investituram a Sacra Majestate Sua petere teneantur.

7. Quam diu bellum duraverit, Sacram Majestatem Suam non tantum auxilia sua non imminuturam, sed potius, quoad eius fieri possit, aucturam esse. Sigismundo Bathorio nunquam certam aut perpetuam pecuniarum summam, sed pro necessitate sive maiorem sive minorem suppeditatam fuisse, quod et erga dominum vaivodam observandum.

Ad Moldaviam quod attineat, Sacram Majestatem Suam, ut antehac sese rebus illis immiscere noluerit, sic neque etiamnum immiscere velle.

8. Titulum, qui petitur, Sacram Caesaream Majestatem Suam, quoad sibi in potestate sit, ubi de reliquis utrinque convenerit, ut inter principes recenseatur, daturam esse.

9. In hoc trimestre et reliquum anni tempus Sacram Majestatem Suam, ultra ea et quae iam tradita et adhuc Cassoviae in promptu sunt arma, quinquaginta talerorum millia iam statim et paulo post alia quinquaginta millia, partim in numerata pecunia, partim in eo quod desideretur¹ panni genere, soluturam esse, modo ea auxilia in Turcam sive defensive sive offensive convertantur, et conniventiam ac dissimulationem dominus vaivoda, qua erga Turcas hactenus usus fuit, intermittat, confidere se dominum vaivodam, cum satis ei cognitum sit, quantis Sacra Majestas Sua belli oneribus et expensis gravetur, cumque hoc anno exactiones ipse Transilvaniae quadruplo maiores, quam fieri consuevit, et quidem ita graves, ut provincia eas in longum tempus ferendo non sit, imposuerit, his Sacrae Majestatis Suae auxilijs hoc tempore contentum fore.

10. Instaurationem fodinarum decrevisse Majestatem Suam ubique per idoneos et peritos artifices eum in finem curare, ut si divino res munere foeliciter succedat, non tantum expensae inde refundantur, sed reliquam etiam in belli sustentationem aliasque necessitates impendatur. In fodinarum magistros ac fossores ipsos (quod in omnibus ubique fodinis, praecipue vero in ijs, quae in Sacrae Caesareae Majestatis Suae regnis et provincijs sitae sunt, usitatum quodque necessarium) neminem nisi fodinarum praefectum, quem Sacra

¹ desideratur.

Caesarea Majestas Sua constitutura sit, auctoritatem exercere debere, Illi vero potestatem futuram ut iustitiam fossoribus administret, eosque pro delicti ratione puniat, ad quod opem dominus vaivoda protectionemque Sacrae Caesareae Majestatis Suae nomine praestare teneatur.

11. Generali Cassoviae capitaneo iniungendum ac serio mandandum esse, ut opportunis officiorum generibus domino vaivodae respondeat, utque, si Transilvaniam hostiliter impeti contingat, aut ipsemet cum omnibus copijs suppetias eat, seque coram sistat, aut alijs modis auxilia mittat. Si vero periculum in mora videat, non expectato a Sacra Caesarea Majestate Sua ulteriori¹ mandato, prout necesse viderit, sese rebus praesentibus accommodet, ubi vero morae locus fuerit, omnia prius Sacrae Caesareae Majestati Suae communicari et pro eiusdem voluntate in executionem deduci debere. Ipsum autem dominum vaivodam vicissim ac reciproce obligatum fore, ut, si necessitas exegerit, ad Sacrae Caesareae² Majestatis Suae aut generalis capitanei Sacrae Majestatis Suae nomine requisitionem ipsemet sese ex Transilvania cum auxilijs sistat, aut ea, prout postulabitur, per alium mittat.

Ad assistentem consiliarium quod attineat, non intelligendum esse, ut per sese quid ipse statuere aut disponere, sed, quemadmodum supradictum, ipse dominus vaivoda sine consilio et praescitu ipsius assistentis et aliorum consiliariorum nihil maioris momenti tractare constituere aut exequi debeat.

12. Ut dominus vaivoda assidue ordinarium agentem in Sacrae Majestatis Suae aula habeat non sibi displicere, illius autem sustentationem, quae res insolita apud christianorum principum quantumvis maximorum oratores atque agentes varias parere offensas queat, promittere ac praestare nequaquam posse. In eos autem et in alios, sive cursorum, sive similes usus, partem aliquam eorum bonorum, quae iam fisco adscripta sunt, applicari posse.

Ut denique boiarij alijque ministri primarij domini vaivodae certum in regnis ditionibusque Sacrae Caesareae Majestatis Suae, si, quod Deus avertat, vis eos maior hostium expulerit, refugium inveniant, benignam se cuiusque, prout iuxta statum suum meruerit, rationem habituram, sperari autem divina protectione futurum,

¹ ulteriore.

² *Lipseste.*

ut utraque provincia, et Valachia et Transilvania, Sacrae Caesareae Majestatis Suae totique christianitati firmiter haereat, a reliquo corpore nunquam separetur.

Atque haec quidem sunt, quae Sacra Caesarea Majestas Sua illustrissimi domini Michaelis, Valachiae vaivodae, legatis benigne responsa voluit, quibus gratiam suam caesaream ac regiam elementer offert.

Datum Pragae die duodecima Septembris, anno Domini¹ 1600.

2.

Intellexit Sacra Caesarea ac Regia Maiestas, dominus noster clementissimus, quibus responsi articulis illustrissimi Michaelis, Valachiae vaivodae, legati contenti fuerit, quid ad reliquos replicarint.

Et quidem quod ad arces et loca, ad quae obtinenda ulterius instent, ut Keowarium et nominata Bochkay bona, Georgenium et Wetsch, attinent, benigne respondet Sacra Caesarea Majestas Sua, primo Keowarium nequaquam ad Transilvaniam, sed ad Hungariam pertinere, a qua separari nullo modo possit, quod regni Ordines minime id permissuri sint, quae res multa secum adferre incommoda et offensas mutuas possit.

De Georgenio et Wetsch nihil statui posse, antequam causa plene, quemadmodum moris sit, cognita comperiat, et constet utrumque Sacrae Majestatis Suae jure in commissum cecidisse, quod ubi constiterit, placere sibi ut ea bona domino vaivodae eiusque liberis et successoribus legitimis masculis cedant.

Temeschwarium quod attinet, cum magnam eius recuperandi spem dominus vaivoda faciat, et praeclarum in eo zelum ostendat, Sacram Caesaream Majestatem vicissim munificentiam suam illustri hoc exemplo testari paratum esse, ut si dominus vaivoda Temeschwarium recuperaverit, etsi Hungariae regni membrum sit, tamen id ille suum sed jure feudi habeat ac possideat, eiusque investituram a Sacra Majestate Sua et ab Hungariae regibus accipiat, modo dominus vaivoda eam se arcem ac territorium adversus hostium iniurias defendere ac tueri posse confidat.

Alijs alioquin bonis iuxta aequam aestimationem Temeschwarium compensandum esse.

¹ *Lipseşte.*

Ut summa illa, quae promissa fuit, augeatur, etsi Sacra Majestas Sua infinitis belli oneribus tot iam annos, quod dominus vaivoda non ignoret, prematur, tamen paratam se esse, priori summae quinquaginta millia addere, ut duobus¹ temporis intervallis sive terminis, in universum centum quinquaginta millia talerorum, in praesenti scilicet centum² millia³, reliqua vero quinquaginta millia ante anni huius finem in pannis solvantur. Quae quidem omnia sic intelligenda sunt, ut dominus vaivoda iam statim Turcis sese hostem infestis armis ipsoque facto ostendat, seque dictis pecuniarum summis contra Turcas usurum, praestita idonea cautione iuxta oblationem ab ipso factam promittat⁴.

Si quando aliqui negotiorum ad Sacram Majestatem Suam et ad provinciam pertinētium causa mittentur, ijs sumptus ex bonis fisco adscriptis suppeditandos esse, quibus pro cuiusque negotij ratione aliquid honorarij loco donandum sit.

Arcem Königsberg in Silesia sitam Sacram Majestatem Suam domino vaivodae tradere simulatque de, caeteris convenerit, hominemque ad hoc idoneum ille miserit, benigne paratam esse. Ne vero tempus inutiliter effluere sinatur, sed utiliter id in hostis oppugnationem expendatur, posse Sacrae Majestatis Suae responsa per celerem aliquem cursorem praemitti.

Sacram Majestatem Suam, quae promiserit, re sincere praestitutam. Datum Pragae die 21⁵ mensis Septembris, anno Domini millesimo sexcentesimo.

Rud. Coraducius. L. S. Io. Barvitiuss, manu propria.

Pe v^o: Responsum ad replicam legationis valachicae. 21 Sept. anno 1600.

Viena. Hof-Kriegs-Canzley-Archiv XV, 5. Răspunsul dela 12 Septembrie s'a păstrat în copie. Cel dat la 21, trei zile după înfrângerea dela Mirislău, s'a păstrat chiar în originalul cu data de 14 Septembrie. Părțile modificate sunt arătate în note. Primul răspuns destinat solilor nu le-a fost însă înmănat atunci, fiind reținut spre a i se introduce modificările dela 21 Septembrie. Actul a fost publicat și în Monumenta Comititalia Regni Transylvaniae, IV, p. 539—544.

¹ în loc de: tribus care a fost șters.

² în loc de: quinquaginta șters.

³ După millia venea următorul pasaj, care a fost șters: et altera quinquaginta millia, quae iam conquirantur, simul atque Turcis sese hostem infestis armis ipsoque facto ostenderit.

⁴ Pasajul dela infestis armis până la promittat este adăogat pe margine.

⁵ In loc de: decima quarta care a fost șters.

XII.

<1683>. *Şerban Vodă Cantacuzino către marele vizir.*

Copia eines Brieffs von dem Fürsten aus der Wallachey
am Gross Vezier. Ex Turcico.

Hochgebohrner Gnädiger Herr. Von meinen Residenten hab ich Brieff empfangen, berichtend dass etliche meine Missgöner mich bey Euer Magnificenz angeben, dass nemlich der Czaky (so vor diesem zu Constantinopel in denen Sieben Thürn gefangen gelegen, hernach wiederum loss gelassen worden) von dem Teütschen Kayser zu mir mit einer Gesandschafft kommen, nach gehaltener Conferenz und Rath wiederum hinweg gangen seye.

Gnädiger Herr, wie ist es möglich, dass aus Teütschland bis hieher ein legatus komen solte, durch die Luft kan er nit herfliegen; er müste nothwendig durch Moldau oder Siebenbürgen gehen. Wann mann mir keinen Glauben geben wolte, seynd nicht die Fürsten in Siebenbürgen und Moldau der hohen Porten getreüe Vasallen? Und warum solten sie obgenannten Czaky nicht aufgefangen und zu der hohen Porten gelieferet haben?

Gnädiger Herr. Ich schwere bey Gott, der Himmel und Erden aus nichts erschaffen, dass obgemelter Mann weder zu mir komen, noch ich sein Angesicht gesehen, noch von dergleichen Sachen einzige Nachricht habe. Haben sie mich bis dato nicht genug verleümbt und falsch angeben? Ich hab mich erfreuet, weillen Eüer Magnificenz um meinen Stand die beste Wissenschaft haben, dass ich werde von diesen Calumnien liberirt und enthebt werden, und unter Dero glucklichen Regierung in denen Kay. Diensten mein geüegen (*sic*) thun können. Und weillen Eüer Magnificenz mir mit Dero Gnaden gewogen seynd, hab ich ein ganzen Hauffen Feind, dass ich mich auf kein Manier zu extriciren weiss. Aber ich hoffe dass sie unter Euer Magnificenz Regierung ihr Ziehl und Zweck nit erhalten worden.

Es ist Euer Magnificenz wissend, dass der Duca Vaivoda schon von 8 Jahren hero ein öffentliche Feindschafft traget, und um meinen Untergang gearbeitet, welches ich Euer Magnificenz von langer Zeit hero auch in den Feld mündlich geklagt. Aber so lang er und andere meine Widersacher durch eine harte Straff nicht abgehalten

werden, werden sie ohne Unterlass mich mit dergleichen Calumnien anfechten. Bey solcher Beschaffenheit wolte ich lieber sterben als auf der Welt seyn.

Viena. Haus- Hof- u. Staats-Archiv, Ms 292—171. Partea a doua a acestui ms cuprinde: Siebenbürgische, Töckelische, Ragusäische, Wallachische und Moldaverische Briefe. Scrisoarea lui Șerban se află la p. 274-5. O traducere latină a ei a fost publicată de d. N. Iorga în Socolilele Sibiiului (Analele Acad. Rom., Mem. Secț. Ist., Seria 2, Tom XXI, p. 297—8); din ea lipsește însă pasajul din urmă, cel mai interesant, privitor la Duca Vodă. Curios este că și din traducerea nemțască lipsește fraza cu care se sfârșește traducerea latină.

XIII.

1688, Martie 9. Jurământul de supunere către împăratul Leopold și arhiducele Iosif, regele Ungariei, depus de Constantin Cantacuzino stolnicul, Mihai Cantacuzino spătarul și Constantin Brâncoveanu.

Nos infrascripti, praematura deliberatione intuentes gravamina illineque prope diem possibles oriundas ruinas, imo miserabilis patriae nostrae et antiquorum stemmatum ultimas exterminationes considerantes, tam zelo et devotione erga augustissimum et serenissimos reges Hungariae, quam pro anteventendis periculis, sic consideravimus et finitime deliberavimus:

Evidenter nobis constat regnum hoc Valachiae semper a legitimis regibus Hungariae habuisse dependentiam (et licet iuiuria temporum barbaricaque potentia a Sancta Corona Hungariae retracta fuerit), florentibus tamen armis christianis (quorum potentiam ad auctam apprecamur) proprio motu ad augustissimum Romanorum imperatorem recurrimus, eique, ut legitimo regi nostro Leopoldo Primo et successori serenissimo Iosepho, archiduci Austriae, identidem legitimo regi, iuramenta de more solito viva voce deponimus (quoniam de patrocinio, elementia et protectione Suae Sacratissimae Maiestatis in omni loco et tempore secundum nobis appromissum Suae Sacratissimae Majestatis in qualibet nostra necessitate non dubitamus) et ideo, donec solemniori modo cum alijs pluribus id iuramentum exequi valeamus, pro nunc ante illustrissimum comitem dominum Ladislaum Csaky et reverendissimum patrem Antidium Dunod id praestamus.

Juramus itaque in nomine sanctissimae et individuae Trinitatis, Patris et Filij et Spiritus Sancti, quod Sacratissimae Caesareae Maiestati, domino nostro clementissimo, et serenissimo archiduci Iosepho, legitimo regi nostro, omnem debitam reverentiam ac fidelitatem inviolabiliter conservaturi simus, omnia quoque molimina, quae percipere poterimus, clare et tempestive patefaciemus ac significabimus, et ad omnia mandata serenissimorum regum parati et fideles et constantes erimus. Sic nos Deus adiuvet et sacra evangelia et ultimum eucharistiae sacramentum sic nobis salutare sit.

Die 9 Martij anno 1688.

Constantinus Cantacuzenus. L. S.

Michael Cantacuzenus. L. S.

Constantinus Brancovanus. L. S.

Viena. Haus- Hof- u. Staats-Archiv. Hung. 142/21. Original. Scris în întregime de Constantin Cantacuzino. Pecetia acestuia este mică, exagonală, cu vulturul bicefal și deasupra literile κ. κ. Pecetia lui Mihai Cantacuzino ceva mai mare, cu vulturul și literile ΜΗΧΑ ΚΑΤΑ. Pecetia lui Brâncoveanu, tot mică, reprezintă un călăreț și literile κ. Α. Ξ. Κ.

XIV.

1719—1720. Socoteala depozitelor încredințate de doamna Păuna, văduva lui Ștefan Vodă Cantacuzino, lui Constantin Diichiti vătaful.

1.

Pera di Constantinopoli, 30 Decembre 1719. Interprete Mons. Rigo, segretario dell Eccellentissimo Signor conte de Colyer, ambasciatore d'Olanda alla Porta Ottomana.

Confessa il Signor Constantin Vitichi¹ Watafol d'haver ricevuto dalla Prencipessa vedova Cantacuzino Turali 12 m. à parà 105

Reali 31.500

Confessa ancora il sudetto Signor Constantino d'haver ricevuto come sopra altri Ongari 2 m. Magiari à R. 3

R. 6.000

Dalla pretesa della Signora Prencipessa d'Ongari 16.100, conforme il processo, mancano Ongari 2.100, che nega assolutamente

¹ Diichiti.

havendo giurato e si esibisce nuovamente pronto a giurare di non haverli ricevuti, aducendo che, dove è specificato nella minuta corelativa al processo la partita di Turali 14 m., siano stati solo 12 m., e nella borsa de 1.100 siano parimente stati solo milla, come pretende giustificarsi dalle carte <che> tiene in sue mani della Prencipessa, che nè darà copia.

Così nega assolutamente di non haver ricevuto pelle di volpe di Moscovia nè altro, e ciò con suo solenne giuramento.

Per suo disgravio delle contrascritte summe, che confessa haver ricevute, si riferisce al di contro suo credito. E per delucidatione delli Ongari 2.100 e delle pelle di volpe, che mancano, consegna copia di certa specifica della Signora Prencipessa, segnata No. 11, et una di lui lettera aperta, diretta alla medesima, con le sue ragioni e con impegno quando fossero invalide di supplire a risposta a quanto rimanesse debitore.

Alla Signora Prencipessa contro scritta esborsati Turali 6 m.
d'accordo R. 15.750

Dice haver dato alla detta Signora Prencipessa per mano di Stefano e Marino altri Turali 4 m. . R. 10.500

Per giustificatione della sudetta partita consegna copia della di lui obligatione che fece alla medesima Prencipessa con le ricevute della stessa, segnate No. 1.

Consegna ancora ricevuta originale della Signora Prencipessa di Turali 4 m., segnata No. 2.

Dice haver esborsato a quatro domestici del Prencipe, cioè Radul, Fieras, Ioan e Stefano, che furono in prigione et accio non palesassero quelli che havevano effetti, così necessitato per non perire lui e le sostanze, Turali 2 m. . R. 5.250

Per giustificatione della sudetta partita consegna copie delle ricevute fattegli li predetti 4 domestici, segnate No. 3, 4, 5 e 6, che fanno li 12 m. Turali R. 31.500

Dice esborsati a Osman Aga Cassap Bassi per debito del Prencipe avanti la sua morte R. 2.500

Per giustificatione della sudetta partita consegna Temessuk originale del sudetto Cassap Bassi, segnato No. 7.

Dice pagati a Sonzino Ebreo per debito del Prencipe avanti la sua morte R. 1.600

Per giustificatione della sudetta partita consegna ricevuta originale del predetto Sonzino Ebreo, segnata No. 8.

Per spese fatte all'arrivo qui del Prencipe in quest'ultima volta, come dice . R. 361

Per giustificazione della sudeta partita ha giurato e si esibisce pronto a giurare nuovamente.

Per cavare il cadavero del Prencipe dal mare, farlo sepolire, serendarii etc., come dice . R. 250

Per giustificazione della sudeta partita ha giurato e si esibisce nuovamente pronto a giurare.

Pagati a Hebreim Aga di Rosiuch¹ sper debito del Prencipe dopo la sua morte, come dice . R. 750

Per giustificazione della sudeta partita consegna di lui autentica ricevuta, segnata No. 9.

Somma porto avanti R. 5.461

Disgravio, che aduce il Signor Costantin Watafol delle summe ricevute come adietro e segue per la summa oltrascritta R. 5.461

Dati a Costantino, che venne in Costantinopoli col Chinetti, ad instigatione et in presenza dell' Eccellentissimo Signore ambasciatore d'Olanda e di madama sua moglie, e ciò segui senza minima saputa del Chinetti, nè sa esplicare per qual fine li fece tale esborso . R. 500

Per la sudeta partita ha esborsato al Chinetti R. 500, come appare da di lui ricevuta.

Dice pagati a Ianachi Iala Sticklar stato posto in prigione dopo la partenza della Prencipessa per suo ajuto, et accio non palesasse gl'altri affari. . R. 300

Per giustificazione della sudeta partita consegna due lettere originali dell' predetto Sticklar, segnate No. 10.

Dice haver fatte altre diverse spese, aducendo in tempo d'Ali Passa Gran Vesir, che per li affari della Signora Prencipessa li convenne stare alquanto tempo ritirato per il timore de Turchi etc. senza dar conto . R. 600

Per giustificazione della sudeta partita ha giurato e si esibisce pronto a nuovamente giurare.

Summa in tutto R. 6.861

Si battono 2 m. Ongari Magiari, che confessa haver ricevuti come adietro R. 6.000

Si fa creditore . R. 861

¹ Ruscic.

Per li qualli Reali 861, con l'assenso e presenza dell'Eccellentissimo Signor ambasciatore d'Olanda e di madama sua moglie, il Signor Costantino Vataco si e pigliato per saldo di tale suo preteso credito una gargantiglia diamanti e perle et una croce diamanti, che dice haver il tutto venduto per meno delli Reali 861, e queste gioje furono pigliate fuori delle tre scatole di gioje et altro, come appare in altra specifica.

2.

Ho ricevuto io sottoscritto come procuratore della Celsissima Prencipessa vedova del quondam Celsissimo Prencipe Steffano Cantacuzeno di Valachia, in presenza del Signore Giovanni Rigo, dal Signore Constantino Vataco piastre cinquecento settanta due di questa moneta, e queste sono per la partita di piastre cinquecento, benche prima esborsate a Constantino, ma senza la mia saputa, come appare nel foglio del conto di suo disgravio; piastre sessanta per il ricavato d'un paro orecchini balasso con le madre diamanti venduti, e piastre dodeci per il ricavato d'una verga d'argento di drame settanta due, venduta a aspri vinti la drama, come appare dal foglio delle robbe consegnatemi dall'Eccellentissima Signora ambasciadrice d'Olanda.

In oltre il sudetto Signore Vatafol m'ha consegnato diverse carte per suo disgravio da mandar alla Signora Prencipessa sudetta, come appare in specifica da me sottoscritta in cancellaria di Sua Eccellenza conte Colyer, ambasciadore d'Olanda, per attender nell'approvazione della predetta Signora Prencipessa, dichiarando non habi da esser ricercato o molestato da chi si sia, sino a risposta della di lui lettera per detta Signora Prencipessa, parimente consegnatami, in caso vi fosse qualche disparere. In fede affermo di propria mano ponendo il mio sigillo.

Data in Palazzo d'Olanda, Pera di Constantinopoli, li 4 Genaro 1720.

L. S. Rigo Segretario confermo quanto di sopra.

Io Giovanni Battista Chinetti, come procuratore della Celsissima Prencipessa vedova del Celsissimo Prencipe Steffano di Valachia e figli, afermo quanto di sopra mano propria.

Adi 19 Luglio 1718, Pera di Constantinopoli. Di quanto il Signore Constantino Vataco, per ordine della Celsissima Prencipessa Pagona vedova Cantacuzeno possi haver consegnato all' Eccellentissimo Signore Giacomo conte di Colyer, ambasciadore d'Olanda, in denari e gioje etc. conforme resta specificato in due liste estrate dall' originale sottoscritti da detto Eccellenza Colyer, delle quali esso Signore Vataco mi diede copia, dichiaro come procuratore della predetta Celsissima Prencipessa vedova Cantacuzeno e di lei figli non havere cosa incontrario, e di non dargli perciò alcuna molestia, in fede affermo di propria mano.

Io Giovanni Battista Chinetti mano propria affermo come procuratore.

Io F. Bernardino di Roma fui presente.

Io Felice Pellegrini fui presente.

Io infrascritto Giovanni Battista Chinetti, costituito procuratore della Celsissima Prencipessa vedova Pagona del quondam Signore Steffano, Prencipe di Valachia, e di loro celsi Signori figli Rudolfo e Costantino Cantacuzeni, dichiaro ed attesto, qualmente in presenza del Signor Giovanni Rigo, segretario dell' Eccellentissimo Signor conte di Colyer, ambasciadore di Niderlanda alla Porta Ottomanna, ho ricevuto per mani dell' Eccellentissima Signora Catharina contessa di Colyer ambasciadrice la somma di piastre mille duecento in diverse specie d'oro e d'argento, qui sono notate, qual pagamento si fa in virtu della di lei dichiarazione ed obligazione specificate in una scrittura publica, passata in questa cancellaria d'Olanda sotto li vinti due del mese di Dicembre dell' anno ultimo passato 1719, tra il Signore Constantino Vataco e me, all' occasione della consegna allor fattami per mani di detta Eccellentissima Signora ambasciadrice di diverse gioje ed altro appartenenti alla sopra nominata Signora Prencipessa, come appare della scrittura medesima. In fede di che sottoscrivo la presente ricevuta e quietanza di proprio pugno, confermandola col mio sigillo ordinario. Fatta nella cancellaria d'Olanda in Pera di Constantinopoli, questo di quindecim del mese di Aprile dell' anno mille settecento vinti.

L. S. Io Giovanni Battista Chinetti come procuratore della Celsissima Signora Prencipessa vedova e figli Cantacuzeno affermo quanto di sopra mano propria.

Nota delle diverse specie di monete d'oro e d'argento per la somma di Reali 12.000 di sopra scritte, cioè:

Cechini Imanois	No. 225
Venetiani	50
Magiari	40
Turalini . .	56
Iingirli Stamboli	7
Isolote	8
Para . . .	” 14

Giovanni Battista Chinetti soprascritto affermo come sopra mano propria.

Nota di diverse scritture, originali e copie, consegnate dal Signore Constantino Vataco al Signore Giovanni Battista Chinetti per esser mandato e comunicate alla Signora Prencipessa Pagona e di lei figli:

Copia. Obligatione del Signore Constantino Vataco alla Signora Prencipessa colle ricevute d'essa a dietro scritto per la somma di cichini 10 m.

Originale 2. Altra ricevuta di detta Prencipessa per cichini 4 m.

Copie No. 3. 4, 5, 6. Ricevute di 4 domestici del Prencipe defonto per cighini 2 m. Ricevuto per mano del sudetto signore Costantino.

Originale No. 7. Temessuk del Hasan Bassi.

8. Ricevuta di Sonsino Ebreo.

9. Ricevuta da Ibrahim Agha.

10. Due lettere del Yala.

” ” 11. Nota della Prencipessa medesima per il denaro e gli effetti depositato al sudetto Signor Costantino Vataco per giustificazione di questo circa li cichini 2100, specificati nel processo verbale consegnato al sottoscritto procuratore.

Originale No. 13. Due lettere del defonto Prencipe al sudetto Constantino Vataco per il debito del Hassan Bassi qui sopra nominato.

Io sottoscritto in presenza del Signor Giovanni Rigo, segretario dell' Illustrissimo et Eccellentissimo Signore conte di Colyer, ambasciadore di loro Alte Potenze alla Porta Ottomanna, dichiarato et attesto qualmente a mia richiesizione il Signor Costantino Vataco mi ha in mani proprie consegnato tutte le scritture, sia

originali opur copie fedeli, tali quali in questa nota vengono specificate, in fede di che di proprio pugno mi sottoscrivo et metto il sigillo mio ordinario.

Fatto nella cancellaria d'Olanda in Pera di Constantinopoli, questo di vinti nove del mese di Decembre del anno mille settecento dieci nove.

L. S. Io Giovanni Patta Chineti come procuratore della Celsissima Prencipessa vedova et figli Cantacuzeno di Valachia affermo m. p.

Segue la certificatione del Signor Rigo.

Viena. Haus-Hof- u. Staats-Archiv, 1725. Turcica. Fasc. März-Juni. Anexate la un raport din 22 Martie 1725, al lui Dirling, ambasadorul imperial din Constantinopol, către cancelarul din Viena, cu următoarea lămurire: „... Je vous envoie aussi deux papiers, qu'un Grec, qui est un de ceux contre lesquels la Princesse Cantacuzene forme ses pretensions, m'a donnés pour sa decharge à ce qu'il pretend; ainsi je vous prie Monsieur de les communiquer à celui des fils de cette Princesse, qu'on dit se trouver à notre Cour, pour qu'on me donne connoissance, si cette excusation trouve lieu, ou si l'on y a à redire et avec quels fondemens, car ces gens nient tout et jurent de ne plus rien avoir ni effets, ni argent de ces infortunés là...“.

Comunicări mărunte

de

Ioan Bianu.

I.

Un document dela Dimitrie Cantemir cuprinzând o frază dictată de el însuș (18 Dechemvrie 1710).

Este știut că dintre scriitorii noștri vechi Dimitrie Cantemir a fost cel dintâiu care toată viața lui s'a năzuit să formeze pentru proza românească un stil artistic, cultivat, înflorit. Această năzuință se vede în toate scrierile lui, începând dela „Divanul“ tipărit la 1698, când autorul avea 25 de ani, până la „Hronicul“ scris la 1717, cu puțini ani înainte de moarte (1723), dar se vede mai ales în „Istoria ieroglifică“ scrisă pela 1705-1706.

Modelul, după care Cantemir voia să formeze stilul prozei artistice românești, era stilul prozei grece și latine. Marea deosebire a organismului limbei românești de al celor două limbi clasice a silit pe Cantemir să supună tânăra și inculta noastră limbă la multe feluri de siluiri, spre a o face să intre în formele frazei eline și latine. De aci urmează că cetitorului modern îi trebuie o răbdătoare pregătire până să poată ceti cu oarecare înlesnire proza lui Cantemir — dealtfel de o uimitoare bogăție în sinonime, atribute și nuanțări de tot felul.

Interesant este să constatăm că voevodul moldovean era urmărit de preocupările sale artistice chiar și în îndeplinirea atribuțiilor sale oficiale domnești.

În a doua lună a domniei sale, la 18 Dechemvrie 1710, el dă o carte domnească prin care înnoește și întărește scutiurile de toate sarcinile publice (te înfiori câte erau!), pe cari le aveau

de mai înainte preoții, diaconii și țârcovnicii dela bisericile din capitala Iași.

Cartea domnească este scrisă de bine cunoscutul uricar Axintie, care știind gusturile domnului și ținând seamă și de felul obrazelor de cari erà vorba — a întrebuițat în redactarea actului formulele cele mai pompoase ce știà dânsul.

Domnul nu s'a mulțumit însă cu atâta, ci între titulatura domnească și formula introductivă solemnă a adăogat o lungă frază dictată de dânsul în formele cele mai pompoase și împletite, cum numai dânsul știà să facă. Proza aceasta are toate semnele deosebite ale frazei Cantemiriane, așa cum o cunoaștem din scrierile lui.

Publicăm aici pentru întâia oară întreg acest act, iar fraza intercalată de vodă o tipărim în cursive, spre deosebire.

Documentul original se află în colecția Academiei Române la No. CXLI-28.

† Dimitrie Cantemir voevoda, bojieiu milostiiu gospodar zemli moldavscoi, *binecuvântat și în veci lăudat fie numele a marelui și a prea bunului Dumnedzău, carili dintru a sa nehotărîtă și necovârșită prea bogată milostivire spre ticăloșiea nevrednicului său rob căutând, a urmare părintelui și fratelui nostru spre stăpânirea și ocârmuirea moșneanului nostru pământu cu voevodziea țărâi noastre a Moldovei ne-au miluit, de care lucru cu infrântă inimă spre deșchiderea ușei milei vecinice alergându aceleua adevărat Dumnedzău, macar că nevrednică, însă după putință blagodarenie aducem, și cele ce din darul dumnedzăeștii lumini spre a înțelegerii pricepere ni s'au dăruit din tot sufletul mărturisim, și dzicem că unul numai și singur Dumnedzău fără moarte și fără mutare, iară alalte toate zidituri (ales cele pemintești) muritoare, trecătoare și în nemică întoarcătoare sintu; din carili după cereștile trupuri, unul oamenescul suflet (pre carili precum icoana dumnedzăiască să poarte sfintele scripturi adeveresc și pravoslavnica besereca mărturisește) în veci trăitoriu și rămăitoriu să fie, spre a căruia odihnire și adevărată fericire singur Domnul nostru Isus Hristos chemându-ne, cu bună vrerea părintelui și cu săvârșenia sfântului duh bine am vrut, cu a noastră bună vrere și cu curată inimă dela tot sufletul nostru și cu ajutoriul lui Dumnedzău și cu voiința a tot sfatul nostru, a boerilor noștri moldovenesți, a mari și a mici, iată că ne-am milostivit, și am dat, și am înnoit,*

și am întărit rugătorilor noștri, tuturor preoților și diaconilor și țarcovnicilor carii sintu la toate besericile aicea în târgul nostru Iașilor și petrec aicea în târg, ca să fie în pace de dajdea împărătească, și domnească, și vlădicească, și de colaci vlădicești, și de toate dările și angheriile; așijderile și de desetină de stupi și de gorștina de oi, și de mascuri, și de vin, și de dejmă de pâine; nici să lucredze nouă nici un fel de lucru, nici la curtea gospod, nice la mori, nici cu târgul, nici mitropolitului, nice podvodzi să nu ducă, nici caii lor de olac să nu le ia slujitorii, nici bucatele lor pentru darea altora oameni să nu li să tragă, nici la podvodzile mitropolitului să nu îmble, și nici la un fel de dare, oricât de mică, să nu dea. Așijderile în casele lor fără de voe lor nime să n'aibă a găzdălui, nici boerii, nici slujitorii, nici curtenii, nici solii, nici alții, ori fie ce fel de limbă ar hi, pentru căci ei sintu la orașul și besericile unde este scaunul domniei noastre a Moldovei. Deci nici la vâcărit, nice la fumărit cându s'ar tâmplă ei să nu dea, căci slujescu în besericile dumnedzăești pururea dzua și noapte și să roagă lui Dumnedzău pentru pravoslavnicii răpăosați domni și pentru cei vii ce domnescu țara aceasta și pentru toți pravoslavnicii creștini, și ei n'au altă agonesită sau meșterșug sau neguțitorie, ce numai să hrănescu din sfintele beserici. Dreptu aceea m'am milostivit și i-am iertat pre dânșii de toate, precum au avut milă și dela alți luminați și răpăosați domni ce au fostu mai<na>inte de noi de ș-au făcut și ei pomană. Iară preoții să aibă a rugă pre milostivul Dumnedzău pentru ușurința păcatelor noastre și a părinților noștri, și pentru sănătate noastră și a fiilor noștri. Iar după a noastră viață și domnie, pre carile va miluî Dumnedzău cu domnie țărâi noastre a Moldovei, ori den seminția noastră sau dintr'altu neam, poftim ca să nu le strice mila și așezarea aceasta, ce mai vârtos să aibă a-i miluî și cărțile să le întărească, pentru a sa vecinica pomenire. Iară cine s'ar ispiti să surpe această milă și întăritura, acela să fie neertat și blăstămat de Dumnedzău și de Maica Precista, și să fie legat și afurisit de 318 oțpi den cetate Nichei, și de toți sfinții, precum le scriu cărțile cu blăstăm, și dela alți răpăosați și luminați domni de demultu. Într'altu chip să nu fie. Aceasta scriem. U Ias, vă leat 7219 (1710), Dechemvrie 18.

(ss) Dimitrie K. voevoda. L. S.

Axintie uricar.

II.

Cântecul lui Brâncoveanu la 1809.

În *Convorbiri literare* tom. XLII, anul 1908, p. 12, am descris manuscriptul românesc 3078 al Academiei Române. Acest volum, scris la 1809, formează o mică bibliotecă de mână, cu un cuprins destul de variat, a unui cărturar din acel timp, și din această cauză este un prețios document cultural.

Am reprodus atunci în *Convorbiri* din acel manuscript cântecul vitejesc al lui Doncilă într'o redacțiune deosebită de cele cunoscute din culegerile de poezie populară dela Alecsandri încoace și am dat câteva elemente pentru un studiu comparativ de literatură populară româno-balcanică.

Tot în acel manuscript și îndată după Doncilă, care ocupă locul întâi, se află *cântecul lui Ștefan-Vodă cu a lui Constantin-Vodă, când l-au tăiat împăratul împreună cu cinci beizadele a lui*. Este povestirea sfârșitului tragic a lui Brâncoveanu la 1714, povestire în versuri slabe, scrisă fără îndoială de un cărturar din acei ani sguduți de grozăvia care a pus capăt celei mai lungi și uneia din cele mai strălucite domnii ale Țării Românești.

Redacțiunea scrisă la 1809 se deosebește mult de cea publicată de Alecsandri și culeasă pentru dânsul din gura unui cântăreț necunoscut, nu se știe nici de cine, nici când, nici unde. În această redacțiune se învinuiește deadreptul Ștefan Cantacuzino, nepotul și urmașul în domnie al lui Brâncoveanu, fiul stolnicului Constantin, că a pus la cale mazilirea și uciderea lui Brâncoveanu și a familiei lui.

Publicăm aici acest cântec, înlăturând greșelile evidente de copist, adăogând între < > ceea ce lipsește și arătând în note subliniare celelalte greșeli îndreptate din text.

CÂNTECUL

**lui Ștefan-Vodă cu a lui Constantin-Vodă, când l-au tăiat
împăratul împreună cu cinci beizadele a lui.**

O pricină minunată
Auzită 'n lume toată,
Auzită din vecie
Precum și la carte serie,

- 5 Cuvântul cel tipărit
 Care este-adevărit,
 Că¹ lumea-i înșelătoare,
 Ca visul amăgitoare.
 Defaimă și amăgește
- 10 Și tot așa îi grăbește
 Pre crai, pre împărați mari
 Și pre cei ce sânt mai tari.
 De vorbesc de avuție
 Ei să țin în sumeție,
- 15 Ca când n'ar avea nici moarte,
 Și 'ntr'un ceas le lasă toate,
 Precum iacă² am văzut
 Pre Costantin ce-au domnit
 În ani doaozeci și șasă,
- 20 Bine să 'nrădăcinasă.
 Dușmanii l-au 'npresurat
 Și din scaun l-au sculat,
 Din scaun din București.
 Ia să șezi și să prăvești
- 25 De-acest tare 'nbogățit
 La ce sfârșit au venit,
 Că a țării împărat
 Un agă mare au mânat,
 Și 'ndată ce au venit
- 30 Fără vesti l-au lovit,
 Și îi spune cu urgie
 Cuvinte de mazâlie.
 Pre boeri tare că-i strigă
 Toți la dânsul să se strângă,
- 35 Ca fermanul să cetească
 Și porunca să 'mplinească.
 Când fermanul cetea
 Toți boerii că plângea,
 Iar el dacă auzia
- 40 Din spătărie eșia
 Și cu doamna că plângea

¹ ms. cumcă. ² iaste

Fără a se mângăia.

Iar cuonii cu glas mare

Cu guri fără încetare:

45 „— Oh, prea dulce primăvară,
Cum ne scot Turcii din țară
Și ne duc în grea urgie
La pedeapsă și robie“.

Acest foc ce să gătește

50 Nu spre bine să sfârșește.

Deci o lună au trecut

Imbrohorul¹ au venit

Trimis dela 'mpărăție

Cu mai mare volnicie.

55 Și ei amândoi au zis

De toți boerii s'au strâns:

— Toți boerii ca să vie

Dintre ei domn să le pue.

Și cu toți au judecat,

60 Pre Ștefan l-au 'ncoronat,

În scaun l-au așezat

Și multe tunuri au dat.

Deci boerii să strângea,

Mare alaî că-i făcea,

65 Cu plecare să 'nchină

Și de bine-l cuvântă.

Deci de acolo eșia,

La Costantin că mergea,

Cu glas mare că plângea

70 Și din gur' așa zicea:

„— Ne rugăm să² ne ertați,

Că nu sântem vinovați,

Mulțemim de boerie

Și de alta avuție.“

El atunce lăcrămă

Și cu glas mare strigă:

„— Să fiți de mine ertați,

De Dumnezeu judecați,

¹ ms. Limbriorul. ² ms. ca să.

- Că eu văd că sânt rob
 80 Și despre voi sânt vândut.“
 După ce vorba sfârșiă,
 De acolo că eșiă,
 La Ștefan-Vodă mergeă
 Și cu lacrimi că-i ziceă:
 85 „—Dacă Ț-au fost de domnie,
 De ce nu mi-ai spus tu mie,
 <Ca> să Ț-o fi dăruit,
 Cu pace să fi domnit.
 De Domnul nu te-ai temut,
 90 Tiranului m'ai vândut.
 Să știi, nu va zăbovi,
 Dumnezeu îți va plăti.“
 Și după ce l-au mustrat
 Afară că au eșit.
 95 Iară aga poroncisă
 Tot orașul să strânsăsă,
 Alai mare i-au făcut
 Și din curte l-au pornit.
 Când pe poartă eșiă,
 100 Tot orașul să strângeă,
 Cu glas mare că plângeă
 Și din gură așa ziceă:
 „— Domnul să te izbăvască,
 Cu pace să te păzască,
 105 Să scapi de-aceasta urgie,
 Să fi iarăș în domnie,
 Că bine ne-ai fost domnit
 Și cu pace ne-ai hrănit.“
 Iară vodă lăcrămă,
 110 Cătră țară să 'nehină,
 Cu glas mare că ohtă,
 Ziua bună că-și luă,
 De acolo purcedeă,
 În Giurgiu că ajungeă.
 115 Acolo au zăbovit
 Până Paștele-au făcut.

- Dacă trecu ¹ Dunărea,
Turcii mult să veseleă.
În Taregrad cum l-au dus ²
120 Ei îndată l-au ³ închis.
Atunce vreme ş-au găsit,
La 'mpăratul l-au pârit,
Şi el mânios fiind,
Aşa au poruncit:
125 Toată vara l-au ținut
La 'nchisoare pedepsit,
Iar într'o zi mai pre urmă
Şi viața i să curmă.
Şi i-au adus în grădină
130 Ca să-i primble împreună,
Prin grădină 'mpărătească,
Ca 'mpăratul să-i privească.
Costantin să preumblă
Şi cu plângere strigă:
135 „— Ah, păgâne și spurcate,
Căci ne tai fără dreptate.
Cu ce-ți sântem vinovați
De perim nejudecați?
Măcar să-ți fiu vinovat,
140 Dar copiii ce-au stricat?
Foc din cer să să sloboază
Pre voi pagâni să vă arză,
Cu sabie îngerească
Pre toți să vă prăpădească!“
145 Beizadelile plângea
Şi la tatăl său mergea
Înnainte ⁴ 'ngenunchea
Şi din gură așa zicea:
„— Ah, ah, <dragă> tăculiță,
150 Ce să facem, măiculiță,
Că vom să ne pristăvim ⁵
Şi de lume ne lipsim“.
Şi iară 'n taină grăia

¹ ms. trecură ² ms. adus ³ ms. i-au ⁴ înaintea lui ⁵ proslăvim.

- Tatâne-său și zicea:
- 155 „— Lasă-ne¹ să ne turcim,
Ca zilele să lungim“.
Vodă dulce-i sărută
Și din gură așa strigă:
- „— Nu vă, fiilor, spăriați,
- 160 Ci pre Dumnezeu rugați
Și strigați toți cu tărie
Și cu glas de bucurie:
Puțină durere-om² lua
Și în raiu că vom intra“.
- 165 Atunci ceasul au sosît
Și porunca au venit,
Covorul au așternut
Și pre rând că i-au tăiat,
Cu alai că i-au luat,
- 170 În mare i-au aruncat.
Doamna dacă au văzut
Îndată au nebunit,
La trei zile s'au trezit
Și cu lacrimi au grăit:
- 175 „— Ah, păhar ce l-am băut,
Tot trupul mi-au amorțit,
Câți în lume s'or³ află
De aceasta s'or miera,
Cum acum în Țaregrad
- 180 Tatăl cu cinci fi s'au tăiat
Și toți într'un ceas de zi,
În veci să vor pomeni.
Videți, lume' ce bogată
Cumu-i întru tot deșartă,
- 185 Cât ne pare că-i mai plină
Si 'ntru toate îi nebună.
Câți cu ea să vor uni
Rele a obicinui,
De nu să vor pocăi,
- 190 Toți în iad să vor munci“.

¹ ms. lasă-nă ² am ³ să vor.

III.

O publicație de documente istorice plănuită la 1856.

D-l Barbu Bellio (Belu), dorind să asigure buna păstrare a hârtiilor vechi de tot felul, precum și a mai multor icoane și cruci rămase dela părintele său, le-a dăruit Academiei Române.

Intre hârtiile dăruite se află trei cari privesc punerea la cale a unei publicații de „*documente trebuincioase la istoria Românilor*“, publicație pe care aveă să o facă răposatul E. Grant, părintele cunoscuților frați cu acest nume, în anii 1856—1857.

Intâiul act este scris în limbile română și franceză la 7/19 Dechemvrie 1856. Prin el se asociază șasesprezece bărbați din cele mai de frunte familii boerești ale Țerii Românești din acel timp, spre a deschide o subscripție cu care să se grăbească lucrarea. Colecta o încep chiar subscriitorii, dând 598 galbeni = 7027, 50 lei.

Al doilea act este lista de „subscripție“ cu titlu tipărit în limbile română și franceză. Sunt subscribe pe această listă cincisprezece exemplare.

Al treilea act este scrisoarea asociaților către mitropolitul Nifon, cerându-i să încurajeze „această întreprindere, contribuind cu ce veți chibzui, spre înlesnirea unei asemenea publicații destinată a da rezultatele cele mai folositoare pentru țară“.

Publicația plănuită nu s'a făcut. Ce erau acele documente? Ce s'a făcut cu sumele subscribe? Nu se știe. Dacă ar mai fi astăzi cineva care să știe, ar fi bine să spună.

Alegerile pentru Divanurile ad-hoc, Adunările eșite din ele și frământările cari au sguduit adânc țara întreagă până la îndoita alegere a lui Cuza-Vodă la 24 Ianuarie 1859, au absorbit toate energiile și toate preocupările, așa încât nimenea nu s'a mai gândit la publicarea de documente istorice.

Tipărim totuși aceste acte care dovedesc că și la 1856 se simția necesitatea cunoașterii documentare a istoriei patriei.

1.

Bucharest à 7/19 Décembre 1856.

Suptiscăliții luând cunoștință de circulara D-lui Grant pentru publicația documentelor trebuincioase

Les soussignés ayant pris connaissance de la circulaire de Mr. Grant pour la publication des do-

la istoria Românilor, încuviințând o asemenea publicație ca folositoare țării, și vrând să se asoțieze prin toate silințele, deschid o subscripție pentru a grăbi lucrarea, încât să se săvârșască cât mai curând. Banii subscripției se vor aduna de subtiscăliții și <vor fi> depuși la d. Hristache Polihroniadi bancherul ca casier. Acești bani se vor întrebuiți pentru adunarea volumelor și a științelor trebuincioase, pentru plata traducțiilor și plata lucrării. Casierul va răspunde sumele sub priimirea de un înscris iscălit de către d. Grant, despre lucrarea priimită sau cumpăratoarea făcută, și în fiecare lună casierul va înfățișa socoteală subt însemnaților, pentru ca și aceștia să o poată supune la cunoștința subscriptorilor. În urmarea însărcinării de mai sus d-l Grant se îndatorează a aduna materialele trebuincioase și să executeze lucrarea încunoștiințată prin această circulară în cel mai scurt soroc.

cuments destinés à servir à l'histoire des Roumains, approuvant une telle publication comme utile au pays et voulant y contribuer par tous leurs efforts, ouvrent une collecte pour accélérer le travail, de manière à ce qu'il soit achevé le plus promptement possible. La collecte sera recueillie par les sous-signés et déposée chez Mr. Christo Polychroniades banquier comme trésorier. Elle sera employée à recueillir les volumes et renseignements nécessaires, à payer des traductions et donner des indemnités de travail. Le trésorier délivrera les sommes sur un bon signé par Mr. Grant contre travail reçu ou acquisition effectuée et chaque mois le trésorier en présentera le compte-rendu aux soussignés pour qu'ils puissent eux-mêmes en faire part aux donateurs. Par suite de l'engagement ci-dessus Mr. Grants' oblige à réunir les matériaux nécessaires et à faire exécuter le travail annoncé par la circulaire dans le plus bref délai.

E. Grant	I. I. Philipesco	Florescu
B. Bellio	Cr. Policroniadi	Ar. Ghica
Charles Falcoyano	A. Chrisoscoleo	G. Crețianu
C. G. Cantacuzino	I. Balatchano	B. Paapa
Georges Ghica	Gr. Philipesco	St. Florescu.
E. D. Gréceano	E. Predescu	

Collecte pour accélérer la publication des documents relatifs à l'histoire des Roumains.

Prince Demetrius Ghica, payé	100 #
Constantin A. Crezzulesco	10 #
C. G. Cantacuzino, plătit la d-nialui Polihroniadi.	50 #
Barbe Bellio, payé	50 #

Charles Falcoyano, plătit .	10 #
Georges Ghica, payé	50 #
Jean Cantacuzène, payé	50 #
I. I. Philippesco.	50 #
Greg. Philippesco, payé .	20 #
Armand Lévy, payé	10 #
Etienne D. Gréceano, payé	25 #
B. Paapa, payé .	15 #
Marie Catargi, payé .	3 #
Ioan Grădişteanu, plătiți	15 #
R. Golescu, plătit .	10 #
Jean L , payé .	10 #
Gr. C. Soutzo, payé .	10 #
I. E. Floresco, payé .	15 #
I. Balatchano, payé .	20 #
A. Chrisoscoleo, payé	15 #
Cr. Policroniadi, payé	25 #
Antonie Arion, plătit .	10 #

Din această listă care însumează galbeni cinci <sute> șaptezeci și trei s'au priimit de mine dela subscripitori galbeni patru sute douăzeci și opt, care bani i-am și dat d-lui casier Polihroniades, iar restul de galbeni una sută patruzeci și cinci rămân de azi înainte a se adună de d. Barbu Belu dela persoanele ce n'au plătit.

Șt. D. Greceanu
1857, Iunie 15, București.

B. Belu. — Am luat și dovada d-lui Polihroniadi pentru priimirea banilor ziși mai sus dela dumniului Greceanu la mine.

C. Cioranu, plătit 10 #

Am plătit c. Barbu Belu galbeni împărătești cincisprezece subscripția mea, și totdeodată i-am dat și cvitanță subtiscălită de d. Grant.

A. Chrisoscoleu,
la 15 Iulie 1857.

2.

SUBSCRIPTIE

la colecția documenturilor
privitoare istoriei Românilor.

Noms des souscripteurs.

Charles Falcoyano. .
Prince Demetrius Ghica
Georges Ghica.
Greg. Philippesco

SOUSCRIPTION

à la collection de documents
pour servir à l'histoire des Roumains.

Nombre d'exemplaires.

1 exemplaire
1 "
1
1

B. Paapa	1 exemplaire
B. Bellio.	1
C. G. Cantacuzino.	2
Jean Cantacuzène	1
I. Balatchano	1
A. Chrisoscoleo	1
Armand Lévy .	1
G. Crețianu	1
Antoine Arion .	1
Charles Jacoleu .	1

3.

Prea Sfinte Părinte,

Din vechime Sfinții Părinți Mitropoliți ai Poporului Român au fost întotdeauna în fruntea tuturor întreprinderilor naționale de folos obștesc. Subtiscăliții membri ai comitetului ce s'a întocmit în capitală pentru publicarea în limba franceză a tuturor documentelor atingătoare de istoria patriei noastre, plini de încredere în sentimentele generoase ce vă caracterizează, venim cu respect a vă ruga să binevoiți, ca Român, să încurajați această întreprindere contribuind cu aceea ce veți chibzui, spre înlesnirea unei asemenea publicații, destinată a da rezultatele cele mai folositoare pentru țară. Totdeodată vă alăturăm cu onoare pe lângă aceasta prospectul ce s'a tipărit, spre a lua o mai temeinică cunoștință despre scopul aceștii întreprinderi, precum și o listă de subscripție.

I. E. Florescu	I. I. Philipescu
Scarlat Fălcoianu	Ar. Ghica
E. Predescu	G. Crețianu
Ștefan D. Greceanu	St. Florescu
Ioan Balăceanu	B. Belu

Februarie 5, 1857.

Eminenții Sale Părintelui Mitropolit Nifon al Ungrovlahii și Cavaler al mai multor ordine împărătești.

Adaos de I. Bogdan.

Intrebând pe d. Paul Greceanu, fiul răposatului Ștefan D. Greceanu, dacă în bogata arhivă lăsată de tatăl d-sale se găsește ceva relativ la societatea dela 1856, d-sa a binevoit să-mi comunice câteva corespondențe din 1857 și 1858, din care se vede că tatăl d-sale eră într'adevăr secretarul societății și că puneă multă râvnă ca să ducă la bun sfârșit întreprinderea literară la care se făcuse părtaș. Cu toate acestea ea n'a izbutit.

Intre cauzele neizbândei trebuie să punem, cred, nu numai frământările ce au precedat îndoita alegere a lui Cuza-Vodă, ci și lipsa de pregătire științifică a întreprinzătorilor și lipsa de interes a contemporanilor pentru astfel de publicații.

Iată ce zice d. p. „Teodor Brătianu din orașul Pitești“ într'o scrisoare dela 26 Februarie 1857 către Ștefan D. Greceanu:

„Domnul meu, După primirea adresei d-lor membri ai comitetului însărcinat cu publicarea în limba franceză a documentelor privitoare la istoria Românilor, subtitulul m'am convins îndestul de folosul ce țara noastră ar trage dintr'o asemenea întreprindere, cu care intenție și recomandând lista prenumerației la cei ce am socotit că vor avea dorință a îmbrățișa această cauză, dar din nenorocire n'am putut reuși. Prin urmare, cu părere de rău înapoez Dv. lista prenumerației cu singura-mi iscălitură pentru un exemplar și cu prospectele ce mi s'au trimis. Totodată trimit și banii, zece galbeni, și mă rog ca de primire să fiu onorat cu răspuns. Sânt a D-tale plecată slugă Teodor Brătianu“¹.

Din aceleași acte se vede că înainte de Iunie 1858 casierul E. Grant publicase în ziarul „Românul“ o declarație despre „înțetarea cu desăvârșire“ a întreprinderii de publicare a documentelor istorice în traducere franceză, căci la 20 Iunie acelaș an șase abonați din Târgul-Jiului, care la 11 Martie 1857 își plățiseră abonamentul de câte 10 galbeni fiecare, cer dela Ștefan Greceanu, prin mijlocirea Administrației județului Gorj, să le înapoeze acești bani, deoarece publicația nu se mai face. Administrația trimete lui Ștefan Greceanu în aceeaș zi o adresă în acest sens. Cei șase abonați erau: Gh. Gh. Magheru, Ioan Zamfir Broșteanu, Dimitrie C. Frumușanu, Ștefan C. Frumușanu, Grigorie A. Frumușanu și Costandin C. Săvoiu. Interesant e că pe scrisoarea Administrației dela 11 Martie 1857 pecetea este cea dela 1831 cu legenda chirilică „Ocârmuirea județului Gorjului“, iar pe cea dela 20 Iunie 1858 pecetea e fără dată și cu legenda în litere latine: „Administrați(a districtului Gorj, principa)tul României“.

Intre actele d-lui Paul Greceanu mai sunt două corespondențe dela 1 și 25 Aprilie 1857 referitoare la plăți de abonament și o scrisoare din 15 Fevr. 1857 a tatălui d-sale către un membru al familiei Donici din Iași (trimeasă prin Iancu Const. Bălăceanu), în care aducându-i aminte de vechea lor prietenie, Greceanu îndeamnă pe Donici să răspundă la apelul lui Bălăceanu, făcut în numele comitetului din București către compatrioții moldoveni, de a sprijini și dânsii „publicarea în limba franceză a documentelor istoriei noastre“. Greceanu îl mai înștiință pe Donici că este secretarul aceluși comitet. Cum a răspuns Donici, nu știm.

¹ Până la cuvântul „răspuns“ cu alfabetul mixt chirilic-latin, restul cu chirilică curată.

INDICE DE NUME PROPRII

- Abăzești (familie) 276.
Aftănașie (fiul lui Grigorașco Hreapco) 145. 147.
— egumen 271. 274.
— Frețe 256.
Agapia (mănăstire) 219. 220. 253.
Albania 110. 112. 116. 138.
Albotă Gheorghe căpitan 182.
— Sandu 181 n. 1.
Albul părcalab de Neamț 140. 142. 144. 146. 148.
Aldea medelnicer 193.
Alexandrel-vodă 113. 121.
Alexandru (fiu al lui Ștefan cel Mare) 122. 128.
— cel Bun 167. 208.
— (domn al Țerii Românești) 126.
— voevod 124. 125.
Ali-Pașa mare vizir 301.
Almaș (părau) 246. 251.
Amiras Alexandru 207. 208.
Anăstasie egumen 253.
Anaximen din Lampsacos comite o plăzmuire pentru a se răzbuna 34.
Anghelina (soția lui Demian vornicul) 211.
Anisia (soția lui Vasile Corlat) 211.
Antești țin. Suceava 182 n. 5. 183.
Antim călugăr 226.
Antimia (soția lui Cârștian logofățul) 211.
Arapu Constantin 213 n. 7.
— Gheorghe mare șetrar 213 n. 7.
Arapu Ștefan 213 n. 8.
Ardeal 208.
Areni 178.
Arie 150. 151.
Arion Anton 317. 318.
Aristotel (filosoful) 170. 180.
Aron-vodă 196. 200. 206-210.
Atena 170.
Atenieni 180.
Axentie 133.
Axinte Uricarul 200. 203-205 n. 1. 307 308.
Baba Ioana 269.
Bacău (târg) 249.
— (ținut) 122.
Bachlovia (=Hârlău) 282.
Bădeuți țin. Suceava 259.
Băeșești țin. Suceava 240.
Băhneni țin. Suceava 242.
Baia (târg) 195. 232. 239. 246.
Băiceni (vie) țin. Roman 254.
Băilești țin. Tutova 271.
Băiseanul fost vornic 181 n. 4.
Balaban 198.
Bălăceanu I. 316. 318. 319.
Bălăceni țin. Suceava 277.
Balcăuți țin. Suceava 222.
Băleanu Gheorghe mare ban 211.
— Ivașcu părcalab 211. 212.
Băleni (familie) 211.
Balinți țin. Dorohoiu 232. 234.
Ballassa Sigismund căpitanul, sol

- al regelui Ferdinand I al Ungariei în Moldova, 283.
- Băloșeni țin. Neamț 255.
- Băloșești țin. Neamț 253.
- Balosinești țin. Neamț 183.
- Bălșe Ionașco vornic 193.
- Bălțați țin. Cărligătura 230. 231.
- Bălțești (sau Blățești) 231.
- Bărboși țin. Covurlui 246.
- Bărbulescu Ilie despre fonetizmul textelor române 26 n. 2.
- Bărghinești 237.
- Bariț despre fonetizmul textelor române 26 n. 2.
- Bărlad (târg) 227. 259. 272.
- Bărlădeanu Solomon 184.
- Barvitiu 296.
- Basaraba cel Tânăr 111.
- Basarabia 131.
- Bașeu (râu) 222.
- Băthory Sigismund principe al Transilvaniei 293.
- Beciu v. Viena.
- Bekker Im., importanța edițiunilor sale critice 47.
- Belgrad (Nandoralba) 287.
- Bellio (Belu) Barbu 315.
- Berehoești 186 și n. 3.
- Bergler face prima ediție critică în Principate 75 n. 3.
- Bernheim E. despre nevoia pregătirii 8 n. 2; greșelile lui de metodă 92 n. 1. 93 n. 2.
- Berzunțu 267.
- (mănăstire) 220. 267.
- Bianu I. reproduce cu cursive literile scrise cu roșu în mss 79 n. 2.
- Bicaz 258.
- Bihor (Bihorensis comitatus) 292.
- Bisericanî (mănăstire) 220. 256.
- Bistrița 247.
- (mănăstire în Moldova) 104.
- (mănăstire în Țara Românească) 115.
- (râu) 149. 151. 233. 237. 246.
- Blass F. întrebuințează greșit paren-teza 74.
- Bob Ioan episcopul 209.
- Böckh A. despre emendatorii îndrăzneți 58-59; despre spiritul critic al lui Bentley 59.
- Bocșani (Bucșani) țin. Soroca 145. 147.
- Bocskai (Șt.) 291. 295.
- Bodea spătar 140. 141. 143. 144. 146. 148.
- Bogdan hatmanul 187.
- I. despre corespondența dintre Ștefan cel Mare și Patriarhul Ohridei 35-36. 106-122. 136-138; desparte indicele de nume de persoane de cel de nume geografice 85.
- Orbul 127.
- Vlad (fiu al lui Ștefan cel Mare) 128. 129. 154. 156. 158. 160.
- Bogdana țin. Bacău 249. 250.
- (mănăstire) 220. 249.
- Bogdănești țin. Suceava 246. 247.
- Bogoslovul țin. Suceava 246. 247.
- Boholin (râu) 194.
- Boiștea țin. Neamț 263.
- Bolata (baltă) țin. Iași 256.
- Boldur 154.
- Costache complice la plâzmuirea croniceii lui Pseudo-Clănău 34-35.
- vornic 149. 151. 156. 158. 160.
- Borlești țin. Suceava 246.
- Botanul (Boteanul) 250.
- Botășanca 261.
- Botășeni țin. Suceava 222.
- Botășina țin. Suceava 260.
- Boțăști țin. Neamț 246.
- Botești (seliște) țin. Suceava 233.
- Botna (apă) 142. 144.
- Botoșani (ocol) 219. 222. 224. 226-228. 235. 236. 259-261.
- (târg) 227-229. 243. 245. 278.
- Bourii 233.
- Braescu Ștefan 212.
- Braești (familie) 211.
- Brăila 204 n. 1.
- Brâncoveanu Constantin 298. 299.
- Brănești țin. Hârlău 240.
- Braniștile 233.
- Brașov (Brasso) 206. 287.

- Brătești țin. Roman 263.
 Brătianu Teodor 319.
 Brătinești ocolul Botoșanilor 222. 227. 228.
 Bratul 128. 149. 151.
 Brătuliți țin. Neamț 263.
 Brichești (=Birchișești?) țin. Suceava 229. 231.
 Brihăești (Brehuești) țin. Botoșani 237. 239.
 Broșteanu I. Z. 319.
 Buceciu 174.
 București 206.
 — biserica Tuturor Sfinților 206.
 — țin. Suceava 233.
 Buda 176. 287.
 Budzați țin. Neamț 242.
 Bugeac 177. 186.
 Buhtea 140. 142. 144. 146. 148.
 Buhuș Sandu hatmanul 185. 193-196. 210.
 Bujorul (părău) 155.
 Bulbucani 250.
 Bulgari 115.
 Bulgaria 115. 116. 121.
 Bușmei (apă) 149. 151. 152.
- Căcăceni (seliște) țin. Suceava 233.
 Calaturele v. Curătura.
 Calga sultan tătăresc 194.
 ălin (Calin) 116. 119.
 — proin egumen 255.
 Calist episcop de Roman 111.
 Calistru egumen 232.
 Călnău (sau Clănău) spătarul 130. 150. 151. Pseudo-Clănău 34. 35.
 Calul 258.
 Camânca țin. Suceava 222.
 Camenița 174. 175. 180. 190. 192.
 Cămpulung (ținut) 178.
 Cămpulungeni 226.
 Cantacuzino Constantin (fiul lui Ștefan-vodă) 303.
 — Constantin stolnicul 298. 299.
 — C. G. 316. 318.
 — Dumitrașcu-vodă 166. 175. 181. 185-187. 189-199. 201. 212. 214.
- Cantacuzino Ilie 213.
 — Ioan 317. 318.
 — Mihail banul 208.
 — Mihail spătarul 203. 298. 299.
 — Rudolf (fiul lui Ștefan-vodă) 303.
 — Șerban-vodă 166. 175-177. 180. 297.
 — Ștefan-vodă 299-303.
- Cantemir Antioh-vodă 178. 188-190.
 — Constantin-vodă 166. 169. 177. 178. 180. 181. 184. 187. 189. 190. 197. 212. 213.
 — Dimitrie-vodă 165. 180. 204 n. 1. 306-308; se plânge contra copiștilor 16.
- Caplan pașa 193.
 Capșa (poiană) țin. Neamț 256. 258.
 Caraca diac 122. 124. 125.
 Cărăiman căpitanul 193.
 Cara-Mustafa-pașa vizirul 175. 176.
 Carapușceni țin. Hotin 183.
 Cărje (Cărjovici) Șandru (pisar) 130. 158. 160.
 Cărligătura (ținut) 184.
 Carloviț 190.
 Carol (fratele împăratului Ferdinand I) 288.
 Carpenul (apă) 149. 151.
 Cărpinișul (deal) 152.
 Cărstian logofătul 211.
 Cașovia 293. 294.
 Castoria 115.
 Castriotul Gheorghe comisul 115.
 Catargi Maria 317.
 Catharina contesă de Colyer 303.
 Ceaulești 255.
 Cenad (Csanád) 292.
 Cernat 140. 141.
 Cernăuți (târg) 226. 239.
 — (ținut) 174. 178.
 Cetatea Albă 133.
 Cetatea de Piatră (Kövár) 292. 295.
 Cetățuia (deal) 156.
 Cetereni țin. Cărligătura 183.
 Chelsia (mama Anghelini soția lui Demian vornicul) 211.
 Chigheciu (codru) 194.
 Chinetti Giovanni Battista 301-305.

- Chior Husain paşa 194.
 Chipereşti ţin. Iaşi 254.
 Chiriac călugăr 259.
 Chrisoscolev A. 316. 317.
 Cicero despre greşelile copiştilor 13.
 Cinci Câni (selişte) ţin. Covurlui 237.
 Ciocărlie 132. 140. 141. 143. 144. 146. 148.
 Ciofrăteşti 267.
 Ciogole (răpă) 155.
 — (vale) 153.
 Cioranu C. 317.
 Ciortorovski (sau Ciortoroschi) 128. 158. 160.
 Cirepcăuţi ţin. Suceava 237.
 Ciudiiul ţin. Suceava 223.
 Ciuhur (râu) 254.
 Ciure Ioan Nicolae diac domnesc 157.
 Civitas Nova Austriae (Neustadt) 283.
 Clănău v. Călnău.
 Clein Samoil 208. 209.
 Climăuţi ţin. Suceava 222.
 Cluj (Colosvar) 287.
 Coda (Coadă) vornicul 287.
 Cogălnic (apă) 139. 140.
 Cogălniceanu ca editor de texte 77.
 Cojoci 233. 234.
 Colibani ţin. Tutova 272.
 Colibi (vale) 156.
 Colyer Giacomo conte, ambasador al Olandei la Poartă, 299. 301-304.
 Comarna ţin. Iaşi 253. 254.
 Coniuh (cetate) 117. 118.
 Constantin diac 123.
 Constantinopol (oraş) 110. 112. 117. 121. 138. 185. 192. 193. 201. 297.
 — (patriarhie) 109. 112 n. 3.
 Contăş slugerul 193.
 Coraducius Rudolfus 296.
 Coriatovici Iurg 104.
 Corlat Pascal 211-213.
 — Vasile 211.
 Cornaciul (poiană) 276.
 Cornilă 228.
 Cornul (poiană) ţin. Neamţ 256. 258.
 — Băcului 237.
 Costachi Lupul vornic 202. 204 n. 1.
 Costăna ţin. Suceava 274.
 Costeşti ocolul Botoşanilor 259. 261.
 Costin Miron 165. 166. 168. 173. 183. 185. 191. 192. 195-202. 205. 207-210.
 — Nicolae 165. 179. 188. 191. 196-199. 201. 204-210. 213.
 — Velicico 195. 197.
 Costineşti (familie) 260.
 Costini (sat) 276.
 Coşula (mănăstire) 220. 276.
 Cotova ţin. Soroca 242.
 Cozmeşti ţin. Lăpuşna 263. 265.
 Cozmin ţin. Cernăuţi 223.
 Cracău (părau) 242. 246. 251.
 Crăciuneşti 231.
 Crăiniceşti ţin. Suceava 259. 261.
 Crâm (Crimeia) 194.
 Creţeanu G. 316. 318.
 Creţulescu Const. A. 316.
 — Matei 206.
 Crişincăuţi (Crişcăuţi) ţin. Soroca 242.
 Croia 117
 Cruce (vii) ţin. Putna 235. 269.
 — (poiană) 233. 234.
 Crupenschi Pahomie egumen 276.
 Csaky 297. — Ladislau 298.
 Cuciur ţin. Cernăuţi 222. 224. 225.
 Cujeju (târgul Pietrii) 256.
 Cuninskii hatman căzăcesc 177.
 Cupăreşti (familie) 166. 177. 178. 180.
 Cupca ţin. Suceava 222. 223.
 Cupceşti 256.
 Cupcici v. Mihail.
 Curătura (Calaturele) 146. 148 şi n. 5.
 Curiacii (Curiecii) 153. 155.
 Cuza Ioan spătar 154. 157.
 Dabija Istratie-vodă 165. 168. 169. 173. 180. 184. 197. 199. 200. 210.
 Dacia Mediterranea,—Ripensis 115.
 Daltaban paşa, seraschier de Obluciţa, 187.
 Damaschin călugăr 225. 226. 229.
 Dămian (fiul Nastasiei sora lui Rusanovschie Dumitraşcu) 211 n. 4.
 Dăna 116. 119.

- Dănăilă (tatăl Anghelini soția lui Demian vornicul) 211.
 Daniil călugăr 123.
 — egumen 251.
 Daponte se plânge contra copiștilor 16 n. 2.
 Dardania 115.
 Davida țin. Orheiu 235. 236.
 Debrici 159.
 Dediul spătar 202.
 Deeni (seliște) țin. Iași 256. 258.
 Demian Safta (soția lui Gheorghe Frățița comisul) 213.
 — Vasile cronicarul 165. 166. 178. 210-214.
 — vornicul 211.
 Dereneu țin. Orheiu 222. 263.
 Dereptul v. Dreptul.
 Dersca țin. Suceava 240.
 Diichiti Constantin vătaf 299. 301-304.
 Dima 149. 151. — părcalab de Neamț 150. 151. v. Duma.
 Dimache Niculache spătar 154. 157.
 Dindorf W., importanța edițiilor sale critice 47.
 Dionisie călugăr 255. v. Eclisiarhul.
 Dirling ambasador austriac la Constantinopol 305.
 Dobrețki Arsenie 182 n. 2.
 Dobrovăț (mănăstire) 182. 217.
 Domnești țin. Putna 176. 180. 186.
 Donici 319. — Nicolae logofăt 188 n. 2.
 Dorna țin. Suceava 235. 236.
 Dorohoiu (târg) 211.
 — (ținut) 174.
 Dorosenco hatman căzăcesc 174.
 Doroteiu arhiepiscop de Ohrida 105-117. 120. 121. 136. 137. 160.
 Drăgoești țin. Suceava 232.
 Dragomir Oțel 128 n. 2.
 Dragomirna (mănăstire) 263.
 Drăgănești țin. Neamț 242.
 — țin. Suceava 242. 259.
 Dragoș părcalab de Neamț 129. 150. 151.
 — vodă 205. 207. 208 n. 3. 209.
 Dragotă Candachia (soția lui Irimia Murguleț) 182 n. 2. 183.
 — Tăutulovici 130.
 Dragotă Toader vornic 182. 183.
 Dreptul (Dereptul) (apă) 149. 151. 152.
 Drinapol (Turcia) 287.
 Drinov Marin 109. 113.
 Drumul Căușanilor 142. 143.
 — lui Cocârțală 153. 158. 159.
 — Neamțului 149. 151.
 Dubău Dumitrașcu 182.
 — Dumitru hatman 181.
 — Ghelafie (în mirenii: Vasile) 181. 182.
 — hotnog 181.
 — Maria. (soția lui Isac Mironescu) 182.
 — Marica (Măricuța) 183.
 — Teodosie 165-169. 171. 173. 178. 179-191. 198-200. 206. 210. 211. 214.
 — Tofana (soția lui Gheorghe Albotă căpitanul) 181 n. 1. 182.
 — Vasile v. Ghelafie.
 Duca Constantin-vodă 187. 190.
 — Gheorghe-vodă 168. 173-176. 180. 181. 184-186. 190. 197. 198. 211. 212. 214. 297.
 Duma 135.
 — părcalab 154. 156. 158. 160.
 — părcalab de Neamț 129.
 — staroste de Hotin 140-142. 144. 146. 148. v. Dima.
 Dumbrăvița țin. Suceava 263. 265.
 Dumisnicul 265.
 Dumitrașcu Ceaurul mare logofăt 187.
 Dumitru diacul 109. 116-119.
 Dumșa postelnicul 158. 160.
 Dunărea 121. 122. 176.
 Dunod Antidius 298.
 Echim părcalab 188.
 Eclisiarhul Dionisie, copiile lui nu merită încredere 16.
 Elan (râu) 153. 158. 159.
 Eminescu a lăsat trei variante după aceeaș poezie 19 n. 1.
 Enăchiuță 223.
 Engel Joh. Chr. 209.
 Eroftiiu egumen 222.
 Evloghie Gheorghie dascăl 150. 154.
 Ezechiel călugăr 265. 266.

- Făcăuții (Făcuții) țin. Hârlău 237 și n. 4.
 Făgăraș 291.
 Fălciu (ținut) 178. 194.
 Fălcoianu Sc. 316-318.
 Fălțiceni țin. Suceava 229. 232.
 Fântâna (Fântâna Mare) jud. Suceava 243 n. 2.
 — Împutită 153.
 — Mogăi 153. 155. 158. 159.
 — Oiei 155.
 Faraoni 228. — țin. Bacău 260-262.
 Fărcașa (părău) 149. 151. 152.
 Fejér G. 289.
 Ferdinand I împăratul 282-286.
 — III împăratul 113.
 Feredeni (Feredieni) țin. Hârlău 240.
 Ferești (seliște) țin. Tutova 271.
 Fete 135. — dela Cetatea Nouă 140-142. 144.
 Fiera (servitor al lui Ștefan-vodă Cantacuzino) 300.
 Filipescu Grig. 317.
 — I. I. 316-318.
 Filipide D. se plânge contra editorului său 16 n. 2; indus în eroare de o interpolațiune 21 n.
 Fischer Iacob sol al Ungariei în Moldova 284. 285.
 Florescu Șt. 316-318.
 Florești țin. Tutova 271.
 — (mănăstire) 220. 271.
 Fotino Dionisie 208.
 Frasăni 233.
 Frătăuți țin. Suceava 222.
 Frățița Gheorghe comisul 213 n. 7.
 — Sanda (soția lui Gheorghe Arapu mare șetrar) 213 n. 7.
 Frumoasa 222. 225.
 Frumușeanu Dim. Const.—Grig. A. — Șt. R. 319.
 Frumușeni 231.
 Frunteș 150. 151. — stolnic 154. 156. 158. 160.
 Fuzivca 139. 140.
 Gafița (sora Anghelini soția lui Demian vornicul) 211 n. 5.
 Galata (mănăstire) 188.
 Galați 193-195. 204 n. 1. 246.
 Galen se plânge contra editorilor 13.
 Ganea căpitanul 139. 140.
 Gangur 141. 142. 144. — dela Orhei 140-144.
 Gârbești țin. Vaslui 183.
 Găurana țin. Bacău 249.
 Gavriil arhiepiscop de Ohrida 113.
 Gavril (fratele Anghelini soția lui Demian vornicul) 211 n. 5.
 Gavriliță vornicul 137.
 Geamăna 135. 141-144.
 Gelzer H. 109. 121.
 Germania 297.
 Ghedeon egumen 237. 242.
 — episcop al Romanului 217. 279.
 Gheorghe (Bătrânul) fost logofăt 123. 126.
 — logofețel 206.
 — Șelum 133.
 — vodă-Ștefan 201.
 Gheorghită postelnicul 186.
 Gherasim popa 278.
 Ghica Dimitrie 316. 317.
 — Gheorghe 211. (altul) 316.
 — Ionașco postelnicul 211.
 Ghiculești (familie) 211.
 Gidești țin. Neamț 263.
 Gigșeni țin. Suceava 222.
 Gilău (Gyalu) 291.
 Giry A. despre uniformizarea regulilor aplicate la edițiuni 6.
 Giula (Gyula) 292.
 Giulești țin. Suceava 263. 265.
 Giumănești țin. Neamț 242.
 Giumeni (poiană) 233.
 Giurgești țin. Neamț 263.
 Giurgiulești pe Prut 193.
 Glăvanești 145-148.
 Gligașum Melciula 141. 143.
 Gogâlnic v. Cogâlnic.
 Gogoiu țigan 225.
 Goian părcalab de Chilia 140-144. 146. 148.
 Golescu R. 317.
 Golubinskij E. 109. 121. 122.

- Gorgo 116. 119.
 Goșmani țin. Neamț 253.
 Grădișteanu Ioan 317.
 Grant E. 315. 316. 319.
 Grași țin. Neamț 253.
 Greceanu Șt. D. 316. 317. 319. — ca editor 78.
 Greceni (azi în Basarabia) 222. 227.
 Greci 192. 193.
 — sat în țin. Suceava 222.
 Grigorașco Hreapco 133. v. Aftănasie.
 Grigorovici V. 106-109. 112-115.
 Grumăzești (Grumăzoaie) țin. Fălciu 153. 155. 158. 159.
 Guge țin. Cărligătura 263.
 Gura Homorului 233.
 Gura Văii 256.
 Gurghiu (Görgény) 291.
 Gyalu v. Gilău.
- Hagi Cherei (Gherei) sultan tătareșc 194. 198.
 Hălăuca (deal) 149. 151. 152.
 — (gruiu) 149. 151. 152.
 Hangeri sultan tătareșc 192.
 Harencov v. Vlaseian.
 Hărlău (târg) 225. 282.
 — (ținut) 174. 194.
 Hărman (sau Hărman) 128-130. 154. 158. 160. — mare hatman 156.
 Hărmanești țin. Suceava 246.
 Hasdeu pe baza unei interpolațiuni clădește o teorie 21 n.; meritele și scăderile lui ca editor 78-80.
 Hăsnășeni țin. Cărligătura 183. 256.
 Hassan pașa 304.
 Hebreim aga de Rusciuc 301.
 Herța (codru) 186.
 Hiliești țin. Neamț 253.
 Hilioara țin. Neamț 253.
 Hildeiul (fănaț) țin. Bacău 249.
 Hoceni 154. 155. 157. 159. Hotceni țin. Fălciu 105. 128.
 Hodora țin. Roman 274. 275.
 Holda (poiană) țin. Suceava 233. 234.
 Homor (mănăstire) 104. 161. 220. 221. 240.
- Horodiște țin. Orhei 184.
 Horodnic țin. Suceava 219. 235. 236.
 Horwath de Wyngarth Gașpar, sol al Ungariei în Moldova, 283.
 Hotarul lui Tulbure 158. 159.
 Hotceni v. Hoceni.
 Hotin (cetate și târg) 174. 192.
 — (ținut) 174.
 Hrancești țin. Suceava 259.
 Hreapco (Hrupchii) v. Grigorașco.
 Hudici 140. 141. — Iațco 143. 144. 146. 148.
 Hulturoaea (vale) 142. 144.
 Huma (râpă) 155.
 Hurduga (deal) 149. 151. 152.
 Huru, cronica lui 34.
 — Ifrem diac 140. 141.
 Huși (târg) 104. 194.
 Hust (Ungaria) 292.
- Iacobești țin. Suceava 277.
 Iacoveni 276.
 Ianachi Iala sticlar 301. 304.
 Iancu-vodă Sasul 126.
 Iași (oraș) 129. 130. 158. 160. 173. 175. 183. 185-188. 193-195. 201. 203. 204. 217. 223-226. 231. 234-236. 238. 239. 241-246. 248. 251. 253. 255. 258. 261. 262. 265. 266. 269. 271. 273. 275. 278. 308.
 — biserica Sf. Nicolae domnesc 178.
 — târgul de jos 263.
 — ulița Feredeilor 223.
 — (ținut) 174. 194.
- Iațimirschii (Jacimirskij) A. I. 131. 132.
 Iazlovăț (cetate și oraș) 174.
 Iazul cel Mare țin. Orhei 263.
 Ibăneasa (părau) 235.
 Ibănești țin. Dorohoiu 219. 235. 236.
 Ibraim aga 304.
 Ieciu (Wetsch, ung. Maros-vécs) în Transilvania 291. 295.
 Ireceș (Jireček) C. 107. 109. 110. 111. 122.
 Iliăș-vodă (fiul lui Alexandru cel Bun) 208.
 — vodă Alexandru 173. 180. 197. 211.
 Ilișești țin. Suceava 277.
 — (mănăstire) 220. 221. 277.

- Ioan 116. 119. (altul) 135.
 Ioan Caliman Asen (Asan) 104.
 — (fiul lui Gheorghe Șelum) 145. 147.
 — (fiul Nastasiei sora lui Rusanovschie Dumitrașcu) 211 n. 4.
 — (servitor al lui Ștefan - vodă Cantacuzino) 300.
 — (trimis al lui Ștefan-vodă Lăcustă în Ungaria) 282.
 Ion călugăr 229.
 Iordache Toader vistiernic 183. 184 n. 10. 185. 187. 213.
 Iorest călugăr 248.
 Iorga N., cum a procedat la restituirea textelor editate de dânsul 80; critică pe Hasdeu ca editor de texte 80 n.
 Iosif arhiduce, palatin al Ungariei, 298. 299.
 Irimia 150. 151. — părcalab de Neamț 154. 156. 158. 160.
 Isac vistiernic 128. 158. 160. v. Mironescu.
 Isaccea v. Oblucița.
 Isaia călugăr 244. 266.
 — vornic 140-142. 144. 146. 148.
 Isar vâtaf 182 n. 2.
 Istratie logofăt 207.
 Istratie vodă v. Dabija.
 Istvánfi de Kiss-Aszonfalva Nicolae, propalatin al Ungariei, comisar imperial pe lângă Mihai Viteazul, 288-289.
 Itești 276.
 Itrinești țin. Neamț 183.
 Iucșeni țin. Iași 253.
 Iuda 150. 151.
 Iuga 135.
 — postelnic 140. 141. 143. 144. 146. 148.
 — vistiernic 132. 140. 141. 143. 144. 146. 148.
 — vodă 167. 208. 210.
 Iustinian împăratul 121.
 Iustiniana Prima arhiepiscopie 115-120. 136-138.
 Ivan Căpitanul 204 n. 1.
 — Mardarie 133.
 — servitor al lui Ștefan Lăcustă 282.
 Ivanco Rostislavici 104.
 Ivănești țin. Neamț 251.
 — țin. Vaslui 126.
 — (seliște) 272.
 Ivașco Hrincovici 132. 140. 141. 143. 144. 146. 148.
 Izăreni (Ezereni) țin. Roman 274.
 Izvoarele Plopului 233.
 Izvorul (apă) 149. 151. 152.
 — Mustii 149. 151. 152.
 Jacoleu Scarlat 318.
 Jidovi 150. 151.
 Jijia (râu) 276.
 Jora Antiohie hatman 188.
 — Neculai 273.
 Kačanovskij V. 107. 108. 111. 116.
 Kaibel G., ce semne întrebunțează în text 73-74.
 Kastriota Ivan 117. 118.
 Kočubinskij A. A. 131. 132. 135.
 Kogălniceanu ca editor de texte 29 n. 77.
 Königsberg (Silesia) 296.
 Krasna (Ungaria) 292.
 Kratova (Macedonia) 115. 116. 118.
 Krumbacher despre uniformizarea regulilor aplicate la edițiuni 6; contra chiriliceii 27 n.; recomandă editorilor conservatism 28; despre calitățile unui editor de texte 42; apretierea aparatului pozitiv și negativ 66.
 Lămășeni țin. Suceava 212. 213 și n. 7.
 Lăpușna (ținut) 194.
 Larga (vale) 130. 152-160.
 Largul (apă) 149. 151. 152.
 — (munte) 263. 265.
 Lățcani 183 n. 2. 184 n. 7.
 Leonid arhimandrit 108 n. 1.
 Leopold (Leopol) împăratul 176. 298.
 Leși v. Poloni.
 Lévy Armand 317. 318.

- Lewis G. C. despre importanța metodei 7-8.
- Lignești (Lihnești) țin. Dorohoiu 246.
- Lipoveni 246. 248.
- Lișcani (seliște) țin. Roman 256.
- Liubisava (soția lui Dumitru diacul) 116.
- Locurile Sfinte 217.
- Lohan (părau) 156.
- Luca stolnic 140.141.143.144.146.148.
— Arbure portar de Suceava 128. 129. 149-151.
- Lucăcești (seliște) țin. Suceava 233.
- Luciul (baltă) țin. Fălciu 260.
- Lungu (munte) țin. Suceava 233.
- Lupescu Radu logofețel de divan 168.
- M(aa)s despre semnele întrebuințate în text 74.
- Mabillon 103.
- Macarie dechiu de Suceava 240.
— episcop de Roman 123 n.
— mitropolit al Terii Românești (Ungrovlahiei) 110. 111. 137. 138.
- Macedonia secunda 116.
- Mădeiul țin. Suceava 237.
- Mădzănăești (seliște) țin. Suceava 237.
- Mafteiu argat 245.
- Magheru Gh. Gh. 319.
- Mailat Ștefan voevodul Ardealului 280.
- Mălina țin. Covurlui 246.
- Mălini țin. Suceava 237.
- Mamornița țin. Suceava 223.
- Mănăstireni ocolul Botoșanilor 259. 260.
- Măndrești ocolul Botoșanilor 219. 235. 236.
- Mănești 263.
- Manoil Iacoveilo Thepeul 146. 148.
- Maramureș 292.
- Marcăuți țin. Orheiul 184.
- Marco (Xylokarabes) arhiepiscop de Ohrida 117. 118. 120.
— din Efes 112 n. 2.
- Marcu voevod (fiul lui Radu-vodă Paisie) 287.
- Mărdari (poiană) 233.
- Marea de Apus 116.
- Maria (fica lui Cărstian logofățul și soția lui Nacul Murguleț) 211.
- Maria Cristina arhiducesa, soția lui Sigismund Băthory, 291.
- Martin Musteață 139. 140.
- Mărza pârcalab de Cetatea Albă 140-142. 144. 146. 148.
- Mărzea 135.
- Mătcătești țin. Suceava 222.
- Mateiu pisar 150. 151. v. Vlastari.
- Matosgada Nicolae 141. 143.
- Mavrocordat Constantin-vodă 213 n.7. 217. 222.
— Ioan-vodă 204 n. 1.
— Nicolae-vodă 165. 168. 189. 204-206. 208.
- Mediterranea v. Dacia.
- Melchisedec episcopul 107. 111. 122-124.
- Miclescu Anisia 189 n. 3.
— Constantin paharnic 189 n. 3.
— Gavril (I) vornic 189.
— Gavril (II) 189 n. 3.
— Maria 189 n. 3.
- Mihai-vodă Viteazul 288. 289. 295.
- Mihail copist 205 n. 1.
— Cupcici (sau Cupce) 130. 152-155. 157-160.
— ieromonahul 168.
— Oțel 128. 149. 151.
- Mihăilă 152-155. 157. 158. 160.
- Mihălachi slugă 226. 227.
- Milcov (rau) 256.
- Mineuți țin. Suceava 222.
- Mircea cel Bătrân 122.
- Mironescu Isac 182.
- Miroslava țin. Iași 223.
- Misail Călugărul 207.
— egumen 256.
- Mițăști (Micești) țin. Iași 237.
- Mitești țin. Suceava 229. 231.
- Moesia 115.
- Mogoșești țin. Suceava 242.
- Mohammed II sultanul 110. 112. 116. 117. 138.

- Mohammed IV sultanul 174. 175. 192.
 Moise sârdarul 188.
 Moldova 110-113. 122. 136-140. 150. 151.
 154. 156. 158. 160. 166. 168. 169. 171.
 172. 174-179. 183. 185. 187. 189. 190.
 192. 196. 200. 205. 207-210. 217-219.
 283. 284. 288. 291. 293. 297. 308.
 — (râu) 237. 242. 246. 263. 265.
 Moldoveni 121. 195. 199. 218. 280.
 Moldovița țin. Suceava 229.
 — (mănăstire) 219. 220. 229. 253. 260.
 Moldovlahia 206.
 — mitropolie 107. 113. 121.
 Molidvul (poiană) țin. Suceava 233.
 Morona Panaiotachi postelnicul 188.
 Moscva 300.
 Moțca (Moțca) țin. Suceava 242.
 Movilă paharnic (ceașnic) 150. 151.
 154. 156. 158. 160.
 — Moise-vodă 208 n. 3.
 Moxa 115.
 Murad Chiri han tătăresc 176.
 Murguleț Bilușca (soția lui Isac vă-
 taful) 182 n. 2.
 — Ilinca (soția lui Vasile Demian)
 211.
 — Irimia 182.
 — Nacul 211.
 — Nastasia (soția lui Vasile Du-
 bău) 182.
 — Salomia (soția lui Arsenie Do-
 brețki) 182 n. 2.
 Mușat 128.
 Muscali 204 n. 1. 238.
 Musulmani 136. 137.

 Nachiea (râpă) 153 și n. 3.
 Nadasdy Toma sol al Ungariei în
 Moldova 283. 284.
 Nadejdin N. I. 107.
 Naftanail egumen 246.
 Nandoralba v. Belgrad.
 Năsăești (Năsoești) țin. Bacău 267. 268.
 Nastasia (sora lui Dumitrașcu Ru-
 sanovschie) 211 n. 4.
 Neagu comis 140. 141. 143. 144. 146. 148.
 Neamțu (cetate) 149. 151. 178. 183. 195.
 Neamțu (mănăstire) 105. 128. 129. 149.
 151. 152. 220. 242.
 — (munte) 149.
 — (plaiu) 149. 151.
 — (râu) 149. 151. 263.
 — (ținut) 122.
 Nechita văcar 278.
 Neculce Ion 186. 187. 189. 200. 207. 208.
 Negrești țin. Roman 253.
 Negrilă ceașnic 140. 141. 143. 144.
 146. 148.
 — pârcalab de Cetatea Nouă 150.
 151.
 Negrileasa (poiană) 233.
 Nemți 176. 177. 190. 195.
 Nemțșor (apă) 149. 151.
 Netidzii (părâu) 263.
 Niceia (Nicheia) 150. 151. 308.
 Nicodim arhiepiscop al Ohridei 113.
 121.
 — călugăr 253.
 — egumen 263.
 — patriarh de Ipek 112 n. 2. 121.
 Nicolae v. Matosgada.
 Nicorești (vii) 272.
 Nifon dascal 116. 119.
 — mitropolit 315. 318.
 Nil egumen 240.
 Nistru 145. 147. 174. 228.

 Oblucița (=Isaccea) 193. 194.
 Obrojești țin. Putna 256.
 Ochitești 155. 158. 159.
 Ocraia v. Ucraina.
 Odobescu A. reproduce cu roșu lite-
 rile scrise cu chinovar în mss 79 n. 2.
 Odobești 223. 228. 242. 245.
 Oglinzi țin. Neamț 263.
 Ohrida (arhiepiscopie) 107. 111-113.
 121. 122. 167.
 — (biserica catedrală) 109. 116.
 118. 119.
 — (oraș) 110. 115. 116. 121.
 Onești țin. Cărligătura 183.
 Onțani țin. Botoșani 230.
 Opișeni țin. Suceava 229.
 Oradea-Mare 209.

- Orășeni țin. Hârlău 277.
 Orbic țin. Neamț 256.
 Orcidar (Alceadar) 146. 148.
 Orheiu (ținut) 194.
 Orțăști 242.
 Osman-aga casap-bașe 300.
 Ostrița țin. Cernăuți 222-224. 227.
 Ostrogon v. Strigoniu.
 Oțăleni 155.
 Oțel 128 n. 2. 130. v. Mihail.
 — Miedar (Midar) 157. 159.
 — Migdal 152-155.
- Paapa V. 316.
 Pagonia v. Păuna.
 Pahomie 256.
 Paisie stareț al mănăstirii Neamțu și Secu 150.
 Păladi monah 269.
 — Toader mare vornic 186.
 Pângărași țin. Neamț 251.
 — (mănăstire) 220. 251.
 Pânteleiu slugă 227.
 — stoler 225.
 Papebroch 103.
 Părăscani 183 n. 5. 186.
 Părtești 241.
 Părvorote țin. Suceava 229.
 Pășcani țin. Hârlău 184. 185.
 Pașco pârcalab de Chilia 140-142. 144. 146. 148.
 Pătrușeni țin. Iași 249. 250.
 Paul H. despre importanța metodei 8 n. 2.
 Păuna (doamna lui Ștefan-vodă Cantacuzino) 299-305.
 Păușăști țin. Cărligătura 183.
 Pavel Iacobici 157.
 Pecești (Peciștul) țin. Orheiu 105. 139-141.
 Pera (Constantinopol) 299. 302. 303. 305.
 Pereni 139. 140.
 Pergamene di Arborea 33.
 Peșacof translator 106. 108.
 Petrache sau Petrașco stolnicul 123. 126.
- Petrica comis 150. 151. 154. 156. 158. 160.
 — Iachimovici 140-142. 144. 146. 148.
 Petricani țin. Dorohoiu 224.
 — țin. Hârlău 222.
 — țin. Neamț 263.
 Petru ceaușul (Băleanu) 211.
 — domn al Moldovei 122-125. 127.
 — domn al Țerii Românești 123. 127.
 — fiu al lui Ștefan cel Mare 122.
 — vodă Aron 112 n. 2.
 — vodă Cercel 126. 127.
 — vodă Paisie 127.
 — vodă Rareș 127. 284. 285.
 — vodă Șchiopul 125-127. 168.
- Pezen Bartolomeu comisar imperial pe lângă Mihai Viteazul 290.
 Philippide A. despre scrierea și pronunțarea limbei românești 26 n. 2; critică pe Hasdeu ca editor de texte 80 n.
 Piatra (târg) 150. 151. 256.
 — Cornului 149. 151. 152.
 Pildești țin. Roman 253. 254.
 Pipirig 265.
 — (apă) 149. 151.
 Piscu țin. Tecuciu 242. 244.
 Piscul Drăghicioaiei 155.
 Pițigaia (deal) 149. 151. 152.
 Pițscani (Chițcani) țin. Cărligătura 242.
 Pizdeni 237 n. 4.
 Pleșiști țin. Cernăuți 235. 236.
 — țin. Suceava 222.
 Pleșul (deal) 149. 151. 152.
 Plopul țin. Suceava 246.
 Pocoleni țin. Suceava 246.
 Podul-Iloaei 188.
 Poiana țin. Soroca 105. 133. 145-148.
 — Chiliei 233.
 — Sănevicilor 258.
 — lui Umeche țin. Neamț 254.
 Poleni (Puleni) țin. Hârlău 237 n. 4. 246.
 Polihroniadi Hristache 316.

- Poloni 174. 175. 178. 185. 188-190. 192. 193. 195-197. 201.
 Polonia 174-178. 181. 186. 192. 194. 203.
 Popești (vad de moară la Putna) 270.
 Popovici I. N. cum a restituit formele cronicei lui Ureche 29 n.; schematismul aparatului său nu e practic 60 n.
 Praga 295. 296.
 Prăjoaia (poiană) țin. Bacău 267.
 Pray G. 281. 282. 289.
 Predescu E. 316. 318.
 Prevalia (Praevalis) 115.
 Prihodiștea (vale) 153. 158. 159.
 Probota (mănăstire) 217.
 Prut 178. 193. 194. 222. 237. 256. 263. 265.
 Pseudo-Clănău v. Călnău.
 Pseudo-Miron 214.
 Pseudo-Neagoe, învățăturile lui, prelucrate de un anonim. 22-23.
 Puhoiul țin. Lăpușna 105. 141-143.
 Putila țin. Suceava 222.
 Putna (mănăstire) 218. 220. 276.
 — (râu) 254. 270.
 — (ținut) 245. 256. 267.
- Răciuleni țin. Suceava 229.
 Racova (părâu) 271. 272.
 Racoviță Dumitrașco hatman 203.
 — Ioan mare spătar 185.
 — Mihai-vodă 189. 202-204. 274.
 — Nicolae 193.
 Rădăești (Răduești) țin. Vaslui 182. 183.
 Rădășeni țin. Suceava 237.
 Radul cel Frumos 111 n.
 — Negru-vodă 208.
 — (servitor al lui Ștefan - vodă Cantacuzino) 300.
 — vodă Paisie 280. 286.
 — voevod 133.
 Rarău (munte) 229.
 Rărence (Rarancea) țin. Cernăuți 237. 238.
 Râșca (mănăstire) 123 și n. 1. 220. 221. 246. 251.
 — (părâu) 242.
 Rașcov 145. 147.
- Râspopeni 139-141.
 Rătești (seliște) țin. Tutova 272.
 Răucești țin. Neamț 263. 265.
 Recea (poiană) 156.
 Renan E. despre importanța edițiilor critice 43.
 Reni (târg) 177. 193.
 Rigo Giovanni secretar 299. 302. 305.
 Rila (Ryla) mănăstire a Sf. Ioan în Bulgaria vestică 106. 107. 115.
 Ripensis v. Dacia.
 Roma 121. 287.
 Roman (mitropolie) 153. 156.
 — (târg) 111. 244. 245.
 Românești țin. Putna 256.
 Români 121.
 Ropce țin. Suceava 223.
 Roșcani țin. Neamț 246-248. 251. 252.
 Rudolf împăratul 288. 289.
 Rusanovschie Dumitrașco 211 n. 4.
 Ruset Antonie-vodă 175. 180. 185. 197.
 — Iordache 187. 203. 204.
 — Manolachi vornicul 188. 202.
 Rusia 115.
 Rusul (deal) 149. 151. 152.
- Săbăoani țin. Roman 263. 264.
 Saca (vale) 153. 158. 159.
 Săcu (mănăstire) 219. 220. 263.
 Șafařík J. 106.
 Safta (soția lui Ivașco Băleanu păr-calabul) 211.
 Sahalui (părâu) 139. 141.
 Săhăstria țin. Suceava 233.
 Salcza v. Suceava.
 Samașcani 139. 141.
 Samuil v. Vulcan.
 Sanda (fica Nastasiei sora lui Rusanovschie Dumitrașcu) 211 n. 4.
 Șandrea păr-calab de Cetatea Nouă 158. 160.
 Șandru dela Roman 128. 130.
 Șalăești țin. Covurlui 230.
 Sănești țin. Cărligătura 222. 226.
 Sângurești țin. Neamț 253.
 Săpoteni 211 n. 4.
 Săpotești țin. Orhei 183.

- Sărăcinești 122. 123 n. 1. 124.
 Sărafim călugăr 228.
 Sărăfinești țin. Suceava 229.
 Sarand (Ungaria) 292.
 Sărata (părău) 263.
 Sârbi 115.
 Sârca (părău) 237. 246.
 Sărghii (Sărbii) țin. Neamț 246.
 Sas-vodă 208.
 Săsciori (seliște) țin. Suceava 277.
 Satul Mare țin. Suceava 274. 275.
 Sava argat 226.
 — călugăr 226.
 Săvoiu C. C. 319.
 Scărlet Ștefan mare armaș 213.
 Schmitt J. despre alcătuirea aparatului 62.
 Schuchardt A. despre fonetismul textelor române 26 n. 2.
 Sclavinum rumunnense (interpolăriune la Iordanis) 20 n.
 Scoposăni țin. Lăpușna 242. 244.
 Scottăni țin. Bacău 253. 255.
 Șeapca (Șibca) țin. Orhei 145. 146. 148.
 Șelum (Șilo) v. Gheorghhe.
 Serbia 116. 121.
 Serdenghești (corp de armată turcească), v. Serdengheșdii, Cronica expediției Turcilor în Moreia de N. Iorga, p. 224.
 Șerpeni țin. Covurlui 222.
 Servasie călugăr 225.
 Seulescu G. ca editor 76.
 Sfețescu P. 133.
 Sf. Ilie (mănăstire) 220. 221. 274.
 Sibiiu 287.
 Sihla (deal) 149. 151. 152.
 Silim Chiri han tătăresc 174.
 Simeon Dascălul 167. 168. 171. 173. 178. 180. 191. 207. 210.
 Simonidis C. falsificator 33.
 Șincai Gh. 209.
 Sion Antohi falsificator 34.
 — Costache falsificator 34.
 Șipote (poiană) 233.
 Siret (râu) 176. 222. 223. 232. 235. 242. 246. 256. 299.
 Siret (târg) 194. 228.
 Sirețel (apă) 174.
 Șișcani 152. 153. 157. — țin. Fălciu 105. 128.
 Skender (Skander-beg) 117.
 Slatina (mănăstire) 220. 221. 237.
 Slătioara (poiană) 233.
 Slizcu (Silesia) 226 și n. 4.
 Slovata contele 113.
 Sniatin 203.
 Sobieschi Ioan regele 176-178.
 Socola 193.
 Socza v. Suceava.
 Sohardul (munte) 229.
 Solca țin. Suceava 259.
 — (mănăstire) 220. 259.
 Șoldan Toader 181. 183.
 Șoldănești 181.
 Solnoc 292.
 Solomon împăratul 170. 180.
 Solonceni 148 n. 5.
 Șomuz (părău) 237.
 Sonzino (Evreu) 300. 304.
 Soroca (celate) 178.
 Soroceanu (familie) 133.
 Soroceni (moșie în Basarabia) 133.
 Speești țin. Neamț 246. 247.
 Stăhlin O. despre uniformizarea regulilor aplicate la edițiuni 6; semnele recomandate de dânsul 73.
 Stan Coliban, unde au fost—, 152-155. 157. 159.
 Stanciul 140. 141. 146. 148.
 — Ierei caligraf 206.
 Stângăceni țin. Iași 254.
 Stăniliești țin. Suceava 237. 238.
 — (seliște) 237.
 Stăuceni oculul Botoșanilor 222. 224. 226-228.
 Ștefan (servitor al lui Ștefan-vodă Cantacuzino) 300.
 — Cernat 143. 144. 146. 148.
 — vodă cel Mare (corespondența lui falsă) 36. 104-106. 108-116. 121. 122. 123. 128-130. 134-152. 154. 156-160.
 — vodă Lăcustă 282-284.

- Ștefan-vodă Petriceicu 174-177. 180.
 184. 186. 190-193. 198. 201.
 Ștefan-vodă Tomșa 126. 127.
 Ștefăniță-vodă Lupul 165. 173. 184.
 196. 201. 209.
 Șteful 130. 149. 151.
 Ștețco diac 134. 143. 144.
 Stoian 116. 119.
 Stornești țin. Cărligătura 249. 250.
 Strabon contra librarilor cari între-
 buințau copiiști inculți 13.
 Strahodin (Strahotin) țin. Dorohoiu
 240. 241.
 Străoni (vii) țin. Putna 240.
 Streășină popă 123 n. 1.
 Strigoniu (Ostrogon) 176.
 Stroești țin. Suceava 263.
 Ștubieni țin. Hârlău 222. 224. 227.
 Studenița (părău) 272.
 Ștulbicanii țin. Suceava 233. 234.
 Sturza Chiriac fost mare spătar 186.
 — Ilie mare spătar 217. 279.
 Suceava (cetate) 178. 195.
 — (mitropolie) 167.
 — (târg) 111. 140. 141. 143. 144. 146.
 148. 178. 194. 226. 234. 238. 249. 278.
 284 (Socza). 285 (Salcza).
 — (ținut) 178.
 Sucevița (mănăstire) 219. 220. 235.
 Suhae (Suha) seliște în țin. Suceava
 222. 237.
 Suleiman chihaiă vizirului 193. 201.
 Sulzer 208.
 Suțu Gr. C. 317.
 Suhay Ștefan episcop de Vacz, co-
 misar imperial pe lângă Mihai
 Viteazul, 288.
 Tămășeni (seliște) țin. Fălciu 272.
 Tâmpesți țin. Neamț 242. 245.
 Țara Arbănașilor v. Albania.
 — Făgărașului 280. 284.
 — Leșească v. Polonia.
 — Muntenească v. Țara Româ-
 nească.
 — Nemțească 177.
 — Românească 111. 112 n. 2. 114.
 115. 122. 168. 175. 185. 193. 201. 203.
 208. 211. 212. 283. 288. 290. 291.
 295. 298.
 Tarasie episcop de Roman 111.
 Tarasova 146. 148.
 Tarcău 252.
 Târgoviște 281. 286. 289.
 Târgul-Nou țin. Neamț 254.
 Țarigrad v. Constantinopol.
 Târpești țin. Neamț 263. 265.
 — țin. Suceava 240.
 Tătari 174-178. 185. 192. 194-193. 199.
 201. 204 n. 1.
 Tăutul logofăt 150. 152. 154. 156. 158.
 160.
 Tazlău (mănăstire) 217.
 — (râu) 253.
 Teoctist mitropolit al Moldovei 111-
 113. 121. 167.
 Teodosie episcop de Roman 193.
 — mitropolit al Moldovei 201.
 Teofil egumen 270.
 — episcop de Huși 217. 279.
 Telciul țin. Suceava 222.
 Thorozko, Antoniu de —, sol al Un-
 gariei în Țara Românească, 286-
 288.
 Țibleșul (apă) 149. 151. 152.
 Țițești 267. 270. — (vii) țin. Putna 242.
 Tiktin H. despre fonetismul textelor
 române 26 n. 2.
 Timișești țin. Neamț 242.
 Timișoara 292. 295.
 Toader diac 161.
 — pârcalab de Cetatea Nouă 150.
 151. — pârcalab de Hotin 154. 156.
 158. 160.
 Todirești (seliște) țin. Suceava 237
 Tököly 187.
 Toma logofătul 143. 144.
 Tomești țin. Suceava 223.
 Tomița (fiul Nastasiei sora lui Ru-
 sanovschie Dumitrașcu) 211 n. 4.
 Tomșa (cătun) 156 n. 1.
 — (râpă) 156.
 Topolița (părău) 242. 263.
 Traian împăratul 207.

- Transalpina v. Țara Românească.
 Transilvania 290. 292-295. 297.
 Trifu diac 133.
 Troița țin. Neamț 256.
 Troțuș (târg) 268.
 Tulburea 153. — (mănăstire) 156.
 Tunusli (frații) 208.
 Turbătești țin. Cărligătura 211. 212.
 213.
 Turci 110. 124. 125. 166. 174. 175-178.
 186. 190. 192. 193. 201. 287. 288. 290.
 292. 293. 296.
 Turculeț Costășco reimentar 188.
 Țuțora 193.
 Tutova (râu) 272.

 Ucraina (Ocraina) 174. 177. 185.
 Uliul (vale) 154.
 Ungaria 122. 286-288. 291. 292. 295.
 298.
 Ungrovlahia (mitropolie) 107.
 Ureche Grigorie vornicul 171. 173.
 180. 207. 209.
 — V. A. ca editor 77. 87 n.
 Ursăști țin. Iași 256.
 Ursul vâcar 266.

 Văculești țin. Dorohoiu 230. 231.
 Valachia v. Țara Românească.
 Vama țin. Suceava 229. 231.
 Vânători țin. Neamț 256. 263.
 — (poiană) 258.
 Văraticul (poiană) țin. Neamț 263.
 265.
 Vârstatul (deal) 149. 151. 152.
 Varlam Panaiti 213 n. 7.
 Vărlan călugăr 227.
 — egumen 259. 277.
 Vartici țin. Cărligătura 181. 183. 189.
 Vasile argat 262.
 — slugă 248. 258.
 — -vodă Lupul 122. 201. 211.
 Vaslui (târg) 129. 130.
 Vataco (Watafol) v. Diichiti.

 Veneția (Zecca din —) 115.
 Verijeni (seliște) 237.
 Vicoleni țin. Fălcu 253.
 Vicovele țin. Suceava 222. 224.
 Viena 176. 177. 180. 190. 194. 198. 284.
 285. 287.
 Visarion mitropolit al Moldovei (Mol-
 dovlahiei) 110-113. 136. 137.
 Visoca țin. Soroca 242.
 Vizantia (mănăstire) țin. Putna 220.
 270. 271.
 Vlad 152-155. 157. 158. 160.
 Vlădeni (seliște) țin. Dorohoiu 232.
 — țin. Soroca 263.
 Vlaicul 140-142. 144. 146. 148. — păr-
 calab de Cetatea Albă 133.
 Vlaseian Harencov diac 146. 148.
 Vlastari (Blastares) Matei 113.
 Voitinel țin. Suceava 222.
 Vorniceni țin. Dorohoiu 240. 241.
 — țin. Suceava 237.
 Voroneț (mănăstire) 220. 232.
 Vulcan Samuil episcop 209.
 Vulcești țin. Putna 256.

 Waitz G. scrie cu petit pasagiile îm-
 prumutate 72-73; contra cifrelor
 romane 81 n. 3.
 Wilamowitz U. von, ce semne în-
 trebuințează în text 73.
 Wetsch v. Ieciu.

 Zamostie țin. Suceava 246-248.
 Zápolya Ioan 281.
 Zărnești 194.
 Zbierea părcalab de Cetatea Albă
 140-142. 144. 146. 148.
 Zecca v. Veneția.
 Zmucilă Savin mare medelnicer 186.
 Zosimas arhiepiscop 115.
 Zvoriștea țin. Suceava 229. 231.

 Yala v. Ianachi Iala.

INDICE DE LUCRURI ȘI CUVINTE

- abreviațiuni v. prescurtări.
accente 87.
adaosele (în ms) arată că ms. a fost
colaționat 14; cum se arată în
aparat 64-65.
adet 232.
albine, zbornice cu bucăți alese 58.
amplificări în mss 18.
anacronizme în cărți populare 23;
în falsuri 32; în cronică lui Pseudo-
Clănau 34.
anonime, texte 31. 36.
aparat critic, ce e 90 n.; rostul lui
60; trimiteri dela text la aparat 60;
schematism învechit 60 n.; însuși-
rile aparatului 61-67; ce nu trebuie
dat în aparat 61-63 și 68 n. 1; sigle
și semne în aparat 64; cum se arată
adaosele în aparat 64-65; când tre-
buie pusă lema 65; pozitiv și negativ
66; aprețierea lui Krumbacher 66;
ordinea și despărțirea variantelor
67-68; siglele mss la margine 67;
model de aparat 70-71.
aplografie 20 n.
apocrif 91 n.
aprodu 231.
arhaizme 27. 29 n.
arhetip, ce e 90 n.; restituirea arhe-
tipului pierdut 39. 48. 51.
armăsar 264. 272.
ateteză, semnul atetezei 73. 74. 91 n.
autenticitate, critica autenticității 31;
motivele falsurilor 31-34; probele
falsului 32; falsuri în literatura ro-
mână 34-36.
autograf, ce e 89 n.; autografe ne-
descifrabile 19; cu două redacțiuni
paralele 20.
băeș 232.
băibărac 251.
ban 219 n. 1.
baniță 227.
bărbăcuț (cărlan —) 230. 238. 250. 257.
260. 264.
belële (pl.) 245.
bere 275.
bibliografie 9-10.
birnevici s. *berneveci* 262. 278.
bivolar 266.
bivol gonitor 223.
blagodarenie 307.
bobotadză (*bobotază*) 225. 232. 248. 253.
258. 261. 265. 269. 271. 278.
boconci 241.
boeresc, *boerescu* 225. 230. 231. 234.
238. 240. 241. 243. 247. 252. 254.
257. 258. 260. 264.
boore (pl. = buori, bouri) 261.
bou gonitor 223. 230. 235. 237. 240.
243. 247. 249. 252. 254. 257. 260. 263.
267. 270. 272. 276. 277.
boulean 223. 264. 267. 270. 272. 274.
braniște 231. 256. 258.
brudină 227. 265. 266.
buhai 223. 236. 249. 257.
butnar 259.

- cal de ham* 226.
camdă (pl. *cameni, camene, camine*) 226. 236. 255. 275.
capitan 269.
 capitulațiunile Principatelor sânt false 36.
cărcimă (cărșmă) 243. 264. 265. 268.
cărlan, cărlană 243. 260. 264. 270. 274. 277.
cărlănuș 254. 274. 277.
 cărți de judecată 269. de blestem 239. 262. de școală îndreptate de gramatici 14.
catrință 234. 244. 261.
 ceapă 225.
 ceară 258. 261.
 cechini (monete) 304.
chiuă 241. 253. 278. *chio* 241. Pentru ortografia *chid* v. p. 221.
chiper 226. 227. 231. 236. 245. 251. 255. 262. 269.
 chirilica, transcrierea ei 24-26; e scrisă cu majuscule 26 n. 3; trebuie părăsită 26.
cibote (ciboti) 226-229. 231. 234. 236. 239. 242. 249. 251. 253. 256. 258. 261. 262. 265. 269. 275. 276. 278.
 cicero cursiv pentru a arăta literile puse în original deasupra rândurilor 78-79.
cifert 225. 255.
 cifre marginale arătând paginile ms și ale edițiilor anterioare 75-83; cifra paginei 82; cifrele arătând rândurile textului 83; cifrele grecești, chirilice și latine sunt de evitat 81 n. 3.
cincar (cal de cinci ani) 223 n. 2.
 citatele scriitorilor vechi 57; citatele șe fac din memorie 57; importanța identificării lor pentru restituirea textului 57 n.; citate la gramatici și lexicografi 58; locul lor e supt aparat 61; citatele textuale cum trebuie arătate 72; citate neprecise 91; citate de paradă 92-93; citarea revistelor și cărților 61. 93; așezarea trimiterilor cronologică sau alfabetică 94; v. trimiteri.
clacă 225. 228. 230. 232. 234. 238. 240. 241. 243. 252. 254. 257. 260. 270. 275. 277.
 claritatea stilului în lucrări științifice 88.
 clasificarea mss 50-53.
clisăiarh 262.
 codex v. manuscrise.
colaci 226.
 colațiune, ce e 90 n.; la Greci și Romani 12-14; cum trebuie făcută 45-47.
 columnatae litterae 78.
 comentarele sunt folositoare pentru restituirea textului 56-57.
 compilații 37.
 comunizm literar la Bizantini 72.
 concizia indicelui 86.
 conjectură, ce e 90 n.; ce se cere pentru a face bune conjecturi 58; conjecturi probabile nu trebuie introduse în text; v. emendație.
 contracțiunile trebuie întregite ta-cit 61.
conțu (de hârtie) 226. 229. 266. 275.
 copii, amestecare de dialecte în copii 24; copiile trebuie colaționate 47.
 copiiștii copiază greșit 13-14 și 16; copierea mss se impunea ca pedeapsă 17; copiază din memorie 21; prelucrează și îndreptează textul 22. 50; siluesc litera de hatârul sistemului lor ortografic 25; deosebiți copiiști fac deosebite greșeli 48; despre cultura și tendințele copistului se vorbește în introducere 87.
 corectorii colaționau mss în vechime 12-13.
 corecturile servesc la fixarea filiațiunei mss 46.
 corespondența lui Ștefan cel Mare falsă 36.
corită 270 și n. 2. 271.
cramă 258. 270.
 critica autenticității și a provenienței 31; contribuții critice ale gramaticilor în vechime 12-13; critica

- textelor în trecut 38; importanța edițiilor critice 38; critica conjecturală 58.
- cursive litere 73. 75; v. cicero și petit. *cușmă* 248.
- dată, anii dela Hristos trebuiesc puși la margine 83.
- dejmă* v. dijmă.
- dejmar* 255.
- desătină, desetină* 228. 231. 235. 239. 241. 245. 248. 251. 252. 255. 259. 262. 267. 268. 271. 273. 278.
- descrierea sumară a mss înainte de colațiune 46; în descrierea fiecărui ms ce trebuie să se releveze 87.
- dialect, transpunere dintr'un dialect într'altul 24.
- dichiu* 262.
- dijmă, dejmă* 225. 236. 238. 244. 247. 248. 250. 252. 254. 255. 257. 258. 260. 261. 264. 265. 268. 275. 277.
- diletanții vorbesc cu dispreț despre edițiuni de texte 38.
- dispoziția ideilor 89.
- dohot, dohotu* 226. 228. 244. 247. 262.
- draniță* 262. 266.
- drobu* 244. 248. 266.
- dzua* (=ziua) 308.
- edițiile critice, importanța lor 33-39; numai ele inspiră încredere 40; Krumbacher și Renan despre importanța lor 42; edițiuni de texte române 75.
- emendație, ce e 90 n.; emendația aduce deplină lumină 59; emendațiuni reușite 59 n.; emendațiuni pe baza comentarelor vechi 57; în aparat se pune întâi emendația și pe urmă lectura mss 67; cum se pun în text și aparat emendațiunile 65. 74.
- epânge* 245. 249.
- iapă fătătoare* 223. 230. 233. 247. 249. 254. 257. — *stearpă* 264.
- exponent, trimiteri dela text la aparat prin exponenți 60 n. 1; exponenți pentru precizarea lemei 64; cifre și litere ca exponenți la sigle arată mâinile și mss din aceeași familie 64.
- extrase reproduse în cataloage de mss 63 n.
- falsuri v. autenticitate.
- filiațiunea dovedită prin lacune 31. 46. 48-49; uneori nu se poate stabili 52-53.
- fișe v. indice.
- florilegii 58.
- folorit* 231 și n. 239. 244. 248. 253. 255. 261. 266.
- fotografia aduce servicii însemnate recenziunii textelor 47-48; prețul reproducerilor fotografice 47 n. funi 228.
- gârle* 254. 263. 267.
- găzdăluiesc* 308.
- glosă, ce e 90 n.; interpolațiunile se datoresc gloselor 19; glosele interpolate trebuiesc puse în () în indice 84 n. 2.
- goștină* 229. 231. 235. 236. 239. 241. 246. 248. 251. 252. 255. 259. 261. 266. 268. 271. 273. 278.
- grafie v. ortografie.
- gramatici, meritele lor pentru îndreptarea mss vechi 13-14; citate din operele clasice în tratatele lor 58.
- grâu 225.
- greșeli în mss și tipărituri 11; cazurile și felurile de greșeli 18-26. 30-31; greșelile de ortografie trebuiesc îndreptate de editor tacit 30. 62; greșelile individuale ale mss nu trebuiesc menționate în aparat 63; greșelile comune arată un arhetip comun 48-49; greșelile de tipar în edițiuni de texte sunt primejdioase 90-91.
- greșeli intenționate, în falsuri 130.

- hac* (=leafă) 225.
hârtie (=pecete) 278.
her, heru 227. 239. 244. 245. 248. 255. 259. 265. 266. 275.
hergheligi 242.
hirtă (pl. *hirte*) 241. 256.
holteiu 276.
horilcă 226. 232. 244. 278.
hotărâtură 248.
hotărâțul 261.
hotarnic 227. 251.
hotnog 181.
- iarbă de pușcă 226.
iarmaroc 245. 249.
 icre 227. 244.
 imitațiunile autorului trebuiesc arătate într-o rubrică separată 61.
 împrumuturi literale în trecut 72; v. citate.
 indice, importanța lui 83; indice de citate și de mărturii 83; indice verbal, gramatical, de nume proprii și de lucruri 83; indice verbal provizoriu 84 n. 1; cum trebuie alcătuit 84; așezarea și redactarea fișelor 84; ordinea alfabetică după numele de botez 84; ordinea alfabetică după numele funcției 85; cum trebuiesc arătate emendațiunile și interpolațiunile în indice 84 n. 2; trebuiesc despărțite indicele? 85; trimiteri dela un articol la altul 85; steluță pentru cuvintele cari nu sunt trecute în nici un dicționar 86; concizia indicelui 86; numele indicelui repetat în susul paginilor 86; indice provizoriu 98.
 interpolațiune, ce e 90 n.; cauza interpolațiunilor 18-19; interpolațiuni datorite autorilor 19; un exemplu de interpolațiune (Sclavinum rumunnense) 20 n.; filiațiunea dovedită prin interpolațiuni 48; cum se trec interpolațiunile în indice 84 n. 2.
interț, interțău, pl. *interții, interțăi* (=berbece cam de doi ani) 224 și n. 1. 243. 255. 268.
 intervertiri de cuvinte 51; semnul care arată intervertirea 64.
 întinerirea textelor 23. 76.
 introducere 86; conținutul ei 87.
 iotacismul în limba greacă 30. 62. 87.
 isolote (monete) 304.
ispisoc 269.
 ispravnic de ținut 262. — la vii 245.
ivanghelie 251.
 izmene 226.
 izvoare, consultarea lor contribuie la restituirea textului 54; locul lor e supt aparat 61; tipărite cu petit și petit rărit 72.
 lacunele mss trebuiesc însemnate la colațiune 46; prin lacune se fixează filiațiunea 48-49; cum se arată lacunele în text 73.
 lectură, ce e 90n.; alegerea lecturii 50-52.
 lema, ce e 90 n.; lemele din comentare 56-57; precizarea lemei prin exponenți 64; când lema e necesară și când nu 65.
leu (monetă) 219 n. 1.
 lexicografi, citate în operele lor 58.
 limbă, copiii schimbă limba originalelor 16; cauzele cari uniformizează limba 24; greutatea restituirii textelor scrise în limbă arhaică 27; când nu există o limbă literară, scriitorii scriu inconsecvent 28.
 linii verticale pentru despărțirea variantelor 67-68; pentru arătarea paginației mss 68. 75. 83.
lipcani 186.
liude 263 și n. 1.
 litere subînțelese 75; columnatae 78; ca exponenți 64; cursive 73. 75; rărite pentru împrumuturi literale 73; litere deosebite pentru emendațiuni 74-75.
 logofătul al treilea v. treti logofăt.

lumini de său 228.
lunguri (=linguri) 258.

madzire 225.

magopiță 234 și n. 2. 249. 251. 252. 261.
262. 275. 276.

măhal 245.

majuscule, greutatea citirei textelor
scrise cu majuscule 26 n. 3; între-
bunțarea lor 62. 94.

mălaiu 225. 243.

mândz 240. 267.

mândzat, mândzată 223. 230. 233. 236.
237. 240. 243. 247. 249. 252. 254. 257.
260. 261. 264. 267. 270. 272. 274. 276. 277.

manuscrise 11-18; reproducerea și in-
dreptarea mss 12-14; mss românești
14-16; greșeli în mss 11. 16-31; căuta-
rea mss 43-45; regulile pentru cola-
țiunea mss 45-47; stema 47-50; ade-
sea toate mss au un arhetip comun
48; clasificarea 50-53; în descrierea
mss ce trebuie să se releveze 87;
descrierea sumară a mss înainte de
colațiune 46; grupele mss trebuiesc
citate în aceeași ordine 67; v. siglă,
intercolațiune, copiiști, corectori.

marginea de sus a paginilor 82; mar-
ginea dreaptă și stângă 83.

mărturii multe se reduc la una 37;
trebuiesc numărate și cântărite 52.
mărturiile despre textul autorului
unde trebuiesc puse 61.

mascuri 272.

med 258.

megiaș (pl. megieș) 227.

merță (pl. merță) 225. 230. 233. 238. 240.
243. 247. 250. 252. 254. 257. 260
(mirță). 264. 268. 270. 272 (merțe).
275. 277.

meșini 228.

miere (mere, meere) 224. 238. 244. 247.
250. 265. 271. 278.

minuscule 94; v. petit.

mioară 243. 268. 270.

miță (pl. miță=mițe) 252.

modernizarea textelor 23. 76.

molitâvnic (=molitvelnic) 234. 258.
molitâvnic 241.

moron 226. 248.

mortasăpie 245.

moșnean (=moștenit) 307.

murar, muraru (=morar) 245. 266.

năimală 273.

nomocanon 116.

notițele copiștilor de pe mss cum tre-
buiesc reproduse 63 n.

numele de familie și de botez în in-
dice 86.

odgon (pl. odgone) 228.

oaie fătătoare 264.

olar 275.

oloiu 225. 228.

omiteri, semnele și prescurtările in-
trebuințate pentru omiteri 64.

orândă 224. 236.

orândar 224. 238.

oredzu 225. 228. 231. 255. 262. 269.

original, ce e 90 n.; v. arhetip.

ort (pl. orți) 238 și n. 1. 268.

ortografie 20-21; copiiștii nu respectă
ortografia originalului 21; numai
deosebiri interesante ortografice
trebuiesc date în aparat 25; deose-
biri ortografice la scriitorii de as-
tăzi 24; ortografia tradițională nu
redă rostirea exactă 25-26; pentru
textele românești ortografia indi-
cată e cea fonetică 26 n. 1; orto-
grafia câte odată înlesnește aflarea
filiațiunii 46; chestiunile ortografice
trebuiesc tratate în introducere 87.
ortul stărostiei 227. 266. v. ort.

păcură 255. 266. 269.

paginația revistei trebuie menținută
când se tipăresc extrase 82; nu-
merotarea după coloane 82.

pământuri 256. 263. 267.

pâne 224-226. 228. 230. 234. 236. 238.
240. 243. 247. 250. 252. 254. 257. 258.
260. 261. 265. 268. 270. 272. 275. 277.

- papuci* 228.
păpușoi 225. 251.
 para (monetă) 304.
părcălăbie 245.
 parenteză 73-74.
 pasagiile împrumutate textual se reproduc în ghilimele sau cu deosebite litere 68. 72; pasagiile greșit transmise se arată în text prin † 73.
pășător (=păstor) 250.
pătrar (=cal de patru ani) 223 n. 2. 230. 249. 257.
 pecela (albină) 58.
 pecete (impozit) 236. 252. 255. 266. 275. 276. 279.
pecelluitul (impozit) 232.
 pește de casă 275. — proaspăt 228. — sărat 225. 226. 228. 266.
 petit și petit rărit pentru a arată pasagiile împrumutate 72; petit drept pentru a arăta vocalele subînțelese 79; petit cursiv pentru a arăta literile azvârlite deasupra catului al doilea 79.
piuă (pl. *piule*) 233. v. *chiuă*.
 plagiat, împrumuturi textuale 72.
plugari 253.
pocton 231.
podcapec (*potcapec*, *podcapăc*, pl. *potcapece*) 225. 234. 261. 262.
polile bisăricii 255. 258.
 populare, cărți populare întinerite 23.
poslușanie 273.
poslușnic 273.
potronic 219 n. 1.
 prelucrare, ce e 90 n.; un exemplu de prelucrător fără scrupul 22; prelucrările contribuiesc la restituirea originalului 39; prelucrătorii nu prelucrează în acelaș mod 48.
 prescurtările trebuiesc întregite tacit 61. 75; greșit întregite de copişti 18; evitate în lema aparatului 65; chestiunea prescurtărilor tratată în introducere 87; locul listei prescurtărilor 88; cum trebuiesc făcute prescurtările 95-96.
prigon (miere de—) 278 n. 1.
prisiăcar 273.
 pronunțarea nu e redată exact în textele vechi 24-26; pronunțarea scriitorului trebuie reprodusă întocmai 25; rostirea nouă în luptă cu cea veche 25.
 proprietatea literară în vechime 72.
prospătu (=proaspăt) 228.
 prototip, ce e 90 n.; v. arhetip.
 proveniență, arătarea ei e indispensabilă 91; texte anonime 31. 36.
 pseudoepigraf, ce e 31. 91 n.
 pseudoesteții disprețuesc tot ce nu e capodoperă 38.
 punctuațiunea mss trebuie îndreptată în mod tacit 61-62; punctuațiunea e necesară și la titlu 81.
pusulșanie v. poslușanie.
pusulșnic v. poslușnic.
rachiu 255. 269.
răzor (pl. *răzora*) 254.
 recenziune, ce e 91 n.; orce cercetător trebuie să știe cum se face recenziunea textelor 8; căutarea edițiilor și mss 43-45; colațiunea 45-47; stema 47-49; clasificarea mss, alegerea lecturii 50-53; importanța traducerilor, comentarelor și citatelor pentru recenziune 53. 56. 57. foloasele fotografiei 47-48; critica conjecturală 58-59; v. aparat, text.
 redacțiune, ce e 90 n.; redacțiuni paralele ale aceluiaș text 19-20.
reimentar 188.
 reminiscențe din autori mai vechi în texte posterioare 27.
 repețirile și deosebitele dezvoltări trebuiesc legate între ele prin trimiteri 89.
 restituire, ce e 91 n.; restituirea formelor vechi 27-30; Ureche restitutus de I. N. Popovici 29 n. 1.
 rostire v. pronunțare.

- samă* 225.
sămbrie 248. 258. 259. 261. 262. 266. 268. 271. 273. 275. 276. 278.
sărindare 273.
 scolii, folosul lor pentru restituirea textelor 57.
 scriere și pronunțare 24; scrierea veche nu poate fi imitată lesne 32; scriitorii români se plâng de greșelile copiștilor 16; remunerația scriitorilor în vechime 12-13.
 semne convenționale 6; semnele în-trebuințate în aparat 64; în text 73-74.
 sfântul mormânt 229. 231. 235. 239. 241. 246. 249. 251. 253. 256. 259. 262. 266. 268. 271. 273. 275. 278.
 siglă, ce e 90 n.; litere și cifre ca sigle 64; locul siglelor în aparat 65; sigle la marginea aparatului 67; sigle la marginea paginei în introducere 87 n.; locul listei siglelor 88; v. exponent.
șindili 266. 269.
 «și urm» trebuie evitat 92.
sopon 226. 255.
 stâlpi de holar 227.
stărostie 245.
 steluță pentru cuvinte rare 86.
 stemă, ce e 90 n.; consultarea tuturor mss ale unei scrieri 47-48; filiațiunea arătată prin greșeli, interpolațiuni și lacune 48-50; clasificarea mss, alegerea lecturii 50-52; imposibilitatea stabilirii filiațiunii 52-53.
 ștersăturile arată că opera a fost colaționată 14; dau ajutor pentru fixarea filiațiunii 46.
 stilul în lucrări științifice 88; contribuie la descoperirea falșurilor 32; la găsirea autorului unei scrieri anonime 36.
strafide 225. 227. 228.
strâjnic (= strijnic), *strâjnică* 223 și n. 2. 230. 233. 252. 254. 257. 264.
stog (pl. *stoguri*) 224. 225. 230. 236. 250. 264. 270. 273. 275. 277.
stoler 225. 239.
ștubei (pl. *ștube*) 244. 266.
 subtitlu, dacă titlul nu acopere conținutul scrierii, recurgem la un subtitlu 81.
sucman 226. 228. 245. 262. 273. 276. pl. *sucmane* 234. *sucmani* 232. 241. 253. 261. 278.
 tămâe 227.
țaran 244.
țarcovnic 276. 308.
țârgoveț 227.
 tehnica edițiilor 5; colațiunea 45-47; aparatul 60-71; tehnica lui Hasdeu 78-80; tipărirea cu petit a imprumuturilor 72-73; semnele din text 73-75; marginile paginilor 82-83; indicele 83-86; termenii tehnici 89-91; tehnica reproducerilor fotografice 47 n.
temnic 255.
 termenii tehnici referitori la recensiunea textelor nu s'au romanizat până astăzi 8; cei mai obicinuți cu înțelesul lor 89-91 n.
testamânt, tastamânt (pl. *testamânture*) 225. 232.
 text, idealizarea lui 72; texte anonime 31. 36; continuate 37; nedatate 37.
 titlu, însușirile titlului 80-81; titluri pretențioase 81; punctuație la titlu 81; titlul scrierii trebuie repetat în susul fiecărei pagini 82.
 traduceri ajută la restituirea textului 53-54; raportul dintre original și traducere 54.
traistă (pl. *traiste*) 248. 269.
 transcrierea chirilice 24-26.
 transpunere dintr'un dialect într'altul 24; v. intervertire.
 trei logofăt 238. logofătul al triele 255.

- ăretin, ăretină* 223 și n. 2. 230. 240. 249. 254. 257. 267. 272.
- trimiterele indicelui 84; trimiteri dela forma obicînită astăzi la forma arhaică a cuvintelor 86; diferite locuri în cari s'a vorbit despre acelaș lucru trebuiesc legate prin trimiteri 89; trimiterea trebuie făcută la pagină și la rând 92; v. citate.
- tult* 259. *tultul vămii* 266.
- uniformizarea procedurilor tehnice întrebuintate în publicarea textelor 5-7; uniformizarea textelor 29.
- unt 250. 265. 278.
- untulemnu* 225-228. 231. *undelemn* 269.
- uric* 262.
- vacă fătoare* 223. 230. 233. 237. 240. 247. 252. 254. 257. 260. 263. 267. 270. 272. 274. 276. 277.
- vacă gonitoare* 230. 233. 237. 240. 243. 247. 249. 252. 254. 257. 260. 264. 267. 270. 271. 272. 274. 277.
- văcar* 266. 275. 278.
- văcăriță* 275. 278.
- vădrărit* 228. 245. 251. 259. 262. 267. 268. 271.
- vamă* 268.
- variantă, ce e 90 n.; variante după versuri și poezii 19 n. 1; variantele deosebitelor mss trebuiesc scrise cu cerneală de altă culoare 45; variantele înșirate după valoarea lor 67; cum trebuiesc despărțite 67-68.
- vătăman* 262.
- vătui, vătue* 230 și n. 2. 238. 257. 260. 264. 265. 268. 274.
- vecin* 224. 238. 241. 256.
- vin* 224. 227. 228. 236. 241. 243. 245. 248. 250. 258. 264. 265. 268. 269. 271. 273. 278.
- voevodzie* 307.
- zăbon* 225. 235. 259.

